În prezentul volum grupăm studiile și articolele pe patru capitole. În primul capitol reunim 3 studii consacrate perspectivelor de abordare a personalității modelelor explicativ-interpretative ale caracterului, acesta din urmă reprezentând una dintre dimensiunile esențiale ale personalității. Capitolul al doilea reunește 6 studii dedicate unor contribuții teoretico-metodologice în studiul personalității. În cel de-al treilea capitol vor fi grupate 4 studii centrate pe investigarea nivelelor funcționale ale personalității (nivelul interpersonal și nivelul transpersonal). În fine, capitolul al patrulea va cuprinde trei studii referitoare la tendințele actuale manifestate în psihologia personalității, și anume tendința psihologiei personalității de a se deplasa de la studiul „topografiei" personalității la studiul eficienței ei, tendința acesteia de a practica un studiu sintetic al personalității, dintr-o perspectivă factorială, cunoscut sub denumirea de „Big-Five" și tendința psihologiei de a aborda așa-numita „personalitate pozitivă"

Mielu Zlate

PSIHOLOGIE

www.edituratrei.ro

Mielu Zlate • Eul și personalitatea

3

MIELU ZLATE

PSIHOLOGIE

Eul și personalitatea

3
TREI

PSIHOLOGIE

Mielu Zlate

EUL
și
PERSONALITATEA

ediția a treia, adăugită

Editori:
MARIUS CHIVU
SILVIU DRAGOMIR
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Coperta:
DINU DUMBRĂVICIAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ZLATE, MIELU
Eul și personalitatea / Mielu Zlate. –
București : Editura Trei, 2002.
p. ; cm
ISBN 973-8291-30-5

159.923

C.P. 27-40, București
Tel./Fax: +4 01 224 55 26
e-mail: office@edituratrei. ro
www.edituratrei.ro

ISBN 973-8291-30-5

CUPRINS

CONTENTS

CUVÂNT ÎNAINTE

În anii '80 am scris şi publicat mai multe articole şi studii circumscrise problematicii psihologiei personalităţii. De ce? În primul rând, pentru că în acea perioadă personalitatea nu numai că era marginalizată şi ignorată, dar chiar înăbuşită, terfelită şi batjocorită. Nici nu era voie să se vorbească despre *psihologia personalităţii*, ci, cel mult, despre *psihologia persoanei*. Am simţit atunci nevoia de a readuce în circuitul cercetării psihologice personalitatea, de a o repune în drepturile-i fireşti. În al doilea rând, am scris mai mult despre personalitate deoarece atunci, în anii '80, am descoperit *psihologia umanistă* — orientare apărută şi dezvoltată în psihologia americană — care plasează în centrul psihologiei, ca obiect de cercetare al ei, omul concret şi problematica sa proprie, viaţa sa personală şi relaţională presărată cu nimicurile cotidiene dar şi cu marile ei drame, ipostazele devenirii şi autoconstrucţiei omului şi experienţei sale, atitudinea activă a omului faţă de propria sa existenţă. Cu alte cuvinte, *Sinele individual şi unic al omului*, după cum se exprima Rogers sau omul care *trebuie să devină ceea ce este capabil să fie*, după reuşita expresie a lui Maslow. Psihologia umanistă cu fascinantele ei probleme, cu centrarea pe „tavanele mai înalte ale naturii umane" (creativitate, valorizare, autorealizare, responsabilitate, demnitate, alegerea şi crearea de sine, maturizarea psihică şi socială, sănătatea psihică), cu acerbele ei controverse, cu marile ei deschideri, dar şi cu importantele ei limite nu mă putea lăsa indiferent. În al treilea rând, am scris

mai mult despre personalitate deoarece în toamna lui '82, imediat după desfiinţarea Institutului de Psihologie, s-a pus cu mare acuitate problema „salvării" *Revistei de Psihologie.* Atunci, un grup de psihologi din Bucureşti, în frunte cu prof. dr. Ursula Schiopu, la care curând s-au raliat şi psihologi din Cluj-Napoca şi Iaşi, şi-a asumat greaua îndatorire de a face tot ce este omeneşte posibil pentru a asigura apariţia în continuare a *Revistei de Psihologie.* A fost extraordinar de greu. Lipsa fondurilor, a spaţiului absolut necesar, a materialelor ce urmau a fi publicate (multora dintre colegii noştri retrăgându-li-se dreptul de a publica), lipsa informaţiilor, a cărţilor şi revistelor şi nu în ultimul rând lipsa experienţei redacţionale au constituit, la un moment dat, piedici aproape insurmontabile. Unui istoric al psihologiei nu-i va fi deloc greu să facă observaţii critice cu privire la calitatea unor materiale, la proporţia dintre studiile teoretice şi cele aplicativ-experimentale, la frecvenţa apariţiei unor nume de autori etc. Important însă este faptul că revista a continuat să apară, număr de număr, fără nici o întrerupere. Acesta era contextul în care angajarea personală mai intensă a unora dintre noi începând cu asigurarea portofoliului, continuând cu redactarea unor studii şi terminând cu pregătirea fiecărui număr pentru publicare era condiţia sine qua-non a supravieţuirii revistei. Fiind unul dintre cei care făceau parte din nucleul activ al revistei se înţelege de la sine de ce implicarea mea personală a fost mai accentuată, producţia ştiinţifică a acelor ani fiind mai bogată.

Cum însă revistele în care am publicat, la *Revista de Psihologie* adăugându-se şi *Revista de Pedagogie*, erau limitate ca tiraj, ca adresabilitate (ele adresându-se unui public strict delimitat: specialişti în psihologie şi pedagogie, studenţi, cercetători şi cadre didactice), cum procurarea lor era extrem de dificilă, materialele publicate în ele n-au putut fi receptate aşa cum s-ar fi cuvenit. Iată de ce acum, peste ani, m-am gândit că reunirea şi publicarea lor într-un volum de sine stătător ar fi în măsură să le repună în circuit. Fără îndoială că astăzi multe dintre aceste materiale ar fi fost scrise cu totul altfel, ar fi fost actualizate atât în conţinut cât şi în privinţa bibliografiei. Aşa cum sunt, ele reprezintă o perioadă de aproape 10 ani din destinul meu profesional-ştiinţific pe care o consider profitabilă şi benefică, cel puţin pentru mine, dacă nu şi pentru psihologia românească.

În prezentul volum grupăm studiile şi articolele pe patru capitole. În primul capitol reunim 3 studii consacrate *perspectivelor de abordare a personalităţii* şi *modelelor explicativ-interpretative ale caracterului,* acesta din urmă reprezentând una dintre dimensiunile esenţiale ale personalităţii. Capitolul al doilea reuneşte 6 studii dedicate unor *contribuţii teoretico-metodologice în studiul personalităţii.* În cel de al treilea capitol vor fi grupate 4 studii centrate pe investigarea *nivelelor funcţionale ale personalităţii* (nivelul interpersonal şi nivelul transpersonal). În fine, capitolul al patrulea va cuprinde 3 studii referitoare la *tendinţele actuale manifestate în psihologia personalităţii,* şi anume tendinţa psihologiei personalităţii de a se deplasa de la studiul „topografiei" personalităţii la studiul eficienţei ei, tendinţa acesteia de a practica un studiu sintetic al personalităţii, dintr-o perspectivă factorială, cunoscut sub denumirea de „Big-Five", precum şi tendinţa psihologiei de a aborda aşa-numita „personalitate pozitivă". Am păstrat studiile în forma iniţială a publicării lor. Cele câteva retuşuri sunt mai ales de ordin redacţional (sublinieri, corectări de erori tipografice etc.). Cum distribuţia studiilor în volum nu s-a făcut după criteriul cronologic al apariţiei lor, ci după cel problematic, cerem scuze cititorului pentru unele repetiţii inevitabile.

Sperăm ca studiile noastre să fie utile pentru informarea unui public cititor mai larg, cât şi pentru pregătirea tinerilor specialişti (studenţi şi cercetători) din domeniul ştiinţelor socio-umane (psihologie, pedagogie, sociologie, asistenţă socială, psihopedagogie specială etc.).

Bucureşti, 26 ianuarie 1997

ABORDAREA ŞI EXPLICAREA PERSONALITĂŢII

Psihologia personalităţii, la fel ca orice altă ştiinţă, înainte de a prezenta şi avansa în construcţii complicate şi tehniciste, trebuie să-şi descrie propriul său obiect, adică să precizeze *care* şi *cum* este acesta, să-i *atribuie* caracteristici şi calităţi. Deşi un asemenea demers pare a fi relativ simplu, el se dovedeşte în realitate extrem de dificil. Iată de ce, psihologia personalităţii a recurs la folosirea unor *unităţi tematice descriptive* a personalităţii. Ea a descris personalitatea în diferite categorii de termeni (*trăsături, factori, habitudini, motive, Eu, roluri, atitudini, constructe*). Fiecare dintre aceşti termeni a generat o anumită *teorie a personalităţii*. De pildă, descrierea personalităţii în termeni de trăsături a condus la elaborarea teoriilor tipologice, descrierea ei în termeni de factori, la apariţia teoriilor psihometrice etc. Teoriile personalităţii, în funcţie de gradul lor de apropiere şi asemănare, s-au corelat între ele permiţând construirea unor *modele explicativ-interpretative ale personalităţii* care, la rândul lor, au permis conturarea diverselor *perspective* mai generale de abordare a personalităţii.

În acest prim capitol ne propunem să schiţăm cele patru perspective de abordare a personalităţii (*atomistă, structurală, sistemică, psihosocială*), concomitent cu relevarea implicaţiilor lor teoretico-aplicative, mai întâi într-un cadru general, apoi în altul particular, şi anume în cel al abordării personalităţii elevilor. Dat fiind faptul că dimensiunea caracterială, ca latură relaţional-valorică şi de autoreglaj, este esenţială pentru personalitate,

de asemenea dat fiind faptul că tocmai ea a fost subestimată în descripţiile şi cercetările personologilor, vom prezenta câteva modele explicativ-interpretative ale caracterului, stăruind atât asupra relevanţei lor teoretice, cât şi aplicative, mai ales în plan educaţional.

1. Perspective de abordare a personalităţii. Implicaţii teoretice şi practice

În analiza şi interpretarea concretă a unei realităţi, oricare ar fi ea (fizică, umană, socială etc.), o mare importanţă o are concepţia, teoria de la care se porneşte, care este acceptată şi transpusă în practica cercetării sau acţiunii sociale. Această afirmaţie este cu atât mai adevărată atunci când avem în vedere o realitate atât de complexă şi dinamică cum este personalitatea umană. Iată de ce ne propunem ca în acest studiu să facem o trecere în revistă a principalelor perspective de abordare a personalităţii, stăruind asupra implicaţiilor lor teoretice şi practice.

În evoluţia ideilor, concepţiilor şi teoriilor asupra personalităţii, patru perspective sau modalităţi de abordare ni se par a se fi conturat mai pregnant până în momentul de faţă.

Perspectiva atomistă bazată, pe de o parte, pe descompunerea personalităţii în elementele sale componente în vederea studierii legităţilor lor de funcţionare iar, pe de altă parte, pe descoperirea elementului primar, ultim sau constituantului fundamental al acesteia. Concepţia behavioristă asupra personalităţii umane, deşi tindea spre surprinderea omului integral, în cele din urmă recurgea la studierea unora dintre funcţiile particulare ale acestuia (gesturi, vorbire, obiceiuri), ajungându-se în felul acesta la pulverizarea unităţii şi integralităţii personalităţii într-o multitudine de elemente sau părţi constituante. La fel, unele „ti-

pologii", mai ales cele constituţionale, prin încercarea de a identifica doar un singur element morfologic, considerat ca fiind esenţial, sărăceau şi goleau personalitatea atât de bogăţia şi varietatea componentelor sale, cât şi de diversitatea relaţiilor dintre acestea. O asemenea modalitate de abordare a personalităţii a fost practicată nu doar pe la începuturile psihologiei ştiinţifice, ci s-a continuat până în zilele noastre. Dacă vom deschide un manual oarecare de psihologie, la capitolul „Personalitate" vom întâlni câteva informaţii introductive generale, apoi tratarea separată şi oarecum în sine a celor trei elemente componente ale personalităţii (temperament, aptitudini, caracter). „Analiza funcţională a diferitelor elemente luate separat dă rezultate pozitive numai atunci când ni le reprezentăm (sau când le considerăm) ca verigi intermediare ale unui *întreg* indivizibil" [1]. Din păcate, tocmai acest lucru lipseşte interpretării atomiste, ea rămânând tributară diviziunii excesive a elementelor şi separatismului acestora.

Perspectiva structurală porneşte nu de la parte, ci de la întreg, nu de la elementele componente, ci de la modul lor de organizare, aranjare, ierarhizare în cadrul sistemului sau structurii globale. Psihologia configuraţionistă (gestaltistă) sau cea organismică, de exemplu, concepeau personalitatea ca fiind o structură globală, unitară, ce dispune de subsisteme integrate, astfel încât ceea ce se petrece într-o parte a structurii influenţează ceea ce se va petrece într-o altă parte a ei. Personalitatea este interpretată în termeni de trăsături sau de factori. Interesează însă nu trăsăturile sau factorii în sine, ci modul lor de corelare. Din perspectiva acestei modalităţi interpretative, personalitatea devine „un *ansamblu* de trăsături" sau o *„configuraţie* de trăsături". În acest sens este celebră definiţia dată personalităţii de Guilford, sub influenţa lui Prince (1924): „Personalitatea unui individ este o *configuraţie specifică* de trăsături" [2]. Unicitatea şi originalitatea personalităţii provin nu din natura, felul

[1] Mihai Golu, Aurel Dicu, *Introducere în psihologie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972, p. 235.

[2] J. P. Guilford, *Personality*, New York, Mc Graw-Hill, 1959.

sau numărul trăsăturilor, ci din modul concret de organizare, structurare şi interrelaţionare a acestora. Perspectiva structurală asupra personalităţii este superioară celei atomiste din cel puţin două puncte de vedere: în primul rând, ea subliniază caracterul *unitar* şi *global* al personalităţii apărut ca urmare a interacţiunii părţilor sau elementelor sale componente; în al doilea rând, ea sugerează *dinamica* acestui întreg tocmai datorită modului concret şi diferit de structurare şi evoluţie în timp a elementelor componente. Kurt Lewin unul dintre promotorii acestei perspective, desprindea existenţa a trei stadii în evoluţia structurilor personalităţii: stadiul structurilor primare, globale, puţin diferenţiate şi slab saturate în conexiuni interne; stadiul structurilor semidezvoltate, caracterizate prin constituirea şi diferenţierea unor sisteme de legături noi, prin diversificarea funcţională în interiorul structurilor iniţiale, prin creşterea coeficientului de interdependenţă corelativă; stadiul structurilor dezvoltate, maturizate în care apar clar delimitate şi individualizate diferite tipuri de structuri şi maximal amplificate conexiunile de tip reglator dintre ele [3].

Deşi pare paradoxal, perspectiva structurală de interpretare a personalităţii se întâlneşte cu cea atomistă şi chiar tinde să se confunde la un moment dat cu ea. Faptul acesta apare de îndată ce cercetătorii sunt interesaţi nu atât de stabilirea corelaţiilor dintre trăsăturile şi factorii de personalitate, ci de descoperirea şi inventarierea cât mai multora dintre ei. Până în momentul de faţă au fost descoperiţi nu numai foarte mulţi factori de personalitate, ci şi extrem de diverşi, de variaţi de la un autor la altul. French (1953), analizând 109 lucrări publicate pe această temă, a identificat 400 factori diferiţi de personalitate, care ar putea fi reduşi la 200, dacă i-am regrupa după denumirile lor sinonime. Guilford (1959) a enumerat 55 factori principali, fără a-i mai socoti pe cei care se referă la aptitudini. Cattell (1957) a menţionat 100 factori de personalitate, stabiliţi cu certitudine [4]. O

[3] Kurt Lewin, *Principles of Topological psychology*, New York, Mc. Graw-Hill, 1936, p. 190.

[4] Vezi: Richard Meili' *La structure de la personnalité*, în: Paul Fraisse, Jean Piaget, *Traité de psychologie expérimentale*, Paris, P.U.F. 1963, vol. V, p. 185.

asemenea multitudine şi diversitate de factori, insuficient corelaţi şi ierarhizaţi, ar putea duce mai mult la subminarea unităţii personalităţii, decât la constituirea şi închegarea ei. În sfârşit, nu putem trece peste faptul că perspectiva structurală se concentrează aproape în exclusivitate pe studierea *interiorităţii* personalităţii pe structurile şi condiţiile sale psihologice interne, pierzând din vedere sau neglijând factorii care concură la formarea ei. Chiar dacă printre „factorii de personalitate" unii autori introduc şi factorii de mediu, importanţa şi semnificaţia acestora este mult diminuată: „experienţa şi mediul cultural nu împrumută decât învelişul exterior" — scria Richard Meili [5]. De asemenea, valoarea factorilor de mediu este particularizată doar la anumite domenii ale vieţii psihice (Cattell — la sentimente; Guilford — la trebuinţe). Se explică astfel structura personalităţii, dar nu şi geneza ei.

Perspectiva sistemică, introdusă în psihologie ca urmare a apariţiei şi dezvoltării ciberneticii, porneşte de la interpretarea personalităţii ca un sistem, ca un ansamblu de elemente aflate într-o interacţiune ordonată şi deci nonîntâmplătoare. Deşi s-ar părea, cel puţin la prima vedere, că noua perspectivă este aproape identică cu cea dinainte sau chiar cu cea atomistă, lucrurile nu stau deloc aşa. Punctul de plecare sau principalul cadru de referinţă în analiza sistemică trebuie să-l constituie *sistemul*, cu toate relaţiile, interacţiunile şi intercondiţionările sale, deci cu particularităţile şi legităţile sale ireductibile. Practic, nu putem vorbi de elemente în sine, deoarece ceea ce într-un context este element, în alt context devine sistem. Şi, mai departe: deoarece elementele se unesc între ele formând subsisteme, adică ansambluri ce dispun de legături interne trainice. Elementul devine important pentru sistem numai în relaţia, în legătura sa cu alte elemente sau numai în măsura în care la rândul lui este interpretat ca sistem, deci ca ansamblul altor interacţiuni şi interdependenţe. Aşadar, elementul nu este eliminat din analiza ştiinţifică, ci i se acordă un sens relativ, el fiind „ceva ce se află în relaţie de apartenenţă sau incluziune faţă de altceva, nemaidesemnând ceva ultim, indivizibil, aşa cum se consideră în cadrul metodologiei asociaţionist-atomiste" [6]. Din perspectiva sistemică, personalitatea apare ca fiind *unitatea integrativă superioară* care serveşte drept cadru de referinţă pentru studiul şi interpretarea diferitelor dimensiuni ale sistemului psihic, ca fiind un *sistem supraordonat* ce nu se poate reduce şi nici confunda cu diferitele procese şi funcţii psihice, ce nu poate fi alipită structurilor biologice sau psihocomportamentale primare, în sfârşit, ca un *sistem dinamic hipercomplex* ce presupune organizare ierarhică plurinivelară, independenţă relativă faţă de elementele componente etc. [7]. Din moment ce orice sistem dispune de *intrări-stări-ieşiri*, înseamnă că acestea vor fi întâlnite şi la nivelul personalităţii. De altfel, ele au şi fost studiate de diferitele şcoli psihologice. Introspecţia şi, într-o oarecare măsură, psihanaliza s-au concentrat asupra investigării stărilor personalităţii, în timp ce behaviorismul a absolutizat în cercetările sala intrările şi ieşirile, neglijând aproape total interioritatea psihică a omului, adică tocmai personalitatea sa. Problema care se pune este însă nu aceea a studierii mai mult sau mai puţin izolate a acestora, ci tocmai în interacţiunea lor. „Ne apare evident că un studiu complet trebuie să ţină seama de toate cele trei mărimi caracteristice" — scriau C. Bălăceanu şi Edmond Nicolau [8]. Un asemenea studiu este însă dificil de realizat. Chiar cei doi autori citaţi, după ce fac această declaraţie de principiu recurg la un studiu atomist al diferitelor elemente componente ale personalităţii (percepţie, atenţie, memorie, învăţare, motivaţie, limbaj etc.). Se creionează, astfel, o viziune sistemică asupra elementelor personalităţii, nu şi asupra personalităţii ca atare. Totuşi, prin accentul pus pe relaţia dintre cele trei categorii de mărimi (de intrare, de stare, de ieşire), perspectiva sistemică subliniază şi mai mult caracterul sintetic, unitar şi integrator al personalităţii. Totodată, ea realizează o mai mare deschidere spre influenţele exterioare care, o dată preluate şi interiorizate, devin

[5] Richard Meili, *op. cit.*, p. 195.

[6] Mihai Golu, Aurel Dicu, *op. cit.*, p. 77.

[7] *Idem*, pp. 99, 235, 238.

[8] C. Bălăceanu, Ed. Nicolau, *Personalitatea umană — o interpretare cibernetică*, Iaşi, Junimea, 1972, p. 5.

structuri interne de personalitate şi influenţează direct comportamentul omului. Perspectiva sistemică are, pentru interpretarea personalităţii, o mare semnificaţie metodologică, ea orientând şi ghidând direcţia şi sensul demersurilor investigative. Dat fiind însă faptul că se realizează la niveluri de generalitate mult prea înalte, pierde adeseori din vedere elementele şi contextele concrete, situaţionale ale existenţei personalităţii, golind-o astfel de conţinut.

Perspectiva psihosocială este orientată spre surprinderea personalităţii concrete, aşa cum se manifestă ea în situaţiile şi conjuncturile sociale particulare, în sistemul interrelaţiilor şi al psihologiei colective, în funcţie de atributele psihosociale ale omului, adică de statutele şi rolurile sale, de nivelurile sale de aspiraţie şi aşteptare, de structura atitudinilor şi opiniilor sale. Ea se concentrează asupra analizei, interpretării şi explicării a două aspecte: pe de o parte, asupra felului cum personalitatea umană, aşa cum s-a constituit ea la un moment dat, se raportează şi se relaţionează cu o altă personalitate; pe de altă parte, asupra modului cum, tocmai în urma unei asemenea interrelaţionări, personalitatea se formează pe sine însăşi. Omul, ca fiinţă socială prin excelenţă, nu poate exista decât în cadrul relaţiilor sociale, iar ansamblul acestor relaţii sociale aşa cum a fost preluat, interiorizat şi sedimentat de către fiecare individ în parte, constituie însăşi „esenţa personalităţii". Evident, este vorba de toate tipurile de relaţii în care este implicat individul, adică atât de cele macrosociale (economice, politice, juridice, morale, religioase etc.), cât şi de cele microsociale (familiale, şcolare, profesionale, stradale etc.). Calitatea personalităţii depinde de calitatea relaţiilor sociale; ca urmare, dacă dorim să formăm personalitatea, mai întâi trebuie să construim şi să amenajăm corespunzător relaţiile sociale din mediul în care acesta îşi desfăşoară activitatea.

Omul nu trăieşte într-un vacuum social, el se implică direct în multitudinea şi varietatea relaţiilor sociale concrete pe care le găseşte sau pe care le creează. Aşa încât, dacă intenţionăm să studiem personalitatea concretă a omului, este necesar să ştim cum se raportează ea la alţii, ce anume preia sau respinge, care

este influenţa relaţiilor sociale interiorizate asupra comportamentului actual al omului. A. Kardiner vorbea de existenţa unei „personalităţi de bază" înţeleasă ca o configuraţie psihologică particulară, comună tuturor membrilor unui grup social, unei societăţi şi manifestată într-un stil de viaţă [9]. Acest „nucleu de bază" al personalităţii se formează însă tocmai prin asimilarea condiţiilor exterioare de viaţă. Ideea apare şi mai clar conturată la R. Linton care susţinea existenţa unor „personalităţi de statut", adică a acelor personalităţi ce se formează ca urmare a deţinerii unor statute, a asumării unor roluri de către indivizi, statute şi roluri care, prin sistemul de îndatoriri conţinute şi cărora individul trebuie să le facă faţă îşi pun amprenta atât asupra structurii interne a personalităţii, cât şi asupra manifestărilor sale exterioare [10]. Jean Stoetzel consideră că în abordarea personalităţii putem utiliza două puncte de vedere, unul substanţialist, care ne arată conţinutul personalităţii, osatura şi carnaţia sa, din ce anume se compune, şi altul situaţional, care indică modul de manifestare a personalităţii, felul cum se implică ea în relaţiile şi situaţiile sociale [11]. Între aceste două modalităţi de abordare există însă o foarte strânsă interacţiune: manifestările personalităţii în relaţiile interumane sunt în funcţie de substanţa sa, iar substanţa personalităţii se creează treptat, tocmai prin preluarea şi sedimentarea efectelor unor asemenea manifestări. Între structurile interpersonale şi cele intrapersonale ale personalităţii există o puternică corelaţie. „Amploarea relaţiilor persoanei cu mediul social îşi pune pecetea asupra structurii intraindividuale a persoanei, iar combinaţiile interne ale însuşirilor de personalitate — formate şi stabilizate în timp — reglează volumul şi măsura activismului contactelor sociale ale persoanei, exercită o influenţă asupra formării propriului mediu de dezvoltare a persoanei" [12].

---

[9] A. Kardiner, *The Individual and his Society*, New York, Columbia University Press, 1939.

[10] Ralph Linton, *Fundamentul cultural al personalităţii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, p. 156.

[11] Jean Stoetzel, *La psychologie sociale*, Paris, Flammarion, 1963, p. 158.

[12] Pantelimon Golu, *Psihologie socială*, Bucureşti, E.D.P., 1974, p. 88.

Se desprinde din cele mai de sus că perspectiva psihosocială presupune o triplă interpretare a personalităţii: situaţională, relaţională, grupală. A interpreta personalitatea situaţional înseamnă a o raporta permanent la situaţia în care se află, pe care o produce, ale cărei influenţe le generează, dar le şi suportă, înseamnă a considera personalitatea ca produs al împrejurărilor, al situaţiilor sociale, dar şi ca stăpână a împrejurărilor, capabilă de cunoaştere, dirijare şi depăşire a lor. A interpreta personalitatea relaţional înseamnă a o „scoate" din graniţele şi limitele sale proprii şi a o pune în faţa altei persoane pentru a vedea cum se acomodează cu aceasta, cum cooperează cu ea, înseamnă a confrunta o persoană cu o altă persoană. În sfârşit, a interpreta personalitatea grupal înseamnă a lărgi numărul persoanelor cu care aceasta vine în contact, a o raporta la psihologia de grup, la scopurile şi activităţile comune ale grupului, a o face „părtaşă" la viaţa de grup, a considera grupul nu doar ca un simplu context în care individul există şi activează, ci ca un veritabil instrument de formare a personalităţii.

Iată deci că viziunea psihosocială, fără a fi lipsită de unele limite, concretizate îndeosebi în tendinţa de a dizolva uneori persoana în roluri, de a o „pierde" în multitudinea diferitelor situaţii sociale, de a deveni un fel de „marionetă" a împrejurărilor, contribuie totuşi la înţelegerea mult mai nuanţată a constituirii treptate a personalităţii, a selectării, sedimentării şi cristalizării în sine a influenţelor mediului extern, îndeosebi a celui social. Totodată, ea permite interpretarea mult mai concretă şi mai nuanţată a personalităţii, apropiind-o de modul în care există şi activează în diferite tipuri de medii sociale şi împrejurări particulare.

*

Nici una dintre cele patru perspective de abordare a personalităţii, luată în sine, nu este capabilă să explice şi să interpreteze adecvat realitatea pe care o avem în vedere. Dacă ne este permisă o comparaţie, am putea spune că în perspectiva atomistă, din cauza copacilor nu se vede pădurea, în cea structurală, dimpotrivă, din pricina pădurii nu se văd copacii, în perspectiva psihosocială, mulţimea frunzelor, asemănătoare mulţimii rolurilor, nu ne permite sesizarea copacului cu ramurile sale viguroase, în sfârşit, în perspectiva sistemică, personalitatea, văzută mult prea de sus, apare ca o pată neagră, cu contururile clar delimitate, cu posibilitatea sesizării a ceea ce intră sau iese din ea, dar cu imposibilitatea cunoaşterii a ceea ce se întâmplă în interiorul ei.

Totuşi, posibilităţile interpretativ-explicative ale celor patru perspective de abordare a personalităţii nu sunt egale. Din punctul nostru de vedere, ultimele două perspective analizate, cea sistemică şi cea psihosocială, corelate între ele, sunt mult mai apte pentru a conduce la interpretarea multilaterală şi adecvată a personalităţii. Aceasta deoarece ele le integrează pe primele două, depăşindu-le astfel limitele.

Prin accentul pus pe *relaţia* dintre interior şi exterior, dintre interpersonal şi intrapersonal, dintre persoană şi situaţie, dintre intrări, stări şi ieşiri, perspectiva sistemică şi cea psihosocială se interinfluenţează reciproc, îmbogăţindu-se una pe alta. Astfel, prin luarea ca punct de plecare — în cercetarea şi acţiunea practică — a personalităţii interpretate ca fiinţă vie, concretă, empirică, însă tratată total, integral, perspectiva psihosocială colorează, amplifică valoarea perspectivei sistemice, iar aceasta din urmă devine mai concretă. Aşadar, în măsura în care perspectiva psihosocială face apel şi se pătrunde de câştigurile metodologice ale perspectivei sistemice, iar aceasta din urmă adoptă o manieră mai concretă de analiză a omului, neseparat, nerupt de contextele sociale, ci integrat în ele, atunci ne putem aştepta ca personalitatea umană să se releve atât în structura, cât şi în dinamica sa autentică, atât intrapersonal, cât şi interpersonal.

Cele două perspective, dacă le-am reuni într-una singură, numită *perspectiva sistemico-psihosocială*, oferă posibilităţi explicativ-interpretative mult mai ample, bogate şi pertinente ale problematicii procesului instructiv-educativ, conducându-ne spre înţelegerea multilaterală, complexă şi nuanţată a şcolii, a clasei de elevi şi a personalităţii elevilor. Astfel, şcoala nu mai apare ca o instituţie oarecare, ci ca un adevărat *organism social*, ca un *sistem social*, ca o *organizaţie socială* de-sine-stătătoare, anume creată pentru instruirea şi educarea şcolarilor. Caracteri-

zată, pe de o parte, printr-o structură formală, prescrisă, subordonată scopurilor pentru care a fost creată iar, pe de altă parte, prin procesele funcţional-actualizatoare ale structurii datorită intrării în acţiune a indivizilor care o populează (profesori, elevi), şcoala ca organizaţie se prezintă ca un sistem ce dispune de subsisteme articulate între ele (clasele de elevi), ce preiau influenţele sistemului dar le şi produc, ce reflectă climatul psihosocial al întregului, îl reproduc şi îl prelungesc în fiecare dintre ele, dar îl şi generează şi amplifică. La rândul ei, clasa de elevi nu mai apare ca o simplă colecţie de indivizi sau doar ca o simplă „celulă" restrânsă şi autonomă de viaţă, ci ca un *grup social*, cu interrelaţii atât în interiorul său — centrate pe realizarea scopurilor comune —, cât şi în afara sa, cu celelalte clase de elevi şi cu întreaga organizaţie. Ea mediază, filtrează relaţiile dintre organizaţie şi fiecare membru al său, reglează activităţile personale şi colective, încorporează în sine valorile organizaţiei şi le transformă în modele acţionale pentru membrii săi, facilitează achiziţionarea atitudinilor şi comportamentelor ce au primit aprobarea întregii colectivităţi, produce, creează modele acţionale dezirabile care vor deveni un bun al întregii organizaţii. Prin toate aceste funcţii, clasa de elevi constituie un *fragment* al organizaţiei sociale, păstrând calităţile întregului şi contribuind la crearea lor [13].

Aceeaşi modalitate complexă, dar şi concretă de analiză o aduce perspectiva sistemico-psihosocială şi asupra personalităţii elevilor. Aceasta nu mai apare ca un tot nediferenţiat, global, ci ca unul ce dispune de subsisteme, structurate la diferite niveluri şi funcţionând intercorelat. Avem în vedere nu numai personalitatea aşa cum se *manifestă*, ci şi aşa cum *este* în realitate sau cum şi-o *imaginează/doreşte* persoana respectivă. Apoi, ne interesează şi felul cum personalitatea noastră este văzută (percepută, apreciată, valorizată) *de alţii*, comportamentul nostru fiind direct influenţat de o asemenea „proiecţie". În sfârşit, ne interesează şi părerea/imaginea pe care o avem noi *despre alţii* — ca produs al propriei noastre personalităţi şi deci ca element structural al ei — care intervine ca factor reglator în relaţia cu aceştia. Combinarea acestor faţete ale personalităţii, interelaţiile dintre ele vor conduce la structurarea diferitelor *tipuri de personalităţi* sau la o *anumită funcţionalitate* a relaţiilor interpersonale. Asupra acestor aspecte ne propunem să insistăm într-un studiu viitor.

[13] Vezi: M. Zlate, *Psihologia socială a grupurilor şcolare*, Bucureşti, Editura Politică, 1972; Adrian Neculau, *A fi elev*, Bucureşti, Editura Albatros, 1983, pp. 57-61: A. Neculau, M. Zlate, *Clasa de elevi ca formaţiune psiho-sociologică*, în: *Sinteze de psihologie contemporană. Psihologia educaţiei şi dezvoltării*, Bucureşti, Editura Academiei, 1983. pp. 182-194.

2. Valenţele perspectivei sistemico-psihosociale în abordarea personalităţii elevilor

În studiul anterior, pornind de la analiza a patru perspective de abordare a personalităţii (atomistă, structurală, sistemică, psihosocială), concluzionam că cele două din urmă, reunite într-una singură numită sistemico-psihosocială, dispun de mari posibilităţi interpretativ-explicative ale clasei de elevi şi personalităţii elevilor. În prezentul studiu ne propunem să demonstrăm aceasta prin intermediul unor cercetări empirice efectuate asupra personalităţii elevilor, mai ales din perspectiva manifestării acesteia în relaţiile interpersonale.

Interpretând personalitatea umană dintr-o perspectivă sistemico-psihosocială, avem în vedere modul concret, particular în care se manifestă aceasta în contextele şi situaţiile interpersonale şi de grup. Ne interesează în egală măsură: *personalitatea reală*, aşa cum este în străfundurile sale, în structurile, laturile şi aspectele sale latente, ascunse; *personalitatea autoatribuită*, cea pe care individul în cauză crede, doreşte sau şi-o imaginează că o deţine; *personalitatea percepută de alţii*, deci personalitatea aşa cum este ea văzută de ceilalţi sau cum credem noi că este interpretată; *personalitatea altora percepută de noi*, care se instituie într-un veritabil mecanism reglator al conduitelor interpersonale. Toate acestea îşi găsesc expresia deplină în *personalitatea manifestată, obiectivată* în comportamentele individuale, interpersonale şi de grup. „Exteriorizarea" personalităţii într-o formă sau alta comportamentală este condiţionată atât de factori obiectivi-situaţionali (particularităţile situaţiei sociale concrete, statutele şi rolurile persoanelor cu care venim în contact, scopul interacţiunii etc.), cât şi de factori subiectivi, personali şi psihosociali (dorinţe, aşteptări, motivaţii, scopuri intime etc.). În procesul interacţiunii concrete dintre indivizi, două elemente au o importanţă covârşitoare: pe de o parte, comportamentul în expresia sa nudă, deci aşa cum se exteriorizează el, indiferent de motivaţiile care îi stau la bază; pe de altă parte, sistemul de imagini pe care partenerii şi-l formează unii despre alţii.

Suntem tentaţi să considerăm că sistemele de imagini au o importanţă chiar mai mare decât comportamentul manifest în sine. Cel mai adeseori o persoană se comportă nu atât în funcţie de trăsăturile sale reale de personalitate, cât mai ales conform celor pe care crede că le deţine sau celor care sunt dorite şi aşteptate de alţii. Un elev care consideră despre sine că este inteligent şi că alţii au aceeaşi părere despre el, va face eforturi deosebite pentru a se comporta ca atare, chiar dacă nivelul său de inteligenţă real (măsurat prin teste) este mediu. De asemenea, o persoană este apreciată şi judecată nu atât după felul cum se manifestă comportamental cât îndeosebi după intenţiile atribuite comportamentului său de către ceilalţi, după imaginile pe care aceştia le au despre persoana în cauză.

Sistemele de imagini ale partenerilor se diferenţiază între ele după *valoarea* şi după *stabilitatea* lor. Astfel, există imagini pozitive (bune, favorabile) sau negative (proaste, nefavorabile) despre sine şi despre alţii. De asemenea, există imagini durabile, trainice, formate în timp, ca urmare a unor contacte îndelungate, dar şi imagini fluctuante, extrem de mobile şi dinamice, datorate îndeosebi unor situaţii de moment şi care produc, de altfel, o „psihologie de moment". Acestea din urmă pot dispărea după consumarea momentului sau, dimpotrivă, se pot adânci şi transforma în sisteme dominante, durabile. Funcţionarea relaţiilor interpersonale depinde nu numai de punerea în disponibilitate a unuia sau altuia dintre aceste sisteme de imagini existente, ci şi de natura combinaţiilor dintre ele.

De exemplu, dacă se combină sistemul pozitiv de imagini al lui *A* în raport cu sine şi cu *B*, cu sistemul pozitiv de imagini al lui *B* în raport cu sine şi cu *A*, atunci între cele două persoane vor exista relaţii de totală compatibilitate. Dacă însă se combină sistemul de imagini pozitiv al lui *A* în raport cu sine şi negativ în raport cu *B*, cu sistemul pozitiv al lui *B* în raport cu sine şi negativ în raport cu *A*, atunci între cele două persoane se vor stabili relaţii de incompatibilitate. Tocmai de aceea, Sullivan, care a studiat aceste tipuri de combinaţii, era de părere că trebuie să vorbim nu atât de „relaţii interpersonale", cât de „situaţii interpersonale", împărţite de el în trei categorii: integrate (când capătă sens pentru cei doi parteneri); rezolvate (când partenerii se satisfac reciproc şi interacţiunea lor se opreşte, fie şi provizoriu); dezintegrate (când se opresc înainte de a-şi fi atins scopul) [1].

Dată fiind importanţa sistemelor de imagini în funcţionarea relaţiilor interpersonale, ne-am propus să abordăm locul şi rolul jucat de trei tipuri de imagini care intră în interacţiune unele cu altele, şi anume: imaginea de sine a unui individ; imaginea fiecărui membru al grupului despre toţi ceilalţi în parte; imaginea întregului grup despre fiecare membru al său. Altfel spus, am încercat să surprindem ce relaţii există între imaginea de sine a unui elev şi imaginea celorlalţi (luaţi individual sau ca grup) despre el. Este vorba de o triplă percepţie socială: *percepţia în raport cu sine, percepţia altuia în raport cu fiecare membru al grupului, percepţia grupului referitoare la fiecare membru al său.*

Primul tip de percepţie este dependent de capacităţile de autocunoaştere ale individului, de exigenţele în raport cu sine, putând fi o percepţie corectă sau eronată (bazată pe supra sau subapreciere). Celelalte două tipuri de percepţie sunt mult mai complexe, fiind dependente, pe de o parte, de capacitatea persoanei cunoscute de a se exterioriza comportamental, de a se „lăsa" cunoscută, pe de altă parte, de capacitatea celui care cunoaşte de a înţelege, descifra, aprecia, într-un cuvânt, de a decodifica corect comportamentele manifestate de individul în cauză. Cum însă capacităţile de exteriorizare comportamentală cât şi cele de percepţie şi apreciere a lor sunt diferite de la individ la individ, ne putem aştepta ca unul şi acelaşi comportament să fie perceput diferit, uneori chiar eronat, ceea ce acordă o anumită funcţionalitate relaţiilor interpersonale. Dacă la aceasta adăugăm şi faptul că într-un grup există mai mulţi indivizi, deci mai multe imagini — asemănătoare sau diferite — vom înţelege şi mai bine de ce în unele situaţii se creează consensul membrilor grupului asupra unui individ, iar în altele apar mari divergenţe de aprecieri. Un asemenea fapt poate constitui un factor facilitator sau perturbator al relaţiilor interpersonale şi al rezolvării unor sarcini ale grupului.

Una dintre problemele de ordin metodologic cu care ne-am confruntat a fost aceea a găsirii unui instrument care să ne furnizeze concomitent cele trei tipuri de imagini avute în vedere. În acest scop am folosit:

— chestionarul de evaluare interpersonală (forma *A*) propus de psihosociologul american R. F. Bales [2], care conţine 26 întrebări menite a surprinde şase orientări (tendinţe) opuse ale manifestării personalităţii în grup (dominare-supunere; sociabilitate-izolare; conservatorism-radicalism), notate cu următoarele iniţiale: *U — D; P — N; F — B*;

— o variantă diagnostică proprie, inspirată de cea a lui Bales, care în locul întrebărilor presupune optarea directă pentru una sau alta dintre cele trei perechi de orientări/tendinţe comportamentale opuse [3].

Şi într-o variantă şi în alta subiectul răspundea atât în legătură cu sine, cât şi în legătură cu fiecare dintre ceilalţi membri ai grupului. Prelucrarea răspunsurilor la fiecare individ în parte (după o tehnică mai complexă şi laborioasă la Bales şi după una

[1] Apud: Jean Stoetzel, *La psychologie sociale*, Paris, Flammarion, 1963, pp. 222-223.

[2] R. F. Bales, *Personality and interpersonal behavior*, New York, Rinehart and Winston, 1970.

[3] M. Zlate, *O nouă metodă de diagnosticare a comportamentului interpersonal*, în: „Revista de psihologie", nr. 3, 1984.

mai operativă în varianta proprie) [4], furniza imaginea despre sine a subiectului concomitent cu imaginea sa despre ceilalţi membri ai grupului. Prelucrarea răspunsurilor la nivelul întregului grup, prin adiţionarea valorilor numerice şi simbolice obţinute, conducea la stabilirea unui tip final de personalitate, adică a imaginii grupului despre fiecare membru al său. De exemplu, puteau apărea unele tipuri ca: *UPB* — orientat spre sprijin emoţional şi entuziasm; *U* — orientat spre putere şi succes material; *UF* — orientat spre loialitate şi cooperare în grup; *UNF* — orientat spre autoritate autocrată; *F* — orientat spre convingerile conservatoare ale grupului; *PF* — orientat spre iubire altruistă etc. [5]

Cele două tehnici au fost aplicate pe mai multe tipuri de grupuri sociale [6], dintre care şi pe un grup şcolar (35 elevi din clasa a XI-a).

Prelucrarea primară a datelor obţinute ridică o serie de întrebări.

Prima întrebare: în ce măsură imaginea despre sine a fiecărui membru al grupului corespunde cu imaginea pe care grupul şi-o formează despre individul în cauză? Fără a intra în prea multe amănunte, notăm prezenţa a trei situaţii: cea de identitate între imaginea de sine a individului şi imaginea grupului despre el (de exemplu, elevul N.T. aparţine atât în autoapreciere, cât şi în aprecierea grupului tipului *UP* — orientat spre succes social); cea de opoziţie totală între cele două tipuri de imagini (elevul C.P. apare în propria sa imagine ca aparţinând tipului *UPF* — orientat spre solidaritate şi progres social, în timp ce în imaginea grupului ca aparţinând tipului *AVE* — oscilant, pluridirecţional); situaţia de concordanţă/neconcordanţă parţială, în sensul că unele dimensiuni ce intră în componenţa tipului final de personalitate se regăsesc parţial în imaginea celorlalţi membri ai grupului (elevul Z. C. aparţine în autoapreciere tipului *UPF*, iar în cea a grupului tipului *PF*, deci două dimensiuni (*P* şi *F*) reapar în imaginea grupului) [7]. Prima situaţie este întâlnită la 10 elevi, cea de-a doua la 7, cea de-a treia la 18. În primul caz, este posibil ca între individ şi grup să apară relaţii de compatibilitate, de integrare facilă a individului în grup, de acceptare şi apreciere a acestuia de către grup; în cel de al doilea caz, este foarte probabil ca între individ şi grup să apară relaţii de incompatibilitate, individul având impresia că nu este suficient de bine cunoscut şi corect apreciat de către grup, iar grupul suspectând individul că nu se dezvăluie pentru a fi pe deplin descifrat; în cel de-al treilea caz, s-ar putea ca uneori relaţiile să se desfăşoare normal (mai ales când între tipurile de personalitate există corelaţii pozitive), iar alteori mai greoi, cu dificultăţi (când între tipurile de personalitate există celelalte feluri de corelaţii).

Dintre cele trei tipuri de situaţii, cea de-a doua poate crea dificultăţi serioase în dinamica concretă a grupului. Soluţionarea ei grabnică devine imperioasă. În acest sens, trebuie depistate cauzele care au dus la apariţia ei. Uneori ea se poate datora individului care, ca urmare a unor trăsături personale (timiditate, sociabilitate redusă, dificultăţi de comunicare etc.), se manifestă mai puţin în cadrul grupului, mai reţinut sau mai cenzurat. Alteori, ea se poate datora grupului însuşi care este insuficient abilitat în procesul cunoaşterii interpersonale, judecă după aparenţe, superficial. Rezolvarea unor asemenea situaţii pe baza analizării cauzelor care le-au generat are mare importanţă în orice grup social, cu precădere însă în grupurile educaţionale, deoarece în acestea personalitatea membrilor grupului este în plin proces de formare. Individul are un rol important în constituirea şi mai ales în valorizarea grupului, dar şi grupul contribuie la formarea fie a unor trăsături pozitive de personalitate a individului, fie a

[4] Amănunte tehnice referitoare la metoda propusă de Bales vezi în lucrarea acestuia citată mai sus, dar şi în: Mielu Zlate, Camelia Zlate, *Cunoaşterea şi activarea grupurilor sociale*, Bucureşti, Editura Politică, 1982, pp. 56–67.

[5] Vezi prezentarea şi descrierea analitică a acestor tipuri de personalitate în: Pavel Mureşan, *Învăţarea socială*, Bucureşti, Editura Albatros, 1980, pp. 103–116.

[6] Vezi: M. Zlate, *Un procedeu de analiză a comportamentului interpersonal*, în: „Revista de psihologie", nr. 2, 1984.

[7] Menţionăm că între tipurile finale de personalitate stabilite de Bales, există următoarele feluri de corelaţii: identitate, opoziţie, corelaţie pozitivă, corelaţie negativă, corelaţie pozitivă mică ce poate fi ignorată, corelaţie negativă mică ce poate fi ignorată.

unora negative. Or, dacă între individ şi grup apar relaţii de incompatibilitate, astfel de influenţe reciproce benefice sunt greu de obţinut.

A doua întrebare reieşită în urma prelucrării datelor obţinute: în ce măsură imaginea grupului asupra unui individ corespunde cu imaginile pe care fiecare dintre membrii grupului le are despre individul în cauză? Cu alte cuvinte, imaginea grupului este expresia părerii fiecărui membru al grupului în parte sau ea apare datorită unor artificii de calcul pe care le implică (îndeosebi) tehnica lui Bales?

În cercetarea noastră am întâlnit următoarele situaţii:

— situaţia în care nici unul dintre membrii grupului nu-l apreciază pe un subiect aşa cum apare el în aprecierea grupului. De exemplu, subiectul C.V. este apreciat de grup ca aparţinând tipului *UB* — orientat spre relativism valoric, în timp ce 12 elevi cred că el aparţine tipului *UP* — orientat spre succes social; 9 tipului *P* — orientat spre egalitarism; 7 tipului *N* — orientat spre izolare individualistă; 6 tipului *UN* — orientat puternic spre afirmare; el însuşi apreciază că aparţine tipului *UP;*

— situaţia în care foarte puţini membri ai grupului (1 sau 2) îl apreciază pe un subiect în concordanţă cu aprecierea grupului (doar 2 elevi consideră că D.N. aparţine tipului *UP* stabilit de grup, ceilalţi având cu totul alte păreri);

— situaţia în care marea majoritate a membrilor grupului îl apreciază pe unul dintre membrii săi aşa cum îl apreciază şi grupul (elevul M.P. este apreciat de 25 dintre colegii săi ca aparţinând tipului *UPB* stabilit şi de grup).

Cele trei situaţii tipice prezentate pun în evidenţă încă un fapt interesant. Din punctul de vedere al *numărului* tipurilor de personalitate stabilite de ceilalţi membri ai grupului comparativ cu tipul stabilit de grup, se conturează cazul în care în „formula" de personalitate a unui elev intră aproape toate tipurile, fiecare dintre membrii grupului având o cu totul altă părere — şi cazul când în „formula" de personalitate a unui elev se mai adaugă doar 2-3 tipuri în plus faţă de cel stabilit de grup. În sfârşit, din perspectiva *coerenţei interne* a tipurilor de personalitate stabilite de grup şi de fiecare dintre membrii săi, apar clar conturate două cazuri: cel de consonanţă şi concordanţă valorică între cele două categorii de tipuri, asemănătoare între ele, bazate pe corelaţii pozitive; cel de disonanţă, de neconcordanţă, caracterizat prin faptul că unul şi acelaşi individ este văzut foarte diferit, adică atât prin tipuri asemănătoare între ele, dar şi prin tipuri ce se află în opoziţie unele cu altele.

Aceste constatări ne conduc spre următoarele *concluzii*:

1. Este foarte probabil ca subiectul care este perceput şi valorizat de către ceilalţi membri ai grupului identic sau foarte asemănător cu felul în care este perceput de grup sau de cel în care se autopercepe să întreţină cu ceilalţi relaţii interpersonale fireşti, cu o funcţionalitate normală, cu o desfăşurare şi „curgere" în timp fără dificultăţi. Sistemele de imagini care sunt puse în disponibilitate fiind extrem de asemănătoare între ele, creează condiţiile unei bune interacţiuni psihosociale, deoarece au capacitatea de a fi reciproc consonante şi gratificante. Elevul R. T., de exemplu, s-ar putea înţelege, asocia şi coopera cu uşurinţă cu toţi ceilalţi membri ai grupului, care au aproximativ aceeaşi părere despre el. Acelaşi lucru s-ar putea spune şi despre mulţi alţi elevi din clasa investigată.

2. Când imaginile membrilor grupului cu privire la unul dintre componenţii săi sunt divergente, atunci este de presupus că persoana în cauză va întâmpina unele dificultăţi de adaptare şi integrare în viaţa şi activitatea grupului respectiv. Subiectul P. P., de exemplu, care aparţine tipului *UP* — orientat spre succes social, va întreţine relaţii încordate, tensionale cu elevii C. V. şi R. I. care îl percep ca aparţinând tipului *DF* — orientat spre subiectivism. Chiar dacă relaţiile acestui elev cu ceilalţi membri ai clasei sunt compatibile, existenţa în clasa respectivă a doi elevi care au o părere total opusă, nu doar faţă de cea reieşită din autoapreciere, ci şi cu cea a tuturor celorlalţi ar putea produce o serie de disfuncţionalităţi pe traseul relaţiilor interpersonale. Discrepanţa dintre imaginile particulare ale fiecărui membru al grupului şi autoimaginea subiectului respectiv se poate institui într-o sursă potenţială de conflict între grup şi individ, de îndepărtare a individului de grup, de închidere în sine, de

transformare a sa într-un „neînţeles", ca urmare, de marginalizare a individului respectiv.

3. Cele două tehnici de stabilire a tipurilor finale de personalitate (în tripla lor ipostază) dispun de importante valenţe predictive, prin utilizarea lor putând să aducem nu numai o perspectivă mai concretă şi mult mai realistă de analiză, dar să şi anticipăm comportamentul individului în grup, dinamica viitoare a relaţiilor sale interpersonale şi a grupului însuşi. Acest lucru are o mare importanţă din perspectiva educaţională deoarece ne atenţionează asupra necesităţii intervenţiilor educative pentru a asigura funcţionalitatea normală a grupului. Cunoscând, spre exemplu, faptul că între doi elevi conflictul existent latent ar putea deveni manifest, educatorul sau conducătorul grupului ar putea interveni la timp preîntâmpinând un asemenea fenomen. Oferirea unor condiţii de cooperare şi de cunoaştere autentică, chiar discutarea deschisă a unor cauze care concură la formarea unei percepţii atât de diferite faţă de cea a altor membri ai grupului, ar avea rolul de a contribui la corectarea percepţiei şi la crearea unei funcţionalităţi normale a relaţiilor interpersonale.

O problemă rămâne însă deschisă: de ce apar la unii dintre membrii grupului imagini atât de diferite faţă de cele ale altor persoane şi chiar faţă de cea a persoanei percepute? Noi am constatat că acest lucru se datorează, în principal, următoarelor două categorii de cauze.

În primul rând, datorită capacităţilor reduse pe care le au unii membri din grup de a se manifesta în grup, de a acţiona, de a se implica în rezolvarea sarcinilor colective, pe de o parte, dar şi capacităţilor minime ale celorlalţi membri ai grupului de a aprecia, valoriza şi judeca comportamentele colegilor lor, pe de altă parte. Astfel, a reieşit cu pregnanţă faptul că persoanele mai rezervate, mai reţinute, mai cenzurate şi mai puţin expresive comportamental în grup sunt percepute mai puţin bine decât cele deschise, extravertite, cu un grad crescut de sociabilitate şi comunicativitate. Deficitul de informaţie în legătură cu o persoană împiedică cunoaşterea adecvată a acesteia. De asemenea, a reieşit şi faptul că persoanele cu o anumită complexitate cognitivă, încordate, latent conflictuale, cu tendinţe spre oscilaţie comportamentală, spre dramatizare etc. realizează percepţii mult diferite faţă de cele ale altor membri ai grupului. Se pare că rezonanţa pe care comportamentele exteriorizate în grup de membrii săi este la aceste persoane cu totul alta decât la cele care sunt mai simple sub raport cognitiv şi afectiv.

În al doilea rând, neconcordanţa de care vorbeam se datorează comportamentelor contradictorii manifestate de unele persoane în cadrul grupului, fapt care favorizează selecţia unor elemente comportamentale diferite ce vor fi introduse în imaginea finală a tipului de personalitate. Elevul C.V., de exemplu, se manifestă într-un anume fel faţă de colegul său Z.C., fapt care îl determină pe acesta să-l considere ca aparţinând tipului *P* (orientat spre egalitarism), are un alt comportament faţă de colegul G. I., care îl face pe acesta să-l considere ca aparţinând tipului *N* (orientat spre izolare individualistă) etc. Mai mult, chiar faţă de unul şi acelaşi comportament se manifestă atitudini diferite, deoarece comportamentul dat este filtrat prin sistemul propriu de imagini al evaluatorului, cu încărcătura sa personală, specifică. Unul şi acelaşi comportament al elevului C. V., de pildă, este evaluat de un coleg într-un fel, de un altul în alt fel, de un al treilea şi mai diferit, aşa încât elevul respectiv apare extrem de diferit reflectat în ochii fiecăruia dintre colegii săi. Se înţelege de la sine că o asemenea funcţionalitate a sistemelor de imagini s-ar putea solda cu nenumărate efecte negative. De aici se degajă necesitatea formării unor sisteme de imagini adecvate, corecte, în acord cu particularităţile comportamentului manifestat şi pe cât posibil şi cu intenţiile care stau la baza lui. Acest lucru se poate obţine numai dacă în cadrul procesului instructiv-educativ a fost educată capacitatea de cunoaştere, autocunoaştere şi mai ales de intercunoaştere. În caz contrar vom asista la formarea unor imagini reciproc incorecte care vor genera grave disfuncţionalităţi pe traseul relaţiilor interpersonale.

Antrenarea elevilor în conceperea, organizarea şi desfăşurarea unor acţiuni colective, oferirea cât mai multor prilejuri de exteriorizare autentică, netrucată, nemascată, nereţinută a trăsăturilor de personalitate, a concepţiilor şi atitudinilor, lărgirea ca-

drului de manifestare a comportamentelor interpersonale şi de grup (nu numai la şcoală, în clasă, ci şi în alte contexte şi împrejurări sociale), atribuirea de responsabilităţi sociale ce implică realizarea cât mai multor contacte interpersonale, armonizare şi acomodare interpersonală, formarea şi practicarea unor comportamente activ-participative, sensibilizarea elevilor faţă de problematica umană, educarea lor empatică etc. sunt tot atâtea căi şi mijloace de constituire a unor imagini (de sine, interpersonale şi de grup) adecvate, menite a duce la realizarea în condiţii optime a integrării sociale a elevilor.

3. Modele explicativ-interpretative ale caracterului şi relevanţa lor educaţională

Deşi astăzi se scrie mai puţin despre componentele personalităţii şi mai mult despre personalitate ca realitate psihosocială completă, integrală, unitară, cu alte cuvinte, despre ceea ce s-a numit „omul total", nu trebuie să pierdem din vedere că *tăria* şi *valoarea* personalităţii totale este dată de tăria şi valoarea fiecăreia dintre componentele sale. Una dintre acestea, cu rol esenţial, fundamental în asigurarea conduitelor sociale ale omului, este *caracterul*, insuficient analizat, după părerea noastră, în literatura de specialitate. Dat fiind locul şi rolul central al caracterului în structura integrală a personalităţii, regândirea şi reinterpretarea lui se impune ca o necesitate.

Ca latură relaţională a personalităţii, „responsabilă" de felul în care oamenii interacţionează unii cu alţii în cadrul societăţii, caracterul a fost definit cel mai adeseori ca o *pecete* sau *amprentă* ce se imprimă în comportament, ca un *mod de a fi* al omului, ca o *structură psihică complexă*, prin intermediul căreia se filtrează cerinţele externe şi în funcţie de care se elaborează reacţiile de răspuns. Întrucât caracterul exprimă valoarea morală personală a omului, a mai fost denumit şi *profilul psihomoral* al acestuia, evaluat, în principal, după criterii de unitate, consistenţă şi stabilitate. Caracterul reprezintă configuraţia sau structura psihică *individuală*, *relativ stabilă* şi *definitorie* pentru om, cu mare *valoare adaptativă*, deoarece pune în contact individul

cu realitatea, facilitându-i stabilirea relaţiilor, orientarea şi comportarea potrivit specificului său individual. El determină şi asigură totodată, din interior, concordanţa şi compatibilitatea conduitei cu exigenţele şi normele existente, promovate sau impuse la un anumit moment dat de societate. Din această perspectivă, caracterul a fost înţeles ca „o modalitate stabilă de autoreglaj la nivelul problemelor mari ale vieţii sociale, al raporturilor cu oamenii" [1]. Indiferent dacă interpretarea caracterului se face într-o accepţiune mai extinsă, ca schemă logică de organizare a profilului psihosocial general al persoanei, considerat din perspectiva normelor şi criteriilor valorice, sau într-una mai restrânsă, ca ansamblu închegat de atitudini şi trăsături [2], ceea ce apare pe prim-plan este proprietatea sa de *sistem valoric* şi *autoreglabil*, de ansamblu organizat şi structurat de trăsături. Nu este vorba însă de orice fel de trăsături, ci, aşa cum preciza încă de multă vreme N. D. Levitov, de „totalitatea trăsăturilor *esenţial-calitative* [3] (subl. ns.) sau, cum arăta mai recent Paul Popescu-Neveanu, de *invarianţii* ce intră în constituţia sa psihologică şi care permit anticiparea reacţiilor viitoare ale individului [4]. Pe de altă parte, nu este vorba de trăsături izolate, juxtapuse, aşezate unele lângă altele, în neorânduială, ci de o *sinteză*, de o închegare armonioasă de însuşiri, de o structură bine definită [5]. Tocmai în virtutea unei asemenea structuri oamenii se diferenţiază între ei. Le Gall vorbea în acest sens de „singularitatea esenţială a fiecărui caracter" [6], termenul de singularitate având

[1] Paul Popescu-Neveanu, *Personalitatea şi cunoaşterea ei*, Bucuresti, Editura Militară, 1969, pp. 134-135

[2] M. Golu, *Caracterul*, în: M. Golu, M. Zlate, P. Golu, C. Manolescu, *Psihologie. Manual pentru licee de filologie-istorie şi ştiinţele naturii*, Bucureşti, E.D.P., 1978, p. 226.

[3] N. D. Levitov, *Voprosî psihologhii haraktera*, Moskva, Izd APN, 1952, p. 15.

[4] Paul Popescu-Neveanu, *Subsistemul relaţional-valoric şi de autoreglare*, în: Paul Popescu-Neveanu, Mielu Zlate, Tinca Creţu (sub red.), *Psihologie şcolară*, Bucureşti, Tipografia Universităţii, 1987.

[5] Ştefan Zisulescu, *Caracterul*, Bucureşti, E.D.P., 1978, pp. 26-27. Vezi şi: A. Chircev, *Caracterul*, în: Al. Roşca (subl. red.), *Psihologie generală*, Bucureşti, E.D.P., 1976, p. 506.

[6] A. Le Gall, *Caractèrologie des enfants et des adolescents*, Paris, P.U.F., 1969, p. 447.

aici înţelesul de individualitate. Sistemul caracterial, deşi are la bază o serie de premise naturale, este prin excelenţă o *formaţiune psihică dobândită* în decursul vieţii, în contactul individului cu multitudinea şi varietatea situaţiilor şi împrejurărilor de viaţă; de aceea, el îl şi defineşte pe om ca *membru al societăţii*. În caracter „se manifestă esenţa socială a omului şi se obiectivează valoarea lui morală" [7]. Datorită tuturor acestor proprietăţi, caracterul a fost considerat ca *nucleu al personalităţii*, care dă valoare acesteia, prin subordonarea, controlarea şi integrarea treptată a celorlalte componente, ca şi prin valorizarea şi valorificarea maximală a acestora.

După cum se poate observa, acordul psihologilor asupra diferitelor aspecte ale caracterului (natură, structură, funcţii etc.) este atât de mare încât ele sunt tratate asemănător nu doar în lucrările ştiinţifice sau în cursurile universitare, dar au pătruns deja şi în manualele şcolare. Totuşi, la o analiză mai atentă, nu este greu să descoperim un oarecare *descriptivism*, o înşiruire de informaţii insuficient sudate între ele. Acest fapt se face mai acut resimţit în domeniul caracterologiei, care îşi propune, după cum se ştie, să inventarieze atitudinile şi trăsăturile, să le îmbine între ele, să clasifice caracterele, multe dintre lucrările mai vechi ale unor caracterologi (Malapert, Fouillée, Paulhan — în Franţa; Kerschensteiner, Klages, Utitz — în Germania; Shand, Roback — în Anglia) nu conţin, în cele din urmă, decât o simplă colecţie de trăsături sau de tipuri caracteriale, chiar dacă acestea poartă denumiri diferite.

Pentru a explica însă un caracter, trebuie indicat cum se formează personalitatea cu toate aspectele ei: fizice, psihice şi sociale [8]. Noi nu ne propunem să arătăm cum se formează personalitatea, ci, pornind de la literatura de specialitate, să elaborăm *câteva modele explicativ-interpretative ale caracterului* care, pe de o parte, surprind mai exact articulaţiile interioare

[7] Ursula Schiopu, M. Zlate, Rodica Demetrescu (coord.), *Dicţionar enciclopedic de psihologie*, Bucureşti, Tipografia Universităţii, vol. 1, p. 248.

[8] M. Witrouw, R. Remouchamps, *Le comportament humain. L'homme dans sa société*, Bruxelles, Editions Vie Ouvrière, 1970, p. 208.

dintre trăsăturile caracteriale, iar, pe de altă parte, descifrează relevanţa lor educaţională.

Modelul balanţei caracteriale ne-a fost sugerat de Paul Popescu-Neveanu, care consideră că „atitudinile există două câte două, una opusă alteia... niciodată nu se poate face cu seriozitate afirmaţia că o persoană oarecare ar dispune numai de una dintre trăsăturile perechi, cea pozitivă sau cea negativă... nu există şi nu pot exista reducţii absolute la termeni singulari" [9]. Sistematizarea trăsăturilor caracteriale două câte două în perechi cu poli opuşi este atât de larg întâlnită încât nici nu mai trebuie stăruit asupra ei. Mai puţin plauzibilă, cel puţin la prima vedere, pare a fi afirmaţia că aceste trăsături opuse (bun-rău, cinstit-necinstit, egoist-altruist etc.) se găsesc la una şi aceeaşi persoană în proporţii şi amestecuri diferite. Că aşa stau lucrurile în realitate nu este însă greu de demonstrat. Se ştie, de pildă, că fricosul are şi el momente de curaj, că leneşul poate săvârşi acte de hărnicie, că generosul poate fi egoist în anumite situaţii. În sfârşit, la fel de adevărată este şi ultima afirmaţie care precizează că nu se pot face reducţii absolute la unul sau altul dintre polii respectivi. Nu există un om absolut bun, absolut generos, indiferent de condiţii, de solicitări, de persoanele cu care se stabilesc relaţiile, pentru că o asemenea bunătate sau generozitate nelimitată ar echivala cu... prostia.

Luând în considerare cele de mai înainte am putea afirma că la naştere trăsăturile caracteriale se află în poziţia zero, evoluţia lor fiind teoretic egal probabilă. În realitate însă, individul va evolua spre un pol sau spre altul după cum reacţiile sale vor fi întărite sau respinse social. Ne-am putea imagina o balanţă cu două axe sau talere înclinându-se când într-o parte, când în alta şi în cele din urmă „stabilizându-se" la unul sau altul dintre poli, în funcţie de natura, tipul, numărul şi valoarea situaţiilor de viaţă parcurse de copil, de întărirea sau sancţionarea lor exterior-educativă, gratificarea sau condamnarea lor, de asimilarea sau respingerea lor prin învăţare. Dacă un copil care dăruieşte

[9] Paul Popescu Neveanu, *op. cit.*

altuia o jucărie este aprobat sau lăudat de cei din jur, el are toate şansele să evolueze spre generozitate. Dacă, dimpotrivă, acelaşi copil, pentru acelaşi gest este admonestat, reproşându-i-se gestul, el va evolua spre avariţie.

Procesul este, evident, mai complex, fiind determinat atât de numărul situaţiilor pozitive sau negative cu care se întâlneşte copilul, cât şi de întărirea sistematică a unora sau altora dintre ele. Când numărul situaţiilor şi întăririlor este egal (să spunem, una pozitivă, alta negativă), copilul se află într-o dispoziţie tensional-conflictuală, echivalentă stării de disonanţă cognitivă, comportamentul său fiind fie de expectativă, de aşteptare a ce va urma, a ce se va repeta, fie de căutare activă pentru a depăşi sau cel puţin reduce disonanţa pe care o trăieşte. În această situaţie balanţa este în echilibru sau tinde să se dezechilibreze.

Dacă însă numărul situaţiilor şi întăririlor pozitive îl întrece cu mult pe al celor negative (de exemplu, 10 din prima categorie şi doar 2 din cea de-a doua), atunci evoluţia spre polul pozitiv este evidentă, balanţa dezechilibrându-se în favoarea trăsăturilor caracteriale bune. În ambele cazuri, o trăsătură iese învingătoare şi devine precumpănitoare în conduita individului numai în urma luptei, a ciocnirii cu cea opusă ei. Trăsătura învinsă nu dispare însă, ci se păstrează sub forma unor reziduuri, putând fi reactualizată în diferite alte situaţii. Trăsătură caracterială este însă prima, care dispune de stabilitate, nu cea de-a doua, care are o manifestare întâmplătoare în comportament. De asemenea, nu trebuie să uităm că în provocarea luptei sau ciocnirii dintre trăsături o mare semnificaţie o au atât influenţele educative exterioare, cât şi propriile forţe ale celui în cauză, care poate evita sau contracara influenţele negative ale mediului şi căuta, apropria, asimila pe cele pozitive; el se poate opune sau sustrage primelor, le poate provoca sau chiar crea pe celelalte. În acest proces caracterul se schimbă, după cum considerau Kovalev şi Measişcev, din „mod de reacţie, în mod de relaţie" [10], reacţia

[10] A. G. Kovalev, V. N. Measişcev, *Particularităţile psihice ale omului*, vol. I. *Caracterul*, Bucureşti, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, 1958, p. 110.

fiind spontană, insuficient motivată şi controlată conştient, pe când relaţia, stabilă, conştientizată, adânc motivată şi susţinută valoric.

Modelul balanţei caracteriale are, după opinia noastră, o întreită relevanţă educaţională:

1) arată şi explică *mecanismul psihologic* al formării caracterului, *forţa motrice* a dezvoltării acestuia care constă, în principal, în opoziţia dintre contrarii, în ciocnirea şi lupta lor. Dacă dorim să obţinem caractere tari, puternice, unitare, frumoase este necesar ca opoziţia contrariilor să fie dirijată, îndrumată, chiar provocată deliberat uneori şi nu lăsată să se desfăşoare la voia întâmplării. Educaţia trebuie să creeze un mediu în care elevul să fie ferit de a alege comportamente care să-l îndrepte spre polul negativ;

2) sugerează interpretarea caracterului nu doar ca formându-se (din afară), nu doar ca rezultat automat şi exclusiv al determinărilor sociale, ci şi ca *autoformându-se* (din interior), cu participarea activă a individului. Dacă un anumit mediu social încurajează formarea unor trăsături negative, copilul sau adultul, prin mobilizarea resurselor psihice proprii (cunoştinţele acumulate, efortul voluntar, motivaţia socială etc.), prin apropierea şi asimilarea influenţelor educative, le va contracara, reuşind în felul acesta să se automodeleze;

3) conduce spre stabilirea unei *tipologii caracteriale*. Când pe unul dintre talerele balanţei se adună mai multe trăsături pozitive, putem vorbi de un „om de caracter", în timp ce atunci când precumpănitoare sunt cele negative, vorbim de un „om fără caracter", de fapt, cu un caracter negativ; când balanţa se află în echilibru, având acelaşi număr de trăsături şi pe un taler şi pe altul, avem de-a face cu un caracter indecis, indefinit, contradictoriu.

Modelul cercurilor concentrice caracteriale îşi are originea în concepţia lui G. W. Allport cu privire la însuşirile (trăsăturile) de personalitate clasificate în *trăsături comune* (care îi

aseamănă pe oameni şi în virtutea cărora aceştia pot fi comparaţi unii cu alţii) şi *trăsături individuale*, care pentru a fi mai clar diferenţiate de primele sunt denumite *dispoziţii personale* (ele diferenţiindu-i pe oameni unii de alţii). Acestea din urmă sunt de trei tipuri: *cardinale* (dominante, penetrante, cu semnificaţie majoră pentru viaţa oamenilor, cu influenţe directe asupra fiecărui act, oferind mari posibilităţi în cunoaşterea şi afirmarea individului şi constituind, în fapt, „rădăcina vieţii"); *centrale* (un grup ceva mai numeros, evidente, generalizate, constante, controlând un mare număr de situaţii obişnuite, comune); *secundare* (periferice, mai puţin active, exprimând aspecte mai puţin esenţiale de manifestare a individului şi având o existenţă minoră şi latentă) [11]. Deşi informaţiile cu privire la aceste dispoziţii sunt sumare, sărăcăcioase, din chiar caracterizarea lor rezultă că sunt clasificate în funcţie de numărul şi rolul lor (dispoziţiile cardinale sunt puţine la număr, una, două, dar cu rol esenţial în comportament, controlându-le pe celelalte în situaţii deosebite; dispoziţiile centrale sunt mai numeroase, dar intervin în situaţii obişnuite de viaţă; în sfârşit, cele secundare sunt şi mai numeroase, dar, având mai mult o existenţă latentă, controlează mai puţin comportamentul individului).

Clasificarea lui Allport ne-a sugerat dispunerea dispoziţiilor personale (pentru care noi vom păstra totuşi termenul de trăsături) în trei cercuri concentrice; în cercul de la mijloc sunt amplasate trăsăturile cardinale, în următorul trăsăturile centrale, iar la periferie, în cercul cel mai mare, trăsăturile secundare. Trăsături caracteriale sunt doar primele două, care dispun de constanţă, nu şi ultimele, cu manifestare episodică şi cu ecouri slabe asupra comportamentului individului. Acestea din urmă ar putea reprezenta fie „reziduuri" caracteriale, adică trăsături care, aşa cum precizam în modelul anterior, au ieşit învinse din ciocnirile, conflictele şi contradicţiile ce au avut loc, fără a dispărea însă cu totul, fie „potenţialităţi" caracteriale, adică trăsături aflate în germene, dar care la un moment dat ar putea deveni active.

[11] Gordon W. Allport, *Structura şi dezvoltarea personalităţii*, Bucureşti, E.D.P., 1981, p. 366.

De aici trebuie să înţelegem că trăsăturile aflate în cele trei cercuri concentrice nu sunt fixe, imuabile, nu au un loc predestinat şi predeterminat, dimpotrivă, ele au un caracter mobil, flexibil, putând trece, în funcţie de cerinţe, situaţii, împrejurări dintr-un cerc în altul. Dacă la un copil frica constituie o trăsătură caracterială centrală, prin măsuri educative adecvate am putea face ca ea să-şi piardă din semnificaţie şi să devină o trăsătură secundară. La fel cum, dacă la un copil cinstea şi sinceritatea reprezintă trăsături secundare, acestea ar putea fi transformate, cu timpul, în trăsături centrale. Aşadar, nu este vorba doar de faptul că situaţii diferite declanşează intrarea în funcţiune a unor trăsături diferite, ci chiar de transformarea, convertirea trăsăturilor caracteriale negative în pozitive sau invers. Evident că în acest proces rolul esenţial revine educaţiei, care poate dispune de o serie de măsuri menite a contribui la „deplasarea" unor trăsături dintr-un cerc în altul. Prin educaţie omul îşi dă seama de valoarea trăsăturilor caracteriale, care sunt funcţie de înseşi situaţiile, împrejurările, normele cu care intră în contact. Ceea ce era acceptabil şi dezirabil la un anumit moment dat (la o anumită vârstă, de exemplu, în anumite tipuri de grupuri sociale etc.) devine intolerabil sau indezirabil la un alt moment dat, timp care poate fi personal, dar şi social, istoric.

Trecerea trăsăturilor dintr-un cerc în altul nu reprezintă o dovadă a instabilităţii caracterului, ci una în favoarea plasticităţii şi flexibilităţii, a marii lui capacităţi adaptative.

Relevanţa educaţională a modelului cercurilor concentrice se concretizează în următoarele:

1) modelul permite înţelegerea mai exactă a *comportamentului concret al omului* datorat în esenţă, pe de o parte, *coexistenţei* diferitelor trăsături caracteriale (cu semnificaţii, ponderi şi roluri diferite), iar pe de altă parte manifestării lor *diferenţiate*, în funcţie de particularităţile situaţiilor întâlnite. Nu este totuşi exclus ca inferenţele noastre asupra diferitelor trăsături caracteriale să fie eronate (să considerăm trăsături asemănătoare ca fiind diferite şi trăsături contradictorii ca aparţinând aceleiaşi categorii), ajungând la ceea ce Allport numea pseudotrăsături sau pseudodispoziţii, care sunt judecăţi greşite, diagnostice superficial puse, provenite din fixarea atenţiei doar pe aparenţe. Acest fapt invită la prudenţă şi mai ales la corectitudine în cunoaşterea oamenilor, mai ales a copiilor şi elevilor.

2) modelul oferă posibilitatea explicării atât a *dinamicii structurii generale a caracterului*, cât şi a *fiecărei trăsături caracteriale* în parte, dinamică ce se poate manifesta în ambele sensuri (fie trecerea de la trăsăturile cardinale la cele centrale şi în final la cele secundare, fie invers). Dacă vom lua în considerare şi valoarea trăsăturilor care trec dintr-un cerc în altul, vom sesiza mai bine cum uneori caracterul parcurge *etape pozitive* în modelarea sa (transformarea unor trăsături centrale negative în trăsături secundare sau reactivarea şi convertirea celor secundare pozitive în centrale), în timp ce alteori el parcurge *etape negative* (o trăsătură secundară negativă poate deveni cu timpul centrală sau chiar cardinală). În acest caz, grija educaţiei este de a „împinge" spre periferie trăsăturile caracteriale negative şi spre centru pe cele pozitive;

3) modelul poate juca şi rolul unui *instrument de valorizare a trăsăturilor caracteriale*, mai ales atunci când nu cunoaştem sau nu suntem siguri de semnificaţia deţinută de acestea. De exemplu: timiditatea este o calitate sau un defect? Dacă ea este o trăsătură cardinală, manifestată constant, pregnant şi puternic în conduită, influenţându-le pe toate celelalte, va fi clar că reprezintă un defect, şi încă grav. Dacă însă face parte din rândul trăsăturilor secundare, având o existenţă latentă şi un rol minor (luând, practic, mai ales forma intimidării), chiar dacă nu putem afirma cu certitudine că reprezintă o calitate, vom şti că, oricum, ea nu este un defect evident. De aici derivă şi cerinţa educativ-formativă de a determina mai precis locul ocupat de o trăsătură în cele trei cercuri concentrice.

Modelul piramidei caracteriale are la bază părerile marii majorităţi a acelor autori care consideră că esenţial pentru caracter este nu atât numărul atitudinilor şi trăsăturilor, ci modul

lor de organizare, relaţionare şi structurare. H. Eysenck, de exemplu, era de părere că relaţiile dintre atitudini şi trăsături sunt cu mult mai importante decât înseşi atitudinile şi trăsăturile luate fiecare în parte [12]. La rândul său Paul Popescu-Neveanu considera că atitudinile se leagă, se înlănţuie şi sunt condiţionate unele de altele, formând un adevărat sistem (autocritica este condiţionată de simţul răspunderii, de exigenţa faţă de sine, de modestie, iar acestea de capacitatea de autocontrol şi încrederea în realitate) [13]. „Ceea ce rămâne specific caracterului — scria Ana Tucicov-Bogdan —, care înglobează în fapt relaţii, atitudini şi trăsături, este sinteza acestora într-un sistem ierarhic" [14]. Ideea ierarhizării trăsăturilor caracteriale se impune de la sine. Noi am considerat că această ierarhizare ia forma unei piramide, care cuprinde în vârf trăsăturile esenţiale, dominante, cu cel mai mare grad de generalitate şi pregnanţă, iar spre bază trăsături din ce în ce mai particulare. Am presupus că aşa cum există o „piramidă a conceptelor" (L. S. Vîgotski), o „piramidă a trebuinţelor" (A. H. Maslow), tot aşa ar putea exista şi o „piramidă a caracterului". Apoi, aşa cum noţiunile de specie se subordonează noţiunilor de gen iar acestea sunt incluse în cele integratoare, tot aşa vom întâlni o subordonare şi integrare treptată şi a trăsăturilor caracteriale. În sfârşit, aşa cum în piramida conceptelor fiecare concept reprezintă un nod de care se leagă toate celelalte (subordonate, supraordonate sau aflate la acelaşi nivel de generalitate), tot aşa în piramida caracterului fiecare trăsătură de caracter va constitui un nod aflat în relaţie cu toate celelalte. Spre deosebire însă de sfera conceptelor, cum bine arată Paul Popescu-Neveanu, unde relaţiile dintre ele sunt logice, deci aceeaşi la toţi indivizii, la nivelul trăsăturilor caracteriale relaţiile sunt extrem de variabile de la un individ la altul. Una poate fi trăsătura dominantă a unui individ şi cu totul alta la un al doilea; ceea ce la unul este subordonat, la altul poate fi supraordonat. Tocmai de aici derivă specificul caracterial al fiecărui individ,

[12] P. J. Eysenck, *Les dimensions de la personnalité*, Paris, P.U.F., 1950, p. 36.
[13] Paul Popescu-Neveanu, op. cit., p. 165.
[14] Ana Tucicov-Bogdan, *Psihologie generală şi psihologie socială*, Bucureşti, E.D.P., 1973, vol. II., p. 219.

arhitectonica diferită de la unul la altul. Deşi la prima vedere noul model ar fi identic cu cel al cercurilor concentrice, el putând fi asemuit cu „ridicarea în spaţiu" a acestuia, în realitate lucrurile nu stau deloc aşa. În modelul anterior ierarhizarea era sugerată doar de suprapunerea celor trei cercuri sau straturi caracteriale unele peste altele, dar nu expres explicitată, neexistând relaţii, legături nici între trăsăturile aparţinând unor cercuri diferite, nici între cele aflate în interiorul fiecărui cerc, acestea din urmă fiind dispuse la întâmplare, unele lângă altele, în neorânduială. În noul model avem în vedere: legăturile dintre absolut toate trăsăturile caracteriale, dispunerea tuturor într-o anumită ordine, fapt care duce, implicit, la valorizarea lor; toate tipurile de relaţii dintre trăsături, şi anume relaţiile de integrare succesivă a unora în altele, de coordonare valorică, de competitivitate şi excludere reciprocă, de compensare; intensitatea acestor relaţii, cunoscând faptul că unele pot fi mai puternice iar altele mai slabe; caracterul relaţiilor, unele dintre ele putând fi directe, altele indirecte, multiplu mijlocite de altele; gradul lor de coerenţă, unele fiind mai strâns legate între ele şi formând adevărate „centre vitale" caracteriale sau definind caracterul cuiva, altele fiind dezlânate, oarecum insulare.

Considerăm că relevanţa educaţională a modelului piramidei caracteriale constă în:

1) oferă posibilitatea înţelegerii caracterului nu ca un simplu conglomerat de trăsături, ci ca un *sistem organizat* şi *bine structurat*, ceea ce va permite ca intervenţia educativă dintr-o anumită parte a sistemului să se repercuteze direct (favorabil sau nefavorabil) asupra întregului sistem caracterial şi indirect asupra personalităţii, deci şi asupra celorlalte componente ale ei (temperament şi aptitudini);

2) conduce spre ideea *diferenţierii mijloacelor acţiunii educative*, dată fiind marea diferenţiere caracterială dintre oameni; într-un fel se va acţiona asupra unui copil a cărei piramidă caracterială este în formare şi în cu totul alt fel asupra altuia ce dispune de o asemenea piramidă, însă incorect formată, cu predominanţa trăsăturilor negative de caracter sau asupra altuia a

cărui piramidă se află într-un pronunţat proces de destrămare, eroziune, demolare.

Considerăm că cele trei modele explicativ-interpretative ale caracterului se depăşesc unul pe altul, reuşind astfel să-şi sporească valoarea de cunoaştere. Astfel, dacă în primul este vorba doar despre o singură trăsătură caracterială, cu aspectele ei contradictorii, în cel de-al doilea apar mai multe asemenea trăsături, însă dispuse într-o oarecare neorânduială, mai ales în interiorul fiecărui cerc, pentru ca în cel de-al treilea acestea să se lege unele de altele, să genereze structuri şi sisteme caracteriale, specifice fiecărui individ în parte. Totodată, modelele propuse nu numai că justifică, dar pretind cu necesitate intervenţia educaţională de evocare şi întărire cu perseverenţă a acelor factori, condiţii şi motive care conduc la formarea unui caracter unitar, echilibrat, dezirabil social, şi de a lua măsuri, cu aceeaşi perseverenţă, împotriva factorilor, condiţiilor şi motivelor care ar putea înclina balanţa spre polul negativ, ar permite instalarea unei trăsături negative în calitate de trăsătură cardinală sau ar negativa şi deci dezechilibra piramida caracterială.

MODELE TEORETICE ŞI METODE ÎN INVESTIGAREA PERSONALITĂŢII

În acest al doilea capitol reunim studiile publicate în trei ani consecutivi ('87, '88, '89) referitoare la problematica teoretico-metodologică a personalităţii. În esenţă, este vorba despre două categorii de contribuţii aduse în studiul personalităţii: una dintre ele vizează *concepţia* asupra personalităţii şi Eu-lui, cealaltă se amplasează în planul *instrumentelor* de cunoaştere şi determinare a personalităţii şi Eu-lui. Avem în vedere, în primul rând, elaborarea unui *model sintetic-integrativ al personalităţii* care se axează pe prezentarea mai întâi a „faţetelor" personalităţii şi apoi pe structurarea lor în „tipuri" de personalităţi, model care este urmat de o metodologie concepută cu scopul determinării tipurilor de personalitate stabilite. În al doilea rând, avem în vedere concentrarea pe *problematica Eu-lui* considerat ca nucleu al personalităţii. Propunem două tipuri de abordări: una *diacronică* ce urmăreşte evoluţia istorică a concepţiilor referitoare la Eu, alta *sincronică* orientată pe surprinderea problemelor nodale ale Eu-lui, cele mai multe dintre ele controversate: natura psihică a Eu-lui, relaţia dintre Eu şi conştiinţă, dintre Eu şi personalitate, tipurile de Euri. La fel ca şi în cazul anterior, însoţim comentariile teoretice cu o *metodă de cunoaştere a Eu-lui şi personalităţii* pe care convenţional am denumit-o CSE („Cine sunt EU?"). În final, subliniem tripla utilitate a acestei metode (de autocunoaştere şi autodezvăluire, de cunoaştere a personalităţii, de educare a intercunoaşterii).

1. Un model sintetic-integrativ al personalităţii

A. PREMISE ŞI IPOTEZE

De-a lungul timpului asupra personalităţii au fost elaborate o multitudine de teorii. Fie că se numesc pozitiviste, psihanalitice, personaliste, existenţialiste, umaniste, dinamiste, factoriale, socioculturale, fie că interpretează omul ca fiinţă *re*-activă sau *pro*-activă[1], fie că se concentrează asupra descoperirii şi inventarierii elementelor componente (uneori şi ultime) ale personalităţii (teoriile atomiste) sau asupra structurilor şi sistemelor acesteia (teoriile structurale şi cele sistemice), în sfârşit, fie că au o deschidere mai mare spre social, spre ceilalţi oameni, spre contactele interpersonale şi grupale (teoriile psihosociale)[2], toate, aproape fără excepţie, încearcă să surprindă esenţa personalităţii, originalitatea şi unicitatea sa. Deşi în vederea atingerii acestui ţel se merge pe căi diferite, se folosesc concepţii şi metode diferite, ceea ce atrage după sine o varietate şi diferenţiere extrem de mare a teoriilor respective, chiar neconcordanţe şi

[1] C. S. Hall, G. Lindzey, *Theories of Personality*, New York, Wiley, 1957 (vezi şi ediţia a 2-a apărută în 1970); H. David, H. Bracken, *Perspectives in Personality Theory*, New York, Basic Books, 1957; J. M. Wepman, R. W. Heine, *Concepts of Personality*, Chicago, Aldine publishing Co., 1963, pp. 113-330; Nathan Brody, *Personality. Research and Theory*, New York, London, Academic Press, 1972, pp. 7-152.

[2] Analiza detaliată a acestor teorii am făcut-o într-o altă lucrare. Vezi M. Zlate, *Perspective de abordare a personalităţii — implicaţii teoretice şi practice*. „Revista de pedagogie", 1986, nr.8.

contradicţii, nu putem trece cu vederea că fiecare teorie reprezintă un progres, în raport cu precedenta. Este evident că teoriile structurale le integrează pe cele atomiste, depăşindu-le astfel, la fel cum cele psihosociale le concretizează, le umplu de conţinut pe cele sistemice. De asemenea, nu se poate neglija faptul că fiecare teorie completează o alta, temperându-i excesele şi realizând, în cele din urmă, un fel de echilibrare. Allport aprecia că deşi pozitivismul „a adus la lumină o mulţime de data mărunte în detrimentul unei concepţii coerente despre persoana umană ca totalitate", a luat o serie de „precauţii sănătoase" împotriva „speculaţiei nedisciplinate", pentru care trebuie să-i fim recunoscători[3]. Apoi, dacă pozitivismul înclină spre fragmentare şi impersonalitate, spre interpretarea omului ca un „reactor dezmembrat", această tendinţă poate fi temperată de accentul pus de către teoriile personaliste şi cele sistemice pe dispoziţiile personale şi unitate, pe interpretarea omului ca reprezentând o „unitate creatoare"[4].

În ciuda faptului că teoriile asupra personalităţii se integrează, completează şi echilibrează reciproc, nici una dintre acestea, luată în sine, nu este satisfăcătoare. Astfel, teoriile pozitiviste interpretează omul în termenii binecunoscuţi de stimul şi reacţie ai behaviorismului, neglijând interioritatea psihică a omului, în timp ce psihanaliza, dimpotrivă, se implică în structurile sale inconştiente, accentuând excesiv determinismul intrapsihic. Prezenţa unei asemenea situaţii creează derută şi neîncredere.

Şi totuşi, dificultatea în conceperea personalităţii provine nu din limitele fiecărei teorii în parte sau din aceea că, de cele mai multe ori, o abordare a fost utilizată în detrimentul celorlalte. După părerea noastră, dificultatea constă în *insuficienta considerare*, în analiza şi interpretarea personalităţii, *a înseşi personalităţii*. Psihologii, în încercarea de a inventaria cât mai multe elemente componente ale personalităţii (indiferent dacă acestea se numesc însuşiri, trăsături, factori), în strădania de a depista structurile, sistemele şi subsistemele personalităţii (subsistemul

[3] Gordon W. Allport, *Structura şi dezvoltarea personalităţii*, Bucureşti, Edit. Didactică şi Pedagogică, 1981, p. 547.

[4] Gordon W. Allport, *op. cit.*, p. 550.

cognitiv, subsistemul dinamico-energetic, cel afectiv-motivațional etc.), ca și în dorința de a organiza personalitatea (în structuri, niveluri, dimensiuni), pierd, cel mai adeseori din vedere tocmai personalitatea. Or, în *personalitatea totală, integrală* a omului — pe care o concepem din perspectiva filozofiei, pe de o parte, ca *personalitate concretă*, iar, pe de altă parte, ca *ideal al realizării* — semnificație au nu atât însușirile, „configurațiile de trăsături", structurile, sistemele și subsistemele personalității, ci *modul particular de integrare și utilizare comportamentală a acestora.* Astfel, o mare importanță are *ce este* omul în realitate, *ce crede el că este, ce dorește să fie, ce gândește despre alții, ce consideră că gândesc alții despre el*, comportamentul său *manifestat* fiind în funcție de unul sau altul dintre aceste elemente sau de modul particular de integrare și funcționare a acestora. Se știe din experiența cotidiană că unii oameni se comportă așa cum sunt, în timp ce alții, așa cum își închipuie că sunt sau cum cred că așteaptă ceilalți să se comporte. Pe de altă parte, în relațiile interpersonale contează nu atât cum este omul în realitate, ci cum se manifestă el în contactele cu ceilalți, deci nu atât însușirile sau trăsăturile sale ascunse, „ținute sub cheie", ci cele care se exteriorizează, care sunt făcute „publice". Aceasta ne face să credem că în personalitatea totală a omului există, de fapt, mai multe „fațete"[5] ale acesteia. Astfel, am putea identifica: 1. *personalitatea reală (PR)*, așa cum este ea în realitate; 2. *personalitatea autoevaluată (PA)*, adică imaginea pe care individul o are despre sine; 3. *personalitatea ideală (PI)*, adică cea imaginată, cea dorită, cea pe care individul aspiră să și-o formeze; 4. *personalitatea percepută (PP)*, imaginea individului despre alții; 5. *personalitatea proiectată (PPro)*, adică ce crede individul că gândesc alții despre el; 6. *personalitatea manifestată (PM)*, cea exteriorizată, obiectivată în comportament. Toate aceste „fațete" ale personalității nu dețin o valoare în sine, ci aceasta apare din interacțiunea lor. Relațiile de tip cooperator,

[5] Termenul de „fațetă" a personalității îl împrumutăm de la R. F. Bales, care vorbea chiar de „părți" ale personalității sau „subpersonalități", ce conduc la înțelegerea mai adecvată a personalității și a conflictelor ei. Vezi R. F. Bales, *Personality and Interpersonal Behavior*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1970, pp. 11, 15.

conflictual sau compensator dintre ele vor conduce la acea configurație unică pe care o denumim personalitatea integrală, totală a omului.

Modelul sintetic-integrativ al personalității pe care îl propunem implică două tipuri de demersuri: unul *analitic*, vizând descrierea și caracterizarea succintă a fiecărei fațete a personalității; altul *sintetic*, țintind spre surprinderea tipurilor de personalitate reieșite din interacțiunea și configurarea specifică a componentelor desprinse. Aceasta și este ceea ce ne propunem să realizăm în continuare.

B. ABORDAREA ANALITICĂ A PERSONALITĂȚII

1. *Personalitatea reală (PR)* este constituită din ansamblul proceselor, funcțiilor, tendințelor, însușirilor și stărilor psihice de care dispune omul la un moment dat și pe care le poate pune oricând în disponibilitate, fapt care îi asigură identitatea și durabilitatea în timp. Mai concret, ea cuprinde: totalitatea elementelor biologice, psihologice și sociale, relaționate și integrate între ele, ceea ce i-a și determinat pe unii autori să definească omul (deci și personalitatea sa) ca ființă complexă biopsihosocială: structurile de bază, fundamentale ale personalității, sintetizate de Kardiner în noțiunea de „personalitate de bază", ca expresie a realității socio-culturale concrete în care trăiește individul, dar și cele supraadăugate datorită multitudinii de statute și roluri concrete deținute și puse în funcțiune de individ, incluse de Linton în așa-numita „personalitate de statut"; componentele și stările psihice profund conștiente, raționale, dar și cele mai puțin conștiente (subconștiente) sau pur și simplu inconștiente[6].

Toate acestea se organizează în două dimensiuni esențiale ale personalității, și anume: *dimensiunea intrapersonală, psiho-*

[6] Descrieri ample ale acestora pot fi găsite într-o multitudine de lucrări. Vezi M. Ralea, T. Herseni, *Introducere în psihologia socială*, București, Editura Științifică, 1969; A. Kardiner, *The Individual and his Society*, New York, Columbia University Press, 1939; Ralph Linton, *Fundamentul cultural al personalității*, București, Editura Științifică, 1968, p. 156; Sigmund Freud, *Introducere în psihanaliză*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1980.

individuală formată din totalitatea însuşirilor, predispoziţiilor, atitudinilor, gândurilor şi montajelor psihice proprii, specifice unei persoane date, izvorâte din istoria şi traseul destinului său individual, din trăsăturile şi structurile sale cognitive, motivaţionale sau dinamico-energetice, distincte faţă de cele ale altor persoane; *dimensiunea interpersonală, psihosocială* formată din acelaşi ansamblu de însuşiri rezultate însă prin interiorizare, sedimentare şi cristalizare, din contactele interpersonale şi grupale ale individului, din confruntarea lui cu alte personalităţi, cu alte stiluri comportamentale[7]. În personalitatea particulară a omului aceste dimensiuni nu sunt izolate, separate, ca nişte etaje suprapuse, ci într-o permanentă interacţiune. Ele nu numai că se influenţează reciproc, ci se intrică, se „topesc" unele în altele, specificul personalităţii derivând tocmai din modalitatea concretă — şi foarte diferită de la individ la individ — de realizare a unui asemenea proces. Experienţa proprie, individuală, se împleteşte, se armonizează sau se diferenţiază, se detaşează de experienţa altuia sau altora; concepţiile, gândurile, atitudinile şi opiniile intime se confruntă cu cele ale altor persoane, corectându-se sau adâncindu-se; mentalităţile şi prejudecăţile originate psihoindividual sunt întărite sau schimbate şi „dărâmate" psihosocial. Deşi între cele două dimensiuni ale personalităţii reale există o strânsă interdependenţă, nu este exclus ca una dintre ele să dispună de un fundament mai solid, devenind precumpănitoare. La o persoană altruistă, deschisă spre alţii, spre contactele sociale sincere, dezinteresate, va fi mai puternică dimensiunea interpersonală, în timp ce la una egoistă, egocentrică, orientată şi centrată excesiv pe sine, pe propriile sale interese,

[7] Când un individ vizitează singur o expoziţie de pictură, îşi formează o părere personală pornind de la cunoştinţele de care dispune, de la experienţa sa de viaţă mai vastă sau mai limitată, de la propriile sale capacităţi de prelucrare intelectuală a informaţiilor sau de la stările sale afectiv-motivaţionale momentane. Când acelaşi individ vizitează expoziţia în compania unui specialist, care îl învaţă să vadă, să distingă, îi sugerează noi piste de interpretare, îi creează stări afective puternice, îl stimulează să gândească, el îşi va forma o cu totul altă părere personală. În primul caz este vorba de o structură cognitivă datorată dimensiunii psihoindividuale a personalităţii, în cel de-al doilea caz de o structură cognitivă datorată dimensiunii psihosociale a personalităţii.

mai puternică este dimensiunea psihoindividuală. N-ar fi exclus ca între cele două dimensiuni ale personalităţii să se instaleze (temporar sau permanent) şi o relativă contrarietate sau chiar o opoziţie absolută. Unele persoane sunt atât de altruiste, încât „uită de sine" sau se „sacrifică pe sine", în timp ce altele sunt atât de egoiste, încât în afară de ele şi de propriile lor interese nu sunt preocupate de nimic. Diverse deformări sau destructurări ale personalităţii au la bază, probabil, tocmai asemenea opoziţii grave între cele două dimensiuni ale ei. Aşadar, personalitatea reală a individului — reprezentată de ansamblul atributelor sale psihice existente obiectiv — este personalitatea sa netrucată, nemascată, cea care îl caracterizează şi îl reprezintă cel mai profund, autentic, chiar dacă el şi-o cunoaşte sau nu, şi-o acceptă sau nu, şi-o exteriorizează sau nu.

2. *Personalitatea autoevaluată (PA)* cuprinde totalitatea reprezentărilor, ideilor, credinţelor individului despre propria sa personalitate, incluse, de regulă, în ceea ce se numeşte *imaginea de sine*[8]. Cu alte cuvinte este vorba de felul cum se percepe individul, ce crede el despre sine, ce loc îşi atribuie în raport cu ceilalţi. Imaginea de sine reprezintă un integrator şi organizator al vieţii psihice a individului, cu rol major în alegerea valorilor şi scopurilor (Aurora Perju-Liiceanu)[9], ea este nucleul central al personalităţii, reper, constantă orientativă a ei, element definitoriu al statutului şi rolului social (Nicolae Bogatu)[10]. Contrar părerii unor autori care afirmă că imaginea de sine este o reflectare (adecvată sau eronată) a personalităţii reale a individului, a felului său concret de a fi, noi considerăm că aceasta se originează nu doar în personalitatea reală, ci şi în alte faţete ale ei. Uneori ea îşi trage seva din personalitatea ideală, alteori din cea manifestată sau din cea proiectată. Cercetările de psihologie

[8] O analiză profundă a imaginii de sine (structură, funcţii, rol, diagnostic) poate fi găsită în Valeriu Ceauşu, *Autocunoaştere şi creaţie*, Bucureşti, Editura Militară, 1983; Vezi şi Tiberiu Prună, *Conştiinţa de sine*, în: B. Zörgö (coord.), *Probleme fundamentale ale psihologiei*, Bucureşti, Editura Academiei, 1980.

[9] Aurora Perju-Liiceanu, *Cunoaşterea de sine şi comportamentul autoevaluativ*, „Revista de psihologie", nr. 1, 1981.

[10] Nicolae Bogatu, *Implicaţii psihosociale ale imaginii de sine*, „Revista de psihologie", nr. 4, 1981, p. 393.

socială au arătat că un copil care crede că alţii îl apreciază ca fiind simpatic, sociabil, va sfârşi prin a introduce aceste trăsături în imaginea de sine; la fel, copii, mai puţin populari, se preţuiesc ei înşişi mai puţin. De altfel, sub raport evolutiv, imaginea de sine cunoaşte o traiectorie specifică. În copilărie ea este mai pregnant dependentă de ceea ce individul ar dori să fie şi mai puţin de ceea ce este în realitate, pentru ca la vârstele mai înaintate ea să se construiască în funcţie de ceea ce omul *este* sau *a fost*, de ceea ce el *face* sau *a făcut*. Indiferent însă de „rădăcinile" sale, semnificativ pentru imaginea de sine rămâne caracterul adecvat sau inadecvat al reflectării pe care îl presupune. Nu credem că imaginea de sine este *automat eronată* sau că ea nu reprezintă fidel realitatea. În fond, ea este în funcţie de capacitatea de cunoaştere de sine a omului. Or, dacă această capacitate este formată şi dezvoltată corespunzător, nu este exclus ca şi imaginea de sine să fie cât mai adecvată. Nu este mai puţin adevărat că, în mod curent, mult mai răspândite sunt situaţiile de supraapreciere sau de subapreciere a propriilor însuşiri şi trăsături, de *dilatare* sau de *îngustare* nepermisă a lor, deci cele de deformare a imaginii de sine. Deşi atât un tip de percepţie, cât şi celălalt pot avea fiecare un rol pozitiv, stimulativ-formativ — dilatarea reprezentând tendinţa de apropiere a personalităţii reale de cea dorită, scontată a se obţine în viitor, iar îngustarea o tendinţă de apreciere mai severă, mai critică, deci mai obiectivă — ambele rămân, în esenţă, forme de reflectare eronată, care se cer a fi corectate cu timpul, pentru a asigura adaptarea corespunzătoare la solicitările mediului înconjurător.

3. *Personalitatea ideală (PI)* este cea pe care individul doreşte să o obţină. Ea se referă nu la ceea ce este un individ în realitate sau la ceea ce crede el despre sine, ci la ceea ce ar dori să fie, cum ar dori să fie, ea reprezintă personalitatea proiectată în viitor, idealul ce trebuie atins, modelul pe care individul şi-l propune să-l construiască în decursul vieţii sale. Având prin excelenţă un caracter prospectiv, personalitatea ideală dispune de importante forţe şi funcţii stimulative. Ea îl impulsionează pe individ spre acţiune, spre căutarea, decelarea şi reţinerea celor mai bune şi favorabile conţinuturi informaţionale, căi şi mijloace acţionale, forme psihocomportamentale care să-i asigure o cât mai rapidă şi eficientă adaptare la solicitările mediului social. Modelul de personalitate are valoare de scop şi mai ales de ghid orientativ în raport cu conduita concretă a individului. El permite achiziţionarea şi punerea în funcţiune anticipată a unor comportamente. De exemplu, dacă un copil îşi propune să semene cu tatăl său sau cu o altă persoană din anturajul său imediat, el va imita şi traduce în propriul său comportament trăsăturile percepute şi admirate la „modelul" său, cu mult înainte de a ajunge la statutul (de vârstă, profesional, familial etc.) al acestuia. Pe baza şi prin intermediul învăţării sociale personalitatea ideală are toate şansele de a deveni, de a se converti în personalitate reală. Sub raport educaţional, problema esenţială este cea a valorii persoanei luate drept model de personalitate; a însuşirilor şi trăsăturilor ei psihocomportamentale. Cu cât acestea vor fi mai „realiste", mai apropiate şi în acord cu natura intrinsecă a persoanei date, cu atât probabilitatea convertirii lor în realitate va fi mai mare. Altfel, discrepanţa marcată între real şi dorit, între potenţialităţi şi aspiraţii, între existent şi dezirabil, ar putea duce, cu timpul, la instalarea unor dereglări şi perturbări psihocomportamentale[11].

4. *Personalitatea percepută (PP)* cuprinde ansamblul reprezentărilor, ideilor, aprecierilor cu privire la alţii. Aşa cum individul îşi elaborează o imagine de sine, tot aşa el îşi formează şi o imagine despre alţii, care îl ghidează în comportamentele sale faţă de aceştia. Dacă o persoană crede că o alta este deschisă, sinceră se va comporta ca atare cu ea, dacă, dimpotrivă, o consideră ca fiind nesinceră, intrigantă etc., va manifesta reticenţe faţă de ea. Se pare că mecanismul esenţial al formării unei asemenea imagini este atribuirea. Teoriile atribuirii formulate de psihologia socială (Heider, Jones şi Davis, Kelley etc.) au o mare relevanţă pentru explicarea ei[12]. Imaginea despre altul şi mai ales corectitudinea sau incorectitudinea acesteia sunt în funcţie,

[11] Elemente referitoare la această faţetă a personalităţii pot fi găsite în Dumitru Bazac, *Idealul de viaţă al adolescentului*, Bucureşti, Editura Politică, 1983.

[12] Vezi Sântion Filaret, *Teoriile atribuirii în psihologia socială. Teoriile fundamentale*, „Revista de psihologie", nr. 4, 1984.

pe de o parte, de capacitatea persoanei cunoscute de a se exterioriza, de a se lăsa cunoscută, iar pe de altă parte, de capacitatea persoanei cunoscătoare de a descifra esenţialul în informaţiile care i se oferă. Din perspectiva problemei pe care o tratăm suntem înclinaţi să credem că o mai mare însemnătate o are capacitatea din urmă. Aceasta deoarece imaginea despre alţii este o creaţie proprie a persoanei cunoscătoare, deci ea va fi influenţată şi va depinde maximal de posibilităţile şi limitele psihofiziologice ale celui ce cunoaşte, de scopul, motivaţiile, aspiraţiile sale, de felul de selecţionare, organizare şi structurare a indicilor perceptivi, influenţate, la rândul lor, de ordinea perceperii indicilor, de relevanţa lor, de stările psihologice temporare ale celui care percepe, de atitudinile sau de caracteristicile personale ale acestuia[13]. La fel de importante în aprecierea celorlalţi sunt şi o serii de clişee sau stereotipii perceptive „ce deformează judecata personală, impunându-se ca un fel de adevăr obiectiv"[14]. Totodată, s-a demonstrat experimental că sunt persoane care în condiţii de deficit informaţional cu privire la o altă persoană, reuşesc s-o cunoască foarte bine datorită capacităţilor perceptiv-discriminative de care dispun, în timp ce altele, chiar în condiţii de exces sau de abundenţă a informaţiilor, nu ating o asemenea performanţă. Allport consideră că unii oameni dispun doar de capacitatea de judecată stereotipă (sensibilitate faţă de un altul generalizat), în timp ce alţii dispun de o sensibilitate interpersonală. „Ne hazardăm să emitem ipoteza — scria el — că cei mai buni evaluatori au ambele tipuri de abilităţi"[15]. Percepţia altuia sau imaginea despre altul se înscrie ca un „dat" (fapt) esenţial în personalitatea individului, reglându-i nemijlocit relaţiile cu ceilalţi. Deşi în fazele iniţiale ale actelor interpersonale ea este extrem de mobilă, chiar fluctuantă, datorită mobilităţii şi fluctuaţiilor situaţionale ale relaţiilor şi comportamentelor persoanelor implicate în relaţii, cu timpul, anumiţi invarianţi comportamentali ai altor persoane pătrund în ea,

[13] T. M. Newcomb, R. H. Turner P. E. Converse, *Manuel de psychologie sociale*, Paris, P.U.F., 1970, pp. 193 şi urm.

[14] Ion Radu, *Psihologie şcolară*, Bucureşti, Editurs Ştiinţifică, 1974, p. 221.

[15] Gordon W. Allport, *op. cit.*, p. 500.

o cristalizează şi stabilizează, acordându-i valoare de criteriu în conduitele interpersonale.

5. *Personalitatea proiectată (PPro)* cuprinde ansamblul gândurilor, sentimentelor, aprecierilor pe care crede un individ că le au, le nutresc, le fac ceilalţi asupra sa. Ca o construcţie prin excelenţă a individului dat, ea este ceea ce Valeriu Ceauşu denumeşte „imaginea de sine atribuită lumii"[16], adică ce cred eu că gândesc alţii despre mine. Raportată la planul relaţiilor interpersonale, ea implică ghicirea alegerilor sau respingerilor făcute de o altă persoană (transparenţă) sau de întregul grup (transpătrundere) referitoare la sine, presupunând un gen de empatie, deci de transpunere în stările psihice ale altcuiva[17]. O asemenea imagine este uneori expresia celor mai intime dorinţe ale individului de a apărea în „ochii lumii", iar alteori reflexul imediat al comportamentului celorlalţi faţă de persoana respectivă. Un elev poate crede că profesorul său îl consideră ca fiind inteligent, fie pentru că el doreşte nespus de mult acest lucru, fie pentru că profesorul respectiv i-a atribuit de nenumărate ori această calitate. Şi într-un caz şi în altul „imaginea despre sine atribuită lumii" îl conduce pe individul dat la elaborarea şi punerea în funcţiune a unor conduite de expectativă, el aşteptându-se ca ceilalţi să se comporte faţă de el corespunzător imaginii pe care el crede că o au despre el. Or, aşa cum afirmă Valeriu Ceauşu, această imagine este cea mai nesigură — şi mai neverificabilă — ca valoare de cunoaştere[18]. Ea ne face să plutim în incertitudine, să fim nesiguri, să emitem conduite în contratimp. Nu este exclus totuşi ca această imagine să se apropie de reflectarea veridică a adevărului. Oricum ar fi, corectă sau incorectă, imaginea de sine atribuită lumii este un veritabil reglator al conduitelor interpersonale, cei doi parteneri trebuind să ţină seama şi de felul cum crede fiecare că se reflectă în ochii celuilalt.

6. *Personalitatea manifestată (PM)* este reprezentată de ansamblul trăsăturilor şi însuşirilor ce-şi găsesc expresia în moda-

[16] Valeriu Ceauşu, *op. cit.*, p. 41.

[17] Vezi Cătălin Mamali, *Intercunoaştere*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1974, cap. III.

[18] Valeriu Ceauşu, *op. cit.*, p.41.

lităţile particulare, proprii, specifice de exteriorizare şi obiectivare comportamentală. Prin conţinutul său, personalitatea manifestată este o construcţie psihocomportamentală sintetică, deoarece cuprinde fie aspecte, laturi, părţi din fiecare faţetă a personalităţii, fie toate faţetele articulate şi integrate între ele. Manifestarea personalităţii este dictată atât de interioritatea psihică a individului, cât şi de particularităţile şi „cerinţele" situaţionale în care aceasta acţionează. Există norme de grup, reguli sociale care cer ca anumite comportamente să se exteriorizeze, în timp ce altele să fie reţinute, inhibate; unele comportamente sunt acceptate, altele nu; ceea ce este acceptat într-un grup sau i se permite unei persoane cu un anumit statut, îi poate fi refuzat altui grup sau altei persoane cu un alt statut. Personalitatea manifestată este punctul de intersecţie între individual şi social, între interioritatea psihică a individului şi normativitatea societăţii. Într-o asemenea intersecţie se pot produce confluenţe, armonizări, dar şi disocieri, dezacorduri, fapt care acordă personalităţii totale a individului o traiectorie existenţială proprie. Oricum ar fi, personalitatea manifestată rămâne faţeta cu caracterul integrator cel mai pronunţat, cu deschiderea cea mai evidentă spre social, cu crescute posibilităţi de investigare şi cunoaştere obiectivă.

C. ABORDAREA SINTETIC-INTEGRATIVĂ A PERSONALITĂŢII

Cele de până acum ne-au evidenţiat faptul că faţetele personalităţii dispun de o natură, structură şi funcţionalitate proprii, distincte, care le individualizează pe unele în raport cu altele. Astfel, PR şi PM sunt faţetele „mai obiective" ale personalităţii, în timp ce toate celelalte sunt faţetele ei subiective; primele cinci ar putea fi subordonate punctului de vedere *substanţialist* de descriere a personalităţii, ultima celui *situaţional* — primul indicând conţinutul, osatura şi carnaţia personalităţii, al doilea, modul ei de manifestare în relaţiile şi situaţiile sociale (Jean Stoetzel)[19]; unele dintre faţetele personalităţii cuprind mai ales

[19] Jean Stoetzel, *La psychologie sociale*, Paris, Flammarion, 1963, p. 158.

integratori cognitivi şi valorici (îndeosebi sistemele de imagini ale individului), altele, integratori aptitudinali (cu precădere PR şi PM). Totodată, a reieşit, implicit, că faţetele personalităţii nu sunt izolate, separate unele de altele, ci că, dimpotrivă, se *întrepătrund*, se *presupun* reciproc, se *intersectează* şi se *convertesc* unele în altele. Datorită relaţiilor de *cooperare* sau *conflictuale* dintre ele, de *prelungire* a unora în altele sau de *compensare* a lor, ca şi celor de *asociere* sau de *discrepanţă* şi *disjuncţie* valorică, personalitatea umană capătă o „înfăţişare" aparte. Dacă în cele de mai sus o asemenea înfăţişare globală unitară a personalităţii a fost doar sugerată, fiind implicată contextual şi în comentariile făcute, dorim ca în continuare să ne referim explicit la ea. Avem în vedere felul concret, particular cum se *intrică* faţetele personalităţii unele în altele, cum se *cristalizează* şi *solidifică* în personalitatea umană, conducând, în cele din urmă, la închegarea unor *tipuri de personalitate*. Pentru aceasta este necesar să luăm în considerare *toate* faţetele personalităţii, şi nu doar pe unele dintre ele, fapt mai puţin realizat în literatura de specialitate. După cunoştinţa noastră există încercări de corelare doar între două, cel mult trei dintre faţetele personalităţii. Astfel, Valeriu Ceauşu, luând ca punct de reper imaginea de sine, studiază experimental sau pe baza unor aprecieri teoretice relaţia dintre aceasta şi atributele reale ale personalităţii, dintre ea şi imaginea despre celălalt sau dintre imaginea de sine şi imaginea de sine atribuită lumii[20]. La rândul său, Nicolae Mitrofan cercetează relaţiile de concordanţă şi neconcordanţă dintre ceea ce el numeşte aspectul real al personalităţii (AR), imaginea de sine (IS) şi imaginea de sine atribuită (ISA)[21]. În al doilea rând, este necesar să avem în vedere şi *finalitatea* analizei întreprinse. În studiile amintite, interesează mai ales decelarea structurii şi funcţiilor proprii ale diferitelor faţete ale personalităţii, indiferent dacă ele sunt analizate în sine sau în corelaţie unele cu altele. Pe noi ne preocupă mai mult *structura şi funcţiile personalităţii globale* reieşite în urma relaţiilor şi interrelaţiilor dintre faţetele acesteia.

[20] Valeriu Ceauşu, *op. cit.*, cap. I, cap. III, pp. 106 şi urm.

[21] Nicolae Mitrofan, *Elevul şi dezvoltarea personalităţii lui*, „Revista de pedagogie", nr. 9, 1985.

Din această perspectivă considerăm că în urma procesului de intricare, cristalizare şi solidificare a faţetelor personalităţii, apar următoarele tipuri de personalitate:

1. *Tipul unitar şi armonios dezvoltat*, ce se caracterizează prin coerenţa şi concordanţa de sens a tuturor faţetelor personalităţii. Este vorba despre omul a cărui personalitate autoevaluată este concordantă cu cea reală; de cel care îşi construieşte personalitatea ideală (dorită) în deplin consens cu posibilităţile de care dispune, evitând decalajele; de omul care îşi elaborează imagini corecte, foarte apropiate de adevăr, despre ceilalţi; de cel care anticipă corect gândurile sau sentimentele altora despre el; în sfârşit, de omul care îşi manifestă în comportament toate aceste faţete ale personalităţii sale, aşa cum sunt ele fără a ascunde, omite sau truca ceva. Toate acestea acordă personalităţii respective integritate şi constanţă, permiţându-i să trăiască în armonie cu sine şi cu ceilalţi (cu lumea).

2. *Tipul instabil*, caracterizat prin acţiunea independentă, necorelată şi nesistematică a faţetelor personalităţii. Acesta este omul despre care în limbajul curent se spune: „nu ştiu ce să cred despre el, o dată se comportă într-un fel, altă dată în cu totul alt fel". Este vorba de o instabilitate generalizată, adică atât între faţetele personalităţii, cât şi în interiorul fiecăreia dintre ele. Pentru primul caz, tipică este situaţia când imaginea de sine uneori este concordantă cu personalitatea reală, alteori nu, chiar dacă este vorba de una şi aceeaşi trăsătură; personalitatea ideală este uneori într-un „periculos" decalaj faţă de personalitatea reală, în timp ce alteori ea se apropie de aceasta; imaginea despre alţii se schimbă extrem de frecvent, fără motive întemeiate etc. Pentru cel de-al doilea caz, următoarea situaţie ni se pare a fi tipică: uneori imaginea de sine este mult şi nejustificat dilatată, în timp ce alteori aceasta este nepermis îngustată, tendinţele de supraapreciere şi cele de subapreciere înlocuindu-se cu rapiditate unele pe altele; uneori personalitatea reală se manifestă în comportament, alteori nu, chiar dacă situaţia respectivă o cere cu necesitate. Personalitatea instabilă îşi trăieşte dramatic propria sa existenţă, fiind, în acelaşi timp, greu acceptată

şi tolerată de ceilalţi. Ea îşi creează şi creează şi celorlalţi grave probleme de adaptare şi integrare socială, afectând eficienţa grupului.

3. *Tipul dedublat*, cu marcante discrepanţe între interior şi exterior, latent şi manifest, real şi imaginar, esenţă şi aparenţă. La fel ca şi în cazul tipului instabil, dedublarea se poate realiza atât în interiorul fiecărei faţete a personalităţii, cât şi între acestea. Astfel, una poate să fie imaginea de sine a individului pe care acesta şi-o atribuie în mod efectiv, cu care se identifică, în care crede, cu care este de acord şi cu totul alta imaginea de sine pe care, dintr-un motiv sau altul, el o afişează în afară; una poate fi imaginea intimă despre cineva şi cu totul alta cea făcută cunoscută acestuia sau celor din anturajul său. La fel de dramatice sau poate chiar mai dramatice sunt dedublările dintre faţetele personalităţii care intervin, de regulă, între personalitatea reală şi cea manifestată, între grupul de imagini ale individului (de sine, de altul, de sine atribuită lumii) şi personalitatea manifestată. Aceştia sunt oamenii care una gândesc şi alta spun, una gândesc, spun şi alta fac, unele le sunt atitudinile şi credinţele reale şi altele cele mărturisite, exteriorizate. Permanenta duplicitate, mascare şi trucare în care se complac, dacă este bine ascunsă, poate asigura acestor persoane o existenţă satisfăcătoare, dacă însă este descoperită de alţii, conduce la consecinţe neplăcute (tensiuni nervoase, crize şi drame interioare la persoana dedublată; comportamente de marginalizare, şi uneori chiar de suprimare a ei, la ceilalţi).

4. *Tipul accentuat*, caracterizat prin excrescenţa uneia sau alteia dintre faţetele personalităţii, care uneori le subordonează pe toate celelalte, alteori, pur şi simplu, le anulează. Există persoane la care contează ce sunt în realitate, nu ce cred ei sau alţii despre aceasta, de aceea toate faţetele personalităţii vor fi „asimilate" „absorbite", subordonate de personalitatea lor reală, de crezul lor „de a fi ei înşişi". La alte persoane, dimpotrivă, imaginea de sine mult hipertrofiată, le absoarbe şi le subordonează pe toate celelalte. Imaginea excelentă pe care unele persoane şi-o fac despre ele însele, le orbesc, le fac, pe de o parte, să nu

mai ţină seama de felul cum sunt în realitate, iar, pe de altă parte, fie să-i ignore pe alţii, fie să considere (evident în mod eronat) că aceştia au aceeaşi părere bună despre ele pe care o au ele însele. Acestea sunt persoanele „închipuite“ care îşi atribuie însuşiri, calităţi pe care nu le au şi pe care nici alţii nu i le recunosc. Există apoi persoane care neglijându-se pe sine, se comportă aşa cum cred ele că aşteaptă alţii să se comporte. În toate aceste cazuri se ajunge la o oarecare sărăcire, simplificare şi unilateralizare a personalităţii, la închistarea ei într-o serie de scheme comportamentale rigide, stereotipe care accentuează şi uneori chiar falsifică personalitatea. Asemenea persoane se cred neînţelese, ignorate, persecutate, lezate. De aceea, pentru a-şi apăra personalitatea ultragiată şi pentru a trăi cel puţin în armonie cu sine, îşi elaborează comportamente insinuante, agresive, mitomane, fac permanent apel la autoritate etc.

D. CONSECINŢELE MODELULUI PROPUS

1. *În plan metodologic.* Modelul sintetic-integrativ al personalităţii, pe care l-am elaborat, presupune conceperea *unitară, integrală* a personalităţii. Avem însă în vedere nu orice fel de unitate, ci unitatea în diversitate a personalităţii, concretizată în unitatea şi diversitatea faţetelor acesteia, a relaţiilor şi interdependenţelor dintre ele. Aceasta înseamnă că faţetele personalităţii nu pot fi concepute independent unele de altele sau de întreaga configuraţie psihică a unei persoane, dar nici nu pot fi reduse sau „topite“ într-o masă omogenă, amorfă, fără nici o diferenţiere interioară. Din contra, tocmai o asemenea diferenţiere şi specializare, concomitent intrafaţete şi interfaţete, acordă personalităţii un „spor“ de unicitate. Ea este cea care conduce la conturarea unor tipuri de personalitate, ce dispun de structuri şi funcţionalităţi diferite, de grade diferite de originalitate, adaptabilitate şi eficienţă.

2. *În plan diagnostic.* Diagnosticarea personalităţii totale, integrale este o operaţie destul de greu de realizat. Deşi s-ar părea, cel puţin la prima vedere, că multitudinea de metode utilizate

în investigarea personalităţii ne-ar conduce la descoperirea şi descifrarea acesteia, în realitate asistăm la pulverizarea ei, la surprinderea doar a unor aspecte, laturi, de fiecare dată altele, în funcţie de instrumentul utilizat. Apoi, mai mulţi psihologi, utilizând instrumente diferite, ar putea identifica „personalităţi“ diferite, chiar şi atunci când se raportează la unul şi acelaşi individ. Modelul sintetic-integrativ al personalităţii pe care l-am propus are în planul diagnosticării acesteia următoarele două categorii de consecinţe: fie construirea unui instrument diagnostic nou, sintetic, care să permită surprinderea integrală şi dintr-o dată a personalităţii; fie aplicarea mai multor instrumente diagnostice în măsură să furnizeze informaţii despre fiecare faţetă a personalităţii, care să fie mai apoi integrate de psiholog într-o imagine unitară. După cunoştinţa noastră nu există elaborat încă un instrument sintetic de diagnosticare a personalităţii totale, cele mai multe dintre acestea reuşind să surprindă, uneori cu o precizie mai mare, alteori cu una mai mică, doar o faţetă a personalităţii. Astfel, probele de laborator şi testele proiective diagnostichează personalitatea reală; inventarele sau chestionarele de personalitate surprind imaginea de sine; testul sociometric care cuprinde şi întrebări de motivaţie a alegerilor şi respingerilor furnizează informaţii cu privire la imaginea despre alţii; testele de percepţie socială adaptate ne indică imaginea de sine atribuită lumii; categoriile informaţional-comunicaţionale elaborate de Bales arată cum se manifestă personalitatea (tensional-conflictual; cooperator-adaptativ; ca solicitator sau ca furnizor de informaţii, opinii şi sugestii în grup). Totuşi, încercările de elaborare a unor instrumente de diagnosticare a mai multor faţete ale personalităţii nu lipsesc cu desăvârşire. De exemplu, chestionarul de evaluare interpersonală, elaborat şi utilizat de Bales, conduce la obţinerea atât a imaginii de sine, cât şi a imaginii despre alţii[22]. Deşi elaborarea unui instrument diagnostic

[22] Un acelaşi produs se poate obţine şi prin intermediul instrumentului propus de noi. Vezi M. Zlate, *O nouă metodă de diagnosticare a comportamentului interpersonal*, „Revista de psihologie“, nr. 3 şi 4, 1984.

sintetic ar fi extrem de utilă, se pare că, cel puţin deocamdată, cea de-a doua cale de diagnosticare a personalităţii este mai fructuoasă.

3. *În plan interpersonal.* Considerăm că modelul propus deschide mari perspective în abordarea relaţiilor interpersonale dintre oameni, atât prin raportarea reciprocă a faţetelor personalităţii partenerilor intraţi în interacţiune, cât şi prin raportarea reciprocă a tipurilor de personalitate descrise. De exemplu, imaginea de sine şi despre altul (despre *B*) a lui *A*, intrată în interacţiune cu imaginea de sine şi despre altul (despre *A*) a lui *B*, duce la obţinerea mai multor tipuri de relaţii interpersonale (de compatibilitate absolută, dacă ambele imagini sunt pozitive, de incompatibilitate, dacă ele sunt inversate, adică *A* are o părere bună despre sine şi proastă despre *B*, iar *B* bună despre sine şi proastă despre *A*). De asemenea, putem explică şi anticipa mult mai corect relaţiile dintre două persoane cărora le cunoaştem tipul de personalitate, decât dacă un asemenea fapt ar lipsi. Într-un fel interacţionează tipul unitar şi armonios dezvoltat cu cel accentuat şi în cu totul alt fel cu cel dedublat. Se nasc astfel armonizări interpersonale sau, dimpotrivă, conflicte şi tensiuni, se creează premisele funcţionalităţii normale, fireşti sau mai puţin normale a relaţiilor interpersonale.

4. *În plan psihopatologic.* Pe baza modelului propus credem că s-ar putea explica mai bine şi unele tulburări de personalitate, destructurări sau involuţii ale acesteia. Disocierile din structura internă a diferitelor faţete ale personalităţii şi mai ales cele dintre faţete ar putea constitui una dintre numeroasele cauze de ordin psihic ale tulburărilor personalităţii.

5. *În plan educativ-formativ.* Cunoscând componenţa şi structura personalităţii din perspectiva sintetic-integrativă propusă, vom putea concepe mai bine ansamblul mijloacelor şi măsurilor de intervenţie educativă în vederea formării adecvate, a ameliorării sau corectării diferitelor insuficienţe sau excrescenţe nedorite ale personalităţii. Tipul de personalitate care ne interesează din punct de vedere educativ este tipul unitar şi armonios dezvoltat, aşa încât toate acţiunile instructiv-educative trebuie subordonate obţinerii acestuia.

2. O metodologie pentru determinarea tipurilor de personalitate

PROBLEMA

Într-un studiu anterior[1] pornind de la premisa că în personalitatea totală a individului importanţă au nu atât însuşirile, configuraţiile de trăsături, structurile, sistemele şi subsistemele ei, ci *modul particular de integrare şi utilizare comportamentală a acestora*, desprindeam şase „faţete" ale personalităţii şi anume: *personalitatea reală (PR); personalitatea autoevaluată (PA); personalitatea ideală (PI); personalitatea percepută (PP); personalitatea proiectată (PPro); personalitatea manifestată (PM)*. Luând apoi în considerare interacţiunea şi interdependenţa lor reciprocă, intersectarea, convertirea sau „topirea" unora în altele, am descoperit patru tipuri de personalitate: *unitar şi armonios dezvoltat; instabil; dedublat; accentuat.* Punându-ne problema diagnosticării acestor tipuri de personalitate, avansam ipoteza că s-ar putea proceda în două moduri: fie prin construirea unui instrument diagnostic nou, sintetic, care să permită surprinderea dintr-o dată a tuturor faţetelor personalităţii; fie prin aplicarea mai multor instrumente diagnostice în măsură să furnizeze informaţii despre fiecare faţetă a personalităţii care să fie apoi integrate de psiholog într-o imagine unitară. Arătam, totodată, că prima modalitate — fără a lipsi cu desăvârşire — este

[1] M. Zlate, *Un model sintetic - integrativ al personalităţii*, „Revista de psihologie", 1987, nr. 1, pp. 5-16.

totuşi mai puţin utilizată, comparativ cu cea de-a doua. Una dintre problemele apărute chiar din momentul elaborării studiului respectiv a fost aceea a găsirii (în metodologia psihologică) sau conceperii unei metode relativ simple şi operative care să ofere, pe de o parte, posibilitatea recoltării unor informaţii despre toate sau despre cât mai multe faţete ale personalităţii, iar, pe de altă parte, să conducă spre determinarea tipurilor de personalitate descrise. Dacă în momentul publicării acelui studiu nu eram în posesia unor informaţii cu privire la o astfel de metodă, astăzi suntem în măsură să propunem, cu titlu experimental, nu atât o metodă, cât o metodologie de determinare a tipurilor de personalitate, concepută ca un ansamblu de tehnici diagnostico-interpretative cu o dezvoltare procesuală.

PREMISE

Ca punct de pornire am luat acele cercetări ce reuşeau să diagnosticheze două sau mai multe faţete ale personalităţii. Astfel, H. Rodriguez Tomé (1967, 1972)[2], fiind interesat de surprinderea imaginii despre sine a unor adolescenţi şi a imaginii pe care aceştia cred că o au ceilalţi despre ei (denumite de el „imagine proprie de sine" şi „imagine socială de sine"), îi pune pe adolescenţi în situaţia de a-şi exprima, pe de o parte, părerea pe care o au în raport cu modul de manifestare la ei înşişi a 22 trăsături comportamentale (vesel, sociabil, reflexiv etc.), iar, pe de altă parte, părerea pe care consideră că o au alţii (tatăl, mama, prietenii băieţi, prietenii fete) despre ei. Obţine în final o imagine proprie de sine şi patru imagini sociale de sine care îi oferă posibilitatea efectuării unor analize diferenţiatorii şi comparative. O cercetare aproape identică (cel puţin ca metodă) a fost organizată de trei autori francezi (M. Gilly, M. Lacour, R. Meyer, 1971-1972)[3] pentru a evidenţia relaţia dintre cele

[2] H. Rodriguez Tomé, *Unité et diversité de l'image de soi chez l'adolescents*, „Psychologie française", 1967, nr. 12, pp. 114-123; H. Rodriguez Tomé, *Le Moi et l'Autre dans la conscience de l'adolescent*, Neuchâtel, Delachaux et Niestlé, 1972.

[3] M. Gilly, M. Lacour, R. Meyer, *Image propre, images sociales et statut scolaire*, „Bulletin de psychologie", 1971-1972, nr. 25, pp. 792-806. Vezi şi Maurice Reuchlin, *Psychologie*, Paris, P. U. F., 1977, pp. 338-341.

două tipuri de imagini de sine (proprie şi socială) şi statutul şcolar al elevilor. Printre însuşirile date spre apreciere se aflau unele legate direct de activitatea şcolară (inteligenţă, memorie, atenţie, rapiditate în activitatea şcolară, sensibilitate faţă de rezultatele şcolare, forţă, sinceritate, politeţe, perseverenţă — în total 12). De asemenea, printre persoanele din anturajul elevului ale căror imagini despre sine trebuiau „ghicite" a fost introdus şi profesorul. Atât în prima, cât şi în cea de-a doua cercetare, aprecierea însuşirilor psiho-comportamentale se efectua cu ajutorul unei scale evaluative (ce indica prezenţa în mare măsură, într-o oarecare măsură şi în mică măsură a însuşirilor investigate) sau prin acordarea unui punctaj (10 puncte pentru nivelul înalt de dezvoltare al însuşirii avute în vedere, 5 puncte pentru dezvoltarea ei medie, zero puncte pentru insuficienta dezvoltare sau pentru lipsa ei). Iată câteva exemple de întrebări. Pentru memorie: „Un copil care are memorie este cel care îşi reaminteşte cu uşurinţă ceea ce a învăţat sau ceea ce i s-a spus. Unui asemenea copil îi acordăm 10 puncte. Celui care uită tot îi acordăm zero puncte, iar celui care îşi reaminteşte într-o oarecare măsură îi acordăm 5 puncte". Pentru deschiderea socială în munca şcolară: „Unor copii nu le place să lucreze singuri, ci împreună cu alţii, lor le acordăm 10 puncte. Alţii, dimpotrivă, preferă să lucreze singuri, lor le acordăm zero puncte... etc.". Fiecare trăsătură psiho-comportamentală era însoţită de cinci întrebări: Câte puncte crezi că îţi acordă mama ta? Câte puncte crezi că îţi acordă tatăl tău? Dar cel mai bun prieten al tău? Dar profesorul? Tu însuţi câte puncte ţi-ai acorda? În astfel de cercetări sunt surprinse două dintre faţetele personalităţii avute în vedere de noi: *PA* (personalitatea autoevaluată) şi *PPro* (personalitatea proiectată). Cu ajutorul chestionarului de evaluare inter-personală folosit de Bales pentru determinarea tipurilor de personalitate interpersonală[4] sau pornind de la metoda propusă de noi cu acelaşi scop[5], dat fiind faptul că subiectul răspunde la o serie

[4] R. F. Bales, *Personality and Interpersonal Behavior*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1970.

[5] M. Zlate, *O nouă metodă de diagnosticare a comportamentului interpersonal*, „Revista de psihologie", 1984, nr. 3 şi 4.

de întrebări atât în legătură cu sine, cât şi în legătură cu ceilalţi membri ai grupului, se obţin tot două faţete ale personalităţii: *PA* (personalitatea autoevaluată) şi *PP* (personalitatea percepută). În cercetările sale Valeriu Ceauşu[6] investigând atributele personalităţii prin intermediul măsurătorilor de laborator sau prin aplicarea unor chestionare reuşeşte să furnizeze informaţii preţioase referitoare la două dintre faţetele personalităţii, şi anume: *PR* (personalitatea reală) şi *PA* (personalitatea autoevaluată). După cum observăm, chiar dacă faţetele surprinse ale personalităţii sunt de fiecare dată altele, niciodată numărul lor nu depăşeşte cifra doi. Oricum ar fi, sugestiile furnizate de ele sunt valoroase şi merită a fi reţinute. Cum însă din punctul nostru de vedere mult mai importantă este corelarea tuturor faţetelor personalităţii în vederea desprinderii tipului final de personalitate, propunem în continuare o metodologie care să ne conducă spre realizarea acestui obiectiv.

O METODOLOGIE POSIBILĂ

În vederea surprinderii celor şase faţete ale personalităţii poate fi utilizată o metodologie relativ simplă şi operantă constând în următoarele:

a. elaborarea şi aplicarea unui chestionar evaluativ şi autoevaluativ ce conţine întrebări referitoare la un număr de trăsături (însuşiri) psiho-comportamentale ce urmează a fi apreciate de persoana investigată pe baza unei scări tip Lickert, în cinci situaţii de răspuns: în raport cu sine; cu idealul urmărit; cu alţii; cu propria persoană reflectată în alţii; cu comportamentul exteriorizat, manifestat. Precizăm că numărul trăsăturilor (însuşirilor) investigate poate fi extrem de mare. De exemplu, V. Ceauşu întocmeşte o listă cu 57 asemenea trăsături de personalitate, numite de el atribute, grupate în opt categorii: dinamica neuropsihică; constituirea şi prelucrarea informaţiilor; decizia; autocontrolul şi autoreglarea; atitudini moral-sociale; acţiunea; motivaţia şi propensivitatea; capacitatea de învăţare-adaptare[7].

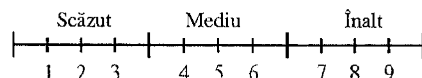
[6] Valeriu Ceauşu, *Autocunoaştere şi creaţie*, Bucureşti, Editura Militară, 1983.
[7] Valeriu Ceauşu *op. cit.*, pp. 26–27.

Evident, cu cât numărul acestor însuşiri este mai mare, cu atât creşte posibilitatea caracterizării complete şi autentice a personalităţii. Este indicat însă să fie selectate trăsăturile esenţiale ale personalităţii şi mai ales cele care pot fi măsurate prin probe obiective. Pentru exemplificare redăm un chestionar evaluativ-autoevaluativ conţinând întrebări referitoare la nivelul de inteligenţă.

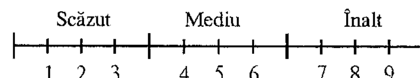
CHESTIONAR DE EVALUARE ŞI AUTOEVALUARE

Inteligenţa. A fi inteligent înseamnă a stabili rapid relaţii între cunoştinţe, informaţii şi mai cu seamă „relaţii între relaţii", a te adapta suplu şi eficient la situaţiile noi. În legătură cu nivelul inteligenţei tale şi al altora te rugăm să răspunzi la următoarele întrebări:

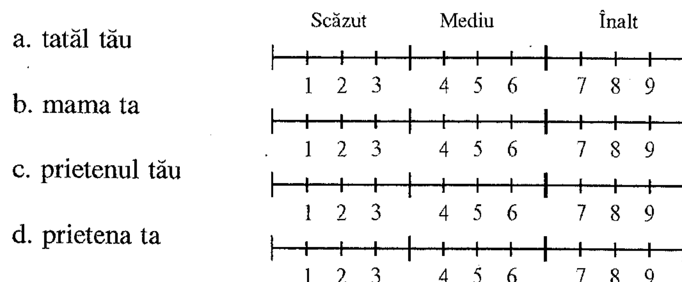
1. Care crezi că este nivelul tău de inteligenţă? (Încercuieşte un număr de pe scara de mai jos care crezi că ţi se potriveşte)

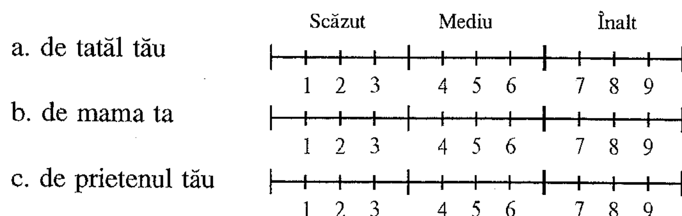
2. Ce nivel de inteligenţă ţi-ar plăcea să ai?

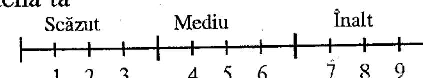
3. Ce nivel de inteligenţă crezi că au persoanele de mai jos?

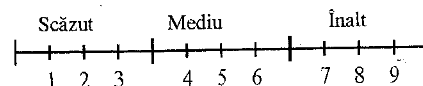
4. Cum crezi că îţi este apreciat nivelul de inteligenţă de către următoarele persoane?

d. de prietena ta

5. Cum te *comporţi*, cum te *manifeşti* în situaţiile concrete de viaţă? Ca un om cu un nivel de inteligenţă:

După aceeaşi schemă se formulează întrebări şi pentru alte însuşiri de personalitate. Fiecare întrebare subsumată unei însuşiri urmăreşte să surprindă o faţetă a personalităţii. Astfel, întrebarea 1 vizează descoperirea personalităţii autoevaluate *(PA)*, întrebarea 2 a personalităţii ideale *(PI)*, întrebarea 3 a personalităţii percepute *(PP)*, întrebarea 4 a personalităţii proiectate *(PPro)*, întrebarea 5 a personalităţii manifestate *(PM)*. La întrebările 3 şi 4, în funcţie de specificul subiecţilor investigaţi, pot fi adăugate şi alte persoane: profesor, soţ, soţie, şef etc.;

b. investigarea în laborator sau cu ajutorul unor teste a însuşirilor de personalitate avute în vedere. Pentru efectuarea acestor investigaţii şi aplicarea testelor se urmăreşte descoperirea nivelului real de dezvoltare al trăsăturilor psiho-comportamentale, adică a faţetei personalităţii reale *(PR)*. Este recomandabil ca testele să fie aplicate pe fiecare persoană supusă cercetării după ce aceasta a răspuns la chestionarul de evaluare şi autoevaluare, şi nu înainte;

c. investigarea prin intermediul chestionarului sau a testelor a altor persoane decât cea a subiectului respectiv, faţă de care acesta îşi exprimase opiniile. Pentru a şti dacă părerea subiectului în cauză cu privire la nivelul de inteligenţă al altor persoane (tată, mamă, prieten, prietenă etc.) este corectă, va trebui să investigăm nivelul de inteligenţă al acestor persoane. De asemenea, pentru a şti dacă părerile subiectului cu privire la ce crede el că gândesc alţii despre el sunt adecvate, va trebui să le adresăm acestora următoarea întrebare: Ce părere aveţi despre nivelul de inteligenţă al fiului dvs. (pentru părinţi), al prietenului vostru (pentru prieteni). Dacă dorim să obţinem informaţii şi

mai complete putem aplica în întregime chestionarul de evaluare şi autoevaluare şi pe aceste persoane, evident cu modificarea întrebărilor 3 şi 4. Asemenea investigaţii au o mare semnificaţie în raport cu subiectul cercetat deoarece pun în evidenţă capacitatea sa de cunoaştere a altora, a părerilor acestora despre el. Dat fiind însă faptul că realizarea lor integrală este deosebit de dificilă, pot fi solicitate numai în măsura posibilităţilor.

DEMERSURI DIAGNOSTICO-INTERPRETATIVE

Pentru a vedea în ce măsură metodologia propusă de noi este funcţională am organizat o cercetare empirică pe trei grupe de subiecţi: un grup de 35 elevi (clasa a XI-a), un alt grup de 20 studenţi (anul III), în fine, un grup de 15 adulţi (între 45-50 ani). Subiecţii erau diferenţiaţi prin vârstă, sex, nivel de pregătire educaţională, dar şi prin gradul de dezvoltare al personalităţii: la adolescenţi personalitatea aflându-se într-un pronunţat proces de formare, de definire; la studenţi acest proces fiind ceva mai avansat şi stabilizat; la adulţi personalitatea fiind bine conturată (evident, nu şi definitiv stabilizată). Amintim acest lucru deoarece repartizarea tipurilor de personalitate printre aceste trei categorii de vârstă va fi, probabil, diferită. De exemplu, este mai plauzibil ca tipul de personalitate unitar şi armonios dezvoltat să fie întâlnit în rândul adulţilor a căror personalitate este deja formată, decât în cel al adolescenţilor a căror personalitate se află în plin proces de închegare şi stabilizare.

Însuşirile de personalitate pe care le-am avut în vedere sunt următoarele: *inteligenţa*, ca una dintre trăsăturile cele mai stabile ale personalităţii ce-i conferă acesteia supleţea şi eficienţa adaptării la mediu; *creativitatea*, ca dimensiune esenţială şi sintetică a personalităţii care asigură omului saltul decisiv de la fiinţa consumatoare de valori la fiinţa creatoare de valori; *capacitatea de memorare*, ca însuşire ce determină identitatea şi continuitatea eu-lui, mişcarea acestuia în toate cele trei dimensiuni temporare: trecut, prezent, viitor; *capacitatea de atenţie*, ca una dintre stările psihice de vigilenţă, încordare, căutare şi fixare ce se instituie într-o condiţie facilitatoare a activităţii actuale a omului. Aceste însuşiri exprimă, după părerea noastră, cele mai importante disponibilităţi şi caracteristici ale fondului dinamico-energetic, aptitudinal şi atitudinal al unei persoane. De exemplu, nivelul de dezvoltare al inteligenţei sau al creativităţii ne poate furniza informaţii cu privire la dinamica activităţii şi capacităţilor de adaptare ale individului (fapt ce ţine de latura temperamentală), la gradul de productivitate şi eficienţă al personalităţii (ce este legat de componenta aptitudinală), la modul în care el este utilizat — pozitiv sau negativ — (ceea ce sugerează implicarea laturii atitudinale). Rapiditatea sau încetineala memoriei, păstrării şi reactualizării reprezintă nu doar o caracteristică a memoriei, ci şi a temperamentului, la fel cum cantitatea (volumul) informaţiilor reţinute şi reactualizate este semnificativă pentru productivitatea şi eficienţa personalităţii, deci pentru latura ei aptitudinală; când o persoană „uită" să-şi respecte promisiunile făcute, acesta nu este un banal fapt de memorare, ci exprimă în cel mai înalt grad profilul psihomoral (deci caracterial) al omului.

Pentru determinarea nivelului real al dezvoltării acestor însuşiri am utilizat diferite teste din arsenalul psihodiagnostic al psihologiei. Astfel, au fost folosite câteva teste nonverbale de inteligenţă (testul Sarton de inteligenţă spaţială, adaptat după Eysenck; matricile progresive Raven), teste de creativitate (fragmente din testul lui Torrance) şi teste obişnuite de memorie şi atenţie. Pentru surprinderea modului de reflectare în conştiinţa subiectului a gradului de dezvoltare al acestor însuşiri am aplicat chestionarul descris mai înainte. Cea de-a treia etapă a metodologiei propuse, dată fiind dificultatea realizării ei, am aplicat-o pe un număr restrâns de persoane, după întocmirea profilelor de personalitate, nivelul de dezvoltare al însuşirilor psihice aparţinând persoanelor din anturajul subiectului investigat, ca şi imaginile acestora despre subiectul în cauză având o mare importanţă pentru înţelegerea mai bună a tipologiei propuse. Precizăm şi faptul că pentru a surprinde stabilitatea sau instabilitatea în timp a sistemului de imagini al subiectului, aplicarea chestionarului s-a făcut de două ori (la interval de trei luni de la o aplicare la alta).

În interpretarea datelor recoltate am pornit de la o serie de sugestii prezente în literatura de specialitate. Astfel, H. Rodriguez Tomé (1972) consideră că „diferenţa mare între diferitele imagini de sine formate de acelaşi subiect constituie un pericol pentru echilibrul intern al personalităţii sale"[8]. Am presupus că dacă acest lucru este valabil pentru cele două categorii de imagini avute în vedere de autorul citat (imaginea proprie de sine şi imaginea socială de sine), el va fi cu atât mai valabil pentru cele patru tipuri de imagini descrise de noi. Cu cât diferenţele dintre acestea vor fi mai mari şi mai variate în timp, cu atât este mai probabil ca persoana respectivă să aparţină tipului de personalitate instabil, dedublat sau accentuat. Totodată, considerăm că dacă diferenţa mare dintre imagini este un pericol pentru personalitate, asemănarea lor poate fi un mare avantaj pentru echilibrul său interior. Aceasta înseamnă că este foarte probabil ca persoanele la care întâlnim concordanţa sistemului de imagini să aparţină tipului de personalitate unitar şi armonios dezvoltat. Dacă sistemul de imagini al subiectului investigat — analizat prin compararea imaginilor între ele — este raportat apoi atât la personalitatea reală, cât şi la cea manifestată, atunci posibilităţile de diagnosticare corectă a tipului de personalitate căruia acesta îi aparţine cresc simţitor. Tot Tomé vorbeşte despre „nevoia de coerenţă" a personalităţii[9]. N-am putea oare presupune că din moment ce unii oameni sunt instabili, dedublaţi sau accentuaţi comportamental, există la ei şi o „nevoie" de instabilitate, dedublare sau accentuare care, deşi paradoxal, le asigură echilibrul intern al personalităţii sau optimismul lor comportamental? În sfârşit, prin analiza noastră am încercat să răspundem şi la o altă problemă, şi anume la temerea pe care unii autori o manifestă în legătură cu capacitatea chestionarului de a reda imaginea autentică a subiectului despre sine. Se susţine că în cercetările care folosesc un asemenea instrument apare pericolul ca subiecţii investigaţi să furnizeze o „imagine bună" despre sine. R. Perron, de exemplu, consideră că autoportretul nu

[8] H. Rodriguez Tomé, *op. cit.*, p. 69.
[9] *Ibidem.*, p. 336.

relevă decît un „eu declarat", un „eu prezentat altora", de obicei, altul decît cel real[10]. S-ar putea ca acest pericol să apară într-adevăr dacă tehnica respectivă este aplicată singură. Dacă ea este însoţită de o serie de alte modalităţi de control, „dezavantajul" respectiv dispare sau se converteşte într-un avantaj fiind capabil să releve personalitatea autentică a subiectului. Considerăm că metodologia propusă de noi dispune tocmai de un astfel de avantaj.

Datele de cercetare de care dispunem sunt numeroase. Pentru a uşura însă înţelegerea vom simplifica la maximum prezentarea lor grafică. Astfel, în loc de a reda pe aceeaşi figură rezultatele obţinute la toate cele patru dimensiuni ale personalităţii investigate, fapt care ar duce la o aglomerare a figurii respective, vom reda doar situaţia unei singure însuşiri, subînţelegându-se că la celelalte lucrurile se prezintă aproximativ la fel. De asemenea, dat fiind faptul că la a doua prezentare a chestionarului rezultatele sunt relativ aceleaşi, cu excepţia tipului instabil, nu le vom indica pe figuri. Vom nota pe ordonată nivelul de dezvoltare al însuşirii de personalitate investigate, iar pe abscisă cele şase faţete ale personalităţii. La faţetele *PP* şi *PPro* indicăm cum se prezintă situaţia în cazul fiecărei persoane (tată, mamă, prieten, prietenă, soţie, şef — notaţi cu majuscule), ca şi calitatea acestor imagini (corecte sau eronate).

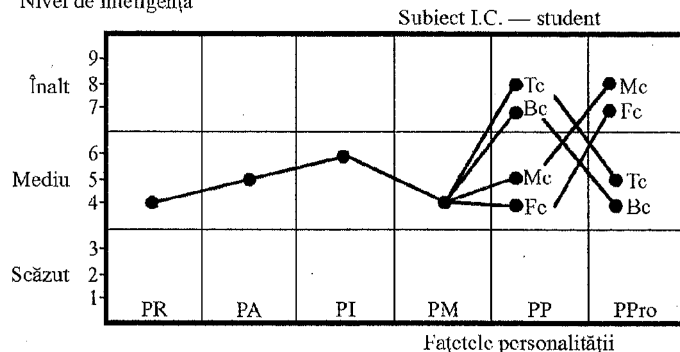
Analiza rezultatelor ne-a condus la desprinderea a patru situaţii tipice corespunzătoare celor patru tipuri de personalitate evidenţiate.

1. O primă situaţie o constituie aceea în care toate cele şase faţete ale personalităţii sunt *relativ concordante între ele*, fapt care ne sugerează apartenenţa subiecţilor respectivi la tipul de personalitate *unitar şi armonios dezvoltat* În figura 1 prezentăm profilul unui subiect aparţinând acestui tip de personalitate.

Se poate remarca faptul că subiectul respectiv deţine un nivel de inteligenţă mediu care atât în imaginea despre sine, cât şi în imaginea ideală despre sine apare apreciat aproximativ la fel. De asemenea, subiectul declară că în situaţiile concrete de

[10] R. Perron, *Modèles d'enfants, Enfants modèles,* Paris, P.U.F., 1971.

viață se manifestă ca un om dispunând de un nivel mediu de inteligență. În ceea ce privește imaginea sa despre alții și imaginea de sine proiectată în alții, întâlnim o relativă corespondență între părerile sale despre alții și părerile altora despre el, fapt care evidențiază capacitatea crescută de cunoaștere a celorlalți și a părerilor acestora despre sine. Este vorba despre o per-

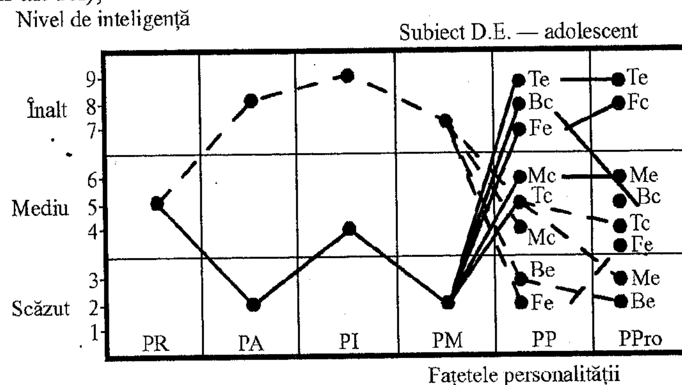

soană care se manifestă așa cum este și este așa cum se crede că este sau cum ar dori să fie. Totodată, este vorba de un subiect care dovedește nu doar o bună autocunoaștere, ci și o capacitate crescută de intercunoaștere. Situația se prezintă la fel și la celelalte însușiri de personalitate, chiar dacă ele nu evoluează în același registru. De exemplu, capacitatea de memorare evoluează în registru „grad înalt de dezvoltare", în timp ce capacitatea de atenție, în registrul „grad scăzut de dezvoltare". Important este însă nu configurația acestor fațete ale personalității în registre diferite, ci faptul că ele sunt concordante unele cu altele, echilibrate.

2. O a doua situație tipică descoperită a fost aceea care indica *configurația diferită*, chiar *contradictorie* a celor mai multor fațete ale personalității *de la o aplicare la alta* a chestionarului de evaluare și autoevaluare, fapt care ne-a condus spre concluzia că subiecții respectivi aparțin tipului de personalitate *instabil.* În figura 2 prezentăm profilul de personalitate al unui asemenea subiect.

Observăm cu ușurință existența a două tipuri de „instabilități": — una, în *interiorul fiecărei fațete a personalității* (de

exemplu în interiorul fațetei *PA*, o dată subiectul crede că dispune de un nivel de inteligență înalt, altă dată că acesta ar fi scăzut, el oscilează deci între tendința de supraapreciere și cea de subapreciere, în primul caz fiind vorba despre o dilatare a imaginii de sine, în cel de al doilea de o îngustare (contractare) a ei. La fel se petrec lucrurile și în interiorul personalității ideale *(PI)*, o dată subiectul dorind să dispună de un înalt nivel de inteligență, altă dată de unul mediu. Și în interiorul *PP* asistăm la același fapt: o dată ceilalți sunt percepuți într-un fel, altă dată în alt fel);

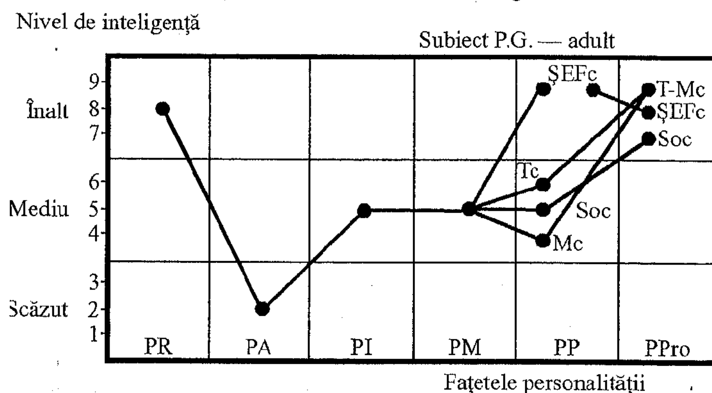

— alta, *între fațetele personalității* (cea mai flagrantă este aceea dintre *PR*, pe de o parte, și *PA, PI, PM*, pe de altă parte, acestea din urmă o dată evoluând într-un registru (nivel înalt de dezvoltare), altă dată în alt registru (nivel scăzut sau mediu de dezvoltare). Instabilitatea comportamentală a subiectului iese în evidență și din faptul că atunci când are tendința de a se subaprecia la unele fațete ale personalității, îi supraapreciază pe alții, iar atunci când se supraapreciază pe sine îi subapreciază pe alții. Comportamentul său inconstant nu le dă posibilitatea nici celorlalți de a-și forma o părere adecvată despre el, fapt evidențiat de schimbarea părerilor acestora de la o aplicare la alta a chestionarului de evaluare și autoevaluare.

3. O a treia situație o reprezintă cea caracterizată prin marcante *discrepanțe* între diferitele fațete ale personalității, fapt care ne-a făcut să credem că aceste persoane ar aparține tipului de

personalitate *dedublat.* Acest tip de personalitate nu se relevă atât de uşor ca primele două, iar redarea lui grafică este şi mai dificilă. Într-adevăr, este greu să redai discrepanţa dintre interior şi exterior, latent şi manifest, real şi imaginar, esenţă şi aparenţă. Încercăm totuşi să redăm în figura 3 un profil de personalitate dedublată.

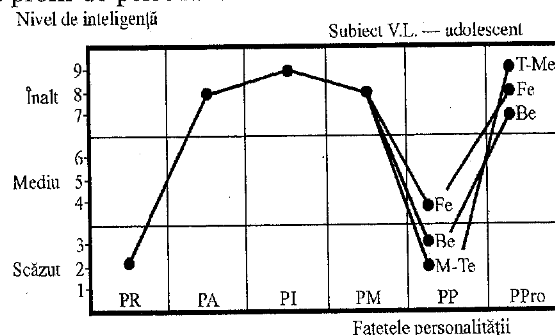
La fel ca şi în cazul precedent, dedublarea se produce atât în interiorul fiecărei faţete a personalităţii, cât şi între ele. Pentru primul caz ne-am putea referi la următoarea situaţie: dacă subiectul din figura 3 consideră că are un nivel scăzut de inteligenţă (în condiţiile în care acesta este real ridicat), în schimb el crede că alţii îl apreciază ca având un nivel de inteligenţă înalt (ceea ce este de altfel adevărat), aceasta s-ar putea datora faptului că una este imaginea de sine pe care subiectul şi-o atribuie efectiv şi alta cea pe care el o afişează în afară, judecata altora făcându-se nu după cum se consideră individul, ci după cum se lasă el „descoperit", „descifrat". Aici, apare o dedublare între imaginea de sine proprie şi imaginea de sine afişată. Cineva se poate crede neinteligent, dar, dintr-un motiv sau altul, îi poate lăsa sau face pe alţii să creadă că este inteligent. Pentru cel de

al doilea caz, tipică este dedublarea dintre personalitatea reală şi cea autoevaluată, subiectul fiind în mod obiectiv inteligent, dar crezându-se neinteligent, probabil fie pentru că nu se cunoaşte suficient, fie pentru că îi place să se complacă într-o situaţie pasivă, de neangajare efectivă. Apoi, din moment ce el

apreciază exact nivelul de inteligenţă al celorlalte persoane, ca şi părerile pe care acestea le au despre el, aceasta înseamnă că realmente capacităţile sale intelectuale sunt ridicate şi că imaginea despre sine potrivit căreia ar fi neinteligent este cel puţin suspectă, probabil afişată tocmai pentru a masca sau ascunde adevărata personalitate. Aici, contradicţia dintre *PR* şi *PA*, pe de o parte, şi *PP* şi *PPro* pe de altă parte, este evidentă.

4. O a patra situaţie o constituie cea în care una dintre faţetele personalităţii este *atât de dezvoltată, exacerbată chiar*, încât le „acoperă" sau le anulează pe toate celelalte, aceste persoane aparţinând tipului *accentuat.* Figura 4 înfăţişează tocmai un asemenea profil de personalitate.

La subiectul din această figură, faţeta personalităţii autoevaluate *(PA)* este atât de dezvoltată, hipertrofiată (comparativ cu cea reală) încât apar două categorii de efecte: pe de o parte, tendinţa de desconsiderare şi ignorare a celorlalţi, a căror inteligenţă este în bloc şi aproape total devalorizată, pe de altă parte, credinţa subiectului că ceilalţi îl apreciază ca fiind tot atât de inteligent precum se consideră el însuşi, când, în realitate aceştia îi reflectă adecvat nivelul de inteligenţă. În acest caz, este vorba despre un subiect „închipuit" care îşi atribuie calităţi pe care nu le are şi pe care nici ceilalţi nu i le recunosc. La acest tip de personalitate situaţiile pot fi mult mai variate. De exemplu, unele persoane, deşi dispun de însuşiri de personalitate mediu dezvoltate, cred că alţii aşteaptă de la ele să se comporte ca şi când însuşirile respective ar fi înalt dezvoltate, ca atare ele fac eforturi deosebite pentru a se comporta în consecinţă. În acest caz,

fațeta personalității proiectate este exacerbat dezvoltată subordonându-le și chiar anulându-le pe toate celelalte. Acest fapt nu este neapărat negativ. Când cineva face eforturi pentru a se comporta așa cum se așteaptă alții de a o face (părinți, profesori etc.) poate să ajungă cu timpul la intrarea în posesie a unor comportamente dezirabile. Altfel stau însă lucrurile când fondul unei persoane este bun și ea are impresia că ceilalți așteaptă să se comporte în contradicție cu normele morale. Dacă fațeta personalității proiectate va fi atât de dezvoltată încât o va determina să se comporte ca atare, ea va ajunge la destructurarea personalității sale. Există apoi persoane la care nu contează decât fațeta personalității reale, aceasta subordonându-le pe toate celelalte. O asemenea persoană, de regulă, nu răspunde la întrebările 1, 2, 3 și 4 din chestionarul de evaluare și autoevaluare sau declară că nu o interesează ce cred alții despre sine, ci numai ceea ce este ea în realitate. Analiza răspunsurilor la chestionar sau a profilelor de personalitate ne-ar putea releva și alte variante ale tipului accentuat.

Deși în acest studiu nu ne-am propus să intrăm în analiza unor detalii, ci mai mult de a prezenta o metodologie de determinare a tipurilor de personalitate, credem că este util să amintim și repartizarea tipurilor de personalitate pe grupele de subiecți investigați. O asemenea repartizare o redăm în tabelul 1.

Tabelul 1

Repartizarea subiecților pe tipurile de personalitate

Categorii de subiecți	Tipuri de personalitate			
	Unitar și armonios dezvoltat	Instabil	Dedublat	Accentuat
Elevi adolescenți	2 (5,71%)	19 (54,2%)	3 (8,57%)	11 (31,4%)
Studenți	11 (55%)	2 (10%)	5 (25%)	2 (10%)
Adulți	4 (26,6%)	4 (26,6%)	4 (26,6%)	3 (20%)

Observăm că la elevii adolescenți predomină tipurile de personalitate instabile și accentuate, fapt care ni se pare firesc deoarece personalitatea adolescenților este în plin proces de formare, aceștia aflându-se într-o necontenită căutare și descoperire de sine; pe de altă parte, se știe că adolescenții sunt predispuși la excese comportamentale, la extravaganțe. La studenți, balanța înclină în favoarea tipului de personalitate unitar și armonios dezvoltat, fapt ce este în acord cu tendința de stabilizare a personalității la această vârstă. În sfârșit, la adulți întâlnim tipuri din toate categoriile fără vreo predominanță deosebită, ceea ce este în consens cu solicitarea multiplă și diversă a acestora în planul vieții sociale, fapt care și conduce la diversificarea lor tipologică. Existența unei asemenea repartizări pe vârste a diferitelor tipuri de personalitate ne întărește încrederea în validitatea instrumentului diagnostic propus.

CONSTATĂRI CONCLUZIVE

1. Metodologia propusă de noi, fără a fi perfectă, oferă totuși suficiente temeiuri în vederea diagnosticării tipurilor de personalitate. Analiza comparativă a diferitelor fațete ale personalității ca și urmărirea evoluției lor în timp (prin aplicarea repetată a chestionarului de evaluare și autoevaluare) ne-ar putea furniza suficiente date pentru conturarea profilului de personalitate al diferiților indivizi sau măcar pentru stabilirea tendințelor de bază ale personalității. Concordanța, echilibrul, armonizarea interioară a fațetelor personalității constituie un argument în favoarea existenței tipului unitar și armonios dezvoltat, în timp ce relativa lor independență, neconcordanță, discrepanța sau exacerbarea unor laturi devin semnificative pentru existența tipurilor instabile, dedublate, accentuate.

2. În afara diagnosticării tipurilor de personalitate metodologia propusă permite și recoltarea unor altor informații prețioase cu privire la o serie de alte probleme de interes major, cum ar fi: relațiile dintre părinți și copii, profesor — elev, soț — soție, șef — subordonat etc. — concretizate în imaginile pe care și le fac unii în raport cu alții, în reciprocitatea sau disjuncția acestora, în veridicitatea sau falsitatea lor, fapt ce are importanță

nu doar dintr-o perspectivă psihoindividuală, ci şi din una psihosocială, inter-relaţională. Problemele intercunoaşterii pot fi larg implicate în astfel de studii. Totodată se oferă posibilitatea anticipării evoluţiei personalităţii. Mai sus ne-am referit la evoluţia personalităţii spre însuşirea dezirabilităţii sociale sau spre destructurarea ei interioară.

3. Temerea unor cercetători potrivit căreia subiectul ar manifesta tendinţa de a furniza în „autoportret" o imagine bună despre el, s-a dovedit a fi neîntemeiată. După cum am văzut, aprecierea nivelului de dezvoltare al diferitelor însuşiri psihice este extrem de variată, imaginea de sine fiind uneori concordantă cu realitatea, alteori hipertrofiată sau subapreciată. Chiar dacă această tendinţă s-ar manifesta, ea ar putea fi uşor contracarată prin raportarea la faţeta personalităţii reale a subiectului.

4. Metodologia propusă îşi sporeşte şansele de validitate dacă este aplicată atât pe subiectul avut în vedere, cât şi pe persoanele din anturajul lui imediat (tată, mamă, prieten, prietenă etc.), de asemenea, dacă urmăreşte nu un studiu de masă al personalităţii, ci unul clinic, diferenţiat, aprofundat, având ca obiectiv investigarea unicităţii fiecărei fiinţe umane.

5. Una dintre limitele metodologiei propuse constă în faptul că nu permite stabilirea autentică a personalităţii manifestate (faţeta *PM*). Deşi ne-am străduit să folosim o serie de expresii verbale prin care să diferenţiem faţeta *PA* (imaginea de sine) de faţeta *PM* (personalitatea manifestată), în primul caz subiecţii trebuind să spună „ce *cred* despre...", iar în al doilea ;„cum se *manifestă*, cum se *comportă* în diferite situaţii concrete", nu credem că am reuşit să obţinem o diferenţiere categorică între aceste două planuri distincte (unul de ordin cognitiv, altul propriu-zis comportamental). De aceea, subliniem necesitatea utilizării unor tehnici observative sau chiar experimentale suplimentare pentru a obţine un grad de certitudine mai mare.

6. O altă limită constă în faptul că metodologia propusă nu permite surprinderea directă a laturii atitudinal-motivaţionale a personalităţii, care este uşor estompată, relevată şi sugerată oarecum indirect. Cum am putea sesiza şi aceste aspecte de fineţe

din structura şi dinamica personalităţii, care sunt realmente esenţiale? Adăugarea în chestionarul de evaluare şi autoevaluare a unei întrebări de tipul „de ce?" (mai ales la întrebările 2, 4, 5) ar fi oare suficientă? Deocamdată nu ştim. Urmează ca prin cercetările ulterioare să elucidăm şi acest aspect.

3. Patru etape în evoluţia concepţiilor despre *EU*

Stabilirea modelului sintetic-integrativ al personalităţii şi elaborarea metodologiei de determinare a tipurilor de personalitate[1] a ridicat în faţa noastră o nouă problemă: care este *elementul central, fundamental al personalităţii*, cărui fapt se datorează unitatea, instabilitatea, dedublarea şi accentuarea personalităţii? În acord cu alţi autori am ajuns la concluzia că „nucleul" personalităţii îl reprezintă *Eu*-l fără investigarea căruia n-am putea înţelege nici structura, nici rolul personalităţii. De altfel, cu mulţi ani în urmă, Allport scria: „Psihologia personalităţii ascunde o enigmă teribilă — problema Eu-lui... O teorie completă a personalităţii nu poate ignora această problemă a naturii subiective (simţite) a Eului, ci trebuie să o abordeze"[2]. Fără îndoială că o asemenea abordare este mai mult decât necesară, numai că în calea realizării ei apar o multitudine de dificultăţi. Unele dintre ele provin din chiar negarea existenţei Eului (prin considerarea lui ca o abstracţie, o ipostază, un principiu spiritual necontrolat de nici o metodă ştiinţifică — de behaviorism; prin plasarea lui în inconştient — de psihanaliză; prin substituirea lui cu o serie de sisteme impersonale — de neopozitivismul

[1] Vezi studiile noastre: *Un model sintetic- integrativ al personalităţii*, „Revista de psihologie", 1987, 1, pp. 5-16; *O metodologie pentru determinarea tipurilor de personalitate*, „Revista de psihologie", 1988, 1, pp. 31-43.

[2] G. W. Allport, *Structura şi dezvoltarea personalităţii*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1981, p. 119.

structuralist)[3]. Altele, de fapt cele mai multe, din neconcordanţa terminologiei utilizate: *Ego* — în latină; *Self, I, Me* — în engleză; *Je, Moi, Soi* — în franceză; *Eu, Mine, Sine, Sinea* — în română). Unii autori preferă să diferenţieze Self-ul de Egou, alţii folosesc un termen în locul celuilalt[4]. Eul este însoţit de diverse adjective care, pe lângă precizări şi diferenţieri, introduc şi distorsiuni. Anderson preferă conceptul de *Eu imperial*, Greenwald pe cel de *Eu totalitar*, iar polonezul Josef Kozielecki, nemulţumit de ambele, propune un al treilea, *Eul hubristic*[5]. Shapiro apreciază că este necesar să luăm în considerare nu doar Eul, ci şi *sub-Eul* (în special cel format în copilărie)[6]. În sfîrşit, Allport propune înlocuirea termenului de Eu (care cuprinde doar aspectele particulare ale acestuia) cu cel de *proprium*, concept integrator şi mult mai cuprinzător decât primul[7]. Traducerea unei lucrări dintr-o limbă în alta introduce noi dificultăţi. Selful lui James devine în traducerea franceză le Moi, în timp ce Selful lui Mead devine le Soi. Nici dicţionarele nu ne ajută prea mult. Din unele termenul de Eu lipseşte, iar în cele în care este prezent se dă doar accepţiunea psihanalitică[8]. Chiar o serie de lucrări care tratează problematica Eu-lui se referă în exclusivitate la perspectiva psihanalitică[9]. Toate aceste împrejurări introduc dificultăţi, barează sau bruiază abordarea ştiinţifică a Eu-lui. Şi totuşi aceasta trebuie întreprinsă. După părerea noastră, lămurirea ei s-ar putea obţine prin două tipuri de demersuri investiga-

[3] H. Ey, *Conştiinţa*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, pp. 257-258.

[4] M. Sherif, *Self concept, în: International Encyclopedia of the Social Sciences*, 1968, vol. 14, New York, MacMillan Company and Free Press, pp. 151-152.

[5] J. Kozielecki, *The Hubristic Self: A Decision Theory Aproach, Abstracts.* European Association of Experimental Social Psychology, VIIth General Meeting, Varna — May 19-23, 1987, p. 50.

[6] S.B. Shapiro, *Moi-même en tant qu'instrument*, în: J.T.F. Bugental (ed.), *Psychologie et libération de l'homme*, Verviers, Marabout, Gérard, 1973, pp. 301-308.

[7] G. W. Allport, *op. cit.*, pp. 120-135.

[8] Vezi: H. Piéron, *Vocabulaire de la psychologie*, Paris, P.U.F., 1957, p. 226; N. Sillamy, *Dictionnaire de la psychologie*, Paris, Librairie Larousse, 1967, pp. 51; 108, 183-184; 291.

[9] De exemplu: J. Delay, P. Pichot, *Abrégé de psychologie*, Paris, Masson, 1964, pp. 109; 308; 327; 366; 418; 429; J. Bergeret (red.), *Psychologie pathologique*, Paris, Masson, 1982 etc.

tive: unul *istoric*, vizând schiţarea principalelor achiziţii, cât şi a progreselor ştiinţifice realizate de-a lungul timpului; altul *problematizat*, constând în analiza aspectelor controversate ale Eului în vederea decelării unor puncte de vedere (relativ) unitare. În acest studiu ne propunem să întreprindem *abordarea istorică a Eului*. După câte ne dăm seama, concepţiile despre Eu au parcurs în evoluţia lor patru etape: 1. psihofilosofică (până la 1900); 2. psihanalitică şi interacţionistă (între 1900–1940); 3. „autonomistă“ şi psihoumanistă (între 1940–1980); 4. psihosocială (din 1980 până în zilele noastre). Evident, este vorba de punctele *nodale* ale acestei evoluţii care au reuşit să atragă spre ele sau să-şi subordoneze o multitudine de concepţii elaborate de-a lungul istoriei.

Prima etapă (până la 1900) caracterizată mai degrabă prin practicarea unei psihologii filosofice decât a uneia pozitive este dominată în Europa de numele şi lucrările lui Bergson, iar în America de cele ale lui James, ambii interpretând Eul prin prisma stărilor de conştiinţă şi a părţilor lui constitutive.

Bergson, în *Eseu asupra faptelor imediate de conştiinţă*, pornind de la premisa existenţei a două forme de multiplicitate a stărilor de conştiinţă (numerică şi calitativă), a două aprecieri distincte ale duratei (omogenă, dar şi cu momente heterogene), a două aspecte ale vieţii conştiente (unul cu elemente bine definite, altul în care succesiunea implică fuziune şi organizare), consideră că acestea din urmă constituie *eul fundamental, eul profund*, care nu are nici un raport cu cantitatea, stările de conştiinţă din care este compus fiind calităţi pure, forme interne indistincte. Cum însă omul trăieşte în societate, acţionează, foloseşte limbajul, aceste stări de conştiinţă se multiplică, se transformă în lucruri sau în obiecte, detaşându-se în felul acesta atât unele de altele, cât şi de noi înşine şi formând treptat un *eu secund* a cărui existenţă are momente diferite şi se exprimă în cuvinte. Acesta este *eul social*, „refractat şi subdivizat, raportat la exigenţele vieţii sociale... umbra Eului fundamental proiectată în spaţiul omogen“[10]. Deşi prin această afirmaţie s-ar părea

[10] H. Bergson, *Essai sur les données immédiates de la conscience*, Paris, Felix Alcan, 1926, pp. 97, 178.

că Bergson introduce forţat multiplicitatea numerică pe care iniţial o respinsese, el atrage atenţia că în fapt este vorba de unul şi acelaşi Eu care „trece însă în revistă stări distincte şi care fixându-şi în continuare atenţia asupra lor, va face ca ele să se dizolve unele în altele, aşa cum se topeşte un fulg de nea în contactul prelungit cu mâna“[11]. Şi mai departe el scria: „Nu am nici un interes de a introduce confuzia acolo unde ordinea este lege, de a tulbura acest aranjament ingenios de fapte şi de a vorbi de un „imperiu într-un imperiu“. O viaţă interioară cu momente distincte, cu stări net caracterizate, răspunde mai bine exigenţelor vieţii sociale“[12]. Aceasta, evident, pentru că stările interne pot fi denumite, exteriorizate şi obiectivate, antrenate în curentul vieţii sociale. Dat fiind faptul că mare parte din timp noi trăim exterior nouă înşine, mai mult în spaţiu decât în timp, mai mult pentru lumea exterioară decât pentru cea interioară, perceperea propriului nostru Eu (este vorba despre Eul fundamental) devine extrem de dificilă, acesta fiind perceput ca „o fantomă decolorată“, deci ca Eu social. Distincţia dintre cele două „tipuri“ de Euri va fi productivă sub raport ştiinţific ea fiind preluată mai târziu şi de alţi cercetători.

William James, în lucrarea sa fundamentală, *Principii de psihologie* (1890), face pentru prima dată distincţia dintre *Eu ca obiect al cunoaşterii* şi *Eu ca subiect al cunoaşterii*, deci între cel ce este cunoscut şi cel care cunoaşte, introducând, totodată, o viziune complexă în interpretarea Eului care este analizat în termeni de părţi constitutive, ca sumă totală nu doar a ceea ce individul consideră despre sine (despre corpul său sau despre trăsăturile şi abilităţile sale spirituale), ci şi despre familia, prietenii, activităţile sale. „În sensul cel mai larg — scria el — cuvântul Eu desemnează tot ceea ce un om recunoaşte ca fiind al său, nu numai corpul şi facultăţile psihice, ci şi îmbrăcămintea, familia, prietenii, operele de artă, toate aceste obiecte dându-i aceleaşi emoţii“[13]. Ca atare, Eul este analizat după următoarea schemă: elementele sale integrante (Eul material; Eul social; Eul

[11] *Ibidem*, p. 105.
[12] *Ibidem*, p. 105.
[13] W. James, *Précis de Psychologie*, Paris, Marcel Rivière, Editeur, 1929, p. 228.

spiritual); sentimentele şi emoţiile provocate de Eu sau conştiinţa valorii sale (mulţumire, nemulţumire, orgoliu, suficienţă, vanitate, amor propriu, modestie, umilinţă etc.); actele prin care Eul tinde să se afirme şi să se apere (instinctele de conservare, de expansiune, apărare etc.). Prin raportarea Eului şi la alte elemente decât cele corporale şi spirituale, ca şi prin viziunea sa complexă asupra structurii acestuia, James a anticipat şi facilitat, totodată, alte concepte ce vor fi introduse mai târziu în psihologie (conceptul de „grup de referinţă", elaborat de Sherif; conceptul de „proprium" propus de Allport).

A doua etapă (între 1900–1940), psihanalitică şi interacţionistă, este susţinută în Europa de Sigmund Freud şi continuatorii săi, iar în America de George Herbert Mead, care au elaborat concepţii contradictorii şi totuşi complementare dintr-un anumit punct de vedere.

Dat fiind faptul că opera şi concepţia lui Freud sunt îndeobşte cunoscute, nu vom stărui în amănunt asupra lor. La Freud[14], Eul apare prin diferenţierea Sinelui în contact cu realitatea externă, el este un fel de excrescenţă a Sinelui. Atât sub raport structural, cât şi funcţional, Eul este o *verigă intermediară* între Sine şi realitatea exterioară: pe de o parte, Eul ţine sub control tendinţele instinctive, brutale ale Sinelui; pe de altă parte, observă lumea exterioară şi caută cele mai propice ocazii de satisfacere a tendinţelor inconştiente. Eul este, aşadar, *subordonat* în totalitate Id-ului şi realităţii externe. În loc să le domine, este dominat; în loc să le controleze, este controlat. El îndeplineşte ordinele imperative şi impulsive ale Id-ului căutând supape acceptabile de satisfacere a lor în/sau prin realitatea externă. Aflat între Id şi realitatea externă el este strivit de ambele. Rolul precar al Eului în raport cu cele două instanţe este sesizat de însuşi Freud care, în lucrarea *Inhibiţie, simptome şi angoasă* (1926), arăta că Eul „face pe mortul" pentru a nu intra în conflict cu Sinele sau cu Supra-Eul. Şi totuşi, în ultima sa lucrare (*Abriss der Psychoanalyse*, 1938) Freud considera că una dintre funcţiile esenţiale ale Eului este cea de a elibera omul din constrângerile inconştientului. „Eul trebuie să expulzeze Sinele" sau „Acolo unde se află Sinele, el trebuie făcut să devină Eu" — proclama Freud înţelegând, în cele din urmă, că sensul existenţei umane stă tocmai în autoconstrucţia Eului, a cărui menire este de a aboli şi depăşi inconştientul. Din păcate, aşa după cum constată Ey, „această necesitate a rămas în opera sa literă moartă"[15].

În ceea ce priveşte evoluţia concepţiilor despre Eu în această perioadă pe continentul american, lucrurile nu sunt atât de simple cum par la prima vedere. Muzafer Sherif, la care ne-am mai referit, aprecia că au existat ani de relativă neutilizare şi lipsă de respect faţă de conceptul de Eu, care se înscriu exact între limitele pe care le avem în vedere. Or, dacă am lua în considerare numai contribuţia lui G. H. Mead la cercetarea problematicii Eului (într-o lucrare mai restrânsă, *The Social Self* (1913) şi mai ales într-una mai amplă, celebra *Mind, Sefl, and Society* (1934)) şi ar fi suficient pentru întreaga perioadă. Este de mirare faptul că Sherif trece cu atâta uşurinţă peste contribuţia magistrală a lui Mead la studierea problematicii Eului, cu atât mai mult cu cât acesta inaugura o nouă perspectivă de abordare a Eului, şi anume pe cea interacţionistă. Nemulţumit de behaviorismul naturalist şi mecanicist al lui Watson şi fructificând o idee mai veche a lui Baldwin („Eul şi alter-eul se nasc împreună"), Mead ca reprezentant al behaviorismului social s-a orientat spre analiza unor fenomene psihice (conştiinţa, spiritul, Eul), interpretate nu ca substanţe, ci ca funcţii psihice ce se nasc în procesele sociale, în asumarea şi jucarea rolurilor, în comunicarea interpersonală şi de grup. După părerea noastră, contribuţiile majore aduse de Mead în studiul Eului se circumscriu următoarei problematici:

— susţinerea cu tărie a *originii sociale a Eului* (el nu există de la naştere, ci se constituie progresiv în experienţa şi activităţile sociale, nefiind altceva decât altul internalizat, iar experienţa socială, rezultatul asumării şi jucării rolurilor, ca procese

[14] S. Freud, *Introducere în psihanaliză. Prelegeri de psihanaliză. Psihopatologia vieţii cotidiene*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1980.

[15] H. Ey, *op. cit.*, p. 277.

integrate în viaţa socială). Eul se naşte ca urmare a „reciprocităţii perspectivelor" dintre Eu şi Altul, dintre Eu şi Mine, dintre Eu şi Altul generalizat, adică societatea. Omul sesizează, preia şi interiorizează din societate, în urma asumării şi jucării rolurilor, experienţele, atitudinile şi simbolurile semnificative ale altora, ale grupurilor sociale în care trăieşte transformându-le, astfel, în experienţe şi atitudini proprii. „Structura Eului unei persoane reflectă modelul general de comportament al grupului social căruia individul îi aparţine"[16], scria Mead. Prin aceasta, autorul american a eliberat psihologia de „individualism", a amplasat în locul conştiinţei închise, orientată exclusiv spre sine însăşi, conştiinţa deschisă, orientată spre alţii, spre experienţa lor socială;

— precizarea *mecanismelor psihologice prin care se construieşte Eul*, mai important fiind cel al *comunicării*. Cu ajutorul ei, realizată prin gesturi simbolice transformate în limbaj, individul intră în relaţie nu numai cu alţii sau cu societatea, ci şi cu sine însuşi. În felul acesta se preia, se interiorizează experienţa socială şi atitudinile altuia generalizat, formându-se Eul. În virtutea comunicării realizată cu alţii, omul devine conştient de el însuşi, constituindu-se ca obiect pentru sine, deci ca Eu. În conştientizarea de sine, locul central îl ocupă *gândirea*, procesele intelectual-cognitive. Prin formularea acestei idei, Mead se diferenţiază de James şi Cooley care considerau că fundamentul Eului se află în experienţa afectivă, în sentimentul de sine. „Esenţa Eului, arăta Mead, este de ordin cognitiv, ea rezidă în conversaţia prin gesturi interiorizate care constituie gândirea"[17]. Deşi sublinierea rolului comunicării ca instrument în formarea Eului, a gândirii, a acţiunii reflexive ca fundament al Eului reprezintă un câştig important, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că neglijarea aspectelor motivaţionale de personalitate nu este în măsură să ofere o imagine completă asupra Eului. Reducerea acţiunii sociale la comunicare şi a comunicării la limbaj, identificarea simbolurilor cu toate „expresiile" conduce, după cum remarca Gurvitch, spre raţionalism, fapt confirmat,

[16] George Herbert Mead, *L'esprit, le soi et la société*, Paris, P.U.F., 1963, p. 139.
[17] *Ibidem*, p. 147.

de altfel, de concepţia lui Mead asupra „altuia generalizat" care pierde din vedere diferenţele sociale dintre oameni şi prefigurează identificarea societăţii cu o raţiune universală[18];

— conturarea *proprietăţilor Eului*: de a fi obiect pentru el însuşi, fapt care îl diferenţiază de alte obiecte şi corpuri; de a fi relaţional, în sensul că nu există decât în relaţie cu ceilalţi membri ai grupului cu care intră în interacţiune; de a fi un ansamblu de atitudini sociale preluate de la ceilalţi membri ai societăţii; de a fi unic, chiar dacă interiorizează experienţa comunităţii care este aceeaşi pentru toţi — el nu este incompatibil de a avea propria sa individualitate, modelul său unic — arată Mead — deoarece fiecare Eu reflectă un aspect, o latură din realitate, ce pot fi diferite de cele reflectate de un alt individ. În fapt, fiecare Eu reflectă din punctul său de vedere unic. Aşadar, originea socială, constituţia şi structura comună a Eului nu exclud variaţiile şi diferenţele, nu interzice individualitatea distinctă a fiecărui Eu, dimpotrivă, o presupun; în sfârşit, proprietatea de a fi o formă de adaptare care se „atinge" nu doar pe sine, ci şi ambianţa socială care îl ajută să se organizeze. Tot acest ansamblu de proprietăţi este în măsură de a preciza mai bine atât natura, cât şi specificul Eului în raport cu alte formaţiuni psihice;

— *operarea distincţiei dintre Mine, Eu, Sine*. Minele este fiinţa biologică a omului, ansamblul de atitudini bine organizat şi structurat în individ ca urmare a contactelor lui interpersonale, deci atitudinile altora pe care ni le asumăm noi înşine. Eul este reacţia organismului (a Minelui) la atitudinile altora. Minele este un personaj convenţional care există întotdeauna şi permite individului să intre în experienţa altora; Eul este o formă de adaptare a Minelui la solicitările sociale, prin care se aduc modificări atât Minelui, cât şi societăţii. Reacţia Eului poate fi comună, obişnuită, conformistă, dar şi nouă, deosebită, novatoare în raport cu cele de până atunci; primele există în experienţa socială a individului, celelalte nu; unele conservă existenţa individului, altele o schimbă, o modifică. Eul poate „dispune", aşadar, de Mine, însă nu la întâmplare. „Există, scria Mead, un con-

[18] Georges Gurvitch, în: G. H. Mead, *op. cit.*, pp. IX–X.

trol social care stabileşte limitele, fixează condiţiile care îi permit Eului să utilizeze sau să dispună de Mine ca mijloc de realizare a scopurilor comune"[19]. Când acţiunile Eului scapă de sub controlul social se ajunge la degradarea Eului. Minele şi Eul sunt aspecte distincte, însă corelative. Am putea spune că Minele este structura care se exprimă în Eu, iar Eul, expresia structurii. Cele două concepte sunt foarte apropiate de ceea ce în psihologia socială denumim statut şi rol. Minele şi Eul constituie împreună Sinele, adică personalitatea individului. Rolul activ revine însă Eului care, aşa cum arătam, duce la schimbarea concomitentă a Sinelui şi a Mediului social, dar şi la degradarea acestora;

— *introducerea conceptului de Eu total.* Pentru a determina o asemenea realitate Mead vorbeşte de existenţa unui *Eu unificator* sau *Eu complet*, compus dintr-o serie de părţi sau faţete elementare, din Euri elementare. Un asemenea Eu total se defineşte în raport cu comunitatea din care face parte individul, cu situaţia în care el se găseşte, cu ansamblul relaţiilor pe care le întreţine şi le traversează. Dacă procesele sociale sunt unitare, atunci şi Eul va fi unitar; dacă, dimpotrivă, procesele sociale sunt dezorganizate, disociate, atunci şi Eul va fi disociat, dedublat. Structura Eului reflectă, aşadar, structura societăţii, a grupului. Mai mult decât atât, chiar modul de exteriorizare al Eului va fi determinat de specificul proceselor sociale. De regulă, se exprimă acea faţetă a Eului care este necesară, corespondentă tipului de relaţii sociale în care este implicat individul. „Există o mare diversitate de Euri corespondente diferitelor relaţii sociale"[20], scria Mead. Când unitatea Eului complet se distruge, când Eul se disociază sau se dedublează în Euri elementare, datorită disoluţiei proceselor sociale, atunci vom asista la degradarea personalităţii.

Am stăruit mai mult asupra contribuţiei lui Mead deoarece ea reprezintă momentul de vârf nu numai în raport cu problematica Eului, ci chiar cu întreaga psihologie de până atunci şi cu cea care va urma. Într-adevăr, concepţia lui Mead nu este

[19] G. H. Mead, *op. cit.*, p. 179.
[20] *Ibidem*, p. 121.

doar nouă şi pertinentă sub raport ştiinţific, mai ales prin orientarea ei spre social, dar şi deschizătoare de noi piste investigative ce se vor dovedi productive peste ani[21].

A treia etapă (între 1940–1980), pe care am numit-o „autonomistă" şi psihoumanistă, este reprezentată de ceea ce s-a numit „psihologia Eului" (*ego psychology*) şi „psihologia umanistă".

Continuatorii lui Freud, nemulţumiţi de faptul că acesta îşi concentrase atenţia aproape în exclusivitate asupra Sinelui, a pulsiunilor inconştiente, rămânând prizonierul inconştientului, şi, mai ales nesatisfăcuţi de totala dominare şi subordonare a Eului de Sine sau de realitatea externă, deplasează centrul de greutate tocmai pe analiza Eului, considerat ca fiind esenţial în structura personalităţii. Dat fiind faptul că se postulează *autonomia Eului* atât în raport cu celelalte structuri de personalitate, cât şi în raport cu realitatea, psihologia practicată de ei a fost denumită *psihologia Eului (ego psychology)*. Printre fondatorii acestei orientări ar putea fi consideraţi H. Hartman, R. M. Loewenstein şi E. Kris, iar printre susţinătorii ei: D. Rappaport, G. Klein, B. Gill, R. R. Holt, R. White. Punctul de pornire al „psihologiei Eului" îl reprezintă articolul lui H. Hartman *Psihologia Eului şi problema adaptării*, publicat în 1939, imediat după moartea lui Freud[22]. Deşi în interiorul acestei orientări există numeroase variante, poziţia lor generală este aceeaşi. În esenţă este vorba despre considerarea Eului ca dispunând de o independenţă, de o autonomie în raport cu celelalte formaţiuni ale personalităţii, dar şi cu mediul înconjurător. Eul este autonom atât prin originea, cât şi prin funcţionarea sa, adică prin felul în care îşi utilizează sursele de energie de care dispune. Cât priveşte originea Eului, acesta este înnăscut, ca şi Sinele, dar se va diferenţia treptat de el. Astfel, dacă într-o stare iniţială aparatele

[21] În perioada pe care o analizăm, în România, apărea în 1927 lucrarea lui C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic*, ce conţinea idei originale cu privire la Eu şi personalitate. Dat fiind faptul că ea nu promova nici o concepţie psihanalitică, nici una interacţionistă, ci era mai degrabă reflexul întârziat (la noi) al perioadei anterioare, nu ne vom opri acum asupra ei, ci îi vom fructifica ideile într-un alt context.

[22] Vezi M. Reuchlin, *Psychologie*, Paris, P.U.F., 1977, p. 306; E. Fromm, *Texte alese*, Bucureşti, Editura Politică, 1983, pp. 418–428; Catherine B. Clement, P. Bruno, L. Sève, *Pentru o critică marxistă a teoriei psihanalitice*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1975, pp. 81–87.

specifice Sinelui (pulsiunile) există amestecate cu cele specifice Eului (capacitatea de a percepe, învăţa, memoriza, gândi, acţiona), mai târziu, ca urmare a formării unor aparate achiziţionate (deprinderi, mecanisme de apărare etc.), Eul îşi va căpăta o tot mai mare autonomie. Dacă în prima fază, este prezentă o „autonomie primară" a Eului, în cea de-a doua, putem vorbi despre o „autonomie secundară" ce permite organismului adaptarea raţională la mediul înconjurător. Funcţia esenţială a Eului este, aşadar, cea de adaptare. Accentul pus pe adaptare derivă din concepţia mai generală a acestei orientări potrivit căreia psihanaliza nu este altceva decât o psihologie generală, ca atare ea trebuie să-şi pună în primul rând problema adaptării. Cât priveşte planul funcţional al Eului, autonomia acestuia apare din faptul că el îşi utilizează energia, de care dispune de la naştere şi pe care o păstrează în propriile sale structuri sau într-un rezervor de „libidou neutralizat", cu scopuri independente de originile sexuale şi agresive, dat fiind faptul că aceste scopuri nu presupun cu necesitate o reducere a tensiunii. De altfel, Hartman vorbeşte de existenţa unei „sfere fără conflicte a Eului". Psihologii Eului nu pun accent în dezvoltarea acestuia pe tensiuni, conflicte, opoziţii, ci pe existenţa unui continuum ierarhic de forţe şi structuri prezente la toate nivelurile ierarhice. În felul acesta dialectica lui Freud este înlăturată şi înlocuită cu creşterea organică în interiorul unei structuri ierarhice. Dacă la Freud forţele iraţionale determinau voinţa şi limitau funcţionarea Eului, la noua orientare, voinţa şi energia libidinală „desexualizată" alimentează Eul pentru ca acesta să poată funcţiona normal. Prin capacitatea sa de selectivitate în raport cu solicitările mediului (care nu este neapărat orientat spre reducerea tensiunii) Eul îşi dobândeşte autonomia şi faţă de acesta. Unii autori (P. A. Bertocci şi mai ales J. MacMurray) merg şi mai departe cu autonomia Eului considerându-l ca o forţă centrală în cadrul personalităţii, ca un fel de entitate care cunoaşte, doreşte, se străduie, vrea. MacMurray, de exemplu, în cartea sa, *The Self as agent* (1957), ajunge la concluzia că Eul este centrul energiei personale. Pe bună dreptate, Allport arăta că „dacă admitem Eul ca o forţă separată care cunoaşte, vrea, doreşte suntem în pericol de a crea o personalitate în cadrul personalităţii... de a postula

„un omuleţ în piept" care trage sforile"[23]. De aceea, probabil că nu considerarea Eului ca „un factor intern care conduce din umbră" reprezintă soluţionarea complicatelor probleme psihologice ale individului, ci integrarea lui în structurile personalităţii. Contribuţii importante şi mult mai echilibrate la problematica Eului aduce şi Erik Erikson care introduce conceptele de *ego identity* şi *ego qualities*, primul punând accent pe identitatea de sine (mai ales a adolescenţilor), celălalt pe calităţile ce-i permit omului să se opună şi să triumfe asupra hazardului, să depăşească crizele sociale şi să-şi dezvolte personalitatea[24].

Deşi „psihologia Eului" a devenit, după cum constată Erich Fromm, „cea mai influentă şi mai prestigioasă în interiorul mişcării psihanalitice"[25], observăm că ea nu-şi propune depăşirea psihanalizei, ci doar completarea şi revizuirea ei. Mai mult decât atât, nu este vorba de o revizuire de fond, dialectică, cum o denumeşte Fromm, ci de una ortodoxă, adică a spiritului său, şi nu a conceptelor. „Ortodoxia conservă învăţăturile în forma lor originală, le apără de critici şi de polemici, dar le „reinterpretează", pune accentul pe lucruri diferite sau operează adăugiri pe care pretinde a le fi găsit deja în cuvintele maestrului"[26]. O revizuire severă a sistemului freudian, o scoatere din „criză a psihanalizei" ar fi constat tocmai în coborârea adâncă în structurile inconştientului, în sondarea fenomenelor patologice pe care le produce societatea tehnologică cibernetizată, care au luat locul impulsurilor sexuale de care vorbea Freud. Conformismul „psihologiei Eului" i-a determinat pe unii analişti s-o taxeze ca reprezentând „un regres în raport cu esenţa psihanalizei" (E. Fromm) sau ca o „etapă sterilizantă şi regresivă" (S. Nacht). Aşa stau lucrurile dacă „psihologia Eului" este raportată la psihanaliză; dacă o raportăm însă la problematica generală a Eului trebuie să reţinem şi să apreciem eforturile făcute pe direcţia surprinderii unităţii, coerenţei şi continuităţii Eului, ca şi pe cea a sublinierii funcţiilor adaptative ale acestuia.

---

[23] G. W. Allport, *op. cit.*, pp. 138, 146.

[24] Vezi: L. A. Hjelle, D. J. Ziegler, *Personality. Theories: Basic assumptions, Research, and Applications*, New York, McGraw-Hill Book Company, 1976, cap. 3.

[25] E. Fromm, *op. cit.*, p. 418.

[26] *Ibidem*, 424.

Prin jurul anilor '50, '60 începe să se contureze şi să intre pe scena confruntărilor ştiinţifice o nouă orientare psihologică, şi anume „psihologia umanistă", considerată chiar de către fondatorul ei (A. H. Maslow) ca reprezentând cea de-a „treia forţă în psihologie", alături de psihanaliză şi behaviorism. Dacă până acum Eul fusese negat sub diferite forme (de behaviorism şi psihanaliză) sau hipertrofiat (de „psihologia Eului"), de data aceasta se încearcă *redimensionarea* locului şi rolului lui în structura personalităţii. Dacă până acum se pusese un accent excesiv pe Eul angoasat, nevropat, psihopat, de data aceasta este luat în considerare *Eul omului normal*, al unui om ce este membrul unei anumite societăţi, ce trăieşte în diverse tipuri de grupuri sociale, ce este implicat şi nevoit să facă faţă unei multitudini de relaţii sociale. În sfârşit, dacă până nu de mult Eul era interpretat dintr-o perspectivă predominant teoretică, de data aceasta pe prim plan trec preocupările de *ameliorare* a existenţei Eului într-o lume hipertehnicizată şi cu numeroase probleme sociale, politice, economice, demografice şi mai ales umane. Dat fiind faptul că în alte studii am analizat pe larg contribuţiile şi limitele „psihologiei umaniste", nu vom mai stărui aici în amănunt asupra lor. În ceea ce priveşte Eul, în esenţă, este vorba de accentul pus pe eforturile ce trebuie depuse (individual şi social) pentru a se ajunge la *forme superioare de Euri*, implicit de personalităţi sau modalităţi existenţiale. Se vorbeşte astfel despre *Eul autoactualizat* (Maslow), deci despre Eul care ajunge la realizarea de sine, fază în care el trăieşte o „experienţă de vârf", adică viaţa omului este dominată de valoarea perfecţiunii, succesului, împlinirii, calmului, satisfacţiei, liniştii interioare, pe de o parte, şi lipsită de teamă, de anxietate, frustrări şi insatisfacţii, pe de altă parte, de asemenea, despre *Eul autentic* (Rogers), adică despre Eul aşa cum este în realitate, netrucat, nemascat sau disimulat. Atingerea stadiului de Eu autoactualizat sau de Eu autentic nu se poate obţine însă în orice fel de societate, iată de ce susţinătorii psihologiei umaniste au fost nevoiţi să lege conceptul de Eu de conceptul de societate, considerând că numai într-o *societate Eu-psihică* s-ar putea ajunge la o deplină realizare a personalităţii umane. Nu trebuie trecute cu vederea nici

unele contribuţii metodologice aduse de psihologii umanişti în studiul Eului. Rogers preia *Q technique*, introdusă de W. Stephensen (1953) pentru studierea Eului individual, o adaptează necesităţilor terapeutice sub forma a ceea ce el numeşte *Q Sort* şi măsoară diferenţele dintre perceperea Eului real şi Eul ideal[27]; H. A. Otto (1963) introduce şi foloseşte tehnica intitulată „experienţa Minerva" sau recuperarea conştientă a experienţei pozitive[28]; R. W. Coan (1974) trece în revistă o multitudine de instrumente folosite în investigarea unor caracteristici a ceea ce el numeşte „personalitatea optimală" (printre care şi tehnica „Cine sunt Eu?")[29].

Deşi psihologia umanistă îşi are scăderile ei, nu trebuie să trecem peste eforturile depuse în vederea surprinderii caracterului unitar al fiinţei umane şi a nevoii realizării de sine — idei ce devin un laitmotiv al psihologiei contemporane[30].

A patra etapă (începând cu 1980 până în prezent), psihosocială, se caracterizează printr-o expansiune extraordinară a problematicii Eului în perimetrul preocupărilor ştiinţifice. Faptul cel mai spectaculos îl reprezintă însă *redescoperirea Eului de către psihologia socială*. De la Mead, fondatorul concepţiei interacţioniste asupra Eului, psihologia socială nu s-a mai oprit decât cu totul accidental asupra acestuia. Începând însă cu anii '80 o avalanşă de lucrări îşi face resimţită prezenţa nu doar în psihologia socială generală, ci şi în cea experimentală. În 1980 D. M. Wegner şi R. R. Walacher editează o importantă lucrare asupra Eului în psihologia socială; în 1985 Ph. Shaven editează o alta cu titlul *Eul, situaţiile şi comportamentul social*, care tra-

[27] L. A. Hjelle, D. J. Ziegler, *op. cit.*, pp. 315-317.

[28] H. A. Otto, *Experience Minerve: premier compte rendu*, în: J.T.F. Bugental, *op. cit.*, pp. 155-163.

[29] R. W. Coan, *The Optimal Personality*, New York, Columbia University Press, 1974, pp. 140-144.

[30] În această perioadă, în psihologia românească, Eul nu este abordat distinct, ci integrat unor altor probleme mai generale. Astfel, el se regăseşte în problematica cunoaşterii de sine, în cea a devenirii persoanei sau în cea a frustraţiei. Vezi: V. Pavelcu, *Invitaţie la cunoaştere de sine*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970; E. Pamfil, D. Ogodescu, *Persoană şi devenire*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976; T. Rudică, *Eu şi celălalt*, Iaşi, Editura Junimea, 1979.

tează despre natura personalităţii, a Eului şi a situaţiilor sociale, despre formele cunoaşterii de sine şi ale încrederii în ea, despre efectele interacţiunii dintre persoană şi situaţie asupra deciziilor, comportamentelor altruiste, sănătăţii, percepţiei şi evaluării altora. În anii imediat următori, alţi autori (K. J. Gergen, 1986; Krysia Yadley şi Terry Honness, 1987) publică lucrări interesante pe problematica Eului[31], iar cei doi din urmă, de exemplu, publică un volum integrativ, interdisciplinar, cu participare internaţională în care analizează implicaţiile Eului şi Identităţii în procesele emoţionale, comportamentele sociale, perturbările psihologice ale personalităţii. La fel de interesate de problematica Eului sunt şi revistele de specialitate. Semnificativ din acest punct de vedere ni se pare a fi faptul că „Journal for the theory of Social Behaviour" publică în doi ani consecutivi (1985, 1986) numere tematice speciale cu un titlu generic grăitor de la sine: *Redescoperirea Eului în psihologia socială. Implicaţii teoretice şi metodologice*. La fel, *British Journal of Social Psychology* îşi consacră unul dintre numere (3 pe 1986) relaţiei dintre individ şi societate, conţinând studii cu privire la Eu[32]. Manifestările ştiinţifice internaţionale îşi sporesc şi ele interesul pentru problematica Eului, interpretată dintr-o perspectivă psihosocială. De exemplu, la cea de-a 7-a Conferinţă generală a Asociaţiei Europene de psihologie socială experimentală (Varna, 19-23 mai 1987) problematica Eului a constituit obiectul unei sesiuni tematice cu titlul *Eul şi conceptul de Eu*, la care au prezentat comunicări psihosociologi din Franţa, Polonia, Olanda, Italia, Bulgaria[33].

[31] D. M. Wegner, R. R. Walacher (Eds.), *The Self in social psychology*, New York, Oxford University Press, 1980; P. Shaven (Ed.), *Self, situations, and Social Behavior*, „Review of Personality and Social Psychology", 1985, vol. 6; K. J. Gergen, *Theory of the Self: Impasse and evolution*, în: L. Berkovitz (Eds.), *Advances in experimental social psychology*, New York, Academic Press, 1986; K. Yadley, T. Honess (Eds.), *Self and Identity. Psychosocial perspectives*, New York, John Willey, 1987.

[32] *The rediscovery of self in social psychology: Theoretical and methodological implications*, „Journal for the Theory of Social Behaviour". Special Issue, 1985, vol. 15 (3); 1986, vol. 16 (1); *The individual-society interface*, British Journal of Social Psychology. Special Issue, 1986, vol. 25 (3).

[33] Vezi nota 5 pp. 19, 45, 50, 62, 94.

În ce constă, de fapt, această redescoperire a Eului de către psihologia socială, ce anume a impulsionat-o? Mai întâi, *necesitatea interpretării situaţionale şi interrelaţionale a Eului*, raportat la viaţa şi relaţiile colective ale oamenilor şi nu doar la componentele interioare ale vieţii psihice. Mai apoi, *nevoia deplasării centrului de greutate spre implicaţiile practice* ce vizează direct viaţa şi existenţa concretă a oamenilor. De data aceasta, cercetătorii se întreabă nu atât ce este Eul, ci care este rolul lui în viaţa personală şi socială a oamenilor. De exemplu, Jean-Paul Codal (Franţa) încerca să răspundă în comunicarea prezentată la cea de-a 7-a Conferinţă generală a E.A.E.S.P. la unele întrebări, de tipul: cum modifică referirea la sine modul de percepere a mediului fizic şi social; cum afectează autoreferinţa procesele de comparare socială şi de comportament[34]? J. B. Pryor şi J. D. Day, editorii lucrării *Dezvoltarea cogniţiei sociale*, apărută în 1985, arătau că deşi de pe vremea lui James s-a crezut că Eul joacă un rol deosebit în procesele psihologice, cercetările recente s-au întors la acest concept teoretic cu întrebări mai calificate: când sensul Eului unei persoane are importanţă?; când atitudinile şi valorile personale, concepţiile despre moralitate, noţiunile despre corectitudine influenţează gândirea şi comportamentul?[35] Schimbarea de optică este evidentă aşa încât nu mai stăruim asupra ei. În al treilea rând, redescoperirea Eului de psihologia socială a fost impulsionată de *necesitatea ieşirii ei din propria matcă* şi raportarea la alte domenii de cercetare. Or, în momentul de faţă, intersecţia dintre psihologia socială şi psihologia genetică s-a dovedit a fi de mare interes ştiinţific, una dintre cele mai promiţătoare direcţii de cercetare în domeniul cunoaşterii sociale. D. K. Lapsley şi S. M. Quintana arătau că psihologia socială tratează categoriile ei teoretice ca şi când acestea n-ar avea nici o istorie ontogenetică şi nici o promisiune pentru dezvoltarea viitoare, iar psihologia genetică abia de curând a început să cerceteze bazele sociale ale dez-

[34] J. P. Codol, *Self-centering schemas and asymmetry phenomena in social comparison processes*. Vezi nota 5, p. 19.

[35] J. B. Pryor, J. D. Day (Eds.), *The Developement of Social cognition*, New York, Berlin, Springer-Verlag, 1985, p. VI.

voltării ontogenetice. Pentru a remite o asemenea situaţie, psihologia socială ar trebui să devină mai genetică, iar aceasta din urmă mai psihosocială. Studiul autorilor citaţi, sugestiv intitulat *Teme integratoare în teoriile sociale şi genetice ale Eului*, se înscrie în coordonatele comuniunii celor două planuri, fapt ce permite elaborarea unei concepţii complete asupra Eului[36].

Deşi redescoperirea Eului de către psihologia socială este astăzi o realitate, argumentele invocate fiind credem suficient de convingătoare, ea n-a avut totuşi loc pe o cale firească, ci oarecum pe una ocolită. Aceasta i-a şi determinat pe unii autori să vorbească despre redescoperirea „inadvertentă" a Eului în psihologia socială. Susan Hales care a publicat în 1985 un articol cu titlul de mai sus, arăta că multe rezultate obţinute în cercetările de psihologie socială experimentală nu se încadrau în paradigmele existente, ceea ce i-a determinat pe diverşi autori să le explice prin invocarea nevoii de stimulare a Eului la subiecţii investigaţi care prezentau faţă de alţi subiecţi din experiment sau chiar faţă de experimentator imagini de sine favorabile. Pe această bază, validitatea experimentelor psihosociale din anii '60 a fost contestată, precipitându-se astfel o „criză a confidenţei". Se conchide că motivul de organizare a imaginii despre sine nu este numai un puternic reglator al comportamentului, ci şi un element esenţial implicat în întreaga cercetare din ştiinţele sociale[37]. Aceasta i-a şi determinat pe psihologii sociali să se orienteze asiduu asupra cercetării imaginii de sine şi a rolului ei în comportamentele personale şi interrelaţionale ale oamenilor.

Alături de redescoperirea Eului de către psihologia socială, etapa pe care o avem în vedere se mai caracterizează şi printr-o *mare expansiune* a problematicii Eului în alte domenii ale psihologiei. Dacă în domeniul psihiatriei şi psihologiei patologice sau medicale ea era prezentă, acum capătă o amploare şi mai evidentă, Eul fiind conectat cu cele mai diverse fenomene, cum

[36] D. K. Lapsley, S. M. Quintana, *Integrative Themes in Social and Developmental Theories of Self*, în: J. B. Pryor, J. D. Day, *op. cit.*, p. 153.

[37] Hales Susan, *The inadvertent rediscovery of self in social psychology*, Journal for the theory of Social Behaviour, 1985, vol. 15 (3), pp. 237-282.

ar fi: anxietatea, stressul, depresia, obsesiile, fobiile, perturbările psihosomatice. Se vorbeşte chiar şi despre un *Eu alcoolic*, despre diviziunea şi restabilirea lui, ca şi despre faptul că dramele şi conflictele interne ale alcoolicului reflectă dihotomiile şi contradicţiile din societate[38]. Mai semnificativ este faptul că discipline psihologice mai puţin interesate în trecut de problematica Eului devin astăzi maximal preocupate de studiul ei. Psihologia vârstelor, psihologia handicapaţilor, psihologia etnologică şi comparată au introdus în preocupările lor ştiinţifice problematica Eului. O simplă răsfoire a revistei „Psychological Abstracts" pe anul 1987 ar putea fi grăitoare din acest punct de vedere. Iată doar câteva titluri: *Efectul vârstei asupra conceptului de Eu (la copii preşcolari); Eul la tinerii delincvenţi; Stima de sine la copiii handicapaţi; Conceptul de Eu la copiii nigerieni; Studiul comparativ al Eului la femei şi bărbaţi; Conceptul de Eu la femeile sedentare* etc., etc. În eforturile generale de cercetare a Eului trebuie încadrate şi cele ale psihologilor români. *Eul şi lumea* este titlul unui capitol dintr-o lucrare publicată de Valeriu Ceauşu în 1983[39]. O asemenea efervescenţă ideatică nu este desigur conjuncturală, dimpotrivă, ea reflectă nevoia ştiinţei psihologice de autoperfecţiune şi mai ales de autoimplicare în rezolvarea complicatelor probleme umane pe care le ridică impactul omului cu revoluţia tehnico-ştiinţifică, însoţit de modificarea sensibilităţii, raţiunii, mentalităţilor şi comportamentelor sale, implicit a Eului său.

Sumara trecere în revistă a concepţiilor referitoare la Eu elaborate de-a lungul timpului (păcat că multe altele, mai puţin structurate şi influente în epocă, multe alte nume de autori — Titchner, Ausubel, Janet, Wallon, Piaget etc. — n-au putut fi amintite) ne-a conturat nu doar câmpul problematic al Eului, ci şi amploarea şi complexitatea sa; nu doar cumulativitatea cer-

[38] Vezi R. Scwarzer (Ed.), *The Self in Anxiety, Stress and Depression* (Advances in psychology, 21), 1984; N. Cheshire, H. Thomae (Eds.) *Self Symptoms and Psychotherapy*, New York, Willey, 1987; N. K. Denzin, *The Alcoholic Seslf*, London, Sage Publication Ltd, 1986.

[39] V. Ceauşu, *Autocunoaştere şi creaţie*, Bucureşti, Editura Militară, 1983, cap. III.

cetării (ştiinţei) psihologice, ci şi progresul realizat de ea, înnoirile aduse prin trecerea de la un autor la altul, de la o concepţie la alta; nu numai starea de fapt existentă la un moment dat, ci şi direcţiile probabile de evoluţie (confirmate sau infirmate, părăsite sau preluate, ignorate sau redescoperite); nu doar o sumă de idei, ci şi articulaţiile între ele apărute firesc ca urmare a continuităţii logice sau în urma opoziţiei, a ciocnirii dintre poziţiile adverse, asociate cu procese de comparare şi decantare; nu numai problemele în legătură cu care există un oarecare acord al cercetătorilor, ci şi cele controversate. La o analiză mai atentă am putea constata că acestea din urmă sunt chiar mai numeroase decât primele. Iată de ce considerăm că pentru a elucida cât mai complet problematica Eului este necesar să se stăruie în continuare tocmai asupra unor asemenea controverse care, deşi originate în trecutul ştiinţei, nici până astăzi nu şi-au găsit soluţionarea definitivă. Ne propunem ca acest lucru să-l facem cu un alt prilej.

4. Locul şi rolul Eului în structura personalităţii: probleme controversate

Creşterea interesului cercetătorilor pentru problematica Eului este generată, după părerea noastră, mai întâi de nevoia căutării unui concept integrator în teoria personalităţii şi mai apoi de necesitatea lămuririi cât mai complete şi adecvate a acestuia, în acord cu cuceririle actuale ale ştiinţei psihologice şi îndeosebi cu a ramurilor ei aplicative. Şi cum realizarea acestui deziderat este destul de dificilă, se recurge la emiterea unor alternative sau ipoteze contradictorii, la reţinerea şi negarea altora, astfel încât intenţia iniţială se transformă în cele din urmă în contrariul ei. În loc de unitate întâlnim diversitate, în loc de convergenţă, apar puncte de vedere divergente, în loc de armonizarea ideilor, asistăm la absolutizarea sau unilateralizarea lor. Acest fapt a reieşit cu pregnanţă din evoluţia concepţiilor despre Eu schiţată într-un alt material[1]. Cum însă analiza istorică, diacronică, îşi are dezavantajele ei, în acest studiu ne propunem să abordăm frontal, sincronic problematica Eului insistând asupra unor controverse (mai vechi sau mai noi) cu intenţia de a surprinde mai exact locul şi rolul Eului în structura personalităţii.

[1] M. Zlate, *Patru etape în evoluţia concepţiilor despre EU*, „Revista de psihologie", nr. 3, 1988.

EUL ŞI NATURA SA PSIHICĂ

Unul dintre psihologii umanişti, C. E. Moustakas (1959), considera într-o lucrare dedicată Eului că „este mai uşor să simţi Eul decât să-l defineşti"[2]. Şi totuşi definiţiile n-au lipsit şi continuă să nu lipsească. Ele sunt însă atât de diverse, cu accente atât de diferite, încât par a fi descurajatoare. În continuare redăm câteva dintre ele.

„Eul este un luptător pentru scopuri... Eul nu este decât gândirea momentului, întotdeauna diferită de gândirea imediat anterioară" (W. James, 1890)[3]; „Eul rămâne veşnic simţire subiectivă... Eul este simţire comună tuturor oamenilor, dar în limitele conştiinţei individuale, căci el este un fapt de conştiinţă, trăit şi actual" (Constantin Rădulescu-Motru, 1927)[4]; „Eul este entitate unică, personaj ascuns privirii din afară, agent al acţiunilor noastre originale şi libere" (Vasile Pavelcu, 1946)[5]; „Eul este ceva de care suntem imediat conştienţi, regiunea, caldă, centrală, strict personală a vieţii, un fel de nucleu al fiinţei noastre" (G. W. Allport, 1981)[6]; „Eul este forma supremă a fiinţei noastre conştiente...; conştiinţa reflexivă constituită într-un sistem de valori proprii persoanei...; forma problematică a fiinţei noastre conştiente" (H. Ey, 1963)[7]; „Eul este o combinaţie de conştiinţă şi de alegeri" (J. T. F. Bugental, 1965)[8]; „Eul este un sistem central al personalităţii care se dezvoltă în patru direcţii: a ceea ce noi dorim pentru noi înşine, a ceea ce noi credem că datorăm altora şi lumii în general, a expresiei noastre personale şi a capacităţii de a ne autorealiza, a autoevaluării" (Charlotte Bühler, 1967)[9]; „Eul este conştiinţa de sine, nucleul sistemului personalităţii, care cuprinde cunoştinţele şi imaginea de sine, atitudinile conştiente sau inconştiente faţă de valori" (Paul Popescu-Neveanu, 1978)[10]; „Eul este individualitate conştientă de sine şi afirmată... sediul ansamblului de motivaţii, percepţii, a conştiinţei şi acţiunilor, care condiţionează adaptarea la mediu... nu este o entitate fizică, ci un produs" (Norbert Sillamy, 1980)[11]; „Eul desemnează sediul conştiinţei, persoana" (Madeleine Grawitz, 1983)[12]; „Eul este obiect al propriei sale cunoaşteri şi evaluări... reglator al memoriei şi al biografiei personale" (D. K. Lapsley, S. M. Quintana, 1985)[13]; „Eul este centrarea psihică a insului, nuclearizarea psihică a acestuia, autoreflectarea sa în propria-i conştiinţă" (Ion Alexandrescu, 1988)[14].

[2] C. E. Moustakas (Ed.), *The Self; explorations in personality growth*, New York, Harper, 1956, cap. I.

[3] W. James, *Précis de Psychologie*, Paris, Marcel Rivière, Editeur, 1929, p. 278.

[4] C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic*, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1927, p. 68.

[5] Vasile Pavelcu, *Cunoaşterea de sine şi cunoaşterea personalităţii*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1982, p. 268.

[6] G. W. Allport, *Structura şi dezvoltarea personalităţii*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1981, p. 119.

[7] Henri Ey, *Conştiinţa*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, pp. 55, 257, 295.

[8] J. T. F. Bugental, *The search for autenticity*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1965, p. 204.

[9] Charlotte Bühler, *La vie humaine dans la totalité*, în J.T.F. Bugental (Ed.), *Psychologie et libération de l'homme*, Verviers, Gerard, 1973, p. 114.

Din multitudinea unor asemenea puncte de vedere se conturează cel puţin trei modalităţi distincte de definire a Eului; prin sublinierea locului şi rolului lui în structura personalităţii; prin stabilirea proprietăţilor lui; prin referiri la componenţa şi structura lui psihică. Nu este deloc greu să observăm că în legătură cu primele două modalităţi de definire a Eului există o mai mare concordanţă de păreri, marea majoritate a autorilor relevând locul şi rolul său central, de nucleu al personalităţii, unitatea, stabilitatea lui etc. Domeniul cel mai controversat îl reprezintă natura psihică a Eului, aici opţiunile fiind nu doar relativ diferite, ci şi extrem de contradictorii. Eul este simţire sau gândire? emoţie sau reflexie? — iată marea întrebare care i-a preocupat pe cei mai mulţi autori. În ciuda diversităţii de păreri nu este însă greu să sesizăm şi ceea ce este constant, invariant în concepţiile şi definiţiile amintite. Astfel, majoritatea lor, dacă nu chiar toate, precizează că Eul este fapt de conştiinţă, dar nu orice fel de conştiinţă, ci o conştiinţă reflexivă, însoţită deci de gândire. Apoi, deşi se vorbeşte de conştiinţa imediată sau de conştiinţa superioară, se arată că în cazul Eului este vorba despre conştiinţa de sine. În sfârşit, deşi se fac referiri la o serie de tendinţe fundamentale, variate prin natura şi finalitatea lor, nu se uită să

[10] Paul Popescu-Neveanu, *Dicţionar de psihologie*, Bucureşti, Editura Albatros, 1978, pp. 248-249.

[11] Norbet Sillamy (Ed.), *Dictionnaire encyclopédique de psychologie*, Paris, Bordas, 1980, pp. 759-760.

[12] Madeleine Grawitz, *Lexique des sciences sociales*, Paris, Dalloz, 1983, p. 254.

[13] D. K. Lapsley, S. M. Quintana, *Integrative Themes in Social and Developmental Theories of Self*, în: J. B. Pryor, J. D. Day (Eds.). *The Development of Social Cognition*, New York, Springer-Verlag, 1985, p. 155.

[14] Ion Alexandrescu, *Persoană, personalitate, personaj*, Iaşi, Editura Junimea, 1988, p. 53.

se specifice că esențial pentru individ este intenționalitatea sa, orientarea spre realizarea scopurilor. Dacă la aceasta adăugăm și momentul alegerii, al opțiunii deci al deciziei care implică rațiunea vom înțelege și mai bine că tendința generală este de a se conserva *conștiința și gândirea* în structura psihică a Eului. Chiar și acei autori care credeau că „Eul rămâne veșnic simțire subiectivă" sau că la „rădăcina unui Eu abstracție se află un Eu simțire, intuiție", consideră că în urma procesului de „limpezire" a Eului de elementele primitive, acesta „prinde schelet" și se transformă într-o formă superioară. „Eul ieșit din conștiința intuiției clare ne va da persoana energetică, a profesionistului de vocație", în timp ce Eul simțire dă structura mistică a omului primitiv, care este ca un polip lipsit de vertebre — era de părere Constantin Rădulescu-Motru[15]. Iată deci cum gândirea, reflexivitatea, intenționalitatea, procese prin intermediul cărora omul se cunoaște pe sine, se gândește pe sine, apar ca elemente primordiale ale Eului. În felul acesta se păcătuiește însă prin unilateralizare și se intră în contradicție cu datele furnizate de psihologia genetică sau de cea patologică. Prima arată că până a se ajunge la Eul reflexiv, conștient de sine, se parcurg o serie de faze inițiale, preparatorii în care factorii de ordin afectiv au o mare importanță. Cea de-a doua precizează că atunci când structurile superioare ale personalității se alterează, funcționale rămân cele afective. Nu este întâmplător faptul că unii autori sesizând lipsa suportului motivațional-atitudinal din structura psihologică a Eului s-au orientat tocmai asupra acestuia. Muzafer Sherif (1968) definea Eul ca fiind „o formațiune dobândită în preparația psihologică a individului, constând din atitudini intercalate pe care individul le-a dobândit în relația cu propriul corp și părțile sale, cu capacitățile sale, cu obiectele, cu persoanele, familia, grupurile, valorile sociale, scopurile și instituțiile care definesc și reglementează modul său de relaționare cu ele în situații și activități concrete"[16]. Când Eul, adică această „constelație de atitudini" (angajamente, poziții personale, acceptări,

[15] C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, pp. 60-65.

[16] Muzafer Sherif, *Self Concept*, în: *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, vol. 14, New York, McMillan Company and Free Press, 1968, p. 153.

respingeri, expectații reciproce, identificări cu persoane, valori, scopuri etc.), intră în activitate, atunci comportamentul dobândește direcționalitate pozitivă sau negativă, devine mai consistent și selectiv. Deși o asemenea interpretare a Eului este superioară multora dintre cele amintite ea nu a căpătat teren decât o dată cu „redescoperirea" Eului de către psihologie. În momentul de față Eul este conceput ca *organizator al cunoașterii* și ca *reglator al conduitei* dispunând însă, atât într-un caz, cât și în altul, de o puternică bază afectiv-motivațională. Este studiat rolul Eului, în procesele de prelucrare a informațiilor, se formulează teorii asupra Eului în care locul central îl au emoțiile și prelucrarea preconștientă a informației, se analizează procesele Eului (inteligența reflexivă, „pierderea" Eului în lumi imaginate, utilizarea particulară a mecanismelor de apărare) bazate pe implicarea concomitentă a aspectelor cognitive, afective și motivaționale[17]. A. Pratkanis și A. G. Greenwald (1985)[18], rezumând cercetările din ultima decadă privitoare la Eu ca „organizator al cunoașterii", constată că acesta este interpretat în termenii a patru caracteristici: 1. Eul este o structură de cunoaștere; 2. conținutul acestei structuri variază de la o persoană la alta; 3. Eul este un focar al perspectivei afective; 4. Eul dispune de fațete difuze (publice, personale și colective), fiecare contribuind la perspectiva afectivă a Eului. Toate aceste caracteristici sugerează că Eul este o schemă atitudinală centrală, complexă, specific personală. După părerea autorilor, considerarea Eului ca organizator al cunoașterii ar putea aduce date noi, contribuind astfel la lămurirea multor probleme care înainte păreau a fi ciudate. H. Markus (1987)[19] analizând structura Eului, acțiunile lui (fi-

[17] H. Marcus, K. Sentis, *The Sefl in information processing*, în: J. Suls (Ed.), *Psychological Perspectives on the Self*, Lawrence. Erlbaum, Hilsdale, 1982, vol. I; S. Epstein, *The implications of cognitive-experential self-theory for research in social-psychology and personality*; G. E. Swanson, *The powers and capabilities of selves. Social and collective approaches*, Journal for the Theory of Social Behaviour, 1985, vol. 15 (3), pp. 283-310, respectiv 331-354.

[18] A. Pratkanis, A. G. Greenwald, *How shall the Self be conceived*, Journal for the Theory of Social Behaviour, 1985, vol. 15 (3), pp. 311-329.

[19] H. Marcus, W. Elissa, *The dynamic self-concept: A social psychological perspective*, Annual Review of Psychology, 1987, vol. 38, pp. 299-337.

xarea scopurilor, pregătirea cognitivă pentru acţiune, ciclul cibernetic), procesele intrapersonale mediate de Eu (prelucrarea informaţiilor, reglarea afectelor, motivaţiei) şi proceselor informaţionale (percepţia socială, alegerea situaţiei şi a partenerului, strategiile de interacţiune) ajunge la concluzia că Eul este o structură activă, interpretativă, permanent implicată în reglarea comportamentului. Conceptul de Eu, apreciază el, apare în literatura de specialitate ca o componentă critică a sistemului afectiv şi cognitiv al individului. La rândul său, Susan Hales (1986)[20], într-un studiu incitant referitor la necesitatea regândirii problematicii psihologiei, susţine opinia că teoriile şi cercetările viitoare care nu vor lua în considerare consecinţele motivaţionale ale proceselor autoreflexive şi experienţelor afective însoţitoare, vor fi inadecvate. Remarcăm cum imaginea unilaterală sau cel mult compozită a Eului, bazată pe ansamblări de fragmente, este din ce în ce mai mult părăsită şi înlocuită cu imaginea lui globală, complexă, unitară.

Şi totuşi o întrebare persistă: care este natura psihică a Eului? Dintre toate teoriile formulate în psihologia socială cea care ar răspunde mai bine la întrebarea de mai sus este, după părerea noastră, teoria constructelor personale a lui G. Kelly. După cum se cunoaşte, constructul este o imagine, un model al lumii, un discriminant creat de persoană, care dă sens şi direcţionalitate comportamentului. Spre deosebire de concept care reflectă ceea ce este invariant în realitate, constructul este o reprezentare personală a lumii, folosită pentru a-i da sens, pentru a o anticipa, un fel de „unealtă spirituală" prin care discriminăm, organizăm şi anticipăm realitatea. „Bun" sau „rău", „inteligent"-„prost", „cum sunt"-„cum aş vrea să fiu", „demn de încredere"-„nedemn de încredere", „cum obişnuiam să fiu"-„cum sunt acum" etc. — reprezintă constructe personale care, după opinia lui Bannister, „nu sunt nişte simple moduri de etichetare a universului nostru, ele sunt căi de încercare de a-l înţelege şi de a-l anticipa"[21].

[20] Susan Hales, *Rethinking the business of psychology*, „Journal for the Theory of Social Behaviour", 1986, vol. 16 (1), pp. 57-76.

[21] D. Bannister, *O nouă teorie a personalităţii*, în: B. M. Foss (Ed.), *Orizonturi noi în psihologie*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1973, p. 425.

Interrelaţionate între ele, constructele dau naştere unui sistem de constructe, unei reţele complexe, ierarhice şi extrem de personale. Dacă sistemul noţiunilor este aproximativ acelaşi la diferiţi indivizi, dat fiind faptul că noţiunile reflectă esenţialul din realitate, sistemul constructelor este diferenţiat de la un individ la altul. De exemplu, unii dintre noi am putea asimila şi subordona constructul de „inteligent-prost" constructului de „bun-rău", în timp ce alţii nu. Păstrând proporţiile şi asumându-ne riscurile oricărei comparaţii, am putea considera că *Eul este un construct sintetic şi personal care izvorăşte din simţire, urcă la reflexie şi se exprimă în conduită, fiind susţinut permanent afectiv-motivaţional.* Prin intermediul unui asemenea construct individul se *conceptualizează pe sine însuşi, se evaluează şi îşi anticipă comportamentul.* Prin termenul de construct aplicat la Eu vizăm nu doar produsul obţinut la un moment dat, ci chiar procesul prin intermediul căruia el se obţine. Avem în vedere mai ales procesul de sintetizare, de implicare şi integrare succesivă a diferitelor componente ale vieţii psihice până la nivelul conştiinţei de sine, adică până la Eu.

EUL ŞI CONŞTIINŢA

Dacă filosofii au tendinţa de a separa conceptul de Eu de cel de conştiinţă, între ele existând un adevărat abis (pentru Sartre, de exemplu, Eul nu este nici formal, nici material în conştiinţă, ci în afara sa, în lume)[22], psihologii, psihiatrii, psihanaliştii, dimpotrivă, manifestă tendinţa de a le identifica, de a le considera ca fiind sinonime. Că nici una dintre aceste poziţii nu este corectă, nu e prea greu de demonstrat. Mult mai în acord cu realitatea ar fi să considerăm Eul şi conştiinţa ca fiind distincte, totuşi complementare, existând concomitent de-a lungul întregii vieţi conştiente a individului. Constantin Rădulescu-Motru a sesizat acest fapt încă din 1927. „Eul se produce înlăuntrul conştiinţei şi devine un factor important în plămădeala acesteia, dar nu se identifică cu conştiinţa întreagă. Conştiinţei îi

[22] J. P. Sartre, *L'imagination*, în: „Nouvelle Encyclopedie philosophique", 1936.

rămâne o activitate şi dincolo de Eu... Biologiceşte, conştiinţa precede Eul... Fără Eu însă ea ar fi fost lipsită de un preţios instrument de adaptare... Eul este un transformator al conştiinţei şi nu conştiinţa întreagă“[23]. Caracterul *transformator* al Eului în raport cu conştiinţa este evidenţiat de două dintre proprietăţile lui: Eul este *lipicios*, adică se identifică uşor cu diverse stări de conştiinţă; totodată, el este şi *organizator* deoarece în momentul în care s-a lipit de o stare de conştiinţă, o şi organizează, adică introduce în ea ordinea subiectivă. La rândul său, Allport, după ce definea Eul ca nucleu al personalităţii, scria: „conştiinţa este mai largă decât Eul, personalitatea mai largă decât conştiinţa, organismul mai larg decât personalitatea“[24]. Dar poate nicăieri relaţia dintre Eu şi conştiinţă nu este prezentată mai bine şi mai sugestiv decât la Ey. Gânditorul francez luând ca punct de plecare fiinţa conştientă arăta că înaintea ei există o subiectivitate confuză, o simţire, un câmp de experienţă, în timp ce la un nivel superior de dezvoltare al ei există Eul ca „rezultantă structurală şi istorică a ei“, deci ca o subiectivitate conştientă de ea însăşi, care integrează experienţa trecută a individului. „Numai devenind conştientă de ea însăşi conştiinţa devine stăpână pe experienţa sa, prin obiectivarea în propriul Eu“[25]. Eul se află deci nu la baza fiinţei noastre conştiente, ci în „vârful verticalităţii“ acesteia, ceea ce justifică definirea lui ca o „formă superioară de conştiinţă“. Nu trebuie să deducem de aici că între subiectivitatea confuză care precede fiinţa conştientă şi subiectivitatea clară care apare ca urmare a procesului evolutiv al conştiinţei ar exista o prăpastie. Ey înţelege că Eul, deşi are rădăcini în subiectivitatea confuză, nu se dezvăluie deplin decât în reflexie. Individul se ridică prin cunoaşterea de sine la conştiinţa de sine. Dar chiar ajuns în formele sale superioare sau în formele ultime ale organizării sale, Eul conservă primele lui configurări ca pe nişte condiţii ale propriei şi permanentei sale construcţii, ori ca baze preistorice ale fiinţei sale. Se degajă din cele de mai sus

[23] C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, pp. 66-68.
[24] G. W. Allport, *op. cit.*, p. 119.
[25] H. Ey, *op. cit.*, p. 60.

ideea că Eul este o construcţie treptată, realizată în timp, bazată pe integrări succesive ale stărilor anterioare în cele superioare care devin premise sau condiţii pentru acestea din urmă. Totodată, trebuie să înţelegem că celelalte forme ale conştiinţei (conştiinţa obiectelor, a altor persoane) capătă o nouă înfăţişare şi funcţionalitate o dată cu apariţia Eului. Sunt create astfel premisele raporturilor dintre sine şi altul, a relaţiilor interpersonale, ca legături psihologice, conştiente şi directe dintre oameni. În sfârşit, prin integrarea succesivă în sine a experienţelor trecute, Eul îşi sporeşte nu doar „puterile“ sale de influenţare şi dirijare a conştiinţei, ci îşi creează propriul său sistem de informaţii şi de valori. Aşa încât în trecerea omului de la subiectivitatea difuză la subiectivitatea conştientă de sine trebuie să vedem nu numai un simplu proces de apariţie a Eului, ci unul de autoformare, autoconstrucţie a Eului, care evidenţiază traiectoria axiologică a persoanei. Din acest punct de vedere, Eul ne apare ca fiind nu doar un simplu nucleu al personalităţii, cum îl considera Allport, sau ca un simplu sistem central al ei în interpretarea Charlottei Buhler, ci ca un adevărat *sistem de valori*. Aşadar, dacă la început individul se confundă cu propria sa experienţă, pe parcurs, o dată cu apariţia Eului, el şi-o controlează şi valorizează.

Rezumând, putem afirma următoarele: conştiinţa este infrastructura Eului, în timp ce Eul este suprastructura conştiinţei; conştiinţa conduce la apariţia Eului, reprezentând una dintre premisele sale fundamentale, Eul este creator de o nouă conştiinţă, în sensul că o dată apărut ridică conştiinţa la un nivel superior de vivacitate, optimalitate şi adaptabilitate. Eul îşi trage seva din conştiinţă, gestează în cadrul ei, îşi sudează treptat propriile-i componente, dar o şi controlează, introduce ordinea, îi integrează stările, experienţele, îi dă un sens, o direcţionează, iar în cele din urmă o depăşeşte.

EUL ŞI PERSOANA/PERSONALITATEA

Şi în legătură cu relaţia dintre Eu şi persoană/personalitate au apărut cele două binecunoscute poziţii contrare, de confun-

dare şi de distingere a lor. Pentru Titchner (1910) „termenul de Eu... desemnează combinaţia particulară a talentului, temperamentului şi caracterului, altfel spus, a constituţiei intelectuale, emotive şi active, care constituie un spirit individual"[26], cu alte cuvinte, el este identic cu personalitatea. La Guilford (1955) personalitatea este o construcţie bazată pe Eul liber, ceea ce duce în final la confundarea ei cu Eul[27]. Cât priveşte separarea Eului de personalitate, aceasta este întâlnită mai ales la filosofi. Madeleine Grawitz, prezentând accepţiunea filosofică a Eului, arăta că acesta este „personalitatea profundă a individului"[28], deci nu *toată* personalitatea, ci doar cea *profundă*. Nici în psihologie nu lipsesc însă interpretările relativ asemănătoare. S. L. Rubinstein (1957), de exemplu, nota: „Fiecare persoană este subiect în sensul „Eu-lui", dar noţiunea de persoană, în contextul psihologiei, nu poate fi redusă la noţiunea de subiect în acest sens specific, îngust"[29]. Când se referă la sensul noţiunii de subiect în sens restrâns, deci ca Eu, Rubinstein are în vedere subiectul activităţii conştiente, voluntare. Or, arată el, conţinutul psihic al persoanei umane nu este epuizat de motivele activităţii conştiente, el mai cuprinzând diversitatea tendinţelor care nu au devenit conştiente, ca şi stimulările activităţii involuntare.

Separarea Eului de persoană/personalitate îşi are originea, după părerea noastră, într-o controversă ceva mai veche, şi anume în încercarea diverşilor psihologi de a răspunde la întrebarea: Eul este anterior sau posterior personalităţii? P. Janet, J. Piaget, H. Wallon, care au studiat evoluţia ontogenetică a copilului, au răspuns fără nici un dubiu: Eul este ultima achiziţie a vieţii psihice, el se află la sfârşitul şi nu la începutul evoluţiei psihice[30]. Rădulescu-Motru este şi el la fel de categoric: Eul premerge

[26] E. B. Titchner, *Manuel de Psychologie*, Paris, Felix Alcan, 1922, p. 558.

[27] J. P. Guilford, *Personality*, New York, 1959, pp. 4-5.

[28] Madeleine Grawitz, *op. cit.*, pp. 253-254.

[29] S. L. Rubinstein, *Existenţă şi conştiinţă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1962, p. 348.

[30] P. Janet, *L'évolution psychologique de la personnalité*, Paris, 1929; J. Piaget, *Naşterea inteligenţei la copil*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973; H. Wallon, *Evoluţia psihologică a copilului*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1975.

personalităţii; bunul simţ ne spune că Eul este anterior personalităţii; Eul este sâmburele catalizator al personalităţii, fermentul şi nu tiparul ei, el are o putere reglatoare, dar nu constitutivă. În sfârşit, nu trebuie trecută cu vederea nici o altă concepţie, deşi pare a fi curioasă şi gratuită, potrivit căreia Eul nici nu este necesar personalităţii, el putând lipsi fără ca personalitatea să se resimtă. Titchner nota, de exemplu, că în experienţa sa proprie nu a întâlnit Eul nici în gândirea conştientă, concentrată, nici în faptele conştiente care corespund rutinei de fiecare zi, mai mult, nici chiar în situaţiile presupuse a da naştere la conştiinţa de sine în sensul controlului de sine. Concluzia lui este că Eul este ceva accesoriu şi că el nu apare în viaţa conştientă a omului decât ca un „vizitator fortuit"[31]. Prima dintre aceste concepţii este criticată pentru că în locul Eului psihologic, al Eului simţire, pune Eul moral, confundă Eul cu conştiinţa. Cea de-a doua, pentru că nu este consecventă cu ea însăşi. Motru considera, de pildă, că „personalitatea noastră de astăzi este produsul plămădit după legile fixate de istoria omenirii. Eul nu face decât să determine ceea ce demult era pregătit să se desfăşoare. Eul cheamă la viaţă personalitatea"[32]. Or, dacă Eul cheamă personalitatea la viaţă înseamnă că aceasta este anterioară Eului. Cea de-a treia concepţie este învinuită de „daltonism sufletesc" (cum e posibil ca unii să fie torturaţi de Eu, iar alţii să nu-l cunoască deloc?!), de faptul că înlocuieşte Eul psihologic cu Eul metafizic.

Revenind la relaţia dintre Eu şi persoană/personalitate, considerăm că ea este asemănătoare celei dintre Eu şi conştiinţă. Fără a fi identice, Eul şi persoana/personalitatea nu sunt nici despărţite, ci într-o continuă interacţiune şi interdependenţă. Faptul că ele nu coincid, nu reprezintă unul şi acelaşi lucru, nu poate fi tăgăduit. Eul este doar nucleul personalităţii, doar un fapt de conştiinţă individuală, pe când personalitatea se extinde în mediu, îşi trage şi îşi interiorizează numeroasele sale elemente sociale, profesionale, chiar cosmice. Iată cât de bine era intuită distincţia dintre Eu şi persoană/personalitate de către Rădulescu-Motru: „Personalitatea se cristalizează în jurul Eului, dar

[31] E. B. Titchner, *op. cit.*, pp. 558-559.

[32] C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, pp. 102-103.

în structura sa în afară de Eu se cuprind şi alte elemente sufleteşti. Eul este *licărirea de fulger* care dezvăluie încotro merge anticiparea sufletului. Personalitatea este *maşinăria solidă* care mijloceşte realizarea anticipaţiei. Eul trăieşte în *clipita actualităţii*, personalitatea în *durata trecutului*. Unul este *momentul*, celălalt *vectorul forţei*"[33] (subl. ns. - *M.Z.*). Dar în afara acestor diferenţe fireşti, ceea ce trebuie subliniat în primul rând este unitatea şi interdependenţa dintre Eu şi persoană/personalitate. „Fără Eu — scria în continuare Rădulescu-Motru — personalitatea omului ar fi o sistematizare oarbă de tendinţe, asemănătoare instinctelor; fără personalitate, Eul omului ar fi un caleidoscop fără valoare"[34]. Iar concluzia lui era fără nici un dubiu: Eul şi personalitatea trebuie să meargă împreună. Dinamica Eului influenţează dinamica personalităţii, ridicarea lui echivalează cu ridicarea personalităţii până la nivelul principiilor morale şi ideale, în timp ce coborârea lui înseamnă, în cazuri mai grave, disoluţia personalităţii. De asemenea, nivelul de dezvoltare al Eului influenţează nivelul de dezvoltare al personalităţii: când Eul este mai dezvoltat, mai amplu, creşte gradul de conştientizare, de adâncire a gândirii, se amplifică posibilitatea de direcţionare a întregului comportament al persoanei; când însă Eul este mai puţin dezvoltat, persoana are impresia că nu ştie cine este, ce vrea, este derutată. Aşadar, Eul şi personalitatea sunt *consubstanţiale, se formează şi evoluează concomitent. Nu ne naştem nici cu Eu, nici cu personalitate, ci vom dobândi Eul, vom deveni personalităţi. Nu este deloc întâmplător faptul că omul devine personalitate atunci când ajunge la conştiinţa de sine, deci când se formează ca Eu, şi nici faptul că degradarea Eului duce inevitabil şi invariabil la degradarea personalităţii.*

Pe de altă parte, Eul stabileşte o bază contextuală şi o perspectivă mai amplă de interpretare a persoanei/personalităţii. Putem considera că Eul *conţine* şi *exprimă* persoana/personalitatea: o conţine în sensul că îi *posedă* corpul, numele, obiectele, activităţile, trebuinţele, dorinţele, aspiraţiile, sentimentele, convingerile, valorile, rolurile sociale; o exprimă în sensul că o *face*

[33] Ibidem, pp. 67-68.
[34] *Ibidem*, p. 68.

cunoscută în afară, altora, lumii; o *defineşte din interior*, simţind-o, gândind-o — şi o *reprezintă în exterior*, implicând-o acţional şi social. Mai recent cognitiviştii din psihologia socială interpretează Eul ca „sistem dinamic de atribuiri autoreferente" (V. M. Convington, 1985)[35], acestea din urmă fiind activate nu doar de consideraţii raţionale, ci şi de nevoia superioară de a obţine acceptarea Eului în forma unei persoane/personalităţi competente, valoroase. Aceasta duce, în final, la conceperea Eului ca mijloc de promovare a comportamentelor acceptate social. Deschiderea Eului şi a personalităţii către alţii, către societate este evidentă. Implicarea socială a individului este maximal dependentă de gradul de distinctivitate a Eului personal în raport cu Eul altora. Maria Jarymowicz (1987)[36] arăta că dacă autodistinctivitatea lipseşte, atunci individul este tentat să şi-o caute, să se centreze pe sine, să devină egocentric limitându-şi astfel gradul de implicare socială. Dacă, dimpotrivă, ea este prezentă, se instituie într-o condiţie necesară a decentrării, fapt care facilitează implicarea socială.

EUL ŞI TIPURILE DE EURI ŞI DE PERSONALITATE

La unul şi acelaşi individ există un singur sau mai multe Euri? — iată o altă problemă îndelung controversată, care persistă şi în prezent. Aparent ea este simplă, răspunsul celor mai multor autori convergând spre acceptarea ideii că ar exista mai multe Euri. Dificultăţile încep de îndată ce se încearcă inventarierea şi desemnarea lor. Parcurgerea literaturii de specialitate arată că Eurile sunt clasificate şi diferenţiate între ele după:

a. *caracteristicile şi proprietăţilor lor*: consistente şi inconsistente (Rogers, 1951); complet sau total actualizate şi incomplet sau parţial actualizate (Maslow, 1954); stabile şi fragile (Pavelcu, 1970); slabe şi puternice (Hare, 1986)[37];

[35] M. V. Convington, *The role of self-processes in aplied social psychology*, Journal for the Theory of Social Behaviour, 1985, vol. 15 (3), pp. 355-389.
[36] Maria Jarymowicz, *Self-distinctness and social involvment*, in: Abstracts. European Association of Experimental Social Psychology, VIIth General Meeting, Varna, May 19-23, 1987, p. 45.
[37] C. Rogers, *Client-centered therapy*, Boston, Hougton Miffilin, 1951; A. Mas-

b. *locul şi rolul lor în planul vieţii personale şi sociale a individului*: Eul profund, fundamental care exprimă intimitatea psihică a individului şi Eul social, superficial, cu rol de raportare şi implicare a individului în viaţa socială (Bergson, 1888); individual (egoist, temporal) şi spiritual (Eul valoare), adică subiectul ce se poate gândi pe sine cu aceeaşi obiectivitate ca şi pe alţii, în el având loc identificarea subiectului cu valoare şi recunoaşterea sa în valoare (Pavelcu, 1946); Eul intim — format din valorile cărora individul le acordă cel mai mare credit, acestea fiind fundamentale pentru el; Eul social — care înglobează sistemele de valori împărţite de individ cu alte grupuri sociale, cum ar fi valorile de clasă, profesionale etc.; Eul public — angajat în contactele umane sau în activităţile în care automatismele sunt suficiente (Lewin)[38].

Clasificarea lui Lewin este deosebit de interesantă deoarece sugerează dinamica Eurilor. Acestea nu sunt statice, constante, ci într-un continuu proces de restrângere sau de dilatare, în funcţie de particularităţile sociale, de trăsăturile de personalitate ca şi de gradul de distanţă socială. De exemplu, unele persoane sunt deschise faţă de altele chiar în planul Eului intim, în timp ce altele sunt repliate pe ele însele, apărându-se şi închizându-se în ele însele, chiar în planul Eului public. La introvertit Eul social se estompează şi toată personalitatea lui este absorbită de Eul intim. Din raţiuni total opuse, Eul social este aproape inexistent la extravertiţi la care Eul public acoperă tot spaţiul lor vital.

c. *structura lui psihologică internă* (sistemul de imagini presupus): Eul subiectiv — imaginea de sine a individului; Eul reflectat — imaginea de sine reflectată în alţii în funcţie de părerile lor (Florian Znanniecki, 1920); Eul autentic — diferit de măştile pe care le poartă individul sau de personajele pe care le joacă; el este cel pe care individul l-ar putea avea dacă şi-ar actualiza fiinţa unică purtată în interiorul său; Eul ideal — ceea ce vrea să fie sau vrea să pară pentru a răspunde la aşteptări, a

low, *Motivation and Personality*, New York Harper et Row, 1954; V. Pavelcu, *Invitaţie la cunoaşterea de sine*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970; R. Harre, *Selves in talk*, Britisch Journal of Social Psychology, 1986, vol. 25 (3), pp. 271-272.

[38] H. Bergson, *Essai sur les donnèes immédiates de la conscience*, Paris, Felix Alcan, 1926, pp. 97, 178; V. Pavelcu, *op. cit.*, la nota 5., p. 287; Apud: Bernard Mailhiot, *Dynamique et genése des groupes*, Paris, L'Épi, 1968, pp. 73-74.

fi acceptat de alţii, a face faţă presiunilor mediului său; Eul actual — ceea ce este în prezent, un fel de compromis între aspiraţiile profunde şi presiunile mediului spre uniformitate; este un Eu sclerozat deoarece multe dintre resursele individului nu au fost încă actualizate (Bernard Mailhiot, 1968); Eul ideal — ca proiecţie a imaginii de sine, aşa cum persoana gândeşte că ar trebui să fie (Paul Popescu-Neveanu, 1978); Eul imaginar (termenul este nefericit ales, fiind vorba, de fapt, despre imaginea de sine a individului, cum crede că este); Eul aspiraţie sau dorinţă (cum ar vrea să fie), Eul real — cum este (Liviu Antonesei, 1987)[39].

d. *interpretarea lor în termeni de „parte" sau „întreg", „element" sau „totalitate"*: Eul total şi Eul elementar — de fapt, părţi ale primului (Mead, 1934); Eul vigil, treaz, care apare în starea de veghe şi Eul oniric, din timpul somnului — ambele dând naştere Eului total, care este un Eu divizat şi totuşi unitar (Jean Guillaumin, 1979); Eul totalitar, prin care se sugerează organizarea interioară a Eului, dar şi rolul lui în controlul structurilor cognitive ale subiectului şi a istoriei sale personale (Greenwald, 1980)[40].

Caracterul totalitar al Eului este evidenţiat de trei proprietăţi ale acestuia: *egocentricitatea* — constă în faptul că informaţia care priveşte Eul ocupă o poziţie privilegiată în memorie: se ştie că fiecare persoană memorează mai bine acţiunile proprii decât pe cele ale altora; *benefectanţa* — termen inventat de autor pentru a desemna prin el tendinţa omului de a-şi considera Eul eficace şi competent, fapt ce se remarcă în următoarele: reamintirea succeselor şi nu a eşecurilor; acceptarea responsabilităţilor care conduc la succese şi nu la eşecuri; negarea tendinţei de a face rău cuiva; exarcerbarea tendinţei de a se identifica cu victorioşii şi de a se dezafilia de păguboşi; *conservatorismul cognitiv* — adică rezistenţa la schimbarea manifestată prin intermediul a două procese: cel al confirmării — tendinţa de a selecta şi reţine

[39] Apud: Adrian Neculau (coord.), *Comportament şi civilizaţie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987, p. 60; B. Mailhiot, *op. cit.*, p. 147-148; P. Popescu-Neveanu, *op. cit.*, p. 249; Liviu Antonesei, *Autocunoaşterea şi intercunoaşterea*, în: Adrian Neculau, *op. cit.*, pp. 162, 168.

[40] G. H. Mead, *L'esprit, le soi et la société*, Paris, P.U.F., 1963, pp. 121-122; J. Guillaumin, *Le rêve et le Moi*, Paris, P.U.F., 1979, p. 83; Apud: J. B. Pryor, J. D. Day, *op. cit.*, p. 160.

informaţiile care confirmă ipotezele, credinţele, opiniile persoanei; cel al „rescrierii memoriei" — cel mai ciudat proces al Eului totalitar, după cum îl consideră autorul, ce constă în schimbarea conţinuturilor memoriei, concomitent cu întărirea şi menţinerea iluziei că nimic nu s-a schimbat.

e. *criterii combinate* care le reunesc aproape pe toate cele de mai înainte. Merită a fi menţionată în acest sens intuiţia de geniu a lui James care a făcut o clasificare cvasicompletă a Eurilor „strângând" la un loc mai multe criterii. El vorbeşte de existenţa unui Eu material, a unui Eu spiritual şi a unui Eu social, care reunite dau Eul natural, de fapt Eul total al individului. Eurile nu sunt însă statice, ci într-o continuă mişcare, ceea ce duce la ierarhizarea lor după principii morale sau la rivalitatea lor, la apariţia unor conflicte. În aceste situaţii din urmă este necesar ca Eul cel mai adevărat (real, am spune noi, sau autentic), cel mai tare, cel mai profund să „aleagă un număr şi să-şi joace viaţa", intrarea lui în acţiune soldându-se cu volatilizarea tuturor celorlalte Euri. Cum însă James înţelege că Eul nu poate fi interpretat în sine, ci raportat la dimensiunea timp, el arată că dacă raportăm Eul la prezent întâlnim un Eu actual, imediat, definit; dacă îl raportăm la viitor, atunci întâlnim Eul virtual, îndepărtat, nedeterminat. El consideră chiar că individul tinde să avantajeze întotdeauna Eul virtual, tocmai pentru a-l depăşi pe cel actual[41]. R. C. Wylie (1984), tot dintr-o perspectivă sintetizatoare, stabileşte şase tipuri de Euri: Eul personal; Eul social; Eul ideal vizavi de cel personal; Eul ideal vizavi de cel social — şi două tipuri de evaluare a Eurilor reieşite din combinarea situaţiei 1 cu 3 şi 2 cu 4[42].

Şi acum să revenim la întrebarea formulată mai înainte: există mai multe Euri sau doar unul singur? În ceea ce ne priveşte, considerăm că dacă Eul este nucleul personalităţii, sistemul ei central, dacă el este consubstanţial personalităţii, apărând şi devenind o dată cu ea, în sfârşit, dacă el conţine şi exprimă personalitatea, nu se poate ca între el şi personalitate să nu existe o strânsă interacţiune, ca structura şi funcţionalitatea lui să nu fie corespondentă structurii şi funcţionalităţii personalităţii. Iată de ce credem că aşa cum într-unul şi acelaşi individ nu există mai multe personalităţi, ci una şi aceeaşi personalitate ce conţine însă „faţete" diferite, tot aşa într-una şi aceeaşi personalitate nu există mai multe Euri, ci doar unul singur care dispune, la rândul lui, de „faţete" distincte[43]. Mai mult decât atât, credem că între structura personalităţii şi structura Eului există o simetrie perfectă. Aşa încât la cele şase „faţete" ale personalităţii asociem şase „faţete" ale Eului, şi anume: 1. Eul real (cum este); 2. Eul autoperceput (cum crede că este); 3. Eul ideal (cum ar vrea să fie); 4. Eul perceput (cum percepe Eurile celorlalţi); 5. Eul reflectat (cum crede că îl percep alţii); 6. Eul actualizat (cum se manifestă). Şi aşa cum combinarea specifică a „faţetelor" personalităţii conduce la configurarea unor tipuri de personalitate, probabil că tot aşa modul particular de combinare a „faţetelor" Eului va determina apariţia unor tipuri de Euri, cu profile proprii. Nu există numai personalităţi unitare şi armonios dezvoltate, instabile, dedublate, accentuate, ci şi Euri unitare şi armonios dezvoltate, instabile, dedublate, accentuate. Corespondenţa structurală şi tipologică dintre Personalitate şi Eu evidenţiază şi mai pregnant interdependenţa lor. Pe această bază vom înţelege că dacă o personalitate este instabilă aceasta se datorează faptului că nucleul ei — adică Eul — este instabil.

Cercetările recente au pus în evidenţă faptul că discrepanţele dintre diferitele „faţete" ale Eului (prezente îndeosebi în Eurile instabile, dedublate şi accentuate) corelează cu o serie de vulnerabilităţi emoţionale interpretate ca stări psihologice negative, de disconfort psihic ale personalităţii. De exemplu, E. T. Higgins (1987)[44] arată că discrepanţele dintre Eul real şi Eul ideal se asociază cu apariţia unor emoţii raportate la respingeri, dezamăgiri, insatisfacţii, în timp ce discrepanţele dintre Eul real şi

[41] W. James, *op. cit.*, pp. 228-252.

[42] R. C. Wylie, *Self-concept*, în: R. J. Corsini (Ed.), *Encyclopedia of Psychology*, New York, John Wiley, 1984, p. 283.

[43] Acelaşi punct de vedere îl întâlnim şi la Ion Alexandrescu care scrie: „Eul fizic, Eul social şi Eul etic nu-s decât faţete ale Eului total, care este EUL". Vezi *op. cit.*, p. 64.

[44] E. T. Higgins, *Self- discrepancy; A theory relating self and affect*, Psychological Review, 1987, vol. 94 (3), pp. 319-340.

Eul „aşteptat“ (corespondent la ceea ce ar trebui sau s-ar cuveni să fie) duce la instalarea unor stări emoţionale negative de teamă, frică, agitaţie. Aşadar, trecerea pe prim plan a anumitor „faţete“ ale Eului, acoperirea întregii scene existenţiale de către ele, armonizarea sau dimpotrivă discrepanţa lor afectează profund (pozitiv sau negativ) personalitatea şi comportamentul său.

CONCLUZII

1. Conceperea Eului ca fiind un construct psihic complex derivat din interpenetrarea elementelor cognitive, afectiv-motivaţionale şi atitudinale, depăşeşte interpretarea lui unilaterală prin reducere fie la simţire, fie la reflexie.

2. Considerarea Eului ca existând consubstanţial cu personalitatea, formarea şi devenirea lui producându-se concomitent cu formarea şi devenirea personalităţii, depăşeşte modalitatea veche de interpretare a lui ca fiind anterior sau posterior personalităţii.

3. Postularea punctului de vedere potrivit căruia la unul şi acelaşi individ există un singur Eu, cu „faţete“ diferite, intercorelate între ele, ţinteşte spre sublinierea unităţii relative a personalităţii, contrar pulverizării şi fragmentării ei într-o multitudine de Euri.

4. Existenţa unei simetrii între structura şi tipologia personalităţii şi structura şi tipologia Eului oferă un cadru mai larg şi mai dialectic de explicare şi interpretare a ambelor realităţi psihologice.

5. C S E („CINE SUNT EU?“) – o probă de cercetare şi cunoaştere a Eului şi a personalităţii

1. PREMISE

În investigarea Eului şi a personalităţii au fost utilizate cu precădere inventarele de autoapreciere, chestionarele de personalitate, scalele de interapreciere şi mai ales testele proiective care permit o abordare analitico-sintetică a personalităţii, a structurilor ei manifeste sau latente, dominante sau subordonate, a tendinţelor, aspiraţiilor, intenţiilor şi motivaţiilor ascunse, aspecte greu, dacă nu chiar imposibil, de depistat prin intermediul testelor psihometrice. Se consideră însă că deşi aceste instrumente furnizează informaţii relevante care pot fi interpretate şi în termenii „calităţii Eu-lui“, de cele mai multe ori au fost inadecvat proiectate, incluzând itemi ce nu corespundeau conceptului de Eu. De aceea, a fost necesară orientarea tot mai insistentă spre descoperirea sau cel puţin adaptarea şi perfecţionarea unor instrumente care să diagnosticheze mai direct calităţile Eu-lui. În 1950, F. J. T. Bugental şi S. L. Zelen[1] au imaginat o probă care consta în solicitarea subiecţilor investigaţi să formuleze trei răspunsuri la întrebarea „Cine eşti tu?“. În 1954, M. H. Kuhn şi T. S. Mc. Partland[2] au diversificat proba cerând subiecţilor

[1] J. F. T. Bugental, S. L. Zelen, *Investigations into the Self-concept: I The W-A-Y techiniques*, Journal Personality, 1950, 18, 483–498.

[2] M. H. Kuhn, T. S. Mc. Partland, *An empirical investigation of Self-Attitudes*, American Sociological Rewiew, 1954, 19, 68–75.

să completeze, într-un timp de 15 minute, 20 de spaţii care începeau cu formularea „Eu sunt...". Proba este cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de TST — Twenty Statements Test (testul celor 20 de propoziţii) sau WAY — Who Are You? (Cine sunteţi voi?). În 1974, R. W. Coan[3] modifică întrucâtva tehnica propunând subiecţilor să formuleze cât mai multe răspunsuri, în două minute, la întrebarea „Cine eşti tu?". Tot el arată însă că cei investigaţi ar putea răspunde şi la alte întrebări, cum ar fi: ce vreau de la viaţă?; care sunt cele mai importante lucruri pe care le fac?; dar cele pe care le-am făcut?; ce gândesc alţii despre mine?; există lucruri despre mine pe care alţii nu le înţeleg?

În linii mari aceste probe sunt asemănătoare putând fi încadrate în categoria testelor proiective de completare. Diferenţele dintre ele apar în ceea ce priveşte: modul de formulare a cerinţei probei (răspunsuri la o întrebare sau completarea unor începuturi de fraze); numărul de răspunsuri solicitate, implicit, limitarea/nelimitarea numărului răspunsurilor (trei, 20 sau cât mai multe); limitarea/nelimitarea timpului de elaborare a răspunsurilor (2 minute, 15 minute, fără restricţii de timp). După părerea noastră aceste diferenţe pot conduce la apariţia unor disfuncţionalităţi. Astfel, modul de formulare a sarcinii influenţează montajul psihologic al subiectului. Când acesta este întrebat direct „Cine eşti tu?" n-ar fi exclus să apară un reflex de apărare sau senzaţia că este obligat din afară, de o altă persoană să se introspecteze, fapt ce ar putea bloca mecanismele de proiecţie. Apoi, cerinţa de multiplicare a numărului răspunsurilor l-ar putea stresa pe subiect, l-ar determina să repete anumite răspunsuri, fie într-o formă identică, fie în una uşor modificată sau să inventeze trăsături care nu-i aparţin. În sfârşit, atât limitarea numărului de răspunsuri, cât şi a timpului de formulare a lor creează condiţii restrictive cu efecte negative asupra procesului de autodezvăluire. Se ştie că în condiţii de forţare, de impunere activitatea psihică este mai puţin productivă. În ceea ce ne priveşte, considerăm că important în asemenea probe este să se obţină cooperarea subiectului, cointeresarea lui, astfel încât sarcina formulată să nu i se mai pară ca fiind impusă, apoi, libertatea de acţiune, chiar spontaneitatea acţiunilor lui pentru a-l debloca de orice reţineri, baraje, inhibiţii. Am considerat că asemenea efecte pot fi obţinute prin aplicarea unei probe pe care convenţional am denumit-o C S E („Cine Sunt Eu?")[4].

[3] R. W. Coan, *The optimal personality. An empirical and theoretical analysis*, New York, Columbia University Press, 1974.

2. PROBA C S E („CINE SUNT EU?") — CERINŢE METODOLOGICE

În esenţă, proba constă într-o compunere pe care subiecţii trebuie s-o facă despre ei înşişi.

Instructajul verbal adresat subiecţilor este următorul:

„Vă rog să elaboraţi o compunere cu titlul „Cine sunt Eu?". Imaginaţi-vă că fiecare dintre voi şi-a formulat o asemenea întrebare şi trebuie să răspundă în scris la ea. Relataţi cât mai multe lucruri despre voi, aşa cum vă ştiţi, aşa cum şi cât vă cunoaşteţi până acum. Lucrările sunt anonime, nu le semnaţi. Dacă totuşi cineva vrea să le semneze este liber s-o facă. Puteţi să vă elaboraţi lucrările acasă, când doriţi voi, cu rugămintea ca după ce le-aţi terminat să mi le predaţi. Dacă cineva nu poate sau nu vrea să scrie despre el este liber să n-o facă. Înainte de a vă începe lucrările vă rog să notaţi care este prima voastră reacţie faţă de întrebarea de mai sus, cum o consideraţi, ce stări trăiţi în legătură cu ea."

În acest instructaj verbal sunt cuprinse nu numai principalele cerinţe metodologice ale probei, ci şi modalităţile de soluţionare a lor. Printre acestea enumerăm:

— crearea la subiect a sentimentului, convingerii sau cel puţin a „iluziei" că el însuşi şi-a formulat întrebarea, iar cel care i-a pus-o n-a fost decât ecoul propriilor lui intenţii (se obţine prin invitarea subiectului de a-şi imagina că singur şi-a formulat întrebarea);

— evitarea furnizării oricăror sugestii în legătură cu conţinutul propriu-zis al răspunsului, pentru a se înlătura contami-

[4] Proba a fost prezentată pentru prima dată public în mai 1988. Vezi: M. Zlate, *O probă de autocunoaştere, cunoaştere şi intercunoaştere*, în: *Tineret, educaţie, participare*, Buşteni 25-27 mai 1988. Centrul de cercetări pentru problemele tineretului, vol. IV, 482-492.

narea sau centrarea subiecţilor pe cele sugerate (de aceea li se cere să scrie „cât mai multe lucruri despre ei");

— asigurarea anticipată a sincerităţii răspunsurilor (care se obţine prin garantarea anonimatului lucrărilor);

— eliminarea tuturor condiţiilor restrictive de elaborare a răspunsurilor: de timp, de loc, de conţinut sau de formă a redactării, care ţinteşte spre trezirea şi amplificarea mecanismelor de proiecţie ale subiectului (se obţine prin recomandarea elaborării lucrărilor acasă, când există nu numai timpul fizic necesar, ci şi cel subiectiv propice);

— incitarea amorului propriu al subiectului, a dorinţei sale de a nu fi mai prejos decât alţii, de a nu-şi periclita statutul (formularea din instructaj care îi dă posibilitatea de a nu răspunde „dacă nu poate sau dacă nu vrea" ţinteşte spre obţinerea unui efect invers, de angajare în probă, de sporire a sentimentului de responsabilitate);

— insistarea asupra necesităţii de a se preciza „prima reacţie" faţă de întrebarea formulată (aceasta reprezentând o „capcană psihologică" prin care subiectul este „împins" să se angajeze în probă nu doar intelectual-cognitiv, ci şi afectiv-sentimental).

3. O STRATEGIE DE PRELUCRARE ŞI INTERPRETARE A REZULTATELOR RECOLTATE PRIN APLICAREA PROBEI C S E

Una dintre problemele cu care ne-am confruntat imediat după conceperea probei a constituit-o cea a descoperirii unor modalităţi de prelucrare şi interpretare a rezultatelor obţinute prin aplicarea ei.

Un prim demers întreprins l-a constituit consultarea literaturii de specialitate pentru a vedea în ce măsură asemenea modalităţi există şi mai ales care este valoarea lor de diagnostic. Unii psihologi manifestă o oarecare îndoială în legătură cu posibilitatea cunoaşterii personalităţii prin tipul de probe la care ne-am referit mai înainte. G. W. Allport, de exemplu, comentând testele propuse de Bugental, Kuhn şi Mc. Partland, scria: „Ce anu-

me trebuie făcut cu aceste răspunsuri nu este clar, dar în unele cazuri ies la iveală informaţii importante privind identificările şi imaginea de sine"[5]. Personologul american are numai parţial dreptate. El apreciază corect că aceste teste ne-ar putea ajuta la surprinderea „identificărilor şi imaginilor de sine" ale subiecţilor, dar greşeşte atunci când afirmă că „nu este clar" ce s-ar putea face cu astfel de răspunsuri. Kuhn şi Mc. Partland împărţeau răspunsurile subiecţilor în două categorii: consensuale (în legătură cu care consensul membrilor societăţii este maxim) şi subconsensuale (mai vagi, mai imprecise, care implică interpretări personale variate). Coan introduce patru criterii în analiza răspunsurilor recoltate: fluenţa Eului (numărul total de răspunsuri); variabilele de consens (apreciate comparativ cu numărul total de răspunsuri); reliefarea identităţii de sex; identitatea de nume. Louis Zurcher (1972)[6], aplicând testul WAY, a stabilit existenţa a patru tipuri de răspunsuri: propoziţii de tip A (conţin caracteristici generale sau particularităţi de ordin fizic); propoziţii de tip B (se referă la caracteristicile statutului social actual al subiectului); propoziţii de tip C (cuprind caracteristicile de ordin psihic ale individului); propoziţii de tip D (includ identificări mai complexe, chiar de ordin filosofic, cu lumea, natura, societatea). Dominanţa unui tip de propoziţii printre toate celelalte indică prezenţa la subiect a unor tendinţe accentuate. De exemplu, dominanţa propoziţiilor de tip A evidenţiază prezenţa unor tendinţe egocentrice, narcisiste. Ursula Şchiopu şi Maria Gârboveanu (1975)[7], ducând mai departe analiza lui Zurcher, clasifică răspunsurile subiecţilor în: descriptive, evaluative, reflectate, condiţionate, restrictive, situative. După modul de exprimare al subiecţilor propoziţiile pot fi: simple, clare, directe; complexe, ample; impregnate de simboluri filosofice; incoerente, evazioniste, exaltate etc. Semnificative sunt, după autoare, şi contrazicerile care apar fie între propoziţii, fie

[5] G. W. Allport, *Structura şi dezvoltarea personalităţii*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1981, p. 411.

[6] A. Louis Zurcher, *The mutable Self*, Futurist, 1972, 5, 181-185.

[7] Ursula Şchiopu, Maria Gârboveanu, *Caracteristici manifeste şi latente diagnostice într-un test proiectiv verbal*, „Revista de psihologie", 1975, 3, 279-291.

în cadrul uneia şi aceleiaşi propoziţii. Asemenea contradicţii reflectă gradul de maturitate/imaturitate al personalităţii. Multe dintre aceste modalităţi de prelucrare şi interpretare a rezultatelor obţinute prin aplicarea testului WAY sunt semnificative şi pentru proba concepută de noi, ele fiind, aşa cum se va vedea mai departe, preluate şi integrate corespunzător punctului nostru de vedere.

Un al doilea demers pe care l-am întreprins în vederea găsirii unor modalităţi de prelucrare şi interpretare a rezultatelor, mult mai în acord cu specificul probei noastre, l-a constituit aplicarea probei C S E pe un număr de 591 subiecţi[8] şi analiza profundă a compunerilor recoltate.

În urma coroborării constatărilor făcute în cele două demersuri investigative am ajuns la stabilirea unei strategii de prelucrare şi interpretare a răspunsurilor obţinute la C S E, bazată pe trei tipuri de analiză şi mai multe modalităţi de valorizare, pe care o prezentăm în continuare.

Analiza preliminară vizează cercetarea începutului compunerilor în care subiecţii îşi precizează „prima reacţie" faţă de întrebarea formulată. Din acest punct de vedere, importante pentru cercetător sunt: „calificativele" acordate întrebării; reacţiile stârnite de întrebare în subiect; familiarizarea/nefamiliarizarea subiectului cu procesul autocunoaşterii (dacă şi-a mai pus sau nu întrebarea respectivă, de câte ori, când, în ce împrejurări?).

Pentru toate aceste „variabile" redăm în continuare exemplificări din compunerile recoltate de noi.

„Calificative" acordate întrebării: „ciudată şi totuşi inteligentă", „delicată", „cheie", „obsedantă", „absurdă", „încurcată", „firească", „pusă la timp", „stupidă", „de nepătruns", „cea mai dificilă din câte am auzit", „deosebit de dură", „cea mai interesantă, dar şi cea mai grea", „sensibilă", „scurtă, dar enigmatică", „bizară", „cumplită", „în funcţie de momentul în care ţi-o pui ea este ca un pumn în plexul solar sau ca o compresă care-ţi răcoreşte fruntea cuprinsă de febră" etc.

[8] Subiecţii erau diferiţi între ei prin: vârstă (adolescenţi, adulţi); sex (masculin, feminin); statut social (elev, student, cadru didactic); nivel educaţional (elevi din clasele IX-XII, studenţi din anii I, III, IV, cadre didactice cu peste 10 ani vechime în învăţământ); profile de specializare (filologie-istorie, mecanică, construcţii, pedagogic, chimie, matematică- fizică, electrotehnică, construcţii de maşini — la elevi; matematică, matematică-fizică, profil didactic, mecanică-informatică, filosofie-istorie — la studenţi; matematică — la cadrele didactice); locul unde îşi desfăşoară activitatea (Bucureşti, Iaşi, Craiova, Târgovişte, Piteşti, Costeşti — pentru elevi şi studenţi, diferite judeţe din sudul ţării — pentru profesori).

Reacţii stârnite de întrebare în subiecţi: uimire, mirare, emoţie puternică („auzul acestei întrebări îmi străbate inima şi simt cum îmi creşte pulsul"), îndoială („când am auzit întrebarea prima reacţie a fost că nu voi şti niciodată cine sunt Eu"); regret („sincer să fiu nu mi-am pus-o niciodată, dar sunt sigură că trebuia s-o fac mai de mult"), ezitare, descumpănire, inhibare („sunt total blocat în faţa ei", „nu reuşesc să-mi revin"), suspiciune („de ce mi se pune oare întrebarea, cum să răspund la ea ca să nu dezamăgesc şi nici să nu spun lucruri false"), rănirea orgoliului („mi-e ciudă că altcineva decât eu mi-a pus această întrebare").

Gradul de familiarizare cu întrebarea: „nu mi-a venit niciodată în minte", „mă ştiu; mă cunosc, m-am mai analizat şi altă dată, îmi este uşor să vorbesc despre mine", „iată o întrebare pe care mi-am pus-o de multe ori, dar al cărei răspuns nu l-am găsit încă", „mi-am pus-o când aveam 14 ani", „mi-o pun ori de câte ori mă aflu la o răscruce de drumuri în viaţă", „mi-o pun mai ales în momente de insatisfacţie personală".

„Calificativele" asociate întrebării scot la iveală unele particularităţi ale subiecţilor, cum ar fi: sensibilitatea sau opacitatea faţă de procesul autocunoaşterii, complexitatea sau simplitatea lor cognitivă, profunzimea sau infantilismul gândirii, supleţea, mobilitatea sau inerţia şi rigiditatea conduitelor intelectuale. De asemenea, ele sunt transparente în raport cu nivelul de cunoştinţe, de instrucţie şi educaţie, cu unele înclinaţii (spre abstractizare, spre „dramatizare", spre minimalizare etc.). „Reacţiile" exprimate de subiecţi scot la iveală nu numai unele stări afective situative, dar conduc şi spre concluzii în plan cognitiv privind conştientizarea semnificaţiei întrebării, a necesităţii de a efectua mai des astfel de autoobservaţii şi autoanalize. Răspunsurile care vizează gradul de familiaritate cu întrebarea dispun de o dublă semnificaţie: pe de o parte, ele exprimă viziunea subiectului asupra posibilităţilor cunoaşterii de sine (corectă, realistă sau uşor exaltată, teribilistă, infatuată); pe de altă parte, pot fi reţinute în vederea corelării lor cu rezultatele obţinute în urma efectuării analizei primare. Teoretic pot apărea patru situaţii: 1. subiecţi care declară că şi-au pus de multe ori întrebarea res-

pectivă, că se cunosc bine şi care realizează compuneri realmente interesante, adâncite, multilaterale, probând astfel concordanţa dintre propriile capacităţi de autocunoaştere şi traducerea lor în fapt; 2. subiecţi care declară acelaşi lucru, dar care redactează lucrări simple, sumare, sărăcăcioase, ceea ce evidenţiază o dilatare a imaginii referitoare la posibilităţile de autocunoaştere; 3. subiecţi care declară că îşi pun pentru prima dată întrebarea respectivă, că nu se cunosc, dar compun lucrări ample, bogate, complexe, fapt care arată că au tendinţa de a-şi subaprecia posibilităţile de autocunoaştere; 4. subiecţi care declară că şi-au pus pentru prima dată întrebarea respectivă, că nu se cunosc deloc sau aproape deloc şi care confirmă aceasta prin compunerile redactate, ceea ce reliefează viziunea lor realistă asupra posibilităţilor de autocunoaştere şi traducerea lor în fapt. Asemenea situaţii arată fie existenţa unor personalităţi armonioase, echilibrate, fie a unora inconstante, incongruente, cu contradicţii şi conflicte între planul real şi cel aspiraţional, între „declaraţii" şi „realizări". În esenţă, regăsim aici relaţia (de concordanţă/neconcordanţă) dintre capacitatea de autocunoaştere şi capacitatea de autodezvăluire[9].

Analiza primară presupune efectuarea a două categorii de demersuri investigativ-interpretative: stabilirea temelor (grilei) cunoaşterii de sine; evaluarea lor pe baza unor criterii.

Analiza de conţinut efectuată asupra celor 591 compuneri ne-a condus spre stabilirea a 27 de teme şi 52 de subteme ale cunoaşterii de sine. Dat fiind faptul că temele şi subtemele cunoaşterii de sine sunt numeroase şi că exemplificarea lor ar necesita mult spaţiu tipografic, ne mulţumim doar cu prezentarea denumirii şi semnificaţiei lor în cunoaşterea personalităţii.

1. *Identitatea* (1.1. *nume*; 1.2. *vârstă*; 1.3. *sex*; 1.4. *ocupaţie*). Exprimă nevoia de afişare, implicit de consolidare a identităţii ca premisă ce va asigura unicitatea persoanei, nevoia de

[9] În literatura de specialitate se consideră că printre factorii autodezvăluirii, capacitatea de autocunoaştere ocupă un loc important. Vezi: L. D. Goodstein, Virginia M. Reinecker, *Factors affecting Self-Disclosure: A review of the literature*, în: B. A. Maher (Ed.), *Progress in Experimental Personality Research*, New York, San Francisco, London, Academic Press, vol. 7, 1974.

apartenenţă şi de identificare cu un grup de vârstă, sex sau ocupaţional.

2. *Înfăţişarea fizică.* Oferă informaţii despre Eul fizic care poate fi dilatat sau contractat, acceptat sau respins, anumite defecte sau imaturităţi fizice reprezentând deseori punctele „febrile", „nevralgice" ale existenţei individului.

3. *Trăsăturile psihice* (3.1. *temperamentale*; 3.2. *aptitudinale*; 3.3. *caracteriale*; 3.4. *tendinţe psihonevrotice*). Furnizează informaţii cu privire la Eul psihic (spiritual), trăsăturile pozitive sau negative fiind un fel de „pulsaţii" ale personalităţii ce-i dau forţă şi stabilitate sau o slăbesc şi dezagregă. Exprimă tendinţele acute spre autocunoaştere, autostăpânire şi autodirijare, ca şi mobilizarea resurselor psihice în vederea sporirii forţelor şi potenţelor adaptative. Pot fi transparente şi pentru anumite tensiuni sau complexe psihice.

4. *Rezultatele la învăţătură sau în muncă.* Relevă disponibilităţile pentru activitatea de învăţare şi muncă, atitudinile faţă de performanţele obţinute. Sunt transparente şi pentru anumite trăsături caracteriale (sinceritate, autoacceptare, nevoia de autodepăşire etc.).

5. *Preferinţe, dorinţe* (5.1. *vocaţionale*; 5.2. *de timp liber*; 5.3. *minore, de moment*; 5.4. *profunde, de mare perspectivă*). Evidenţiază nivelul dezvoltării intelectuale, extensia, bogăţia şi profunzimea intereselor, multitudinea sau unilateralitatea preocupărilor, adecvarea sau nonadecvarea propriilor posibilităţi, realismul sau romantismul lor, gradul de implicare în realizarea lor practică.

6. *Sistemul relaţional* (6.1. *cu părinţii*; 6.2. *cu colegii*; 6.3. *cu prietenii*). Scoate la iveală disponibilităţile sociorelaţionale, nevoia de afiliere şi integrare socială, potenţialul interrelaţional (crescut sau scăzut), sensibilitatea şi selectivitatea interrelaţională, profunzimea sau superficialitatea, precaritatea relaţiilor.

7. *Opinii şi experienţe* (7.1. *legate de prima iubire*; 7.2. *legate de căsătorie*). Exprimă nevoia de intimitate, de împlinire şi realizare prin altul, de evaluare a stărilor afective complexe, de protejare sau de simulare a intimităţii. Din judecăţile abso-

lutizatoare transpar: precaritatea experienţelor afective, tendinţele spre reverie, exagerarea exigenţelor, exclusivism.

8. *Căutarea de sine.* Reliefează: nevoia acută de autodescifrare; existenţa unor disponibilităţi în acest sens; exigenţe sporite faţă de sine; conştientizarea complexităţii şi dificultăţii procesului autocunoaşterii.

9. *Unitatea persoanei.* Evidenţiază nevoia de unitate, coerenţă şi stabilitate psihocomportamentală, tendinţa de echilibrare cu sine şi cu lumea, nevoia de confort psihic, corelată cu cea de evitare a disonanţelor creatoare de disconfort.

10. *Unicitatea persoanei* (10.1. *conştientizarea ei*; 10.2. *neconştientizarea unicităţii*). Traduce aspiraţia de diferenţiere şi singularizare, stilul şi modul personal de viaţă, ca şi orientările valorice.

11. *Izolarea şi închiderea în sine.* Este transparentă pentru tendinţa de interiorizare şi autoanaliză, dar şi pentru dificultăţi de adaptare şi integrare socială. În subtext ascunde tensiuni crescute în planul adaptativ, potenţial scăzut de relaţionare socială.

12. *Adaptarea şi integrarea socială* (12.1. *implicare şi participare socială eficientă*; 12.2. *dificultăţi de adaptare şi integrare socială*). Arată disponibilităţile pentru învăţarea şi jucarea rolurilor sociale, dorinţa de afiliere la grupurile sociale, de participare la viaţa socială. Este semnificativă pentru atitudinile de evaluare, susţinere şi înţelegere a comportamentelor altora, dar şi pentru relativa fragilizare a potenţialului adaptativ, scoţând la iveală comportamente de derută, de pasivitate.

13. *Atitudini faţă de viaţă şi problemele ei* (13.1. *realiste*; 13.2. *romantice*). Scoate la suprafaţă: existenţa/nonexistenţa unor atitudini ferm conturate, a unui sistem evaluativ şi autoevaluativ, persistenţa unor conduite specifice etapelor depăşite sau avansul accelerat spre statute şi roluri noi, maturitatea în gândire sau uşorul infantilism cognitiv şi comportamental.

14. *Valoarea autocunoaşterii, reacţiile provocate de ea* (14.1. *certitudinea autocunoaşterii*; 14.2. *certitudinea lipsei autocunoaşterii*; 14.3. *îndoială şi nesiguranţă*; 14.4. *nihilism, neîncredere totală în posibilităţile cunoaşterii de sine*). Evidenţiază disponibilităţi pentru introspecţie, pendularea între diverse stări contradictorii (certitudine/incertitudine; ignoranţă/infatuare; narcisism/autoflagelare; sub/supraaprecierea posibilităţilor de autocunoaştere), ceea ce ar putea echivala fie cu nerealizarea personalităţii, fie cu apariţia unor surse de tensiune psihică sau de frustrare; neîncredere în forţele proprii; derută şi derivă în faţa complexităţii cunoaşterii de sine.

15. *Devenirea personalităţii.* Exprimă nevoia de schimbare, sursele, factorii, condiţiile devenirii, implicarea în acest proces sau expectativa în faţa lui.

16. *Nevoia de autoperfecţionare şi autodepăşire* (16.1. *vagă, imprecisă*; 16.2. *direcţionată*). Evidenţiază trebuinţa de schimbare calitativă de conţinut şi de nuanţă a personalităţii, dorinţa de a se schimba în bine, nu oricum.

17. *Atitudinea faţă de sine* (17.1. *autonemulţumire*; 17.2. *insatisfacţie însoţită de descurajare*; 17.3. *autoacceptare şi resemnare*; 17.4. *revoltă şi respingere*; 17.5. *încredere*; 17.6. *proiectare a trăsăturilor pozitive*). Exprimă o certă „reorientare" către sine, obişnuinţa cu introspecţia, cu analiza subiectivă bazată pe sisteme de criterii, nevoia de autocunoaştere autentică, dar şi existenţa unor uşoare tendinţe de exibiţionism, autoetalare, autoflatare sau autoeclipsare.

18. *Filtrarea personală a ideilor, acţiunilor, evenimentelor.* Exprimă nevoia de personalizare, de implicare personală, nu prin intermediari sau prin împrumut ideatic şi comportamental.

19. *Nevoia de autenticitate.* Reliefează trebuinţa individului de a fi el însuşi, de a-şi elabora un sistem cognitiv şi axiologic propriu. Transpar din ea aspecte subtile ale valorii personale, ca şi tendinţele de respingere a mascării, trucării personalităţii.

20. *Sistemul orientativ de valori (convingeri şi credinţe).* Arată existenţa unor motivatori superiori ai comportamentului, supleţea intelectuală, posibilităţi crescute privind realizarea unor generalizări proprii, reieşite din experienţele trăite.

21. *Marile întrebări şi frământări specifice vârstei sau persoanei în cauză.* Evidenţiază complexitatea cognitivă, uneori sunt transparente pentru aspiraţiile personale şi sociale, alteori traduc vagi tendinţe de sofisticare, de poză şi mimetism, pentru a lăsa o impresie bună.

22. *Conflicte şi contradicţii.* De la caz la caz, semnifică fragilizarea, inconstanţa şi incongruenţa psihocomportamentală sau

marea supleţe cognitivă, angajarea personalităţii în procesul devenirii sale dialectice. Lipsa lor arată stagnarea, plafonarea personalităţii.

23. *Idealul de sine* (23.1. *sensul vieţii*; 23.2. *scopul vieţii*; 23.3. *modelul sau prototipul ideal*). Evidenţiază capacitatea persoanei de a se proiecta, de a se orienta şi focaliza într-o anumită direcţie, ca şi procesul formării idealului de sine.

24. *Sistemul de imagini despre alţii (Eul reflectat).* Exprimă nevoia autodefinirii prin raportarea la alţii, capacitatea de a se aprecia pe sine de pe poziţiile altora, de a emite judecăţi de valoare, dar şi de a fi dependent de alţii.

25. *Statutul persoanei în lume* (25.1. *certitudinea statutului*; 25.2. *incertitudinea lui*). Scoate la iveală trebuinţa stabilizării statutelor, dobândirii unora noi sau depăşirii celor vechi.

26. *Eul* (26.1. *definirea Eului*; 26.2. *locul Eului în structura personalităţii*; 26.3. *funcţiile Eului*; 26.4. *faţetele Eului*; 26.5. *relaţiile dintre faţetele Eului*; 26.6. *devenirea Eului*; 26.7. *cunoaşterea Eului*; 26.8. *semnificaţia cunoaşterii Eului*). Pune în lumină capacitatea de autocunoaştere (fină, profundă, diferenţiată), de abstractizare şi generalizare psihologică, uşurinţa de a opera cu noţiuni şi concepte psihologice abstracte, îndemânarea de a pătrunde în intimitatea vieţii psihice şi de a realiza corelaţii subtile.

27. *Tipurile de personalitate* (27.1. *unitar şi armonios dezvoltat*; 27.2. *instabil*; 27.3. *dedublat*; 27.4. *accentuat*). Această temă reiese fie din întreaga compunere a subiectului, fie din unele fragmente concentrate ale ei, fiind relevantă pentru abilitatea surprinderii caracteristicilor tipice ale personalităţii, pentru judecarea ei după esenţă şi nu după aparenţă.

Anexa 1 prezintă câteva exemple de compuneri elaborate de 5 subiecţi.

Evaluarea celor 27 de teme şi 52 de subteme ale cunoaşterii de sine se realizează după următorul sistem de criterii:

— *completitudinea/incompletitudinea* lucrărilor (numărul temelor şi subtemelor conţinute) care evidenţiază fie capacitatea subiectului de a se adapta fără dificultate sarcinii de autoforare, spiritul activ de cooperare, dorinţa expresă de autocunoaştere, un grad mare sau mijlociu de transparenţă psihică, ceea ce coincide cu o mai bună funcţionare a mecanismelor de proiecţie, fie reticenţa, netransparenţa psihică, redusa cunoaştere de sine, spiritul opozant, superficialitate, platitudine, oboseală, fapt care relevă funcţionarea defectuoasă a mecanismelor de proiecţie sau blocarea lor (Ursula Şchiopu, Maria Gârboveanu[10]);

— *dominanţa temelor* (frecvenţa unora dintre ele în raport cu totalul general) indică punctele de maxim interes ale procesului autocunoaşterii, trăsăturile caracteristice, chiar definitorii ale subiectului; o dominanţă exagerată ar putea fi coincidentă cu anumite tendinţe exclusiviste sau chiar psihonevrotice, traducând diverse tensiuni latente ale procesului adaptativ;

— *conţinutul lucrărilor* deplasează analiza de pe aspectele cantitative pe cele calitative, furnizând informaţii cu privire la natura, geneza, valoarea, devenirea personalităţii şi a însuşirilor ei, la încărcătura cognitivă sau afectiv-motivaţională a compunerilor, la gradul de angajare în sarcină, la ecoul celor redactate în conştiinţa subiectului;

— *coerenţa/incoerenţa compunerilor* relevă fie nivelul înalt de dezvoltare al gândirii, consecvenţa ei, capacitatea de triere a informaţiilor, spiritul intelectual clar şi ferm, cursivitatea exprimării, uşurinţa înlănţuirii logice şi expresive a ideilor, puterea corelării şi diferenţierii acestora, fie lipsa de supleţe intelectuală, nedirecţionalitatea inteligenţei, neclaritatea înţelegerii sarcinii, insuficienţa concentrării şi selectivităţii gândirii;

— *contradicţiile şi contrazicerile* sunt semnificative pentru logica şi profunzimea gândirii, pentru consecvenţa şi adevărul ei, prezenţa lor indică superficialitatea şi inconsecvenţa gândirii, ce traduc diverse dezechilibrări psihice, dezvoltări dizarmonice ale personalităţii, existenţa unor tendinţe accentuate sau agresiv-latente; predominanţa lor echivalează cu dezvoltarea nearmonioasă a personalităţii sau cu imaturitatea ei;

— *relevanţa* însuşirilor şi trăsăturilor descrise pentru persoana în cauză, fapt care ajută la identificarea rapidă a subiec-

[10] Ursula Şchiopu, Maria Gârboveanu, *op. cit.*, p. 283.

tului (când acesta nu-şi transcrie numele), la utilizarea datelor în procesul educării capacităţii de intercunoaştere; cum gradul de relevanţă a însuşirilor şi trăsăturilor psihice este diferit, întinzându-se de la „foarte relevante" până la „irelevante", înseamnă că implicit aflăm şi diversele intenţii ale subiectului (de a se lăsa uşor descoperit, de a împiedica acest proces, de a induce în eroare).

Analiza secundară urmăreşte stabilirea manierei generale de redactare a lucrărilor semnificativă fie pentru alte însuşiri şi trăsături decât cele furnizate expres prin temele şi subtemele autocunoaşterii, fie pentru unele tendinţe ascunse ale subiectului ce constituie un potenţial latent (pozitiv sau negativ) care oricând ar putea deveni însă manifest, actual. Noi am desprins şase maniere generale de redactare a lucrărilor, pe care le redăm şi exemplificăm în continuare:

1. *maniera autoanalizei şi autoprezentării reci, obiective, incolore, cu înşiruirea oarecum seacă a informaţiilor;*
2. *maniera filosofării*, uneori profundă, alteori sterilă şi puerilă, uneori personală, originală, implicativă, alteori impersonală, mimetică, detaşată;
3. *maniera exaltării poetice*, presărată cu metafore, alegorii, comparaţii, chiar cu redarea în versuri;
4. *maniera laconică*, cu răspunsuri vagi, stereotipe;
5. *maniera tip „eschivă"*, de eludare a răspunsului, de abatere de la subiect;
6. *maniera tip „amalgam"*, combinată, cu prezenţa a 2, 3 sau chiar a tuturor celorlalte.

Redăm câteva exemple sugestive pentru fiecare dintre aceste „maniere". 1. „Sunt un băiat de 18 ani, sincer, corect, conştiincios, dar şi uşor rezervat şi timid. Îmi place să am prieteni, deşi nu ştiu să mi-i fac. Aş dori o atmosferă veselă în jurul meu. Iubesc muzica uşoară, distracţiile în general. Aş vrea să devin pictor". 2. „Sunt un corp în mişcare, un corp în timp. Fiecare vede în mine altceva, mai mult sau mai puţin din altceva, dar vede CEVA. Acest „ceva" reprezint EU pentru fiecare dintre EI. Singurul lucru pe care-l vedem toţi (şi EU şi EI) se datorează oglinzii. În mine însă nu pot vedea totul (aş fi totuşi subiectiv). Deci EU reprezint în cele din urmă prezenţa fizică şi cea spirituală. Întrebarea este însă în ce proporţie? Răspunsul la ea depinde de moment. Şi, de fapt, esenţial este că sunt între EI, şi fiecare dintre EI este un EU". 3. „Sunt un simplu muritor care visează să fie primăvara mărţişor împletind cele două culori, puritate şi dragoste, vara grâul copt şi trandafir cerând curcubee şi ploaie; toamna fenigel şi frunză de aur, aspirând spre neantul de jos, iar iarna fluture muritor de zăpadă ce cade pe pământul peren". Sau: Sunt un atom, între apă, cer şi pământ/Sunt nimic şi totuşi ceva eu sunt/Sunt o frunză abia-n-mugurită a unui pom/Am fost, sunt şi voi fi un OM". 4. „Nu ştiu?", „Cine ştie", „Un băiat căruia nu-i place să înveţe", „Sunt ca oricare alta", „Sunt un om". 5. „Nu cred că are mare importanţă cine sunt, destul că eu însumi cred că mă cunosc foarte bine". 6. „Nu ştiu cine sunt. Totuşi dacă stau să mă gândesc cred că sunt un complex de sentimente şi trăiri ce formează învelişul spiritual al Terrei. Sunt o fată obişnuită cu nimic deosebită de ceilalţi, o adolescentă care se gândeşte la viitor. Parafrazându-l pe Garcia Lorca, aş putea spune că sunt cea mai activă fiinţă din câte cunosc pentru că, de fapt, sunt o contemplativă care îşi impune activitatea. Sunt o persoană care „Mi-am scris numele cu paşii/Pe despletitele cărări ale timpului/Şi am pornit spre veşnicii/De mână cu aripa curcubeului".

Acest tip de analiză furnizează informaţii cu privire la: gradul de familiarizare al subiectului cu procesul autocunoaşterii (dacă ştie să se autoanalizeze şi să se autodezvăluie, dacă poate să-şi convertească stările subiective difuze în gânduri clare şi lucide, dacă îşi cunoaşte părţile „tari", şi părţile „slabe", dacă dispune de intenţia corijării însuşirilor negative); firea subiectului (dacă este o fire raţională sau una sensibilă, realistă sau poetic-visătoare, dacă este şi rămâne ancorat în concret şi cotidian sau dacă se avântă pe culmile abstractului cuprins în gândul filosofic); atitudinea faţă de procesul autocunoaşterii (dacă manifestă prudenţă, rezerve sau, dimpotrivă, se „aruncă" nesăbuit şi fără discernământ în el).

4. PREZUMŢII ŞI COMENTARII

Proba C S E (Cine Sunt Eu?) se încadrează în rândul celorlalte probe şi metode care îşi propun sondarea personalităţii (metoda biografică, autobiografia, studiul jurnalelor de însemnări personale şi a altor documente personale). Asemănările ei

cu toate acestea provin din modalitatea de interpretare a rezultatelor recoltate. În esenţă, este vorba despre o analiză de conţinut efectuată pe baza unor grile sau a unor unităţi tematice.

Psihologul german H. Thomae[11] a folosit în analiza biografiilor patru categorii tematice (formale, cognitive, existenţiale, de tehnică a existenţei), subdivizate în 29 unităţi tematice. Unele dintre temele cunoaşterii de sine stabilite de noi ar putea fi asemănate cu cele elaborate de psihologul german, dar nu identificate cu ele. Astfel, tema 3 (trăsăturile psihice) acoperă unele dintre „categoriile cognitive" ale lui Thomae — închis-deschis; prietenos-duşmănos; revendicativ-încrezător în şansă; puternic-slab; iubit-antipatizat; autonom-dependent — multe dintre acestea fiind trăsături temperamentale sau caracteriale, dar se referă şi la alte aspecte care depăşesc cadrul tematic al psihologului german. De asemenea, tema 23 (idealul de sine) şi tema 25 (statutul propriu în lume) au unele corespondenţe cu subdiviziunea numită „tematizare" din cadrul categoriilor formale sau cu subdiviziunea numită „creativă" din tematica existenţei deoarece se referă la organizarea activităţii în vederea realizării unor scopuri sau a realizării de sine, dar furnizează şi multe alte informaţii despre capacităţile aspiraţional-proiective ale persoanei investigate. În sfârşit, tema 5 (preferinţe, dorinţe) şi tema 6 (sistemul relaţional) are asemănări cu două dintre subdiviziunile tematicii existenţei, şi anume cu „activarea existenţei" şi „integrarea socială", dar sunt mult mai analitice decât acestea. După opinia noastră, semnificaţie au nu atât temele în sine, care la un moment dat ar putea fi chiar identice, ci maniera de prelucrare şi interpretare a lor.

Deosebirile dintre proba propusă de noi şi metodele amintite provin din substanţa şi conţinutul datelor prelucrate. Dacă metoda biografică şi metoda studiului jurnalelor de însemnări sunt prin excelenţă *evenimenţiale,* centrându-se asupra succesiunii evenimentelor din decursul vieţii unui individ, din care apoi cercetătorul extrage o serie de concluzii asupra „sensului vieţii" şi a „individualizării" persoanei respective, C S E este o probă *comprehensivă,* axată pe surprinderea efectelor concentrate şi solidificate — în trăsături psihocomportamentale — ale evenimentelor trăite de persoană. O asemenea diferenţiere apare atât în raport cu variantele clasice ale metodei biografice, cât şi cu variantele mai noi ale acesteia. Avem în vedere cauzometria,

[11] H. Thomae, *Das Individium und seine Welf,* Götingen, Hogrefe, 1968.

propusă de E. I. Golovahna şi A. A. Kronik (1984)[12], bazată expres pe inventarierea evenimentelor din viaţa individului şi pe stabilirea relaţiilor dintre ele (dintre evenimentele-cauză şi evenimentele-consecinţă sau dintre evenimentele-scopuri şi evenimentele-mijloace). Chiar dacă prin analiza unor asemenea dependenţe, pe baza întocmirii unor cauzomatrici şi cauzograme, faptele de conduită pot fi nu doar evidenţiate, ci şi explicate, dând posibilitatea, aşa cum arată Elena Mare (1987)[13], surprinderii logicii drumului vieţii parcurs de o persoană, esenţială pentru cauzometrie rămâne inventarierea evenimentelor vieţii. Dacă în metoda biografică specificul persoanei apare conturat în urma analizei întreprinse de cercetător, ca urmare a studierii înlănţuirii evenimentelor, în proba noastră acest specific este surprins şi relevat de însuşi subiectul care se autodezvăluie. La aceasta se adaugă apoi şi propria „descoperire" a cercetătorului, care permite ca înţelegerea şi interpretarea persoanei să fie mult mai completă şi exactă.

La fel ca orice test proiectiv, proba propusă de noi ridică unele probleme privind fidelitatea şi validitatea ei. De obicei, fidelitatea se obţine printr-o nouă retestare, numai că, în aceste cazuri, coeficienţii de fidelitate sunt extrem de scăzuţi. Aplicarea repetată a TAT-ului dă coeficienţii de fidelitate de 0,77, a Rosenzweig-ului între 0,65–0,73. Din acest punct de vedere suntem de acord cu Andrei Cosmovici care afirmă că „proba de fidelitate prin retestare o considerăm fără sens în cadrul testelor proiective, întrucât atitudinea subiectului se schimbă de obicei: fie este mai degajat datorită acomodării cu situaţia după o primă tratare, fie, dimpotrivă, aplicarea repetată a aceluiaşi test îi trezeşte bănuieli şi apare o creştere de tensiune, o sporire a vigilenţei"[14]. Dacă lucrul acesta este valabil pentru testele proiecti-

[12] E. I. Golovahna, A. A. Kronik, *Psihologhiceskoe vremia licinosti,* Kiev, Naukovo dutka, 1984.

[13] Elena Mare, *O variantă a metodei biografice în studiul personalităţii,* „Revista de psihologie", 1987, 3, 198-206.

[14] Andrei Cosmovici, *Cu privire la clasificarea „unităţilor tematice" după H. Thomae,* „Revista de psihologie", 1985, 4, p. 273.

ve în general, el devine cu atât mai semnificativ pentru proba noastră. Ar fi un nonsens să aşteptăm ca un subiect să se autodezvăluie la fel la o nouă repetare a probei, aceasta nefiind posibil deoarece personalitatea sa este în plin proces de formare şi schimbare. Nu-i mai puţin adevărat că aplicarea testului pe aceeaşi persoană la intervale mari de timp ar putea evidenţia, pe lângă constantele (invarianţii) personalităţii, apariţia unor noi însuşiri psihocomportamentale, a unor mutaţii în evoluţia personalităţii. Zurcher, citat mai înainte, aplicând testul WAY la un interval de 13 ani, din păcate nu pe aceiaşi subiecţi, a descoperit o schimbare evidentă a „dominantelor" personalităţii. Aşadar, nu menţinerea autoportretului de la o aplicare la alta a probei constituie regula, ci tocmai modificarea, schimbarea lui în acord cu modificarea şi maturizarea personalităţii. Septimiu Chelcea (1985)[15] arată că în studiul documentelor personale problema esenţială care se ridică este aceea a autenticităţii celor declarate. În proba noastră chiar şi neautenticitatea declaraţiilor are o mare importanţă, deoarece ea ar putea reflecta fie o personalitate instabilă, fie una dedublată, în acest ultim caz pe prim plan trecând masca protectoare a individului.

În ceea ce priveşte validitatea, aceasta poate fi obţinută relativ uşor şi apreciată mai clar. H. Thomae dând spre apreciere aceeaşi biografie mai multor persoane a obţinut o mare concordanţă între evaluatori (de 83,5%). Asemănător, Andrei Cosmovici[16] a obţinut (într-un caz particular) o concordanţă crescută a părerilor unor subiecţi care au avut de evaluat biografia unei persoane, folosind categoriile lui Thomae. Ne putem aştepta că un asemenea rezultat să fie obţinut şi în cazul probei noastre.

Comparativ cu alte metode de investigare a personalităţii (ancheta pe bază de chestionar, convorbirea, interviul etc.), proba C S E prezintă o serie de avantaje. Din acest punct de vedere ne exprimăm acordul cu cele declarate de Paul Thompson

[15] Septimiu Chelcea, *Documentele sociale în investigaţia socioumană*, în: *Semnificaţia documentelor sociale*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, p. 54.

[16] Andrei Cosmovici, Mariana Caluschi, *Adolescentul şi timpul său liber*, Iaşi, Junimea, 1985, p. 80.

(1980), care se referea însă la autobiografie (*récit de la vie*). „Faţă de empirismul cantitativ grosier al anchetei pe bază de chestionar, scria el, faţă de agregarea de date, reprezentând o secţiune transversală în care toate referinţele temporare şi personale sunt eliminate, autobiografia oferă informaţii care prin natura lor formează o totalitate coerentă şi bogată în experienţa socială reală"[17]. Asemănător, considerăm că C S E oferă posibilitatea detectării modalităţii de structurare reală a personalităţii până la un anumit moment dat. Ea furnizează informaţii despre gradul de autocunoaştere ca şi despre sensul evoluţiei ei ulterioare.

5. CÂTEVA CONCLUZII

1. Proba propusă de noi reprezintă un *test de descripţie, analiză şi elaborare proiectivă, prin excelenţă comprehensiv*. „Cufundându-se" în sine, subiectul se autodescoperă; exteriorizându-se, îşi proiectează, uneori chiar fără să vrea, nu doar tendinţele, motivaţiile şi trăsăturile dominante, dar şi pe cele ascunse, nu doar pe cele recunoscute, conştientizate, ci şi pe cele mai puţin conştientizate; analizându-se şi descriindu-se, progresează în cunoaşterea de sine. Prin toate acestea se creează premisele autoformării, autoeducaţiei, prin intermediul cărora personalitatea este ridicată la cote valorice superioare.

2. C S E dispune de valenţe diferite: ea poate fi considerată ca o *probă de cunoaştere psihologică* (de persoana care studiază, cercetează o altă persoană), ca *probă de autocunoaştere* (de subiectul în cauză care se autodezvăluie); ca *probă de educare a capacităţii de intercunoaştere* (în acest caz putându-se proceda astfel: se citeşte o compunere a unui elev în faţa celorlalţi membri ai grupului cărora li se cere apoi să „ghicească" cui aparţine; procedându-se de mai multe ori în acest fel se poate educa, forma capacitatea de intercunoaştere).

[17] Paul Thompson, *Des récites de vie a l'analyse du changement social*, Cahiers Internationaux de Sociologie, 1980, LXIX, p. 250.

3. Proba C S E, în cele trei ipostaze ale ei, își relevă o multiplă utilitate: *cognitivă* (declanșează autocunoașterea, sporește cantitatea și calitatea cunoștințelor despre sine și alții, verifică veridicitatea și autenticitatea autocunoașterii și intercunoașterii); *predictivă* (pe baza informațiilor recoltate, atât cel în cauză, cât și cel care beneficiază de datele aflate, pot anticipa sau prefigura evoluția comportamentului, calităților și defectelor celui care se autodezvăluie); *formativă* (oferă posibilitatea exersării și educării capacității de autocunoaștere, cunoaștere și intercunoaștere psihologică).

Anexa 1.

Prezentăm câteva exemple de „compuneri" pe tema „Cine sunt Eu?" redactate de diverși subiecți.

Cazul 1. Elev, 17 ani, clasa a XI-a, Liceul de Filologie-Istorie.

„Bineînțeles că nu mă încearcă vreo senzație de uimire în fața întrebării de mai sus. E o întrebare pe care conștient sau inconștient mi-o pun aproape clipă de clipă. Dacă nu cumva mă înșel, mi s-a recomandat să menționez prima mea reacție în fața acestei întrebări. A fost într-adevăr vorba de uimire, dar numai la adresa persoanei de la care-mi venea întrebarea.

Acum câteva zile am întrebat-o pe mama: „Cine ești tu?", la care ea mi-a răspuns printr-o palmă, probabil pentru a mă trezi la realitate. Ea era Ea și gata. Eu sunt Eu. Unic, bineînțeles!

Mult timp am crezut că oamenii sunt foarte asemănători, că sunt sau buni sau răi. Apoi, deci de la vârsta de 1 an, mi-am dat seama că nu există oameni buni și oameni răi, ci că oamenii sunt când buni, când răi și, în general, acționează fie din interese, fie instinctual. Deci de pe atunci sunt eu filosof. Eu sunt doi. Un Eu interior și altul exterior. Părerile despre viață, despre oameni și mai ales despre tine însuți sunt mereu aceleași, dar mereu le ilustrezi altfel. Eu sunt doi. Un Eu neschimbător, încât am impresia că este veșnic și un Eu în schimbare, un Eu prezentat lumii, un Eu care nu este același în relațiile cu doi oameni, ci cu fiecare om este altfel, așa cum și celălalt își schimbă exteriorul pentru mine, astfel încât cele două Euri exterioare să se îmbine perfect, ca două jumătăți ale aceleiași portocale.

Cum consider că sunt? Nu m-am întrebat niciodată. Pentru că dintotdeauna *știu* cum sunt. Știu că am întotdeauna dreptate — exceptând momentele în care mă înșel. Pentru mine însumi — care sunt singurul care mă cunosc — reprezint aproape perfecțiunea. Mă iubesc. Pentru că (nu, nu sunt narcisist), pentru că mă cunosc și deci știu ce valoare reprezint. Consider că sunt un om imperfect, dar unul din cei mai aproape de perfecțiune. Nu e lipsă de modestie când spun asta pentru că, scriind, am impresia că vorbesc cu mine însumi. Din punct de vedere caracterologic, spuneam, sunt de-a dreptul extraordinar. Dar — am uitat să menționez — numai în solitudine. Sunt poate prea bun. Și prea... și prea... și prea...? Nu, în nici un caz. Defecte nu am. Decât uneori.

Am afirmat că mă cunosc extraordinar de bine. Și, într-adevăr, mă autoanalizez în fiece secundă. Îmi știu dinainte fiece mișcare. În afară de momentele în care nu mă pot controla, din lipsă de timp.

Dintotdeauna am vrut să fiu eu însumi. Nu reușesc întotdeauna și de aceea sunt nemulțumit. Aș vrea deseori să fiu un fel de prinț care salvează o „frumoasă din pădurea adormită" dar de teamă ca după aceea tot ce mi-aș dori mai mult ar fi ca „frumoasa" să fie din nou mai adormită decât un televizor în lipsa curentului electric, renunț la încercarea de a evada din realitatea monotonă printr-un asemenea mod. Așa cum sunt acum, sunt o rădăcină prielnică care, prin muncă, sper, să devină arbore întreg.

P.S. Dacă aș fi răspuns mâine la această întrebare, răspunsul meu ar fi fost altul. Și tot astfel peste douăzeci de ani, când aș fi vrut să mi se pună întrebarea. Aș fi dat probabil un răspuns mult mai concludent. Acum însă... cine sunt Eu? Cred că s-a remarcat că sunt băiat, am, evident, 17 ani, 2 luni, 28 zile și sunt în clasa a XI-a la LFI."

Cazul 2. Elevă, 18 ani, clasa a XII-a, Liceu de construcții.

„Deoarece am ajuns acum la vârsta adolescenței vreau să vă destăinui câteva trăsături ale caracterului meu, ale persoanei mele. Sunt o fată pot spune căreia îi place frumosul, binele, iubesc oamenii din jur, pe cei înțelegători. Sunt puțin timidă, îmi place

să ajut pe cei din jur, dar să fie nişte persoane care să te înţeleagă. Sunt harnică, cuminte, nu-mi place să fiu privită cu ochi răi. Sunt puţin ambiţioasă, sinceră şi uneori zgârcită. Îmi place să învăţ, să fiu elevă, să respect pe cei în vârstă. Nu-mi place să mă cert cu nimeni, evit aceste certuri."

Cazul 3. Elev, 17 ani, clasa a XII-a, Liceul de Filologie-Istorie.

„Dificil de răspuns mai ales când ai vârsta de 17 ani, vârsta adolescenţei, într-un fel o vârstă problemă. Sincer să fiu întrebarea m-a cam luat şi nu prea pe nepregătite, pentru că am reflectat câteodată asupra Eului meu. Pot să spun, analizând realist, că mă încadrez în aşa-zisele „cadre" ale acestei vârste. Sufletul mi-e bântuit uneori de întrebări contradictorii asupra viitorului, care se îmbină deseori cu sentimente nedesluşite. Sunt băiat, sunt în clasa a XII-a şi mă pregătesc pentru Filologie dar, ca să fiu sincer, îmi place mai mult istoria, numai că anumite condiţii mă împiedică să mă orientez spre ea".

Cazul 4. Studentă, 20 ani, anul III, Facultatea de Matematică.

„Eu sunt o fată de 20 de ani, la fel ca toate celelalte. Nu mă evidenţiez cu nimic în nici un domeniu. Nu fac nimic deosebit. Mă supăr pentru lucruri care de obicei îi supără pe oameni şi mă bucur pentru lucruri care de obicei îi bucură pe oameni. În viaţa mea nu au apărut niciodată evenimente deosebite care să atragă atenţia cuiva, care să preocupe mai multă vreme pe cineva (bineînţeles, afară de mine). Cine sunt Eu? Un om ca toţi ceilalţi, preocupată de problemele mărunte de fiecare zi. Uneori sunt fericită, alteori nu. Uneori îmi spun că sunt o norocoasă, alteori mă mir ce ghinionistă pot fi. Uneori simt că trăiesc, alteori mi se pare că viaţa trece pe lângă mine. Eu sunt un om fără aspiraţii prea înalte. Asta e!"

Cazul 5. Elevă, 17 ani, clasa a XII-a, Liceul Pedagogic.

„În sfârşit! Întrebarea atât de mult aşteptată a sosit. În fine, „cei mari" s-au decis să afle ce ne frământă pe noi! Este un pas, un PAS spre mai bine.

Cine sunt Eu? Nu pot fi decât EU, o fată de 17 ani şi jumătate, în pragul afirmării care, în sfârşit, are prilejul să vorbească. Sunt una dintre acele fiinţe ce nu dezvăluie secretele, sau dacă o fac, o fac pe sfert. Într-un fel sunt închisă, însă toţi care mă cunosc afirmă că sunt volubilă, prietenoasă, „directă", chiar ştrengăriţă. De ce nu? Este şi ăsta un mod de a-ţi ascunde timiditatea. Chiar cu acest prilej mi-am schimbat înclinaţia scrisului, pentru a nu fi recunoscută. Bine, dar e anonimă lucrarea (veţi spune!). Nu vă contrazic, dar e mai bine să-ţi iei o măsură de precauţiune.

Nu cred c-am fost supărată niciodată până acum (în adevăratul sens al cuvântului). Râd mereu, sunt tânără şi dacă nu râd acum, mai târziu am să mă îngraş. Poate că bucuria acestui test m-a făcut să-mi pierd şi fărâma de seriozitate şi melancolie care va fi în lucrările colegilor mei. Şi ce dacă?! Doar *eu* puteam scrie aşa. Am relaţii de colegialitate cu toate fetele din clasă şi cu Iulian (singurul nostru băiat) şi oriunde merg intru în vorbă cu oricine, dacă-mi face plăcere.

Câteodată mă înşel, foarte rar! Am spus că-mi place fizicul, dar nu m-am referit la ochi albaştri (îi am şi eu), părul blond, buze senzuale (gen Alain Delon), prefer stilul Humphry Bogart şi, de ce nu, Gheorghe Visu şi Claudiu Bleonţ. Am numai o prietenă adevărată şi un prieten (idem). Pe amândoi îi iubesc la fel. Amândoi mă consideră un copil pus pe năzbâtii, cu înfăţişare nepotrivită. Doar nasul nu se conformează aerului „sfânt" al figurii mele.

Preocupările mele sunt multiple: tenis, muzică (orice gen), pictură, film şi, în fine, TEATRUL (adevărata pasiune). Nu mă voi face actriţă. Prefer ceva mai aproape de pământ. Meseria de învăţătoare mi se potriveşte. Îmi plac copiii, dacă s-ar putea aş vrea să am o sută, dar să nu trec vârsta de 30 de ani.

Cel mai tare m-a impresionat şi mă va impresiona cuplul Jenny-Oliver (din *Love story*). Veţi spune — „ah!, iar chestia asta?". Pun pariu că nici 60% din cei ce-au citit cartea n-au înţeles adevăratul ei secret. Şi dacă e secret nu trebuie spus (ci doar aflat pe cont propriu, altfel n-are farmec). Cea mai frumoasă actriţă, după mine, a fost Sharon Tate, cea mai bună cântă-

reaţă de muzică uşoară — Kim Wilde şi de operă Maria Callas. Ca muzică populară prefer melodiile ardeleneşti şi în special cum cântă Dumitru Fărcaş. Lucrul pe care-l detest este acela de a mi se da „sfaturi prieteneşti"! Nu ascult decât de două persoane: TATA şi MAMA.

Îmi place să înot şi ador soarele (mai ales pe plajă). Dintre animale iubesc leii şi tigrii şi mi-e frică de... găini (asta este!). Nu mă îmbrac în pas cu moda (de la Paris, de la Berlin, de la New York). O prefer pe a mea, cea din Drumul Taberei, e mai frumoasă, mai naţională. Ştiţi ce-mi doresc pentru următorii cinci ani? Să nu mă mărit şi să nu mă cert cu actualul meu prieten pe care-îl plac (reţineţi nuanţa) la nebunie. Are un stil... personal (normal!). În cel de al cincilea an vreau să-l cunosc pe Robert Redford şi să-mi cumpăr „Guernica" lui Picasso. Nu râdeţi!, e perfect adevărat şi serios. Uraţi-mi succes (pauză două minute). Mulţumesc! Bună ziua!"

Cele 5 „autoportrete" sunt extrem de variate între ele, oferind posibilităţi mai mari sau mai mici de interpretare psihologică.

Caracterizările 1 şi 5 redau adolescenţa în toată „splendoarea" ei, cu teribilismele, extravaganţele sau chiar bizareriile ei (să ne amintim de „filosoful de 1 an", de „cei 100 de copiii", de dorinţa fetei de a-l cunoaşte pe Redford sau de a-şi cumpăra „Guernica"), cu optimismul ei debordant, dar şi un pic exagerat („nu m-am supărat niciodată"), cu absolutizările ei („sunt singurul care mă cunosc"), dar şi cu analiza lucidă, cu discernământul profund, ambele însoţite de o mare capacitate de autocunoaştere („Eu sunt doi...") sau de înclinaţie spre metaforă şi chiar spre maximă („sunt imperfect, dar cel mai aproape de perfecţiune"; „sunt rădăcina prielnică ce va deveni arbore întreg").

Caracterizările 2 şi 3 aproape că descumpănesc şi prima întrebare pe care o declanşează în minte este: „doar atât?". În timp ce în caracterizările 1 şi 5 se fac referinţe la peste 10 teme ale autocunoaşterii, în cele pe care le avem în vedere nu apar decât 2, cel mult 3 dintre acestea. Fata din caracterizarea 2 relatează despre preferinţele şi trăsăturile caracteriale pe care crede că le

posedă, iar băiatul din caracterizarea 3 oferă câteva date personale, opţiunile profesionale şi contradicţiile de care este cuprins. În aceste condiţii probabil că subiecţii respectivi, punându-şi tot mai des întrebarea „Cine sunt Eu?", vor reuşi să conştientizeze cât mai multe despre ei.

Caracterizarea 4 decepţionează, dacă avem în vedere şi vârsta persoanei respective. În faţa ei imediat ne vin în minte cuvintele lui Octavian Goga: „De multe ori privind în sufletul tău ţi se pare că stai în faţa unei case cu obloanele trase şi cu uşile închise. O mână necunoscută a scris pe o hârtie, în colţ, la poartă: Plecat fără adresă." Concluzia care se degajă de aici cred că este suficient de clară: dacă vrem să ne cunoaştem mai bine este necesar să ne deschidem uşile şi obloanele casei noastre sufleteşti, să pătrundem în ea, să ne analizăm gândurile, sentimentele, acţiunile, să ne cântărim calităţile şi defectele, să ne punem ordine în ele, păstrând ceea ce merită şi azvârlind ce este vechi, uzat, nefolositor. Mai mult decât atât, este utilă deschiderea uşilor şi obloanelor casei noastre sufleteşti nu doar pentru noi, ci şi pentru alţii, deoarece numai astfel ne vom „vedea" mai bine pe noi înşine. Să ne reamintim că n-am venit pe lume cu o oglindă în mână, ci că mai întâi ne oglindim în altul, pentru ca abia apoi, prin intermediul şi cu ajutorul acestuia, în noi înşine.

6. Ipostaze ale unei probe de cercetare şi cunoaştere a personalităţii

Într-un alt articol [1] propuneam o probă de cercetare şi cunoaştere a Eului şi personalităţii, denumită convenţional C S E („Cine sunt Eu?") care consta, în principal, în elaborarea de către subiecţi a unei compuneri scrise despre sine. Totodată, precizam tipurile de analiză şi criteriile evaluative utilizate în prelucrarea şi interpretarea compunerilor redactate de cei investigaţi. Deşi din descripţiile făcute reieşeau oarecum implicit şi valenţele probei respective, ne propunem ca în acest material să stăruim expres asupra lor. Din această perspectivă considerăm că în funcţie de persoana care elaborează compunerea, ca şi de cea care o utilizează, de intenţia şi finalitatea folosirii ei, proba C S E apare în trei ipostaze: ca probă de autocunoaştere şi autodezvăluire; ca probă de cunoaştere psihologică; ca probă de educare a intercunoaşterii.

1. C S E — CA PROBĂ DE AUTOCUNOAŞTERE ŞI AUTODEZVĂLUIRE

Din literatura de specialitate se ştie că autocunoaşterea (cunoaşterea de sine) este una dintre formele cele mai dificile ale cunoaşterii umane. Şi aceasta din mai multe considerente. În primul rând, pentru că obiectul cunoaşterii este realitatea psihică

[1] M. Zlate, *Inovaţii metodologice privind cercetarea şi cunoaşterea personalităţii*, „Revista de pedagogie", 1989, nr. 10.

a individului uman, mult diferită de realitatea fizică, chimică, biologică etc. Este infinit mai uşor să cunoaştem forma, culoarea, mărimea, greutatea, duritatea, asperitatea, compoziţia unui obiect fizic decât propriile noastre gânduri, sentimente, intuiţii, scopuri, tendinţe, motivaţii, aspiraţii, însuşiri temperamental-caracteriale etc. În al doilea rând, datorită faptului că subiectul face parte din obiect, ceea ce înseamnă că obiectul cunoaşterii este subiectul însuşi. Dacă în celelalte forme ale cunoaşterii umane unul este obiectul de cunoscut şi altul subiectul cunoscător, în domeniul cunoaşterii de sine obiectul şi subiectul se identifică, fapt care implică dedublarea acestuia din urmă în actul cunoaşterii. În al treilea rând, deoarece în domeniul celorlalte forme ale cunoaşterii umane suntem instruiţi şi instrumentaţi, învăţaţi cum să le realizăm, ne sunt transmise şi formate concepte, teorii, legi, dispunem de metode specifice ce sunt însuşite şi exersate în şcoală, în timp ce în faţa cunoaşterii de sine ne aflăm relativ descoperiţi, nedispunând nici de concepte, nici de instrumentele necesare realizării ei. În sfârşit, cunoaşterea de sine este mai dificilă decât alte forme ale cunoaşterii umane, pentru că şcoala nu oferă suficiente prilejuri elevului de a face proba existenţei ei. Procesul instructiv-educativ centrat pe evaluarea cunoştinţelor transmise, a capacităţilor formate, este mai puţin interesat de ceea ce gândeşte elevul despre sine, de faptul dacă el se cunoaşte sau nu, dacă dispune de capacitatea de a se autoevalua adecvat, de a se autodezvălui.

Tot din literatura de specialitate ştim că autocunoaşterea, deşi dificilă, este extrem de profitabilă pentru subiectul care o realizează, pentru activitatea sa şi pentru colectivitatea în care acesta trăieşte. Vasile Pavelcu [2] concepea cunoaşterea de sine nu ca autocontemplaţie, nu ca narcisism, nu ca un act de închidere în sine ci, dimpotrivă, ca o deschidere către sine, ca un efort de investigare, înţelegere şi explicare a Eului şi personalităţii în vederea stăpânirii lor. Cunoaşterea de sine facilitează orientarea şi dirijarea optimă a propriilor posibilităţi, sporeşte capacitatea de ameliorare şi corectare a trăsăturilor de persona-

[2] Vasile Pavelcu, *Invitaţie la cunoaşterea de sine*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970, pp. 1 şi urm.

litate, îndeosebi a celor negative, permite realizarea armoniei şi progresului personalităţii. Ea oferă bucuria descoperirii şi autodescoperirii, mirajul lumii spirituale, fascinaţia luării în stăpânire a propriului comportament devenind, astfel, o adevărată forţă existenţială şi acţională.

Aşa stând lucrurile, pe bună dreptate ne putem întreba: cum l-am putea determina sau ajuta pe elev să se introspecteze pentru a ajunge la cunoaşterea de sine; ce ar trebui întreprins pentru a grăbi şi facilita procesul autocunoaşterii şi autodezvăluirii? Mijloacele care ne stau la îndemână în vederea realizării acestor deziderate sunt, desigur, multiple şi variate. Considerăm însă că unul dintre ele îl reprezintă chiar proba sugerată de noi. Într-adevăr, solicitând elevul să elaboreze în scris o compunere despre sine în care să noteze tot ce ştie despre sine, aşa cum se cunoaşte şi, mai ales, aşa cât se cunoaşte, nu facem altceva decât să-l determinăm să se „cufunde" în sine, să se disece, să-şi decanteze părerile, să-şi conştientizeze tendinţele şi trăsăturile dominante, dar şi pe cele latente, pe cele recunoscute şi mărturisite public, dar şi pe cele ascunse, nemărturisite uneori nici sieşi, pe cele agreabile, dar şi pe cele dezagreabile. Uneori, proba C S E este poate primul prilej oferit elevului de a se gândi mai serios la sine. Mulţi dintre subiecţii noştri mărturiseau că din miile de întrebări pe care şi le-au formulat vreodată, întrebarea „Cine sunt Eu?" nu le-a venit niciodată în minte. Încercând să răspundă la ea, ei au fost obligaţi să se „autoforeze", să se „scormonească" pe dinăuntru, să-şi convertească stările subiective difuze în gânduri (cât mai) clare şi lucide. Dacă pentru cei care nu-şi mai puseseră niciodată întrebarea respectivă proba a avut darul de a-i ajuta pe direcţia primelor clarificări şi conştientizări, pentru cei care şi-o formulaseră de nenumărate ori, fiind deci obişnuiţi cu ea, proba C S E a reprezentat un mijloc de aprofundare şi sistematizare a informaţiilor despre sine, implicit, de progres în autocunoaştere.

Valoarea probei C S E de instrument declanşator al procesului autocunoaşterii şi facilitator al obiectivării ei este evidentă, de aceea nu mai stăruim asupra ei. Dintr-o perspectivă educaţională, problema care se ridică este aceea a *convertirii* ei într-un

instrument de educare a posibilităţilor autocunoaşterii şi de *obţinere a unui progres treptat* în acest domeniu. Simpla citire de către profesor, în faţa clasei, a 2–3 compuneri elaborate fie de elevii clasei sale, fie de elevi din alte clase, compuneri diferenţiate între ele prin gradul de extensie, complexitate, profunzime, relevanţă etc. i-ar putea ajuta pe elevi să conştientizeze o multitudine de aspecte implicate de autocunoaştere la care fie că nu se gândiseră deloc, fie că le minimalizaseră semnificaţia. Calea cea mai sigură însă de educare a capacităţii de autocunoaştere o constituie *aplicarea repetată* a probei. Se poate proceda în două moduri: 1. aplicarea nedirijată a probei; 2. aplicarea dirijată a acesteia. Prima modalitate presupune investigarea elevilor din timp în timp, la intervale mai mici sau mai mari, după un an şcolar, după un ciclu şcolar etc., fără a furniza nici un fel de indicaţii în legătură cu conţinutul propriu-zis al compunerilor despre sine. Analiza ulterioară a compunerilor făcută de profesor arată dacă elevul a făcut sau nu progrese în cunoaşterea de sine (dacă s-a schimbat atitudinea faţă de acest proces, dacă s-a înmulţit numărul temelor autocunoaşterii, dacă profunzimea analizelor este mai evidentă etc.). Cea de a doua modalitate este mai elaborată, putând fi concepută şi aplicată în mod diferenţiat, repetarea implicând nu doar o simplă dirijare, ci şi sporirea gradelor de dificultate. Ea ar putea îmbrăca următoarele forme acţionale:

a. solicitarea elevilor de a elabora compuneri despre sine prin considerarea *cât mai multor teme ale autocunoaşterii*. Pentru a facilita acest proces, profesorul atrage atenţia elevilor că a te cunoaşte pe tine nu înseamnă doar a-ţi nota numele, vârsta, sexul, câteva trăsături de personalitate sau câteva activităţi preferate, ci infinit mai mult. Cu acest prilej pot fi înşirate şi comentate celelalte teme ale autocunoaşterii, sugerându-se că referirea în autoportretizări la cât mai multe dintre acestea, precizarea modului personal de a fi în raport cu ele, evitarea unilateralizărilor, a reducţiilor simpliste la una-două teme, echivalentă cu sărăcirea imaginii de sine, constituie criterii importante ale profunzimii şi autenticităţii cunoaşterii de sine;

b. sfătuirea elevilor de a *transforma* temele şi subtemele cunoaşterii de sine într-o *grilă* utilizabilă ori de câte ori îşi son-

dează personalitatea. Diferite variante de răspuns la una sau alta dintre temele autocunoaşterii pot fi convertite în întrebări la care urmează să se răspundă. De exemplu: care este atitudinea mea faţă de propria-mi înfăţişare fizică (mă plac, mă detest, îi acord o mare importanţă, o ignor, îmi fac din „perfecţionarea" sau „valorificarea" ei un scop în viaţă?). Sau: ce părere am despre părinţii mei (îi admir, îi dispreţuiesc, îi doresc întotdeauna lângă mine, îi „exploatez" la maximum, vreau să scap cât mai repede de tutela lor?). Cu cât va răspunde mai sincer la asemenea întrebări, fără autoînşelări, mascări, ifose desuete, cu atât elevul va ajunge să-şi cunoască mai repede şi mai bine propriul Eu;

c. sugerarea elevilor de a elabora, în timp, câte o *compunere de sine stătătoare pentru fiecare temă a cunoaşterii de sine*. Deşi această modalitate acţională este cea mai complexă şi dificilă, se pare că ea este cea mai productivă. Aceasta, deoarece presupune înaintarea treptată în procesul autocunoaşterii, de la simplu la complex, de la aspectele exterioare, oarecum de suprafaţă, spre aspectele profunde, autentice, de la aparenţă, la esenţă. Ea creează nu doar obişnuinţa şi plăcerea elevului de a se introspecta, dar conduce şi la sporirea capacităţilor sale de autocunoaştere şi autoînţelegere, soldată cu amplificarea încrederii în sine.

Aplicarea repetată a probei C S E duce concomitent şi la educarea capacităţii de autodezvăluire a elevilor, fapt, cum arătam, neglijat deseori în procesul instructiv-educativ.

2. C S E — CA PROBĂ DE CUNOAŞTERE PSIHOLOGICĂ

Profesorul are nu doar îndatorirea de a şti ce şi cât cunoaşte elevul despre fenomenele naturale şi sociale, cât de bine şi-a însuşit cunoştinţele transmise, ci şi ce şi cât ştie despre sine însuşi, cât de bine sau cât de superficial se cunoaşte pe sine. Cu cât educatorul va cunoaşte mai profund elevul ca realitate psihică (spirituală, comportamentală), cu atât îşi va desfăşura în condiţii optime rolurile sale instructiv-educative. De altfel, capacitatea de cunoaştere psihologică a elevilor, pe care trebuie

s-o deţină educatorul, este considerată de specialişti [3] ca reprezentând una dintre aptitudinile pedagogice esenţiale ale cadrului didactic. O multitudine de aspecte psihocomportamentale ale elevului, cum ar fi: vorbirea, scrierea, angajarea în activitate, gestica, expresivitatea emoţională etc. îl pot ajuta pe profesor să descifreze realitatea psihică mai profundă şi uneori mai imprevizibilă a elevului. Cum ar putea însă profesorul să deceleze imaginea despre sine a elevului, dacă acesta se cunoaşte sau nu, cât de profund sau cât de superficial se cunoaşte, cât de aproape sau cât de departe este de propria-i esenţă, ce crede, ce gândeşte despre propria sa personalitate? Desigur, unele metode cum ar fi convorbirea, biografia, autobiografia asistată, studiul documentelor personale (jurnale de însemnări, scrisori etc.), sunt mijloace deosebit de utile. Proba C S E s-ar putea încadra şi ea în rândul acestora. Analiza cantitativă şi calitativă a compunerilor despre sine elaborate de elevi (a primei lor reacţii faţă de întrebarea formulată, a temelor şi subtemelor autocunoaşterii, a manierelor generale de redactare a lucrărilor) — care constituie adevărate grile explicativ-interpretative — sporeşte considerabil informaţia profesorului despre obiectul şi subiectul acţiunilor sale instructiv-educative. După părerea noastră, proba C S E are pentru profesor următoarele valenţe:

a. oferă acestuia prilejul de a *descoperi* aspecte, laturi, trăsături noi ale elevilor pe care până la acea dată nu le cunoştea (nu puţini au fost profesorii care parcurgând compunerile elaborate de elevii lor mărturiseau că au descoperit un univers fascinant, că unii elevi li s-au relevat sub o altă înfăţişare decât cea cunoscută de ei, că despre mulţi dintre ei n-ar fi bănuit niciodată că au o asemenea imagine despre sine);

b. îl conduce pe profesor la *restructurarea* vechii sale imagini despre elev, procesul restructurativ evoluând fie spre îmbogăţirea şi amplificarea imaginilor şi informaţiilor anterioare, fie spre corectarea lor, în ambele cazuri schimbarea semnificaţiei imaginii profesorului despre elev fiind benefică (se combat în

[3] Al. Roşca, B. Zörgö, *Aptitudinile*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972, p. 113, vezi şi: Nicolae Mitrofan, *Aptitudinea pedagogică*, Bucureşti, Editura Academiei, 1988.

felul acesta efectele negative ale unei posibile erori perceptive, şi anume a inerţiei percepţiei sociale, datorată rămânerii în urmă a imaginii perceptive faţă de evoluţia comportamentului);

c. constituie un important *mijloc de control şi verificare* a imaginii profesorului vizavi de imaginea elevului despre sine, nu doar în ceea ce priveşte corectitudinea sau incorectitudinea ei, ci şi în ceea ce priveşte extensia, profunzimea şi autenticitatea acesteia (fapt care îl poate ajuta pe profesor la selectarea şi utilizarea mai riguroasă a mijloacelor de intervenţie instructiv-educativă). Pe lângă aceste valenţe directe, proba C S E îşi relevă şi o altă dublă utilitate, ea putând fi convertită atât într-un mijloc de diagnosticare a capacităţii de cunoaştere psihologică a profesorului, cât şi într-unul de antrenare şi educare a acesteia. Un pedagog sovietic (F. N. Gonobolin [4]) pentru a determina capacitatea profesorilor de a-şi cunoaşte elevii, a formulat elevilor o serie de întrebări, le-a consemnat răspunsul, apoi a invitat profesorii care predau la clasa respectivă să spună cum a răspuns fiecare elev. A descoperit trei categorii de profesori: unii care au „ghicit" aproape toate răspunsurile; alţii care le-au „ghicit" în proporţie de jumătate; în fine, alţii care n-au putut indica corect nici măcar unul dintre răspunsurile elevilor. Cele trei categorii de profesori reprezintă tot atâtea exemple care ilustrează dezvoltarea inegală a aptitudinii de cunoaştere psihologică a profesorilor. Asemănător s-ar putea proceda şi cu proba noastră. Dacă s-ar cere profesorilor care predau la o clasă să identifice elevii, evident, nu după scris, deşi şi acest criteriu este important, ci după conţinutul compunerilor elaborate, vom descoperi, probabil, aceleaşi categorii ca mai sus. Personal am întâlnit unele cadre didactice care îşi identificau cu uşurinţă elevii, dar şi altele care se aflau în imposibilitatea de a realiza măcar câteva identificări corecte. „Descoperirea" rapidă a elevilor care au elaborat compuneri devine cu atât mai semnificativă cu cât uneori elevii încearcă prin diverse modalităţi (furnizarea unor informaţii false despre sine şi despre cei din anturajul lor imediat, schimbarea scrisului etc.) să inducă în eroare. Iată un exemplu sugestiv: o elevă din clasa a XI-a nota în compunerea ei: „Trebuie să încep cu afirmaţia că sunt singură la părinţi, ceea

[4] F. N. Gonobolin, Apud: Al. Roşca, B. Zörgö, *op. cit.*, p. 114.

ce-mi convine enorm. Nu-mi imaginez cum ar fi fost să am o soră sau un frate mai mic sau măcar de aceeaşi vârstă cu mine; dragostea părinţilor pentru mine ar fi trebuit împărţită în două, garderoba (bogată, ce-i drept) mi-ar fi aparţinut pe jumătate ş.a.m.d. Sunt egoistă (dar şi sinceră, nu?)". Pe marginea acestui fragment, profesoara care l-a citit a notat: „Nu, nu eşti sinceră. Ştii bine că mai ai o soră." Aceeaşi profesoară a notat cu mare exactitate numele fiecărei eleve pe compunerile elaborate, fapt care demonstrează capacitatea de cunoaştere psihologică dezvoltată a acesteia.

Cum arătam ceva mai înainte, proba C S E are pentru profesor nu doar valoarea unui instrument de diagnosticare a propriei sale capacităţi de cunoaştere psihologică, ci şi pe aceea a unui mijloc de exersare a acesteia. Capacitatea de cunoaştere psihologică este inegal dezvoltată şi deci inegal productivă. Aceasta nu înseamnă însă că profesorii cu o capacitate de cunoaştere psihologică mai puţin dezvoltată nu şi-o pot forma şi amplifica. Dimpotrivă, acest lucru este întru totul posibil, prin utilizarea frecventă a exerciţiului. Pus în situaţia de a efectua cât mai multe identificări ale elevilor care au elaborat compuneri despre ei înşişi, profesorul îşi va perfecţiona treptat capacitatea de cunoaştere psihologică a elevilor. Semnul distinctiv al maturizării acestei capacităţi îl reprezintă identificarea rapidă nu doar a elevilor din clasa la care un profesor este diriginte, ci şi a celor cu care el are contacte mai rare, sporadice.

3. C S E — CA PROBĂ DE EDUCARE A CAPACITĂŢII DE INTERCUNOAŞTERE

Dat fiind faptul că în cadrul procesului instructiv-educativ importantă este nu numai cunoaşterea elevilor de către profesor sau a elevilor de ei înşişi, ci şi a elevilor între ei, de asemenea, dat fiind faptul că elevii sunt deficitari tocmai în ceea ce priveşte cunoaşterea lor reciprocă, sugerăm transformarea probei C S E într-un mijloc de educare a capacităţii de intercunoaştere. O asemenea transformare are ca fundament teoretico-metodologic concepţia lui Gh. Zapan [5] care a stat la baza elaborării

[5] Gh. Zapan, *Cunoaşterea şi aprecierea obiectivă a personalităţii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, pp. 293-330.

metodei aprecierii obiective a personalităţii. În cazul nostru, deşi în condiţii diferite, este vorba tot despre educarea capacităţii de apreciere, mai bine spus de interapreciere. Sub raport practic-acţional se poate proceda astfel: profesorul citeşte, în faţa celorlalţi, compunerea elaborată de un elev, atrăgând acestuia atenţia de a nu se „demasca" prin nimic, apoi cere elevilor clasei să noteze pe o foaie de hârtie numele elevului a cărui autoportretizare cred că a fost citită. (La rândul său profesorul poate face aceeaşi operaţie.) După ce se recoltează răspunsurile şi elevul a cărui autocaracterizare a fost citită se „desconspiră", anunţând că a lui a fost lucrarea prezentată, se vede în ce măsură aprecierile celorlalţi au fost corecte sau nu. Dacă elevii se cunosc foarte bine între ei, atunci vor „ghici" cu uşurinţă despre cine a fost vorba. Dacă, dimpotrivă, intercunoaşterea este precară, răspunsurile vor fi extrem de variate şi neconcordante, fiecare elev indicând pe un altul. Se poate organiza apoi o discuţie asupra cauzelor care au facilitat sau perturbat intercunoaşterea, acestea ţinând atât de particularităţile subiectului a cărei autocaracterizare a fost citită, cât şi de cele ale auditorilor, evaluatorilor. În principal, aceste cauze sunt următoarele:

a. *gradul de transparenţă al subiectului care urmează a fi evaluat.* Este ştiut faptul că unii oameni au capacitatea de a furniza mai multe informaţii despre ei, fiind, de aceea, foarte transparenţi, alţii, în schimb, redau mai puţine informaţii despre ei înşişi, fiind mai opaci, mai greu de descifrat. Se înţelege de la sine că mult mai uşor va putea fi identificat un elev care a făcut referiri în compunerea sa la mai multe teme şi subteme ale autocunoaşterii, decât un altul care a fost mai „zgârcit" cu informaţiile, nereferindu-se decât la 2-3 teme şi subteme ale cunoaşterii de sine. Nu trebuie să pierdem din vedere nici faptul că unii elevi furnizează nu imaginea reală, autentică pe care o au despre ei înşişi, ci imaginea considerată de ei convenabilă pentru alţii. Nici tendinţa de disimulare nu le este întotdeauna străină, deşi aceste fenomene sunt mult mai des întâlnite la adulţi decât la copiii şi adolescenţii care, în virtutea particularităţilor lor de vârstă, sunt mult mai tentaţi de a spune adevărul despre ei înşişi (atât cât îl cunosc);

b. *gradul de relevanţă al informaţiilor furnizate*, unele dintre ele fiind foarte relevante, în timp ce altele mediu şi slab relevante sau chiar irelevante. Se ştie din psihologia generală că atunci când dintr-un obiect fizic lipsesc însuşirile puternic relevante, acesta nu mai este perceput ca tare, ci ca un alt obiect. Dacă, dimpotrivă, lipsesc însuşirile irelevante sau cele slab relevante pentru obiectul respectiv, acesta va fi perceput ca atare. Pornind de la această legitate, pe care o considerăm valabilă şi pentru percepţia socială, deci pentru percepţia semenului, putem imagina două modalităţi acţionale: în una dintre ele se citeşte autoportretizarea unui elev din care, în mod deliberat, au fost omise informaţiile cu un mare grad de relevanţă, cerându-se apoi identificarea elevului căruia îi aparţine lucrarea respectivă; într-o a doua modalitate acţională, se citeşte o autoportretizare din care se omit unele informaţii irelevante sau slab relevante pentru persoana în cauză. Se va constata că efectele sunt aceleaşi ca şi în cazul perceperii obiectelor fizice. Adică, în primul caz elevul despre care este vorba va fi greu identificat, în timp ce în cel de al doilea caz nu se vor întâmpina nici un fel de dificultăţi. Ne-am convins de aceasta într-un experiment organizat cu studenţii anului I Matematică-Fizică, după un semestru de studiu, când procesul intercunoaşterii se afla într-o fază incipientă. Am citit studenţilor autocaracterizarea unei studente din care am omis câteva informaţii relevante. Cerându-le apoi să identifice studenta respectivă am constatat că s-au întâmpinat mari dificultăţi. De îndată ce am furnizat şi informaţia relevantă, pretextând că am uitat s-o citesc (era vorba despre anumite particularităţi de pronunţie ale studentei respective: „Când am venit aici aproape toţi râdeau — ori de mine, ori de accentul meu de moldoveancă. Atunci m-am supărat şi mi-am zis că n-o să mi-l schimb niciodată, chiar dacă va fi posibil"), identificarea s-a făcut extrem de uşor. Iată deci că în procesul intercunoaşterii o mare importanţă o are nu numai numărul temelor sau subtemelor cunoaşterii de sine care figurează în lucrarea unei persoane, ci şi gradul de relevanţă al informaţiilor furnizate. De aceea, analiza cantitativă trebuie neapărat corelată cu analiza calitativă a informaţiilor.

c. *abilitatea celor care evaluează de a discerne şi sesiza esenţialul, de a identifica rapid şi corect caracteristicile personale, diferenţiale.* O asemenea împrejurare ne atrage atenţia asupra faptului că în procesul intercunoaşterii o mare importanţă o au persoanele care se află în relaţie, atât cea care este cunoscută, cât şi cea care cunoaşte. Aceasta din urmă ar putea dispune de o capacitate de cunoaştere mai mare sau mai mică, cu o funcţionalitate diferită dependent de particularităţile situaţiei, fapt care va afecta profund procesul intercunoaşterii. Astfel, sunt persoane care, chiar în condiţii de deficit informaţional, reuşesc să realizeze identificări rapide, dar şi persoane care, chiar în condiţii de exces informaţional fac identificări eronate. În afara capacităţii de gândire, de relaţionare suplă şi profundă a informaţiilor, de stabilire a relaţiilor de la cauză la efect, în procesul percepţiei şi evaluării sociale (interpersonale) intervin şi alţi factori. G. W. Allport [6] stabilea chiar 10 asemenea factori ce îşi spun cuvântul, facilitând sau perturbând percepţia socială. În anumite condiţii determinate ei duc chiar la apariţia unor iluzii perceptive. Indulgenţa exagerată în percepţia şi evaluarea unei persoane, prudenţa excesivă, efectul de hallo, simplificarea nepermisă, stereotipia etc. sunt tot atâtea erori ce ar putea surveni în procesul interaprecierii.

Discutând cu elevii cauzele care influenţează (pozitiv sau negativ) intercunoaşterea, profesorii le conştientizează nu doar complexitatea acestui proces, dar le furnizează şi o serie de informaţii şi procedee psihosociale care i-ar putea ajuta în optimizarea intercunoaşterii şi interaprecierii. Dacă se procedează în acest fel de mai multe ori, asigurându-se fiecărui elev şansa de a identifica pe colegi şi de a fi identificat, la rândul său, de ceilalţi colegi ai săi, se va obţine un progres sigur în educarea capacităţii de intercunoaştere şi interapreciere. Concomitent, profesorul, supus aceluiaşi procedeu, îşi va verifica propriile sale informaţii sau intuiţii despre elevi, se va exersa în cunoaşterea elevilor săi. Se vor crea astfel premisele deschiderii şi închiderii, totodată, a triadei: autocunoaştere, cunoaştere, intercunoaştere — convertite în procedee de educaţie şi autoeducaţie.

---

[6] G. W. Allport, *Structura şi dezvoltarea personalităţii*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1981, pp. 502-507.

NIVELURILE PERSONALITĂŢII

Multă vreme personalitatea a fost abordată dintr-o perspectivă aproape exclusiv *intrapsihică.* Celebra structură tripartită a ei care se axează pe investigarea naturii psihice a componentelor personalităţii (temperament, aptitudini, caracter) şi a relaţiilor dintre ele stă mărturie în acest sens. Cu timpul însă personalitatea a început să se „deschidă" şi spre alte dimensiuni decât cele psihice. Mai întâi ea s-a deschis spre dimensiunile biologice (anatomo-fiziologice) şi chimice, apărând în felul acesta nevoia de *integrare organismică*, după cum se exprima Julius Seeman (1982), funcţionarea optimală a acestor subsisteme ducând la coerenţă şi la maximizarea performanţelor întregului sistem. Mai apoi, personalitatea s-a deschis şi mai pregnant spre lume, spre realitatea fizică şi socială înconjurătoare ea fiind interpretată de Joseph Nuttin (1985) ca o *structură bipolară Eu-Lume.* Totodată, au început să fie sesizate şi *nivelurile funcţionale ale personalităţii.* În afara celui intrapsihic, s-au conturat încă două niveluri distincte, şi anume: *nivelul interpersonal* şi *nivelul transpersonal.* Primul a fost sesizat şi fundamentat teoretico-metodologic de psihologul american R. F. Bales care în 1970 într-una dintre lucrările sale (*Personality and Interpersonal Behavior*) lansa în lumea psihologilor conceptul de personalitate interpersonală şi o metodă de diagnosticare a comportamentului interpersonal. Cel de al doilea nivel a făcut obiectul de studiu al unei orientări psihologice, aşa-numita psihologie transpersonală, apărută tot prin anii '70 în cadrul psihologiei umaniste americane, ca o excrescenţă a ei. Acestor două niveluri funcţionale ale per-

sonalităţii le-am dedicat în 1984 şi 1985 studiile pe care le prezentăm în capitolul de faţă. După cum se va putea constata, nivelul interpersonal ne-a interesat mai ales sub raport metodologic, el sugerându-ne noi posibilităţi de analiză şi interpretare a rezultatelor decât cele propuse de Bales, şi chiar variante diagnostice diferite de ale psihologului american. Cel de al doilea nivel, cel transpersonal, ne-a intrigat atât prin ineditul lui, cât şi prin unele puncte nevralgice. Tocmai de aceea l-am abordat dintr-o perspectivă critică. Un coleg, cu largi deschideri către transcendental şi transpersonal, mi-a reproşat că am fost prea dur cu psihologia transpersonală. Se prea poate. Prin anii '80 însă, imediat după lovitura de graţie dată psihologiei româneşti de cuplul megaloman, una dintre puţinele posibilităţi de a face cunoscută o concepţie psihologică, subliniez, psihologică, era prezentarea ei însoţită de critică. Aceasta ar fi o explicaţie plauzibilă şi mai ales comodă pentru mine, ea nu a fost însă singura şi nici cea principală. Când am scris critic despre psihologia transpersonală mă aflam sub două influenţe, una raţională, alta emoţională. Influenţa raţională o reprezenta autoritatea de necontestat a unui mare personolog american G. W. Allport, care s-a raportat critic la unele orientări din psihologia personalităţii apărute la graniţa ştiinţei sau chiar dincolo de marginile ei şi pe care le-a şi numit, de altfel, „mahalalele psihologiei". Influenţa emoţională era provocată de circumstanţele anilor '80 şi de efectele lor asupra psihologiei şi psihologilor. Psihologia transpersonală apela (şi apelează) la o serie de tehnici printre care şi meditaţia transcendentală care a fost folosită ca pretext pentru desfiinţarea psihologiei şi marginalizarea psihologilor. Probabil că, în acel moment, analiza critică a psihologiei transpersonale a reprezentat pentru mine un fel de catarsis sau de defulare. Fără doar şi poate că de atunci discursul critic la adresa psihologiei transpersonale s-a atenuat mult, el nu a dispărut însă. Atitudinea rezervată pe care o am şi astăzi faţă de psihologia transpersonală îmi este confirmată şi întărită de unele fapte care nu sunt deloc circumstanţiale. Ultimul *Congres Internaţional de Psihologie*, cel de al 26-lea, desfăşurat între 16-21 august 1996 la Montreal, Canada, a fost, aş putea spune, mai mult decât rezervat faţă de

psihologia transpersonală. În volumul rezumatelor lucrărilor prezentate la Congres (Vezi: *International Journal of Psychology*, vol. 31, Issues 3-4, 1996) la indexul final de subiecte termenul de „transpersonal" sau de „psihologie transpersonală" nu figurează. Am descoperit totuşi o comunicare pe această temă în interiorul volumului, însoţită însă de un semn de întrebare „Psihologia transpersonală în calitate de psihologie ştiinţifică: un vis imposibil?". G. Guindon şi J. Leahey de la Universitatea Laval, Saint-Foy din Québec (Canada), autorii ei, arată că psihologia transpersonală utilizează o metodologie „eclectică" amalgamând cercetările ştiinţifice cu cele spirituale orientale, ezoterice şi psihoterapeutice şi recurgând la cunoştinţe multiple adeseori ireconciliabile. Considerând orientarea echivocă a cercetărilor din psihologia transpersonală este permis să ne întrebăm, arătau ei, dacă ea poate aspira legitim la statutul de psihologie ştiinţifică. Oricum problema rămâne deschisă, doar viitorul aducându-i soluţionarea.

1. Un procedeu de analiză a comportamentului interpersonal

În anul 1970, în lucrarea sa *Personality and Interpersonal Behavior*, Robert Freed Bales — profesor de relaţii sociale la Universitatea Harvard şi director al Laboratorului de Relaţii Sociale aparţinând aceleiaşi universităţi — aducea două contribuţii majore pentru psihologia socială[1]. Prima se referea la punerea în circulaţie în literatura de specialitate psihologică a conceptului de „personalitate interpersonală", iar cea de-a doua la imaginarea unei tehnici de determinare a unui asemenea tip de personalitate.

Personalitatea interpersonală sau, mai bine spus, *nivelul* sau *dimensiunea interpersonală* a personalităţii nu este altceva decât personalitatea individului aşa cum este ea văzută de toţi ceilalţi membri ai grupului, aşa cum se relevă ea grupului în funcţie de natura şi structura acestuia, de statutele şi rolurile membrilor, de interacţiunile care au loc între participanţi, de contribuţia adusă de fiecare la realizarea scopurilor grupului. Importanţa unui asemenea tip de personalitate este cu atât mai mare cu cât ea se constituie ca un rezultat al acţiunii şi interacţiunilor individului în cadrul grupului, apărând, în final, ca o sinteză a ceea ce este tipic pentru individul respectiv, a ceea ce este comun despre el în mintea celorlalţi membri ai grupului.

[1] Robert Freed Bales, *Personality and Interpersonal Behavior*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1970.

Este ştiut faptul că unele grupuri permit sau facilitează manifestarea anumitor laturi ale personalităţii, în timp ce altele nu permit un asemenea fapt, chiar dacă laturile respective sunt prezente la un individ şi el ar dori să şi le manifeste în grup. Or, în dinamica concretă a grupului contează personalitatea manifestată a individului, cea pe care acesta o face cunoscută celorlalţi sau pe care grupul îi permite s-o exteriorizeze şi nicidecum personalitatea sau laturile latente, ascunse ale personalităţii, exprimate, eventual, în afara graniţelor grupului. În alte grupuri este posibil să acţioneze alte laturi şi trăsături de personalitate, ceea ce permite ca alte dimensiuni ale personalităţii individului să intre în comportamentul său interpersonal. Tocmai de aceea, Bales vorbeşte despre personalitate în termenii „rolurilor de grup" ale acesteia. „Comportamentul unei persoane — scrie el, incluzând ceea ce face şi spune aceasta într-un grup particular, aşa cum este el văzut prin percepţiile şi expectaţiile tuturor membrilor grupului, ca şi prin expectaţiile care rezultă de la el însuşi, poate fi numit *rolul său de grup*. Acest rol nu este acelaşi lucru cu personalitatea sa. Personalitatea individului consistă în caracteristicile sale ca fiinţă totală"[2]. Tocmai acest rol îl reprezintă, după Bales, comportamentul interpersonal sau „personalitatea interpersonală" care „reflectă doar o faţetă a personalităţii individului, generată de un anumit grup particular, de structura sa şi de rolul individului dat în cadrul grupului, de expectaţiile pe care alţii le au faţă de el"[3]. Bales atrage atenţia asupra faptului că nu întotdeauna putem fi siguri că această faţetă este cea reală, autentică, că ea ar fi cea care exprimă cel mai bine personalitatea dată. Totuşi, cunoaşterea ei va permite înţelegerea mai bună a personalităţii particulare a individului, a conflictelor interne ale acestuia, a relaţiilor dintre personalitate şi rolurile de grup ale personalităţii.

[2] *Ibidem*, p. 10.
[3] *Ibidem*, p. 11.

Tehnica de determinare a personalităţii interpersonale este foarte laborioasă şi le depăşeşte, din anumite puncte de vedere, pe cele tradiţionale. În procesul stabilirii ei Bales s-a lovit de trei categorii de dificultăţi: 1. persistenţa ipotezei clasice potrivit căreia în cadrul grupurilor sociale asistăm la o *distribuţie unidimensională progresivă* a statutelor şi rolurilor indivizilor (în sensul că, în momente diferite, indivizii ar juca roluri diferite); 2. tehnicile cunoscute (şi devenite clasice) de investigare a personalităţii (chestionarele, inventarele, testele de personalitate) pun în evidenţă o personalitate aşa cum este văzută de *ea însăşi* şi nu aşa cum este văzută *de alţii;* 3. cele mai multe dintre aceste tehnici, fie ele bi- sau multidimensionale (Eysenck, Cattell etc.), operează cu trăsături de personalitate puse pe *acelaşi plan.*

Bales, analizând diferite tipuri de grupuri sociale, constată că personalitatea umană se specializează în raporturile interpersonale pe direcţia diferitelor seturi comportamentale care sunt, mai apoi, diferenţiat distribuite în spaţiul interpersonal. De exemplu, utilizând tehnica observaţiei sistematice pe baza categoriilor informaţional-comunicaţionale el a descoperit că unii dintre membrii grupului se specializează pe direcţia rezolvării problemelor („specialiştii tehnici ai sarcinii"), în timp ce alţii se specializează în crearea atmosferei socio-afective în cadrul grupului („specialiştii în problemele socio-afective")[4]. Desigur însă că specializarea personalităţii în diferite tipuri de comportamente interpersonale este mult mai numeroasă decât cea stabilită iniţial de Bales dată fiind diversitatea structurilor ei factoriale ca şi datorită diversităţii condiţiilor psihosociale ale mediului şi contextului în care evoluează. Tocmai de aceea, Bales îşi propune să stabilească şi alte tipuri de personalitate, şi alte roluri de grup care să exprime mai nuanţat dimensiunea interpersonală a personalităţii membrilor grupurilor sociale.

Cea de-a doua dificultate este depăşită de Bales prin solicitarea subiecţilor să evalueze o serie de trăsături de personalitate sau de comportamente interpersonale nu doar ale lor proprii, ci

[4] Robert Freed Bales, *Interaction process analysis: a method for the study of small groups*, Reading, Mass: Addison-Wesley, 1950.

şi ale celorlalţi membri ai grupului. Aşadar, subiectul trebuie să se autoevalueze dar să şi evalueze, să se autopercepă, dar să şi perceapă şi să aprecieze comportamentele interpersonale ale tuturor celorlalţi membri ai grupului. Un asemenea fapt nu este posibil de realizat pe orice tip de grup, în orice fel de grup, indiferent de faza lui de dezvoltare. Dimpotrivă, el nu poate fi realizat decât în grupurile care au deja o „istorie", un „trecut", care au fost deci formate şi acţionează mai de mult, în care membrii se cunosc bine unii pe alţii tocmai în virtutea acestui fapt. De aceea, Bales recomandă aplicarea tehnicii sale pe aşa-numitele „grupuri auto-analitice competente", adică pe grupuri care dispun de un oarecare antrenament pe direcţia posibilităţilor de observaţie, pătrundere, analiză şi evaluare autentică a diferitelor tipuri de comportamente de grup, a dinamicii acestor comportamente, care şi-au cristalizat, totodată, o atitudine pozitivă şi responsabilă cu privire la activitatea de apreciere şi autoapreciere.

În sfârşit, cea de-a treia dificultate este depăşită de Bales prin construirea unui model spaţial tridimensional al personalităţii interpersonale. Acest model cuprinde şase tendinţe opuse două câte două, orientate în cele trei planuri spaţiale: tendinţele de dominare şi supunere (reprezentând dimensiunea „superioară" — upward — U, şi cea „inferioară" — downward — D); tendinţele de conservatorism şi radicalism (reprezentând dimensiunea „anterioară" — farward — F, şi pe cea „posterioară" — bacward — B); tendinţele de sociabilitate şi cele de izolare (reprezentând dimensiunea „pozitivă" — positive — P, şi pe cea „negativă" — negative — N)[5].

[5] În stabilirea acestor tendinţe Bales s-a bazat pe contribuţiile aduse deja în literatura de specialitate de alţi autori. Astfel, cele două dimensiuni ale modelului bidimensional construit de F. Timothy Leary (1957) şi anume, „dominanţă spre supunere" şi „dragoste spre ură" corespund dimensiunilor „superior-inferior" şi „pozitiv-negativ" din modelul lui Bales. La fel, dimensiunile spaţiului tridimensional construit de C. E. Osgood (1957) şi anume „bun spre rău", „iute spre lent", „puternic spre slab", ar putea fi asociate cu dimensiunile „pozitiv-negativ", „trecere de la superior-inferior la inferior-anterior" şi „trecere de la superior-anterior la inferior-posterior" în modelul lui Bales. Vezi: R. F. Bales, *Personality and Interpersonal Behavior* ... pp. 52-53.

Din combinarea celor şase tendinţe apar 27 tipuri de personalităţi interpersonale, fiecărui tip corespunzându-i una, două sau trei din cele şase tendinţe. Tipurile de personalitate au un nume ce sugerează direcţia valorică a realizării comportamentului individului în grup. De exemplu, tipul U: orientat spre putere şi succese/avantaje materiale; tipul NF: orientat spre obiectivitate; tipul UNB: orientat puternic spre individualism şi recompense etc. „Aceste tipuri — scrie Bales — sunt definite în termenii modurilor în care persoana este percepută şi evaluată de ceilalţi în grup. Aceste percepţii şi evaluări depind de personalitatea sa, de comportamentul său şi de poziţia sa în grup, ca şi de aceea a tuturor celorlalţi membri ai grupului“[6].

La baza stabilirii celor 27 tipuri de personalitate interpersonală stă o impresionantă muncă desfăşurată de Bales împreună cu colaboratorii săi (A. S. Couch, G. Kassebaun, P. Slater) pe direcţia organizării rezultatelor unor vaste cercetări de analiză factorială a atitudinilor sau a percepţiei şi comportamentului interpersonal. În mod direct Bales foloseşte şi dezvoltă două tipuri de analiză factorială a personalităţii descrise de A. S. Couch, şi anume: analiza „domenică“ (ce are în vedere studiul analitic factorial şi corelaţional al personalităţii pe bază de teste de personalitate scrise şi standardizate) şi analiza „interdomenică“ (ce are în vedere studiul analitic factorial şi corelaţionar al domeniilor care apar la nivelul interpersonal, într-o perspectivă integratoare: percepţie şi atitudini interpersonale, comportament interpersonal, interacţiune generată şi primită, valoarea interacţiunii, conţinutul opiniilor, relaţiilor interpersonale etc.). Mai ales acest din urmă tip de analiză a fost dezvoltat de Bales, utilizând şi alte metode decât cele propriu-zis factoriale şi corelaţionale[7].

Modelul de personalitate propus de Bales condensează o mare cantitate de informaţii existente în cercetarea psihologică şi reuşeşte să integreze dimensiunea interpersonală în structura generală, globală a personalităţii.

[6] R. F. Bales, *op. cit.*, p. 4.
[7] *Ibidem*, p. 391 şi urm.

*

Pentru a vedea în ce măsură modelul propus de Bales oferă posibilităţi autentice de cunoaştere a rolurilor de grup, a comportamentelor interpersonale, am întreprins o cercetare concretă pe mai multe categorii de grupuri sociale (şcolare, de muncă, de sportivi, de cadre didactice universitare). Dat fiind faptul că rezultatele obţinute sunt asemănătoare, le vom prezenta în continuare doar pe cele reieşite în urma investigării unui singur grup social.

Mărimea grupului pe care îl avem în vedere a fost de 9 persoane (7 de sex masculin, 2 de sex feminin); membrii grupului făceau parte din aceeaşi categorie socio-profesională (cadre didactice universitare); se cunoşteau bine între ei (unii de 10 ani, alţii chiar de 20 de ani); desfăşurau împreună nu doar activitatea profesională ci şi alte genuri de activităţi (social-politice, obşteşti, educative etc.) care le-au permis tipuri de interacţiuni foarte variate şi deci o cunoaştere autentică; aveau vârste apropiate (35-45 ani); în ierarhia grupului aveau aproximativ aceleaşi statute şi roluri. Grupul la care ne referim poate fi considerat ca reprezentând un „grup autoanalitic competent“ deoarece membrii săi erau abilitaţi în cunoaşterea problemelor personalităţii şi ale grupului, a relaţiei dintre personalitate şi grup, a semnificaţiei unor relaţii, atitudini şi comportamente interpersonale. De asemenea, membrii grupului investigat dispuneau de capacitatea de apreciere şi autoapreciere obiectivă, puteau face abstracţie de unele situaţii relaţionale conjuncturale pentru a se ridica la perceperea şi evaluarea a ceea ce este tipic, caracteristic în personalitatea fiecăruia dintre ei în raport cu grupul în care erau integraţi.

Tehnica de cercetare[8] a constat în următoarele:

— aplicarea chestionarului de evaluare interpersonală (forma A) care solicita fiecărui subiect răspunsuri de „da“ sau de „nu“ la un număr de 26 întrebări în legătură cu toţi membrii grupului, inclusiv cu sine;

[8] Date mai amănunţite vezi în: R. F. Bales, *op. cit.*, cap. 1. Vezi, de asemenea şi: Mielu Zlate, Camelia Zlate, *Cunoaşterea şi activarea grupurilor sociale*, Bucureşti, Editura Politică, 1982, pp. 56-63.

— transcrierea codurilor, formate din una, două sau trei litere corespunzătoare dimensiunilor rolurilor de grup stabilite de Bales, la fiecare răspuns în parte;

— stabilirea (pe foaia de răspuns a fiecărui subiect) a frecvenţei literelor din codurile transcrise la răspunsurile date, pentru toţi membrii grupului, inclusiv pentru sine, cu scopul de a se putea obţine ulterior imaginea pe care o are un anumit membru al grupului despre fiecare dintre ceilalţi;

— stabilirea pentru fiecare subiect în parte a frecvenţei literelor din coduri prin adiţionarea rezultatelor de la toţi membrii grupului, pentru a se obţine imaginea pe care o are grupul ca întreg despre fiecare dintre membrii săi componenţi;

— stabilirea tipului final de personalitate care implică: a. compararea două câte două a valorilor tendinţelor opuse şi scăderea celor mai mici din cele mai mari, cu asocierea la rezultatul obţinut a literei corespunzătoare valorii mai mari; b. ignorarea rezultatelor nesemnificative şi deci neluarea lor în considerare în stabilirea tipului final de personalitate interpersonală (în grupurile de până la 12 membri nu se iau în seamă rezultatele mai mici de 3); c. combinarea într-un „indice" sau „nume direcţional final" a componentelor direcţiilor rămase, pentru a se obţine tipul de personalitate interpersonală; d. înscrierea datelor astfel obţinute pentru toţi membrii grupului într-un tabel centralizator care cuprinde următoarele rubrici: numărul de ordine sau iniţialele subiecţilor; numărul evaluărilor primite de un subiect din partea tuturor membrilor grupului pentru fiecare direcţie; poziţia finală reieşită în urma scăderilor efectuate; tipul final de personalitate interpersonală[9].

În tabelul nr. 1 redăm situaţia generală obţinută de noi pe subiecţii grupului investigat, în două variante: autoapreciere şi aprecierea grupului.

[9] Caracterizarea celor 27 tipuri de personalitate poate fi găsită în partea a II-a a lucrării lui Bales (pp. 189-386). Creionarea succintă a acestor tipuri de personalitate se află şi în: Pavel Mureşan, *Învăţarea socială*, Bucureşti, Editura Albatros, 1980, pp. 103-116.

Tabel nr. 1

Centralizarea rezultatelor obţinute pe grupul investigat

Nr. sub.		Numărul evaluărilor pentru fiecare direcţie						Poziţia finală			Tipul final
1	A	13 U	5 D	8 P	10 N	8 F	10 B	8 U	2 N	2 B	U
	G	102 U	54 D	108 P	49 N	69 F	85 B	48 U	59 P	16 B	UPB
2	A	11 U	7 D	12 P	5 N	8 F	10 B	4 U	7 P	2 B	UP
	G	108 U	41 D	100 P	46 N	59 F	88 B	67 U	54 P	29 B	UPB
3	A	9 U	9 D	9 P	7 N	8 F	8 B	-	2 P	-	AVE
	G	82 U	68 D	102 P	49 N	81 F	69 B	14 U	53 P	12 F	UPF
4	A	12 U	6 D	9 P	6 N	11 F	6 B	6 U	3 P	5 F	UPF
	G	99 U	48 D	98 P	48 N	80 F	66 B	51 U	50 P	14 F	UPF
5	A	14 U	3 D	11 P	5 N	8 F	10 B	11 U	6 P	2 B	UP
	G	112 U	36 D	93 P	50 N	69 F	78 B	76 U	43 P	9 B	UPB
6	A	11 U	7 D	11 P	5 N	9 F	8 B	4 U	6 P	1 F	UP
	G	78 U	66 D	93 P	43 N	69 F	70 B	12 U	50 P	1 B	UP
7	A	12 U	6 D	13 P	5 N	5 F	13 B	6 U	8 P	8 B	UPB
	G	104 U	43 D	100 P	41 N	69 F	76 B	61 U	59 P	7 B	UPB
8	A	7 U	10 D	12 P	4 N	11 F	5 B	3 D	8 P	6 F	DPF
	G	97 U	54 D	1105 P	41 N	82 F	62 B	43 U	64 P	20 F	UPF
9	A	9 U	8 D	11 P	4 N	10 F	6 B	1 U	7 P	4 F	PF
	G	77 U	57 D	84 P	47 N	76 F	56 B	27 U	27 P	20 F	UPF

A = autoapreciere
G = aprecierea grupului

Se poate constata că în imaginea grupului comportamentul interpersonal al membrilor săi este diferenţiat în trei tipuri de personalitate: 4 subiecţi din grup (1, 2, 5 şi 7) sunt apreciaţi ca aparţinând tipului UPB; orientat spre sprijin emoţional şi entuziasm (social, expresiv, deschis, cordial, permisiv, bun specialist în problemele socio-afective ale grupului, emite şi generează interacţiune în grup, este agreat, binecunoscut de ceilalţi, generează afecţiune în grup, tinde spre sprijin emoţional şi entuziasm); alţi 4 subiecţi din grup (3, 4, 8 şi 9) sunt apreciaţi ca aparţinând tipului UPF: orientat spre solidaritate şi progres social (factor de progres relaţional interpersonal, provoacă înaltă interacţiune

pozitivă în grup, orientează grupul spre realizarea sarcinilor, militează pentru reunirea eforturilor membrilor grupului şi chiar a grupurilor, tinde spre putere, este prietenos, umanitarist, sociabil, activ, dominator, abil în rol); în sfârşit, un membru al grupului (subiectul nr. 6) este apreciat ca aparţinând tipului UP: orientat spre succes social (deschis, sociabil, tinde să domine, dar este deschis, prietenos, se orientează spre succes, spre popularitate, încurajator în raport cu alţii, are tendinţa de a se supraaprecia ca fiind cordial, personal şi valoros, manifestă un înalt grad de responsabilitate socială, caracteristica sa interacţională este cererea şi emiterea de opinii).

Se remarcă apoi existenţa unei mari corelaţii între autoapreciere şi aprecierea grupului. La trei dintre subiecţii grupului (4, 6 şi 7) apare chiar o identitate între felul cum se percepe şi se evaluează subiectul în grup şi felul cum este el perceput şi evaluat de ceilalţi membri ai grupului. La restul membrilor grupului, cel puţin una dintre dimensiunile tipului final de personalitate, dacă nu chiar două, se regăsesc în autoaprecieri. De exemplu, subiecţii 2 şi 5 care aparţin tipului UPB în aprecierea grupului, apar în autoaprecieri ca aparţinând tipului UP; la fel subiecţii 8 şi 9 care aparţin tipului UPF în aprecierea grupului, apar în autoaprecieri ca aparţinând tipului DPF (orientat spre salvare prin dragoste) sau tipului PF (orientat spre iubire altruistă). Între tipurile de personalitate interpersonală stabilite de grup şi cele reieşite în urma autoaprecierii există, de cele mai multe ori, o corespondenţă sau susţinere reciprocă. Dintre subiecţii studiaţi de noi, doar unul face excepţie, în sensul că tipul de personalitate stabilit de grup nu se potriveşte cu cel apărut în urma autoaprecierii, mai mult, aceste tipuri intră în contradicţie unul cu altul. Este vorba de subiectul nr. 3 care în aprecierea grupului aparţine tipului UPF (tip clar determinat, cu un profil distinct), iar în autoapreciere tipului AVE: oscilant, mediu, pluridirecţional care presupune negarea sau, mai bine spus, anularea tuturor celor 6 tendinţe (este un tip nerelevant pe direcţiile spaţiului interpersonal al grupului din care face parte, este un tip potenţial, posibil, dar greu de cunoscut).

În afara acestor constatări generale, cercetarea întreprinsă ne-a dat posibilitatea să evidenţiem şi alte aspecte interesante legate mai ales de tehnica stabilirii tipului de personalitate şi de relevanţa acestuia pentru grup şi pentru fiecare dintre membrii săi. Deşi Bales ne asigură că „dimensiunea interpersonală" este, de fapt, acea faţetă a personalităţii individului pe care o sesizează *toţi* membrii grupului, acea faţetă pe care individul o manifestă în grup şi pe care ceilalţi o percep şi o evaluează *ca atare*, se pare că lucrurile nu stau chiar aşa în realitate, cel puţin la nivelul tehnicii de determinare a acestui tip de personalitate.

Pentru a vedea în ce măsură tipul final de personalitate este expresia percepţiilor şi evaluărilor *tuturor* membrilor grupului, noi am întreprins o analiză pe care Bales n-a realizat-o, şi anume: *stabilirea tipului de personalitate a fiecărui individ din grup aşa cum apare el în imaginea personală a fiecărui membru al grupului.* Adică, nu doar aşa cum apare subiectul nr. 1, de exemplu, în imaginea întregului grup, ci şi aşa cum apare el în imaginea subiectului nr. 2, în cea a subiectului nr. 3, a subiectului nr. 4 şi aşa mai departe. Pentru aceasta am întocmit un fel de „sociograme" individuale care plasau în centru individul dat (cu indicarea tipului de personalitate reieşit în urma aprecierii grupului şi autoaprecierii), spre el îndreptându-se săgeţi ce reprezentau pe ceilalţi membri ai grupului şi părerea lor asupra subiectului respectiv, concretizată în tipul de personalitate interpersonală stabilită de fiecare. Aceste „sociograme" le prezentăm în figura nr. 1.

Din punctul de vedere al *corespondenţei* dintre tipul final de personalitate al unui subiect (în imaginea grupului) şi tipul său de personalitate particular (în imaginea fiecărui subiect al grupului) am desprins prezenţa următoarelor situaţii:

1. *Situaţia în care nici unul dintre membrii grupului (inclusiv el însuşi) nu-l vede pe unul dintre subiecţi aşa cum apare el în tipul final stabilit de grup.* Este cazul subiecţilor 1 şi 3 din grupul cercetat. Subiectul nr. 1, care aparţine tipului UPB (orientat spre sprijin emoţional şi entuziasm), este văzut ca aparţinând următoarelor tipuri de personalitate: UP — orientat spre succes social (de 6 subiecţi din grup); PB — orientat spre liberalism

permisiv (de 1 subiect); UPF — orientat spre solidaritate şi progres social (de 1 subiect); U — orientat spre putere şi succes/avantaje materiale (1 subiect, de fapt, el însuşi). La subiectul 3, care aparţine tipului UPF (orientat spre solidaritate şi progres social), situaţia este şi mai diferenţiată: 2 subiecţi din grup îl apreciază ca aparţinând tipului UP — orientat spre succes social; 3 subiecţi cred că aparţine tipului PF — orientat spre iubire altruistă; 2 subiecţi (dintre care unul este el însuşi) îl apreciază ca aparţinând tipului AVE — oscilant, mediu, pluridirecţional; 1 subiect îl consideră ca aparţinând tipului P — orientat spre egalitarism; 1 subiect crede că aparţine tipului UPB — orientat spre sprijin emoţional şi entuziasm;

2. *Situaţia în care foarte puţini membri ai grupului (1 sau 2) apreciază un subiect aşa cum apare el în tipul final stabilit de grup.* Subiectul 6, care în aprecierea grupului a apărut ca aparţinând tipului UP — orientat spre succes social, este apreciat la fel doar de unul dintre membrii grupului (de fapt, de el însuşi). Aceeaşi situaţie o întâlnim şi în cazul subiectului 7. Subiecţii 4 şi 8, care în imaginea grupului aparţin tipului UPF — orientat spre solidaritate şi progres social, sunt apreciaţi la fel de câte doi dintre membrii grupului. La fel se petrec lucrurile şi cu subiectul 5 care aparţine tipului UPB;

3. *Situaţia în care mai mult de doi dintre membrii grupului apreciază pe unul dintre subiecţi exact aşa cum apare el evaluat de către grup.* Este cazul subiecţilor 2 şi 9 care în aprecierea grupului apar ca aparţinând tipului UPB şi, respectiv, UPF şi care sunt apreciaţi în aceeaşi manieră de câte trei membri ai grupului.

Din punctul de vedere al *numărului de tipuri* care sunt întâlnite la fiecare subiect în parte şi care concură la stabilirea tipului său final de personalitate, am sesizat prezenţa a două situaţii:

1. *Situaţia în care în „formula" de personalitate a unui subiect se întâlneşte un număr relativ redus de tipuri particulare, în afara celui stabilit de grup (sau concomitent cu el).* Aşa se prezintă lucrurile la subiecţii 2 şi 4. La subiectul 2, de exemplu, care aparţine tipului UPB (în imaginea grupului), se mai adaugă

tipurile: UP şi UB — orientat spre succes social şi, respectiv, orientat spre relativism valoric, iar la subiectul 4, care aparţine tipului UPF, se mai adaugă tipurile: UP, U, F, adică: orientat spre succes social; orientat spre putere şi succes social; orientat spre convingerile conservatoare ale grupului;

2. *Situaţia în care „formula" de personalitate a unui subiect din grup conţine un număr de tipuri mai mare de 4, în afara celui perceput şi evaluat de grup.* La subiecţii 1, 5 şi 7, în afara tipului evaluat de grup, mai sunt întâlnite alte 4 tipuri de personalitate; la subiecţii 3, 6 şi 8, încă 5 tipuri de personalitate; în sfârşit, la subiectul 9, încă 6 tipuri de personalitate interpersonală (în imaginile particulare ale membrilor grupului).

În sfârşit, din perspectiva *coerenţei interioare* a tipurilor de personalitate interpersonală ale unuia şi aceluiaşi subiect, aşa cum reies ele din aprecierile fiecărui membru al grupului şi mai ales din perspectiva coerenţei (corespondenţei) dintre tipul final de personalitate grupal şi tipurile stabilite de fiecare dintre subiecţi, am desprins existenţa a două situaţii principale:

1. *Situaţia de consonanţă şi concordanţă valorică între tipurile stabilite de grup şi cele stabilite de fiecare membru al grupului.* Aşa se prezintă lucrurile la majoritatea membrilor grupului, cu deosebire însă la subiecţii 5 şi 8 care, deşi au o structură tipologică mai variată, aceasta este convergentă. La subiectul 8, de exemplu, întâlnim tipurile: UP — orientare spre succes social; PF — orientare spre iubire altruistă; DPF — orientare spre salvare prin dragoste; U — orientare spre putere şi succes social; UPB — orientare spre sprijin emoţional şi entuziasm — toate foarte asemănătoare între ele şi conţinând una sau chiar două dintre dimensiunile bazale ale tipului final de personalitate stabilit de grup (care în cazul dat este UPF). Parcurgerea „portretului" psihologic şi psihosocial al acestor tipuri de comportament interpersonal evidenţiază marea asemănare dintre ele, atât în ceea ce priveşte conţinutul unor trăsături de personalitate, cât şi în privinţa sensului lor de manifestare şi valorizare în cadrul grupurilor sociale;

2. *Situaţia de disonanţă, de neconcordanţă valorică între tipul final de personalitate stabilit de grup şi tipurile particulare*

stabilite de fiecare dintre membrii grupului şi mai ales între acestea din urmă. Cel mai pregnant se observă acest lucru la subiectul 9: UPF — în imaginea grupului, dar foarte diferit în imaginea fiecărui membru component al grupului. Astfel, el apare ca fiind: UP — orientat spre succes social; P — orientat spre egalitarism; UN — orientat puternic spre afirmare; DPB — orientat spre identificare cu cei neprivilegiaţi; AVE — oscilant, mediu, pluridirecţional; PF — orientat spre iubire altruistă — unele dintre aceste tipuri fiind asemănătoare între ele, convergente (UP, PF), altele fiind, dimpotrivă, în contradicţie între ele (tipul AVE cu oricare dintre toate celelalte). Aceeaşi situaţie, deşi mai temperată, este întâlnită şi la subiectul 3 care, în afara unor tipuri concordante între ele (UPF cu UP, PF, P), conţine şi tipul AVE aflat în disonanţă cu toate celelalte.

O analiză globală a datelor de până acum ne evidenţiază conturarea a două situaţii opuse:

— una în care „formula" tipologică finală a unor subiecţi conţine sau, mai bine spus, provine dintr-o *paletă tipologică extrem de variată şi interior — neconcordantă*, între tipul final de personalitate stabilit de grup (prin adiţionarea rezultatelor particulare) şi tipul particular de personalitate stabilit de fiecare dintre membrii grupului neexistând decât acorduri parţiale, de principiu, în realitate nici unul dintre membrii grupului nevăzându-l pe individul dat aşa cum apare el în aprecierea finală a grupului (caz tipic subiecţii 3, 9 şi, într-o oarecare măsură, 1). La subiecţii 3 şi 9, prezenţa tipului AVE creează o contradicţie între aprecierea generală a grupului şi cea personală a fiecărui membru din grup, dar şi între aceste aprecieri din urmă — tipul AVE intrând în contradicţie cu oricare dintre toate celelalte tipuri;

— o altă situaţie o constituie aceea în care „formula" tipologică finală a unui subiect provine dintr-o *paletă limitată de tipuri şi mai ales interior-concordantă*, bazată pe corespondenţa dintre imaginea grupului şi cea a membrilor componenţi, chiar dacă aceasta nu este generalizată la absolut toţi membrii grupului (cazuri tipice subiecţii 2 şi 4 care sunt evaluaţi de câţiva dintre membrii grupului exact în aceeaşi manieră în care apar în evaluarea finală a grupului).

Luând în considerare îndeosebi prima situaţie, dar într-o oarecare măsură şi pe cea de a doua, ne putem întreba dacă tipul de personalitate al unor subiecţi mai poate fi considerat ca o expresie directă, nemijlocită a percepţiilor şi evaluărilor întregului grup, dacă într-adevăr în el îşi găsesc expresia imaginile sau părerile tuturor membrilor grupului[10] sau dacă, nu cumva, tipul final de personalitate interpersonală este rezultatul unui artificiu de calcul. Cu alte cuvinte, în ce măsură tipul UPF al subiectului 3, de exemplu, reflectă percepţiile şi evaluările tuturor membrilor grupului şi a fiecăruia în parte?!

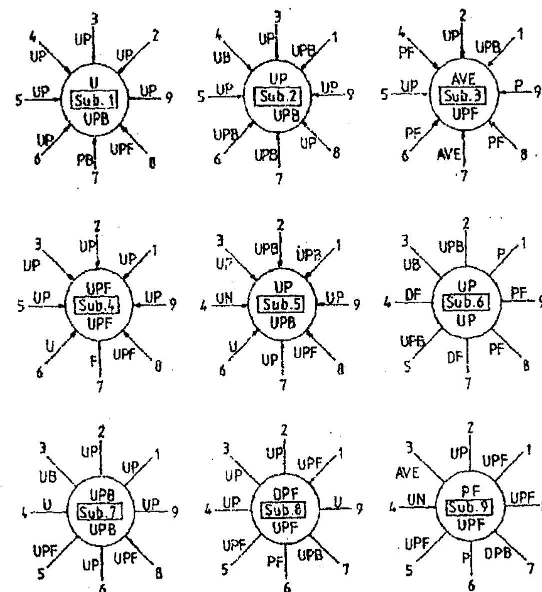

Fig. 1. *Aprecierea tipului de personalitate interpersonală de către fiecare membru al grupului*

[10] Desigur nu ne aşteptăm ca în tipul final de personalitate să fie reprezentată fiecare imagine particulară, în *individualitatea*, în *totalitatea* ei. Credem însă că măcar unele dintre „elementele" ei componente ar trebui să-şi găsească locul în imaginea grupului, să fie corespondente (chiar şi numai în plan logic) cu cele conţinute de tipul final de personalitate stabilit de grup.

O analiză atentă a „sociogramelor" prezentate în figura nr. 1 ne-a condus spre concluzia că în anumite cazuri imaginea fiecărui membru al grupului se regăseşte mai uşor în imaginea tipului final de personalitate (uneori integral, alteori parţial), în timp ce la alte cazuri corespondenţa este mai redusă sau lipseşte cu desăvârşire.

Pentru primul caz am putea da ca exemplu pe subiecţii 2 şi 4. În cazul subiectului 2, fiecare dintre cele trei dimensiuni ce intră în componenţa tipului final de personalitate stabilit de grup (UPB) se regăsesc la ceilalţi membri ai grupului în imaginile lor particulare, fie chiar în aceeaşi formă — deci, corespondenţă integrală (3 dintre membrii grupului îl apreciază pe subiectul 2 ca aparţinând tipului UPB); fie într-o formă uşor modificată — deci, corespondenţă parţială (la 5 dintre membrii grupului se regăsesc dimensiunile UP, iar la unul dintre ei dimensiunile UB). La subiectul 4, care aparţine tipului UPF, corespondenţa integrală apare la 2 dintre membrii grupului, iar cea parţială la 7 dintre aceştia (la 5 se regăsesc dimensiunile UP, la 1 dimensiunea U, iar la un altul dimensiunea F). În aceste condiţii putem considera că într-adevăr tipul final de personalitate al celor doi subiecţi este expresia modalităţii de percepere şi evaluare a tuturor membrilor grupului şi a fiecăruia în parte.

Pentru cel de-al doilea caz am putea da ca exemplu pe oricare dintre ceilalţi subiecţi la care, alături de dimensiunile care sunt incluse în structura tipului final de personalitate, apar şi altele (în aprecierile personale ale membrilor grupului). Situaţia se prezintă astfel: la subiectul 1 apare dimensiunea F; la subiectul 3 apar dimensiunile B şi cele din tipul AVE; la subiectul 5 se introduc dimensiunile F şi N; la subiectul 6 numărul dimensiunilor introduse de aprecierile personale este mai mare: B, F, D; la subiectul 7 se adaugă doar dimensiunea B; la subiectul 8 apar în plus dimensiunile D şi B; în sfârşit, la subiectul 9 apar dimensiunile D, N, B şi cele corespunzătoare tipului AVE. După cum putem observa, unele dintre noile dimensiuni introduse sunt concordante cu cele prezente în tipul final de personalitate stabilit de grup, în timp ce altele sunt total disonante. La subiectul 6, care aparţine tipului UP, dimensiunile B şi F — când sunt asociate cu dimensiunile U şi P — sunt concordante cu tipul său de personalitate stabilit de grup. În schimb, corelaţia dintre dimensiunea D şi F care dă naştere la tipul DF — orientat spre autocunoaştere şi subiectivitate —, intră în relaţie de neconcordanţă cu tipul UP stabilit de grup.

Bales, stabilind în mod logic corelaţiile dintre direcţiile modelului său spaţial, deci între tipurile de personalitate interpersonală, a ajuns la concluzia că între aceste tipuri de personalitate pot exista următoarele tipuri de relaţii: identitate; opoziţie; corelaţie pozitivă; corelaţie negativă; corelaţie zero; corelaţie pozitivă mică ce poate fi ignorată; corelaţia negativă mică ce poate fi ignorată. Dacă luăm în considerare şi acest fapt vom constata că relaţia de neconcordanţă dintre tipul final de personalitate stabilit de grup şi acelaşi tip final însă stabilit de fiecare membru în parte al grupului se accentuează. De exemplu, la subiectul 6 între tipul său final UP stabilit de grup şi tipul DF stabilit de doi dintre membrii grupului în aprecierile lor personale, există o corelaţie negativă. De asemenea, la subiectul 9, între tipul său UPF stabilit de grup şi tipurile DPB şi UN stabilite de doi dintre membrii grupului, există o corelaţie zero. Aşadar, doi dintre membrii grupului, în primul caz, şi tot doi, în cel de al doilea caz au o părere foarte personală despre comportamentul interpersonal al subiecţilor apreciaţi, mai mult decât atât, contradictorie cu cea a celorlalţi membri ai grupului. În ce măsură părerea acestor subiecţi despre personalitatea subiectului evaluat se regăseşte în tipul final de personalitate aşa cum apare el în evaluarea întregului grup? După părerea noastră, într-o foarte mică măsură, sau poate chiar deloc. În acest punct tehnica de determinare a personalităţii interpersonale propusă de Bales îşi dezvăluie una dintre marile sale slăbiciuni. Se pare că unele dintre calculele de tip aditiv conţin o serie de vicii care nu permit luarea în considerare a tuturor părerilor membrilor grupului investigat în stabilirea tipurilor finale de personalitate. Iată de ce considerăm că, alături de analiza globală a tipurilor de personalitate aşa cum au apărut acestea ca urmare a aplicării metodologiei indicate de Bales, trebuie introdus şi noul tip de analiză propus de noi care presupune corelarea tipului de personalitate stabilit

de grup cu tipurile de personalitate particulare stabilite de fiecare dintre membrii grupului.

Un asemenea tip de analiză s-ar putea solda cu nenumărate avantaje.

Mai întâi, el ne-ar putea furniza date preţioase cu privire la *gradul de transparenţă şi transpătrundere al membrilor grupului.* Patru situaţii par a fi mai des întâlnite: situaţia când subiectul apreciat are o mare capacitate de exteriorizare, concordantă cu capacitatea mare de transpătrundere a celor care apreciază; situaţia în care subiectul apreciat dispune de mare capacitate de exteriorizare, dar cei care îl percep nu dispun de capacitatea de transpătrundere a comportamentului său; situaţia în care subiectul perceput dispune de capacităţi limitate de exteriorizare a propriilor sale intenţii, însoţită însă de capacitatea mare de transpătrundere a comportamentelor sale de către cei care realizează percepţia; situaţia în care incapacitatea de exteriorizare se asociază cu incapacitatea de transpătrundere. Dintre acestea, situaţiile 1 şi 3 par a se solda cu efecte pozitive, în timp ce situaţiile 2 şi 4, cu efecte negative. Probabil că primele două stau mai ales la baza consensului membrilor grupului în legătură cu tipul final de personalitate al unuia dintre ei, iar ultimele două, la baza lipsei de consens.

Analiza propusă de noi scoate în evidenţă şi un alt aspect important a comportamentului interpersonal, pe care Bales îl neglijase. Este vorba de *caracterul dinamic şi contradictoriu* al acestui comportament. Faptul că aprecierile personale ale unui tip de personalitate nu coincid cu aprecierile întregului grup, rezultate în urma calculelor formalizate, arată că un individ nu manifestă în raport cu toţi membrii grupului exact acelaşi tip de comportament. Dimpotrivă, faţă de unii el poate manifesta un anumit comportament, iar faţă de alţii un cu totul alt comportament. Subiectul 6, de exemplu, poate manifesta un anumit tip de comportament faţă de subiectul 1, fapt care îl determină pe acesta din urmă să-l considere ca aparţinând tipului P (orientat spre egalitarism), un alt comportament faţă de subiectul 3, ceea ce îl determină pe acesta să-l considere ca aparţinând tipului UB (orientat spre relativism valoric) etc. Mai mult decât atât, chiar

faţă de unul şi acelaşi subiect sau chiar faţă de una şi aceeaşi situaţie, însă în momente diferite, se pot manifesta atitudini şi comportamente diferite, fapt care face posibilă selectarea şi reţinerea doar a unora dintre ele (în momentul aprecierii), în vederea introducerii lor în tipul final de personalitate. Aşadar, analiza propusă de noi evidenţiază caracterul mai constant al comportamentului unor indivizi în cadrul grupului (fapt care uşurează realizarea consensului în aprecierea tipului lor de personalitate interpersonală), dar şi caracterul relativ sau chiar foarte inconstant al comportamentului altor indivizi din grup (fapt care generează paleta mare de tipuri de personalitate percepute de ceilalţi membri ai grupului).

Analiza propusă de noi evidenţiază şi un alt fapt semnificativ. Prin intermediul ei putem determina nu doar trăsăturile dominante ale comportamentului interpersonal al unui individ, ci şi *căile concrete de realizare, de punere în valoare a acestor trăsături sau tendinţe.* În grupul nostru, fiind vorba de cadre didactice universitare, tendinţa dominantă a tuturor este cea de orientare spre succes social (dimensiunile U şi P). Urmărind însă cu atenţie graficele din figura nr. 1 vom constata că fiecare subiect se orientează spre realizarea succesului social în alt mod, pe altă cale. Subiectul 1 — prin liberalism permisiv; 2 — prin relativism valoric; 3 — prin egalitarism; 4 — prin conservatorism; 5 — prin entuziasm şi solidaritate; 8 — prin iubire altruistă; iar 6, 7 şi 9 prin toate aceste căi, ba chiar şi prin identificarea cu cei neprivilegiaţi.

Iată deci că tehnica propusă de Bales pentru determinarea şi analiza comportamentului interpersonal al oamenilor, a personalităţii lor interpersonale, deşi valoroasă şi cu nenumărate valenţe pozitive, este susceptibilă de a fi îmbunătăţită, sporindu-i-se, în felul acesta, valenţele explicative şi predictive. Cu această intenţie am imaginat şi noi procedeul de analiză propus în acest studiu.

2. O nouă metodă de diagnosticare a comportamentului interpersonal

Multă vreme psihologii au fost interesaţi de descrierea şi determinarea personalităţii umane, a trăsăturilor ei dominante aşa cum apar ele în chiar imaginea celui care şi le evaluează. Mai recent însă, o dată cu dezvoltarea psihologiei sociale, s-a remarcat faptul că o mare importanţă o are felul cum se raportează un individ la un altul în cadrul unui grup social. Totodată, semnificativ devine şi modul în care comportamentele concrete interacţionale, interpersonale ale unui individ sunt percepute şi evaluate de ceilalţi membri ai grupului. Realitatea unor asemenea comportamente nu poate fi pusă la îndoială. Faptul că fiecare individ îşi pune în funcţiune diverse tipuri de comportamente (în care îşi găsesc expresia deplină anumite atitudini şi trăsături de personalitate care îi sunt proprii) în dependenţă de specificul grupului în care se află (de natura acestuia, statutul şi rolul său, statuturile celorlalţi membri ai grupului, activitatea desfăşurată, scopurile grupului, sistemul de interacţiuni existente între membrii grupului etc.) este un truism pentru psihologia socială. Ceea ce s-a sesizat însă mai puţin a fost faptul că tocmai un asemenea comportament perceput şi evaluat de către ceilalţi membri ai grupului generează o anumită imagine în mintea fiecăruia dintre ei, imagine care determină comportamentul interacţional concret. Dacă un individ este activ, interesat, participativ şi este perceput şi evaluat ca atare de toţi ceilalţi membri ai grupului, atunci relaţiile din grup vor fi normale, activitatea se

va desfăşura în bune condiţiuni. Dacă însă un individ este timid, retras, tăcut, interiorizat şi aceste trăsături sunt percepute şi interpretate de ceilalţi membri ai grupului ca îngâmfare, atunci nu doar relaţiile din interiorul grupului vor avea de suferit, dar chiar întreaga activitate şi productivitate a acestuia va fi afectată. Aşadar, în dinamica concretă a grupului o mare importanţă o are tocmai această personalitate percepută şi evaluată de ceilalţi membri ai grupului şi mai puţin cea „ţinută în secret“, păstrată „sub cheie“ sau manifestată în „afara graniţelor grupului“. Un asemenea fapt esenţial a fost înţeles de către psihosociologul american R. F. Bales şi concretizat în conceptul de comportament interpersonal perceput sau în cel de dimensiune, nivel interpersonal al personalităţii.

Deosebit de semnificativă ni se pare a fi şi considerarea acestui comportament ca reprezentând practic o *faţetă* a personalităţii globale, adică acea faţetă care se manifestă în grupul din care face parte individul la un anumit moment dat, în alt grup fiind posibilă manifestarea unei alte faţete, tocmai datorită faptului că altul este statutul şi rolul său în acest grup. Un copil poate fi dominator în grupul familial datorită statutului său de copil unic, răsfăţat etc. şi supus în grupul şcolar datorită statutului şi rolului de subordonat pe care îl deţine. Aceasta şi explică de ce unul şi acelaşi individ este evaluat diferit de diferite grupuri, de ce părerile părinţilor, de exemplu, nu coincid întotdeauna cu cele ale profesorilor. Ceea ce este îngăduit şi promovat într-un grup social s-ar putea să nu fie îngăduit în altul, fapt care generează manifestarea unor comportamente interpersonale diferite. Fără îndoială că personalitatea totală, globală a individului se va forma tocmai în funcţie de felul în care se va realiza sinteza concretă dintre diferitele tipuri de comportamente interpersonale ale indivizilor, de ceea ce se repetă, rămâne constant de la un grup la altul.

Bales dezvăluie însă nu doar o nouă realitate care necesită a fi luată în considerare, ci propune şi o metodă proprie, interesantă şi valoroasă de determinare a particularităţilor ei. El se centrează pe câteva tendinţe comportamentale opuse (dominare-supunere; sociabilitate-izolare; conservatorism-radicalism) ma-

nifestate de individ în grup şi pe combinarea acestora în urma căreia stabileşte 27 tipuri de personalitate interpersonală. Concepţia lui Bales cu privire la comportamentul interpersonal şi metoda propusă pentru determinarea lui sunt cunoscute din lucrarea sa apărută în 1970[1] sau din alte lucrări publicate la noi în ţară.[2] De aceea, nu ne propunem să stăruim în amănunt asupra lor. Ceea ce ne interesează este un alt aspect. În vederea concretizării lui este însă necesar să aruncăm o privire de ansamblu atât asupra concepţiei lui Bales, cât şi asupra metodei preconizate de el. Aceasta deoarece ambele, deşi au o valoare teoretică şi practică considerabile, la o analiză mai atentă îşi dezvăluie şi o serie de limite.

În ceea ce priveşte *concepţia general-teoretică* sesizăm următoarele:

1. *ea este expresia sau reflexul imediat al realităţii sociale americane în aspectele ei specifice şi contradictorii.* Este uşor să recunoaştem în cele trei tendinţe opuse aspecte caracteristice societăţii şi democraţiei americane. Multe alte laturi importante de manifestare a individului în cadrul grupului sunt ignorate sau subestimate;

2. *este mult prea deductivă şi speculativă*, în sensul că în stabilirea portretelor psihologice şi psihosociale ale fiecărui tip de personalitate, deşi se porneşte de la fapte observabile, se apelează într-o foarte mare măsură la deducţii, la construcţii teoretice, speculative. Acest fapt este mărturisit de însuşi Bales: „Fiecare tip — scrie el — este, de fapt, un *construct teoretic*

[1] Robert Freed Bales, *Personality and Interpersonal Behavior*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1970. Precizăm faptul că încercările de a caracteriza personalitatea şi tendinţele sale de interacţiune în grup nu sunt noi, nu încep şi nu sfârşesc cu Bales, deşi teoria şi metoda sa au avut şi au un larg ecou. La noi avem cel puţin două metode interesante propuse de Gh. Zapan şi I. Holban, chiar dacă la prima vedere ele ar părea mai puţin subtile. Vezi: Gheorghe Zapan, *Metoda aprecierii obiective a personalităţii*, „Analele Româno-Sovietice", Seria Psihologie-pedagogie, 1957, nr. 3, pp. 57-87; Ion Holban, *Testul sociometric de personalitate*, în: Ion Hoban (coordonator), *Cunoaşterea elevului — o sinteză a metodelor*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978, pp. 182-193.

[2] Vezi Pavel Mureşan, *Învăţarea socială*, Bucureşti, Editura Albatros, 1980, pp. 98-130.

abstract, un *compendium factual* care are multe inferenţe şi se bazează pe un set de teorii referitoare la aspecte care pot fi asociate împreună din punct de vedere psihologic şi sociologic. Teoria generală este bazată pe fapte, dar ea merge mai departe de fapte. Toate faptele posibile au fost incluse în *construcţia intelectuală* a tipurilor, iar acolo unde a fost necesar, *golurile au fost umplute cu speculaţii*[3]" (subl. ns.). Fără îndoială, aceasta face ca uneori tipurile descrise să-şi găsească corespondent în realitate, alteori însă nu;

3. concepţia general-teoretică de caracterizare a tipurilor de personalitate se bazează pe o serie de *criterii relativ limitate*, lăsând de-o parte o multitudine de alte aspecte. Astfel, Bales stabileşte portretul psihologic al fiecărui tip de personalitate în funcţie de: cum se vede individul pe sine şi cum îl văd alţii pe el; care sunt ideile şi valorile manifestate în grup; calitatea interacţiunii sale; conflictele şi coaliţiile/asociaţiile cu alţii; trăsăturile sale de personalitate; cum îşi vede părinţii; efectul asupra satisfacţiei grupului. El nu se concentrează însă asupra specificului grupului în funcţie de care toate aceste criterii pot varia şi suferi modificări mari. Una este, de exemplu, un grup de muncă şi alta unul distractiv; una este un grup de copii şi alta unul de adulţi;

4. concepţia sa, mult prea formalizată şi mult prea diagnostică, *pierde din vedere fazele funcţionalităţii grupului, dinamica şi evoluţia structurilor sale reale* care duc la modificarea comportamentului interpersonal şi deci a tipului de personalitate interpersonală. Problema formării, modelării şi chiar cea a schimbării personalităţii în cadrul relaţiilor sociale prezente în interiorul grupului este ignorată.

În privinţa *tehnicii de determinare a dimensiunii interpersonale a personalităţii* putem evidenţia următoarele limite:

1. *este mult prea complexă, mult prea laborioasă şi complicată* necesitând un timp îndelungat şi o muncă susţinută atât din partea subiectului care trebuie să răspundă la 26 întrebări în legătură cu fiecare membru al grupului (inclusiv cu sine), cât şi

[3] R. F. Bales, *op. cit.*, p. 4.

pentru cercetător care trebuie să efectueze o multitudine de operații pentru a ajunge la stabilirea tipului final de personalitate;

2. *este mult prea formalizată.* De exemplu, compararea prin negare a unor tendințe de realizare a personalității percepute ca opuse, deși are meritul eliminării unor efecte de centrare socio-perceptivă ce apar în procesul evaluării interpersonale, ignoră totuși aspectele fundamentale conflictuale și contradictorii ale personalității și comportamentului interpersonal. De asemenea, regula arbitrar aleasă după care diferențele mai mici de 3 constatate între dimensiunile opuse (în cadrul grupurilor mici de până la 12 persoane) nu sunt luate în considerare în stabilirea tipului final de personalitate nu capătă, din partea autorului, nici o justificare logică;

3. *se bazează pe o serie de proceduri tehnice insuficient argumentate.* De exemplu, nu ne sunt furnizate informații cu privire la modalitatea de stabilire a codurilor ce se folosesc pentru fiecare răspuns de „da" sau de „nu" la cele 26 de întrebări ale chestionarului de evaluare interpersonală. Nu este apoi clară contribuția pe care și-o aduce fiecare dintre cele 26 de întrebări la stabilirea tipului de personalitate. Deși Bales afirmă că un tip de personalitate reiese dintr-o singură întrebare (tipul U din întrebarea nr. 1 — „primește multe interacțiuni din partea celorlalți?" —, tipul UP din întrebarea nr. 2 — „îi place să fie în fruntea grupului?" etc.), se pare că în realitate lucrurile nu stau deloc așa. Din procedeele recomandate de Bales reiese că un tip de personalitate apare atât din răspunsul la o întrebare directă, cât și din contribuția pe care și-o aduc o serie de alte întrebări indirecte care vizează, în principal, o altă „țintă". Tipul U — orientat spre putere și succes material —, de exemplu, se obține prin răspunsul direct la întrebarea nr. 1 din chestionarul de evaluare, dar și prin contribuția pe care și-o aduc răspunsurile de „da" de la întrebările indirecte 2-9 și cele de „nu" de la întrebările indirecte 18-26. Este ușor de înțeles de ce o persoană care răspunde prin „da" la întrebarea nr. 1 aparține tipului U, dar este mai greu de înțeles de ce aceeași persoană care răspunde prin „nu" la întrebarea nr. 18, de exemplu, — „reușește să-i facă

pe alții să înțeleagă, să simtă că îi admiră?" — aparține aceluiași tip de personalitate;

4. *necesită utilizarea unui material suplimentar suficient de laborios* pentru caracterizarea fiecărui tip de personalitate în parte. Întreaga parte a II-a a lucrării lui Bales (pp. 189-386) este dedicată stabilirii portretelor psihologice și psihosociale ale acestor tipuri de personalitate.

Iată deci, o serie de limite care ne invită la reflexie.

Într-o primă etapă a investigațiilor noastre ne-am pus problema dacă nu cumva tehnica propusă de Bales pentru determinarea comportamentului interpersonal este susceptibilă de unele ameliorări. Constatând că nu întotdeauna tipul final de personalitate interpersonală a unui individ este expresia directă a părerilor fiecărui membru din grup despre el, ci mai degrabă expresia unor calcule aditive, formalizate, am propus, într-un alt studiu, un procedeu care să elimine o asemenea deficiență[4].

Într-o altă etapă a investigațiilor noastre problema pe care ne-am propus-o spre rezolvare a fost mult mai complicată. Astfel, conștientizând faptul că atât concepția, cât și tehnica lui Bales cu privire la comportamentul interpersonal dispune de unele limite, dintre care cea mai gravă este aceea că prima este simplificatoare iar a doua mult prea complicată și laborioasă, ne-am întrebat dacă nu cumva este posibilă *îmbogățirea concepției* cu privire la comportamentul interpersonal și *simplificarea tehnicii* de determinare a lui. Am considerat că un asemenea lucru este posibil.

Soluțiile propuse de noi au fost următoarele[5]:

1. *În plan general-teoretic am propus îmbogățirea celor șase dimensiuni opuse cu alte câteva specifice acțiunii individului în*

[4] M. Zlate, *Un procedeu de analiză a comportamentului interpersonal*, „Revista de psihologie", 1984, nr. 2.

[5] Ca o sugestie, aceste soluții au fost prezentate pentru prima dată la Sesiunea științifică anuală a cadrelor didactice de la Facultatea de Istorie-Filozofie din anul 1980, apoi la o ședință de comunicări a Secției de psihologie socială a Asociației Psihologilor din România (noiembrie 1981). Tot ca o sugestie (neînsoțită însă de cercetări aplicative) soluțiile au fost prezentate și în: Mielu Zlate, Camelia Zlate, *Cunoașterea și activarea grupurilor sociale*, București, Editura Politică, 1982, pp. 67-72.

grup. Astfel, alături de tendinţele de dominare-supunere, sociabilitate-izolare, conservatorism-radicalism, întâlnite la Bales, am introdus alte tipuri de comportamente opuse ce sunt desfăşurate de membrii grupului în cadrul interacţiunilor necesitate de realizarea activităţilor şi scopurilor grupurilor sociale. Acestea sunt: tendinţele de *cooperare* sau de *reţinere de la cooperare* (de *individualism*): tendinţele de a fi *activ, participativ, interesat*, cu *iniţiative* sau, dimpotrivă, *pasiv, indiferent, dezinteresat* în raport cu problemele grupului; tendinţele orientate spre *facilitarea interacţiunilor pozitive, constructive* dintre membrii grupului sau cele de a fi *tensional, conflictual, dezorganizator* al grupului; tendinţele spre desfăşurarea unor comportamente *creative, înnoitoare* sau *non-creative, reproductive*; tendinţele orientate spre desfăşurarea unor comportamente *altruiste*, legate de realizarea scopurilor grupului sau ale celorlalţi membri ai lui sau tendinţele orientate spre realizarea doar a scopurilor proprii, *egoiste, egocentrice*; tendinţele spre *obiectivitate* sau *subiectivitate* în aprecieri. Toate aceste tendinţe exprimă mai bine, după părerea noastră, multitudinea şi varietatea comportamentelor interacţionale desfăşurate de oameni în cadrul grupurilor sociale.

Analiza celor 18 tendinţe propuse ne evidenţiază câteva aspecte importante ale lor:

a. unele au valoare pozitivă prin ele însele (sociabil, altruist, creativ, obiectiv, cooperator); altele însă îşi precizează valoarea de îndată ce sunt asociate cu alte tendinţe specificate. De exemplu, activismul în cadrul grupului capătă o valoare pozitivă dacă se asociază cu facilitarea interacţiunii de grup. O persoană poate fi activă în cadrul grupului, dar şi tensională, conflictuală, împiedicând grupul de a se centra pe realizarea sarcinilor. În acest caz activismul său trebuie interpretat ca fiind negativ;

b. sunt apoi tendinţe care îşi precizează valoarea numai în raport cu alte criterii nespecificate dar care trebuie cunoscute de cercetător. Conformismul nu este „bun“ sau „rău“ în sine ci numai în raport cu normele de grup acceptate de membrii grupului şi mai ales de valoarea lor pentru grupul respectiv. Conformarea la unele norme de grup învechite, retrograde este reprobabilă, în timp ce conformarea la unele norme valoroase, progresiste este indicată şi trebuie sprijinită;

c. cele mai multe dintre tendinţele specificate sunt absolut contradictorii, cu excepţia uneia, sau două, la care acest caracter este mai puţin prezent. O persoană care nu este facilitatoare a interacţiunii membrilor grupului nu este cu necesitate tensională, conflictuală (şi invers), ea poate fi şi indiferentă; la fel, o persoană care nu este obiectivă în aprecieri nu este cu necesitate subiectivă, ci poate avea şi poziţii ambigui, contradictorii, inconstante;

d. la prima vedere, unele tendinţe par a fi identice cu altele: izolare cu pasivitate; egoism cu individualism. În realitate, ele conţin nuanţe care le diferenţiază. Astfel, izolarea este afectiv-relaţională, în timp ce pasivitatea este acţională. O persoană retrasă, detaşată afectiv, neimplicată în relaţii poate fi totuşi suficient de activă, însă în folosul său, nu al grupului. La fel, cum o persoană pasivă, neimplicată în acţiune poate fi foarte bine relaţionată afectiv cu alte persoane din grup. Acelaşi lucru îl constatăm şi în legătură cu celelalte două tendinţe: egoismul-egocentrismul sunt direct relaţionale, pe când individualismul este, în principal, acţional. Un egoist îi foloseşte pe ceilalţi în propriul său interes, pe când un individualist îi ignoră pe ceilalţi şi acţionează singur.

Aceste particularităţi ale tendinţelor comportamental-interpersonale ne atrag atenţia atât asupra complexităţii lor, cât şi asupra unor restricţii pe care trebuie să le avem în vedere în timpul determinării lor.

2. *În plan metodologic am propus o metodă simplă, accesibilă şi operativă, în două variante, pentru determinarea comportamentului interpersonal.*

Varianta 1: se cere fiecărui membru al grupului să indice care anume dintre cele două tendinţe comportamentale opuse este specifică tuturor celorlalţi membri ai grupului, inclusiv sieşi. De exemplu, subiectul nr. 1 este dominator sau supus; sociabil sau izolat; conformist sau nonconformist; cooperator sau individualist? etc. (Vezi foaia de răspuns pentru varianta 1 redată în fig. 1.) Se procedează la fel cu toţi membrii grupului. Pentru caracterizarea finală a personalităţii vor fi luate în considerare acele tendinţe care sunt indicate ca specifice pentru o persoană

de mai mult de jumătate dintre membrii grupului supuşi interaprecierii. Dacă se obţine egalitate, tendinţele sunt fie anulate, fie reţinute pentru a fi verificate prin cealaltă variantă care ne poate furniza informaţii suplimentare.

Specific pentru această variantă sunt următoarele aspecte:

— se operează, la fel ca şi la Bales, pe baza excluderii uneia dintre trăsăturile-tendinţe perechi (cel care apreciază trebuie să opteze doar pentru una dintre tendinţele incluse în pereche);

— trăsătura care intră în caracterizarea finală a fiecărei persoane din grup se obţine prin adresarea unei întrebări directe referitoare la aspectul sondat, spre deosebire de Bales la care, după cum am văzut, un tip de personalitate se obţine atât prin răspunsul la o întrebare directă, cât şi prin răspunsul la o serie de alte întrebări indirecte.

Varianta 2: se adresează fiecărui membru al grupului 9 întrebări directe referitoare la cele 9 trăsături-tendinţe ale comportamentelor desfăşurate în cadrul grupului, însoţite de o scară (scală) de apreciere tip Lickert compusă din cinci intervale valorizate. (Vezi foaia de răspuns pentru varianta 2, redată în fig. 2.) Caracterizarea finală a personalităţii se face *numeric* prin reţinerea acelor tendinţe care capătă acordul mai multor membri ai grupului — şi *valoric* prin considerarea valorilor tendinţelor respective. În primul caz, dacă într-un grup de 10 persoane, 7 dintre ele consideră că o anumită persoană dispune într-o mare sau foarte mare măsură de tendinţa de a fi activ, atunci aceasta este reţinută; dacă însă 7 persoane indică faptul că subiectul respectiv este într-o foarte mică măsură activ în cadrul grupului, aceasta înseamnă, în fapt, că el este inactiv, pasiv şi, ca atare, această tendinţă va fi reţinută şi introdusă în caracterizarea finală a personalităţii. În cel de al doilea caz se face media aritmetică (numărul total de puncte acordate împărţit la numărul membrilor grupului care au făcut interaprecierea) şi se valorizează astfel: ceea ce trece de 3 se reţine ca trăsătură dominantă pozitivă; ceea ce se plasează la nivelul lui 3 este anulat deoarece înseamnă că membrii grupului au păreri foarte contradictorii despre persoana respectivă; ceea ce este mai mic de 3 indică prezenţa trăsăturilor opuse celor înscrise în tabel.

Fig. 1 FOAIE DE RĂSPUNS INDIVIDUALĂ PENTRU VARIANTA 1

SUBIECŢII GRUPULUI	TENDINŢE: Dominator	Supus	Sociabil	Retras-izolat	Conformist	Non-conformist	Activ-participativ	Pasiv	Facilitator al interacţiunii	Tensional-conflictual	Altruist	Egoist-egocentric	Creativ	Non-creativ	Obiectiv în aprecieri	Subiectiv	Cooperator	Individualist
1																		
2																		
3																		
..																		
..																		
..																		
..																		
n																		

Fig. 2 FOAIE DE RĂSPUNS INDIVIDUALĂ PENTRU VARIANTA 2

ÎNTREBĂRI	SUBIECŢII GRUPULUI										
	1	2	3	4	5	...	...	...	...	...	11
— În ce măsură subiectul... tinde să fie:											
— dominator în grup											
— sociabil											
— conformist											
— activ, participativ											
— facilitator al interacţiunii pozitive, constructive în grup											
— altruist											
— creativ											
— obiectiv în aprecieri											
— cooperator											

Notează cu: 1 Într-o foarte mică măsură
2 Într-o mică măsură
3 Într-o oarecare măsură
4 Într-o mare măsură
5 Într-o foarte mare măsură

Proprii pentru această variantă sunt următoarele aspecte:

— prin aplicarea ei obţinem nu doar prezenţa la un subiect dat a unor trăsături dominante ale comportamentului său interpersonal, ci şi gradul lor de manifestare, fapt care ne oferă o imagine mai exactă şi mai complexă, totodată, despre locul şi rolul său în cadrul grupului;

— noua variantă oferă posibilităţi mai mari de urmărire şi dirijare educaţională a formării şi dezvoltării comportamentului interpersonal. Dacă, de exemplu, o persoană este într-o mare măsură facilitatoare a interacţiunilor pozitive din cadrul grupului, am putea întreprinde o serie de acţiuni educative menite a-i creşte şi mai mult acest rol; dacă o alta este într-o mică măsură activă şi participativă în grup, cunoscând acest fapt, am putea creşte, prin acţiuni educative adecvate, gradul său de participare.

Prin înmulţirea numărului tendinţelor de evoluţie a comportamentului interpersonal în cadrul grupului, ca şi prin cele 2 variante metodice propuse pentru determinarea lui, tindem să ajungem nu atât la stabilirea unui tip de personalitate, ca la Bales, ci spre o *caracterizare* mai amplă a personalităţii ca şi spre stabilirea unui *profil psihosocial al personalităţii*. Tipologia reprezintă, fără îndoială, un instrument valoros, operativ în cercetările teoretice şi aplicative. Ea are însă dezavantajul că reduce personalitatea doar la unele aspecte dominante ale ei, o sărăceşte şi o goleşte adeseori de conţinutul ei concret, dinamic şi foarte bogat, pierzând din vedere alte laturi la fel de importante, care ar putea deveni dominante în alte contexte şi la un alt moment dat. De asemenea, tipologiile nu iau în seamă, în suficientă măsură, aspecte contradictorii de manifestare ale personalităţii. Din această perspectivă, caracterizarea personalităţii pe diversele ei laturi de manifestare sau stabilirea profilului personalităţii ar putea suplini o asemenea deficienţă. Acest fapt este cu atât mai necesar cu cât individul, chiar dacă este egal cu sine însuşi, nu este perceput ca atare de către ceilalţi. Iată de ce, în structura personalităţii îşi vor face simţită prezenţa nu numai aspectele comportamentale care se asociază logic între ele, ci şi aspectele comportamentale relativ contradictorii. Totodată, caracterizarea spre care tindem nu mai necesită (ca la Bales) apelul la un material anume redactat care să prezinte şi să descifreze înţelesul simbolurilor folosite (adică ce înseamnă UPF, F, NF etc.). Dacă

la aceasta adăugăm şi faptul că un asemenea material este greu de procurat, vom înţelege şi mai bine de ce modalitatea propusă de noi este cu mult mai operativă.

În continuare vom prezenta rezultatele unei cercetări empirice organizate cu scopul validării metodei.

Investigaţiile sistematice ale comportamentului interpersonal au fost efectuate asupra câtorva categorii de grupuri sociale (şcolare, de muncă, de sportivi, de cadre didactice universitare). În prezentul studiu vom relata rezultatele obţinute doar pe unul dintre aceste grupuri şi anume pe grupul de cadre didactice universitare. Aceasta din mai multe motive:

— în primul rând, pentru că acelaşi grup a fost investigat şi cu tehnica propusă de R. F. Bales[6], iar intenţia noastră a fost aceea de a realiza un studiu comparativ al celor două metode;

— în al doilea rând, pentru că rezultatele obţinute pe toate grupurile investigate au fost relativ asemănătoare; cum prezentarea lor detaliată ar presupune prea mult spaţiu tipografic, ne vom concentra atenţia asupra unui singur grup urmând ca, atunci când este cazul, să facem trimiteri şi la rezultatele obţinute şi în alte grupuri.

Tehnica de lucru şi rezultatele obţinute la varianta 1. Subiecţii grupului investigat primesc câte o foaie de hârtie ca cea prezentată în figura nr. 1.

Instructajul care se face este următorul: „În cadrul grupurilor sociale, în interacţiunile concrete dintre membrii grupului în vederea realizării scopurilor comune, un membru al grupului poate manifesta unele dintre tendinţele comportamentale opuse, specificate mai jos. (Urmează o scurtă descriere a celor 18 tendinţe comportamentale opuse. Vezi anexa 1). Cunoscând bine pe fiecare membru al grupului din care faceţi parte, vă rugăm să vă concentraţi asupra fiecărei persoane pentru a surprinde ceea ce este esenţial în comportamentul ei manifestat în grup; încercaţi să vă amintiţi cum s-a comportat ea, ce atitudini a avut, ce trăsături o caracterizează; stabiliţi cât mai clar ce gândiţi, ce credeţi despre fiecare membru al grupului. Fiţi cât mai sinceri în răspunsuri; încercaţi să vă detaşaţi de subiectivism, de relaţiile amicale cu unii dintre membrii grupului, de cele conflictuale cu alţi membri ai grupului. Fiţi cât mai obiectivi. Răspundeţi cu aceeaşi sinceritate atât în legătură cu ceilalţi membri ai grupului, cât şi în legătură cu dumneavoastră înşivă. Puteţi lucra în două moduri: a. stabiliţi care dintre primele două tendinţe comportamentale sunt proprii pentru fiecare dintre membrii grupului din care faceţi parte; apoi care dintre următoarele două, ş.a.m.d.; b. stabiliţi la primul membru din grup care dintre cele 18 tendinţe comportamentale din perechile opuse îi sunt caracteristice, apoi răspundeţi la al doilea, la cel de al treilea etc., până ce terminaţi toţi membrii grupului. Dacă nu vă puteţi hotărî asupra uneia dintre tendinţele comportamentale opuse, treceţi în dreptul lor un semn de întrebare".

[6] Vezi: M. Zlate, *Un procedeu de analiză a comportamentului interpersonal*, „Revista de psihologie", 1984, nr. 2.

Rezultatele obţinute în urma aplicării acestei variante pe grupul de cadre didactice universitare format din 9 membri le prezentăm în tabelul nr. 1. În acest tabel am notat numeric (aldin) tendinţele comportamentale specificate de mai mult de jumătate dintre membrii grupului — şi numeric (cursiv) pe cele care apar la o majoritate simplă[7].

Tabelul nr. 1
Rezultatele obţinute la Varianta 1

	TENDINŢE:																	
Nr. sub.	U.	D.	P.	N.	F.	B.	Ac.	Pa.	Fa.	T.	Al.	E.	C.	Nc.	O.	S.	Co.	I.
1	**6**		**9**			**7**	**9**		**9**		**8**		**9**		**7**		**8**	
2	**6**		**9**			*5*	**7**		**8**			*5*	**7**		**6**			**6**
3		**6**		**6**	**6**		**7**		**8**		**7**		**8**		**9**			*5*
4	*5*			*5*	*5*			**6**	**7**			**6**	**8**		*5*			*5*
5	**8**	**9**	**9**			*5*	**9**		**7**		*5*		*5*		**6**			*5*
6				*5*	**9**			**6**	**7**		*5*			*7*	*5*			*5*
7		*5*	**9**		*7*		**9**		**8**		**8**				**8**		**8**	
8	**6**		**9**		**8**		**8**		**8**		**8**				**9**		*7*	
9	**6**			**6**		*5*	**7**			*7*		**8**				*7*		**6**

[7] Dat fiind faptul că grupul investigat era format dintr-un număr impar de membri (9), a fost relativ greu de stabilit media lor. În aceste condiţii am considerat că dacă 5 dintre membrii grupului optau pentru o tendinţă comportamentală, faptul era semnificativ pentru persoana respectivă şi am încadrat acest număr în ceea ce am denumit „majoritatea simplă". Dacă mai mult de 6 membri din grup optau pentru o tendinţă comportamentală, faptul era cu atât mai semnificativ şi am încadrat numărul respectiv în ceea ce am denumit „marea majoritate".

În prelucrarea şi interpretarea rezultatelor obţinute am folosit două tipuri de analiză: a. mai întâi am luat în considerare doar primele 6 tendinţe comportamentale care sunt folosite de Bales pentru stabilirea tipului final de personalitate şi pe care le-am conservat şi noi; b. apoi am analizat toate cele 18 tendinţe comportamentale.

Primul tip de analiză a scos la iveală o serie de fapte interesante. Dacă privim tabelul nr. 2 în care prezentăm tipurile de personalitate aşa cum apar ele în urma aplicării metodologiei lui Bales şi a variantei propuse de noi, vom constata o foarte mare diversitate a tipurilor de personalitate. Astfel, dacă prin metoda lui Bales obţinusem doar 3 tipuri de personalitate (UPB — orientat spre sprijin emoţional şi entuziasm: subiecţii 1, 2, 5, 7; UPF — orientat spre solidaritate şi progres social: subiecţii 3, 4, 8, 9; UP — orientat spre succes social; subiectul 6), prin aplicarea variantei propuse de noi obţinem 6 tipuri de personalitate (dacă luăm în considerare majoritatea simplă) şi 8 tipuri (dacă luăm în considerare marea majoritate)[8]. Şi într-un caz şi

Tabelul nr. 2
Tipurile finale de personalitate obţinute după Bales şi în *Varianta 1*

Nr. sub.	Tip final de personalitate după Bales	Tip final de personalitate după Varianta 1	
		„majoritate simplă"	„marea majoritate"
1	UPB	UPB	UPB
2	UPB	UPB	UP
3	UPF	DNF	DNF
4	UPF	UNF	AVE
5	UPB	UPB	UP
6	UP	DNF	DF
7	UPB	DPF	PF
8	UPF	UPF	UPF
9	UPF	UNB	UN

[8] Într-un grup de muncă format din 12 persoane am obţinut 5 tipuri de personalitate prin metoda lui Bales şi 10 prin metoda noastră.

în altul, tipurile finale de personalitate sunt foarte variate. În cazul majorităţii simple apar următoarele tipuri de personalitate: UPB — orientat spre sprijin emoţional şi entuziasm (subiecţii 1, 2, 5); DNF — orientat spre autosacrificiu pentru valoare (subiecţii 3 şi 6); UNF — orientat spre autoritate autocrată (subiectul 4); DPF — orientat spre salvare prin dragoste (subiectul 7); UPF — orientat spre solidaritate şi progres social (subiectul 8); UNB — orientat puternic spre individualism şi recompense (subiectul 9). În cazul „marii majorităţi" tipurile apărute sunt următoarele: UPB (subiectul 1); UP (subiecţii 2 şi 5); DNF (subiectul 3); AVE — oscilant, mediu, pluridirecţional (subiectul 4); PF — orientat spre iubire altruistă (subiectul 7); UPF (subiectul 8); UN — orientat puternic spre afirmare (subiectul 9).

Cercetând tabelul logic al corelaţiilor dintre direcţiile modelului spaţial şi realizând o analiză comparativă între tipurile de personalitate obţinute prin metodologia lui Bales şi cele obţinute prin metodologia propusă de noi, am obţinut rezultatele înscrise în tabelul nr. 3.

Tabelul nr. 3
Tipuri de corelaţii logice între tipul de personalitate stabilit după Bales şi după *Varianta 1*

Tipuri de corelaţii logice	COMPARAŢII ÎNTRE:		
	Bales şi V_1 (majoritate simplă)	Bales şi V_1 (marea majoritate)	Majoritatea simplă şi marea majoritate din V_1
Identitate	4 Sub. 1, 2, 5, 8	2 Sub. 1, 8	3 Sub. 1, 3, 8
Corelaţie pozitivă	-	2 Sub. 2, 5	5 Sub. 2, 5, 6, 7, 9
Corelaţie negativă	1 Sub. 6	2 Sub. 4, 6	1 Sub. 4
Corelaţie zero	-	2 Sub. 7, 9	-
C. zero sau negativă mică-ignorată	3 Sub. 3, 7, 9	1 Sub. 3	-
C. zero sau pozitivă mică-ignorată	1 Sub. 4	-	-

Se poate remarca faptul că în cazul primelor două tipuri de corelaţii, numai la 4 subiecţi întâlnim identitatea sau corelaţia pozitivă dintre tipurile de personalitate, pe când în cazul celorlalţi 5 membri ai grupului corelaţia este fie negativă, fie zero sau negativă mică/pozitivă mică ce poate fi ignorată. Aceasta înseamnă că doar parţial cele două tehnici de lucru ne conduc spre obţinerea aceloraşi rezultate. Urmărind cel de-al treilea tip de comparaţie făcut (între tipurile de personalitate rezultate prin considerarea majorităţii simple şi marii majorităţi) constatăm că la 8 dintre membrii grupului între tipurile lor de personalitate apar relaţii de identitate sau corelaţii pozitive şi numai în cazul unui singur subiect corelaţia este negativă[9]. Existenţa acestor relaţii apare nu doar din tabelul logic al corelaţiilor stabilite de Bales, ci şi din denumirile tipurilor respective. Astfel, fără prea multe investigaţii ne putem da seama că între tipul PF — orientat spre iubire altruistă şi tipul DPF — orientat spre salvare prin dragoste există o mare apropiere. În aceste condiţii suntem tentaţi să credem că tipurile de personalitate interpersonală stabilite prin metoda propusă de noi exprimă mai adecvat comportamentul interpersonal real al subiecţilor în cadrul grupului.

Cel de-al doilea tip de analiză întreprins, care a luat în considerare toate cele 18 tendinţe comportamentale stabilite, ne-a condus spre o caracterizare mult mai amplă a comportamentului interpersonal, cât şi spre stabilirea unor profile de personalitate. Urmărind datele înscrise în tabelul nr. 1 putem observa că la fiecare subiect din grup tendinţele comportamentului interpersonal sunt repartizate foarte diferenţiat, ceea ce facilitează obţinerea unui portret psihosocial mult mai amplu şi mai bogat decât cel obţinut prin aplicarea metodei lui Bales. Astfel, subiectul nr. 1 este nu doar dominator, sociabil, nonconformist, ci şi foarte activ, facilitator al interacţiunilor din cadrul grupului, altruist, creativ, obiectiv în aprecieri, cooperator, în timp ce subiectul nr. 9 nu este doar dominator, sociabil, conformist, ci şi

[9] Aproximativ aceleaşi rezultate le-am obţinut şi într-un grup de elevi constituit din 25 persoane (la 11 dintre ei a apărut primul tip de corelaţie iar la 14 toate celelalte — pentru primele două tipuri de comparaţii, în timp ce la 22 dintre ei a apărut primul tip de corelaţii şi numai la 3 celelalte — pentru ultimul tip de comparaţii).

activ, tensional în interrelaţiile grupale, egoist, subiectiv în aprecieri, individualist. Mai mult, subiecţii care în varianta lui Bales se caracterizau prin aceleaşi tendinţe, de data aceasta se diferenţiază suficient de mult între ei. Spre exemplu, în varianta lui Bales subiecţii 3, 4, 8, 9 se caracterizau prin tendinţele de dominare, sociabilitate, conservatorism. Iată însă că de data aceasta subiectul nr. 3 se caracterizează prin tendinţele spre supunere, izolare, conservatorism, la care se adaugă: activ, facilitator al interacţiunii, altruist, creator, obiectiv în aprecieri, uşor individualist. Aceasta face ca între el şi subiectul 4 să existe doar 6 tendinţe comune, între el şi subiectul 8 doar 5 tendinţe comune, în fine, între el şi subiectul 9, doar 3 tendinţe comune.

Pentru a sesiza şi mai bine asemănările sau diferenţele dintre diferitele „portrete" sau „tipuri" de personalitate obţinute în urma aplicării variantei 1, am întocmit tabelul nr. 4 în care redăm numărul tendinţelor comune între doi subiecţi.

Tabelul nr. 4
Numărul tendinţelor comportamentale comune între doi subiecţi

Sub. 1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	7	5	4	7	3	6	6	3
2		5	5	8	3	4	5	5
3			6	6	7	6	5	3
4				5	6	3	4	4
5					4	5	6	4
6						5	4	2
7							7	1
8								2

Desprindem de aici prezenţa câtorva situaţii mai semnificative:

a. situaţia în care 2 subiecţi din grup au foarte multe tendinţe comportamentale comune în imaginea celorlalţi membri ai grupului. De exemplu, subiectul 2 are 8 tendinţe comune cu subiectul 5; subiectul 1 are 7 tendinţe comune cu subiecţii 2 şi 5;

subiectul 7 are 7 tendinţe comune cu subiectul 8. Aceasta înseamnă că ei apar ca fiind mai mult asemănători în imaginea celorlalţi membri ai grupului, decât diferiţi, chiar dacă există şi 1-2 tendinţe comportamentale specifice;

b. situaţia în care 2 subiecţi din grup dispun de un număr relativ echilibrat de trăsături comune şi diferenţiatorii. Spre exemplu, subiectul 5 are 4 tendinţe comune cu subiecţii 6 şi 9, celelalte 5 fiind diferite;

c. situaţia în care 2 subiecţi din grup dispun de un număr foarte mare de tendinţe opuse, fapt care face ca ei să fie foarte individualizaţi unul în raport cu celălalt. Este cazul subiectului 7 care are doar o singură tendinţă comportamentală comună cu subiectul 9, restul fiind opuse; sau cazul subiecţilor 1 şi 2 care au doar 3 tendinţe comune cu subiectul 6.

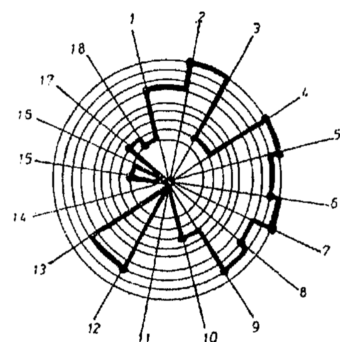
Faptul că unul şi acelaşi membru al grupului are mai multe tendinţe comportamentale asemănătoare şi mai puţine diferite cu alţi membri din grup ar putea avea o importanţă deosebită în dinamica concretă a grupului. El ne-ar putea sugera constituirea microgrupurilor şi a „coaliţiilor" în cadrul grupului (similaritatea membrilor fiind unul dintre criteriile care stau la baza asocierii lor) sau ar putea evidenţia specificul unor relaţii şi fenomene de grup (opoziţia trăsăturilor duce mai curând la relaţii tensionale, la fenomene de dezbinare, în timp ce asemănarea la relaţii de simpatie, la creşterea coeziunii grupului).

Specificul portretelor psihosociale ale membrilor grupului poate fi pus în evidenţă şi prin construirea profilelor de personalitate, aşa cum se poate constata şi din figura nr. 3. (Liniile drepte au la capete tendinţele comportamentale opuse; numărul cercurilor concentrice exprimă numărul membrilor din grup; celelalte linii arată numărul de membri care au optat pentru o anumită trăsătură). Profilele obţinute sunt foarte variate. La unii subiecţi (1, 3, 5, 7, 8) ele sunt orientate spre dreapta, ceea ce arată predominenţa trăsăturilor pozitive în comportamentul lor interpersonal. La alţi subiecţi (caz tipic 9) orientarea este spre stânga, fapt care indică prezenţa trăsăturilor negative în comportamentul lor interpersonal. Sunt apoi unii subiecţi (2 şi mai ales 6) la care profilele conţin „vârfuri" şi într-o direcţie şi în alta, ceea ce ne arată că ei manifestă în grup un comportament interpersonal destul de contradictoriu. În sfârşit, la subiectul 4 întâlnim o repartizare oarecum echilibrată, în sensul că membrii din grup îşi împart în mod aproape egal opiniile între tendinţele opuse, fapt care ar putea să desemneze fie comportamentul inegal, contradictoriu manifestat de subiectul 4 în cadrul grupului, fie perceperea deformată (poate prea indulgentă sau prea critică) a acestuia de către ceilalţi membri din grup. Iată deci că profilele de personalitate ne pot furniza informaţii suplimentare şi variate în privinţa caracterizării comportamentelor interpersonale manifestate în cadrul grupului.

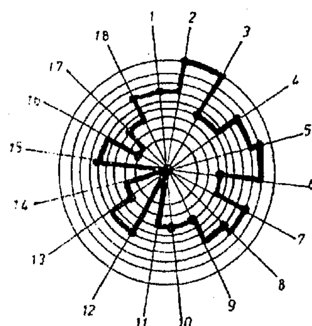
Tehnica de lucru şi rezultatele obţinute la varianta 2. Fiecare subiect din cadrul grupului primeşte o foaie ca cea prezentată în figura nr. 2.

Instructajul care se face este următorul: „Pe foaia pe care aţi primit-o sunt notate în partea din stânga (pe verticală) câteva dintre tendinţele comportamentale pe care le poate manifesta un subiect în cadrul grupului, iar în partea dreaptă (pe orizontală) sunt înşiraţi membrii grupului din care faceţi parte. Vi se cere să spuneţi în ce măsură este prezentă fiecare dintre tendinţele nominalizate, la toţi membrii grupului. Dacă o tendinţă comportamentală este prezentă la un subiect doar într-o foarte mică măsură, atunci treceţi în dreptul lui cifra 1, dacă o alta este prezentă într-o mare măsură, treceţi cifra 4, ş.a.m.d. Puteţi lucra în două moduri ca şi în varianta de mai înainte: fie pornind de la o tendinţă pentru a vedea în ce măsură este prezentă la toţi membrii grupului; fie pornind de la un subiect pentru a vedea în ce măsură îi sunt caracteristice toate cele 9 tendinţe nominalizate".

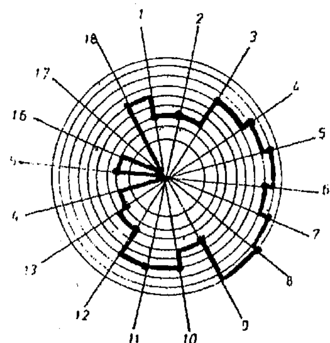
Rezultatele obţinute le prezentăm în figura nr. 4 sub forma unor profile individuale care exprimă însă părerea sau imaginea grupului despre respectivul subiect. Spre deosebire de varianta anterioară în care cunoşteam doar dacă o tendinţă este prezentă sau absentă în comportamentul interpersonal al unui subiect, de data aceasta ştim în plus şi în ce măsură se manifestă ea în interacţiunile de grup. De exemplu, în varianta 1, despre subiectul 1 ştim că este sociabil, activ, facilitator al interacţiunii, altruist, obiectiv etc.; prin noua variantă aflăm că în comportamentul său interpersonal toate aceste tendinţe se manifestă într-o mare măsură, fiind deci dominante.

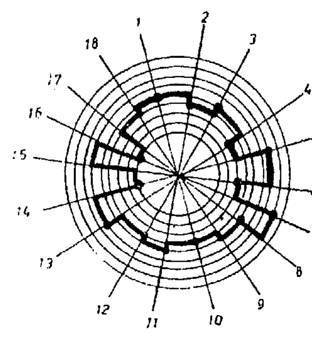
SUBIECTUL 1

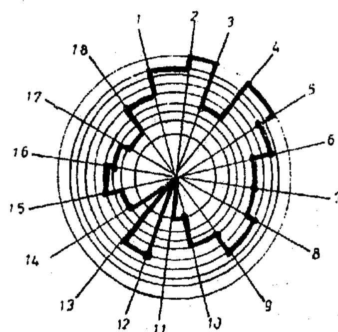
SUBIECTUL 2

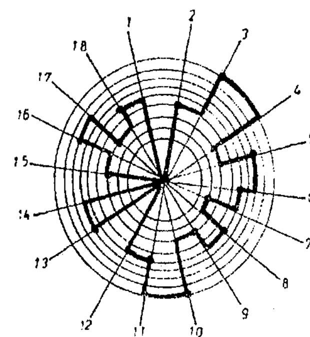
SUBIECTUL 3

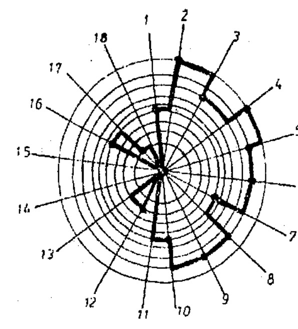
SUBIECTUL 4

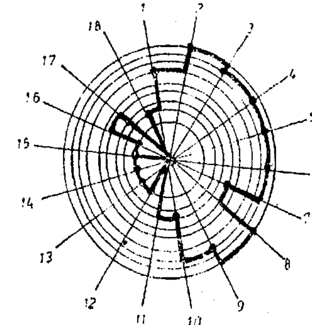
SUBIECTUL 5

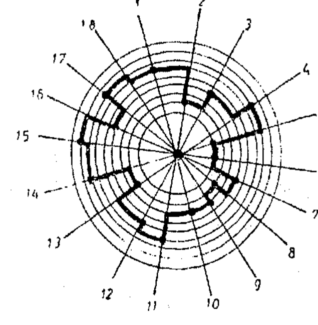
SUBIECTUL 6

SUBIECTUL 7

SUBIECTUL 8

SUBIECTUL 9

Fig. 3. *Profilele psihosociale de personalitate obţinute în varianta 1*

Rezultatele obţinute în noua variantă pot fi analizate şi interpretate în sine sau prin raportarea lor la cele obţinute în varianta 1 sau chiar prin aplicarea metodologiei lui Bales.

Dacă le interpretăm în sine, atunci orientarea profilelor spre dreapta sau spre stânga devine unul dintre indicatorii importanţi de analiză. Parcurgând profilele prezentate în figura nr. 4 observăm că la unii subiecţi ele sunt orientate pregnant spre dreapta (la subiecţii 1, 5, 7, 8), fapt care indică prezenţa mai multor tendinţe comportamentale pozitive, decât negative. La alţi subiecţi (cazuri tipice 9, 6 şi într-o oarecare măsură şi 2) profilele sunt orientate spre stânga, ceea ce evidenţiază prezenţa mai multor tendinţe comportamentale negative, decât pozitive. În

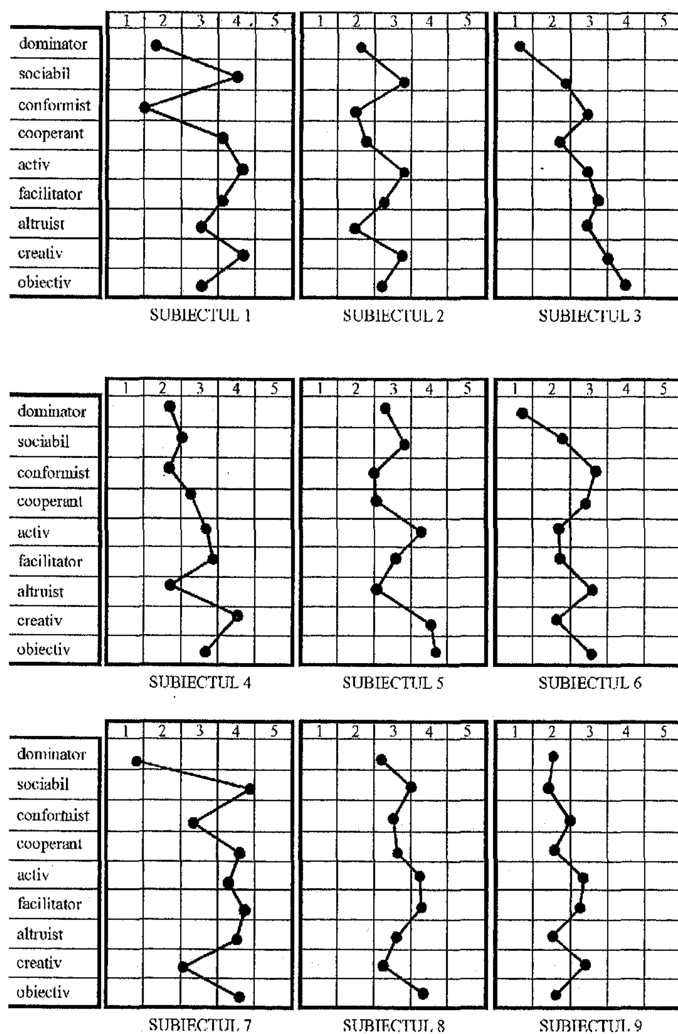

Fig. 4. *Profilele psihosociale de personalitate obţinute în varianta 2*

sfârşit, există şi subiecţi (3, 4) la care orientarea spre dreapta sau spre stânga este oarecum echilibrată, fapt care denotă prezenţa la aceşti subiecţi a unor comportamente fără excese.

Compararea rezultatelor obţinute în această variantă cu cele obţinute în varianta 1 sau cu cele reieşite din aplicarea metodologiei lui Bales scoate la iveală o serie de fapte interesante.

a. Dacă pe baza primelor trei tendinţe comportamentale sondate stabilim tipurile finale de personalitate, vom constata că în cele mai multe cazuri acestea concordă cu cele stabilite prin metodologia lui Bales sau prin varianta 1. Astfel, în cazul a 4 subiecţi din grup concordanţa este totală, în sensul că obţinem exact aceleaşi tipuri: DNF (la subiectul 3); UP (la subiectul 5); DNF (la 6); DPF (la 7), iar la 3 subiecţi ea este parţială, în sensul că se confirmă doar anumite tendinţe: PB la subiecţii 1 şi 2 din tipul UPB; PF la subiectul 8 din tipul UPF. Numai în cazul a doi subiecţi tipurile finale nu se confirmă deloc (la subiectul 4) şi aproape deloc (la subiectul 9 — la care confirmată apare doar o singură tendinţă)[10]. Dat fiind însă faptul că la marea majoritate a subiecţilor obţinem prin noua variantă aproximativ aceleaşi rezultate ca şi prin cele folosite anterior, aceasta evidenţiază gradul ei crescut de validitate.

b. Dacă luăm în considerare ansamblul tuturor celor 9 tendinţe comportamentale investigate prin varianta 2, constatăm că în marea lor majoritate ele concordă cu cele stabilite în varianta 1. Lucrul acesta reiese cu claritate de îndată ce comparăm datele din tabelul nr. 1 cu cele din figura nr. 4. Să urmărim, spre exemplu, tendinţele „sociabil-izolat" din tabelul nr. 1. Constatăm că subiecţii 1, 2, 5, 7, 8 sunt consideraţi ca fiind sociabili, iar subiecţii 3, 4, 6, 9 ca fiind izolaţi. În profilele din figura nr. 4 subiecţii 1, 2, 5, 7, 8 apar ca fiind sociabili în mare măsură, pe când subiecţii 3, 4, 6 şi 9 ca fiind sociabili într-o mică măsură, ceea ce înseamnă că, de fapt, ei sunt izolaţi. Acelaşi lucru îl constatăm şi în legătură cu marea majoritate a celorlalte tendinţe

[10] Într-un grup de sportivi format din 11 membri se păstrează aproximativ aceleaşi proporţii: la 6 dintre ei apare confirmarea totală; la 4 confirmarea parţială şi numai la unul singur întâlnim lipsa totală de confirmare.

comportamentale. Aceasta înseamnă că cele două variante sunt complementare şi se verifică una prin alta.

c. Sesizăm şi existenţa unor nepotriviri între rezultatele obţinute prin cele două variante. Acestea sunt însă „localizate“, în sensul că apar doar la unele dintre tendinţele sondate (dominare şi cooperare) şi doar la unii dintre subiecţii din grup. În varianta 1, subiecţii 1, 2, 4, 8, 9 apăreau ca fiind dominatori în interacţiunile lor de grup. De data aceasta ei apar ca fiind dominatori „într-o mică măsură“, ceea ce înseamnă că, în fapt, ei manifestă mai degrabă tendinţa spre supunere în cadrul grupului. La fel, subiectul 6 apărea în varianta 1 cu uşoare tendinţe spre individualism, pe când în noua variantă el apare ca fiind cooperator „într-o oarecare spre mare măsură“. După părerea noastră aceste date nu le infirmă pe cele obţinute prin varianta 1, ci le adâncesc, le nuanţează. În noua variantă subiectul evaluator este invitat să realizeze aprecieri mult mai fine, mult mai diferenţiate decât în primul caz, fapt care îl poate conduce spre precizarea sau chiar spre corectarea imaginilor sale anterioare. Pe de altă parte, n-ar fi exclus ca aceste aprecieri diferite să se datoreze comportamentului contradictoriu, inconstant, situaţional al unor membri din cadrul grupului.

În ansamblu, noua variantă conduce spre individualizări extrem de mari ale comportamentului interpersonal arătând că, în realitate, subiecţii dintr-un grup social se diferenţiază mult unii faţă de alţii, nu doar într-o manieră foarte globală, ci şi într-una foarte particularizată.

În concluzie, putem afirma că:

1. tipul final de personalitate interpersonală poate fi obţinut nu numai prin metoda propusă de Bales, ci şi prin alte modalităţi, dintre care cea propusă de noi ar putea fi una dintre ele;

2. este mai plauzibil ca tipurile finale de personalitate obţinute prin metoda propusă de noi să fie mult mai reale, mult mai autentice şi veridice, aceasta din cel puţin trei considerente: a. ele rezultă din opţiunile directe, nemijlocite ale subiecţilor asupra unor tendinţe comportamentale opuse, expres formulate, şi nu ca urmare a unor analize factoriale, deducţii logice sau calcule

formalizate; b. sunt mult mai diferenţiate între ele, fapt care este mai în acord cu realitatea comportamentală a individului în cadrul grupului şi cu reflectarea ei în imaginea comună a membrilor grupului; c. dispun de o mai mare concordanţă şi coerenţă interioară, fapt reieşit atât din corelaţiile logice dintre ele, cât şi din denumirile lor;

3. metoda propusă ne conduce la stabilirea unor caracterizări mai ample ale personalităţii sau ale unor profile psihosociale ale acesteia care iau în considerare atât aspectele constante ale personalităţii, cât şi aspectele ei contradictorii;

4. cele două variante de determinare a comportamentului interpersonal sunt congruente între ele, susţinându-se şi verificându-se reciproc; mai mult, cea de-a doua variantă aduce informaţii şi asupra gradului (a măsurii) în care o tendinţă comportamentală este prezentă la un subiect;

5. tehnica propusă sugerează şi direcţia acţiunilor educative ce pot fi întreprinse în vederea orientării sau ameliorării comportamentului interpersonal în cadrul grupurilor sociale.

ANEXA Nr. 1.

CARACTERIZAREA TENDINŢELOR COMPORTAMENTULUI INTERPERSONAL

Tendinţe spre dominare: stăpânirea şi subordonarea celorlalţi; impunerea propriilor puncte de vedere însoţită de ignorarea celor ale altor membri din grup; încercarea de a prelua conducerea grupului; manifestarea unor comportamente dure, autoritare; multe interacţiuni cu ceilalţi membri ai grupului;

Tendinţe spre supunere: de a accepta, asculta, suporta şi a se conforma influenţei altor membri din grup; de a se lăsa condus de alţii; de a se subaprecia pe sine şi a supraaprecia pe alţii; de a fi interiorizat, stăpânit şi inhibat în reacţii;

Tendinţe spre sociabilitate: stabilirea rapidă a contactelor interumane; individul este afectuos, prietenos, comunicativ, uşor adaptabil la situaţiile noi; simpatizat şi admirat de ceilalţi mem-

bri ai grupului; creează interacţiuni pozitive şi o atmosferă plăcută în grup;

Tendinţe spre izolare: de a se îndepărta, de a se retrage de la viaţa grupului, de a fi singuratic, răzleţ, chiar înstrăinat de grup, cu puţine relaţii cu ceilalţi; tăcut, liniştit, necomunicativ, neprietenos, cu dificultăţi de socializare interpersonală; inhibat;

Tendinţe spre conformism: de a interioriza, accepta şi promova cu stricteţe în comportamentul său normele de grup, chiar dacă acestea nu corespund întrutotul cu propriile sale convingeri; respectă obiceiurile, tradiţiile grupului;

Tendinţe spre non-conformism: de a nu fi de acord cu normele grupului care nu sunt acceptate şi nici respectate, dimpotrivă, de a fi neîncrezător în structurile şi normele grupului, de a milita pentru schimbarea şi înlocuirea lor;

Tendinţe spre activism: de a se implica cu uşurinţă în acţiunile grupului, de a participa direct, efectiv la realizarea lor, de a fi dinamic, energic, cu acţiuni de impulsionare şi de punere în mişcare a celorlalţi membri din grup;

Tendinţe spre pasivitate: lipsit de iniţiativă şi interes; nu participă la acţiune, este mai mult spectator decât actor; renunţă uşor la acţiune, este inert, apatic, dezinteresat de sarcinile şi realizările grupului din care face parte;

Tendinţe spre facilitarea interacţiunilor dintre membrii grupului: uşurează stabilirea relaţiilor dintre membrii grupului atât în plan afectiv, cât şi în plan acţional; conduce grupul spre realizarea obiectivelor sale; ajută grupul să-şi depăşească momentele dificile; este iubit, agreat;

Tendinţe spre tensionarea grupului: creează conflicte, tensiuni afective, contradicţii, dezbinări între membrii grupului; generează atmosferă de neîncredere, suspiciune, împiedică şi îndepărtează grupul de realizarea obiectivelor sale; are relaţii de respingere afectivă cu ceilalţi;

Tendinţe de altruism: manifestă dezinteres faţă de sine, în schimb acţionează în favoarea altora; este generos, prietenos, cald cu alţii; îşi pune forţele sale la dispoziţia altora; este animat de dragoste dezinteresată faţă de semenii săi;

Tendinţe spre egoism: este centrat pe sine; îi priveşte pe alţii numai prin prisma propriilor sale sentimente şi interese; îi foloseşte pe ceilalţi doar pentru a-şi realiza obiectivele sale; îşi exagerează propria persoană, desconsiderând-o pe a celorlalţi;

Tendinţe spre creativitate: interesat de noutatea, originalitatea şi utilitatea socială a acţiunilor şi mai ales a rezultatelor acţiunilor sale şi ale grupului; aduce informaţii, opinii, sugestii noi în grup; propune noi obiective, noi căi de realizare, contribuie la evoluţia grupului;

Tendinţe spre non-creativitate: manifestă în grup comportamente obişnuite, comune, banale, cu caracter reproductiv; este uniform şi egal cu sine însuşi; nu se distinge prin rezultatele muncii; nu are contribuţii importante în dinamica şi evoluţia grupului;

Tendinţe spre obiectivitate în aprecieri: este principial, nepărtinitor, imparţial în aprecierea celorlalţi şi a grupului; intervine nefalsificat în relaţiile interumane; detaşat de impresiile personale, deformatoare;

Tendinţe spre subiectivitate în aprecieri: este influenţat în aprecierile pe care le face de ideile, sentimentele, convingerile, atitudinile sale personale; tentat spre deformarea realităţii; are păreri absolutizante, emite judecăţi părtinitoare despre alţii şi relaţiile dintre ei;

Tendinţe spre cooperare: colaborează, îşi dă concursul alături de ceilalţi la realizarea sarcinilor grupului; acţiunile sale duc la creşterea gradului de participare a fiecărui membru al grupului; este element de unificare a eforturilor celorlalţi;

Tendinţe spre individualism: centrat pe realizarea individuală a propriilor sale interese fără ajutorul celorlalţi; acţionează singur cu propriile sale forţe; interesele personale sunt şi apreciate şi puse înaintea celor ale grupului.

3. Psihologia transpersonală: analiză critică

Se pare că epoca contemporană este epoca „marilor probleme" cu care se confruntă nu doar o ţară sau alta ci întreaga omenire. Descurajanta criză economică mondială determinată, în principal, de diminuarea resurselor materiale ale creşterii şi dezvoltării economice, iraţionala cursă a înarmărilor care pune în pericol liniştea şi pacea omenirii, impactul ultimelor două revoluţii tehnico-ştiinţifice asupra vieţii şi existenţei concrete a oamenilor şi societăţilor etc., etc. — sunt doar câteva dintre problemele socio-economice şi mai ales socio-umane cu care se confruntă lumea contemporană. Aglomerarea şi agravarea problemelor vechi, apariţia altora noi şi acute, lărgirea ariei lor de cuprindere i-au determinat pe specialişti din cele mai diverse domenii să caute soluţii pentru a depăşi dificultăţi create de omenirea însăşi. Cum multe dintre aceste probleme sunt de ordin uman, sociopsihologic, în iureşul căutării şi descoperirii soluţiilor s-au implicat din ce în ce mai mult şi reprezentanţii ştiinţelor socio-umane. Variantele de „ieşire din impas" propuse de ei au fost extrem de diverse. De la soluţiile mai vechi (cura psihanalitică, psihodrama şi sociodrama propuse în primele decenii ale secolului nostru de reprezentanţii psihanalizei sau de cei ai sociometriei, s-a trecut, mai recent, la altele cu un grad mai mare de implicare socială şi ideologică. De exemplu, prin anii '50, '60 susţinătorii aşa-numitei „psihologii umaniste" credeau că soluţionarea marilor probleme ale omului s-ar putea

realiza prin: creşterea şi dezvoltarea psihologică, educarea relaţiilor interpersonale, terapia „centrată pe client", grupurile de întâlnire, trecerea la un nou tip de societate denumit „societate eu-psihică". Chiar dacă nu toate aceste soluţii sunt autentice şi la fel de eficiente, multe dintre ele fiind limitate, naive sau pur şi simplu paleative în raport cu complexitatea crescândă a problematicii socio-umane, ele au meritul de a fi atras şi centrat atenţia specialiştilor şi nespecialiştilor asupra necesităţii considerării cu luciditate şi simţ de răspundere a omului şi nevoilor sale în procesul existenţei şi construcţiei sociale.

Iată însă că mai recent (începând cu deceniul opt şi continuând cu cel în care ne aflăm) în peisajul soluţiilor destinate a ameliora sau rezolva complicatele probleme socio-psihologice ale omului a apărut una nu numai „curioasă", dar şi periculoasă prin consecinţele însuşirii, practicării şi extinderii ei. Este vorba despre aşa-numita *psihologie transpersonală* o nouă orientare psihologică ce-şi propune reevaluarea problematicii umane dintr-un unghi de vedere propriu.

Psihologia transpersonală îşi începe ofensiva oficială în America (California), în anul 1969. Se înfiinţează un institut, o revistă, o Asociaţie de psihologie transpersonală; au loc conferinţe anuale sau chiar internaţionale; se introduc cursuri de psihologie transpersonală în Universităţi; se organizează chiar învăţământ „post-universitar" în acest domeniu. Ce este însă psihologia transpersonală şi ce vrea ea? Care sunt intenţiile, paradigmele şi „contribuţiile" noii orientări?

Transpersonal — înseamnă „dincolo de persoană". Adică, unde? Ce poate fi „dincolo de persoană", de psihologia ei?!. Răspunsul este relativ simplu: dincolo de persoană se află relaţiile interpersonale, se află societatea. Să intenţioneze noua orientare psihologică abordarea relaţiilor interpersonale într-o lume dificilă, bântuită de contradicţii şi inegalităţi, în vederea ameliorării lor? Să tindă psihologia transpersonală spre investigarea societăţii existente, cu toate racilele ei, pentru a propune un nou proiect de societate mai favorabilă şi mai demnă pentru fiinţa umană? Nicidecum! Intenţiile psihologiei transpersonale sunt cu totul altele. Iată-le: psihologia transpersonală năzuieşte să ex-

tindă câmpul cercetării psihologice pentru a include în el arii ale experienţei şi comportamentului uman asociate cu o sănătate optimă şi bunăstare, într-un evantai larg al stărilor de conştiinţă, unele dintre ele putând extinde limitele uzuale ale ego-ului şi personalităţii[1]. Direcţiile de investigare ale noii orientări reies şi mai bine în evidenţă din scopurile declarate ale „Revistei de psihologie transpersonală". Aceasta precizează că este interesată de publicarea cercetărilor referitoare la: procesul transpersonal, valori şi situaţii, conştiinţa cosmică, sinergia individului şi a speciilor, teoriile şi practicile relaxării psihice, treptele spiritului, compasiune, cooperare transpersonală, realizarea şi autorealizarea transpersonală. Psihologia transpersonală este, aşadar, nemulţumită de „parţialitatea" psihologiei contemporane, de faptul că ea se centrează aproape exclusiv asupra unor aspecte limitate ale psihicului uman, şi nu întotdeauna asupra celor esenţiale, că ea nu explorează în totalitate şi în profunzime stările psihice ale individului. De aici şi tendinţa sa spre expansiune, spre integralitate şi completitudine, spre extinderea câmpului său de cercetare şi asupra altor zone mai puţin sau chiar deloc investigate.

Despre ce este însă vorba mai exact? Psihologia transpersonală plasează în miezul preocupărilor sale conştiinţa umană pe care o consideră a fi „dimensiunea centrală care oferă baza şi contextul tuturor experienţelor", ea este „solul" şi „marea" minţii universale — deosebindu-se, prin aceasta, de behaviorism care o ignora sau de alte orientări psihologice contemporane care pun accent pe unele aspecte limitate ale ei. Conştiinţa poate fi studiată însă din mai multe puncte de vedere, şi anume: din perspectiva *conţinuturilor* sale, dar şi din cea a *pulsaţiilor* sale *interioare*; ea poate fi abordată sub raport *cantitativ*, identificându-i-se un număr limitat de stări sau, dimpotrivă, un număr foarte mare, practic nelimitat de asemenea stări; în sfârşit, ea poate fi investigată şi din punct de vedere *calitativ* atunci când luăm în considerare „nivelurile" sale de funcţionalitate. Existenţa acestor alternative antrenează după sine problema opţiunii

[1] R. N. Walsh, F. Vaughan (Ed's), *Beyond Ego-Transpersonal Dimensions in Psychology*, Los Angeles: J. P. Tarcher, 1980.

pentru una sau alta dintre ele. Şi psihologia transpersonală a optat:

1. fiind nesatisfăcută de faptul că psihologia tradiţională se centrează pe investigarea conţinuturilor conştiinţei, limitând în felul acesta aria cercetării, psihologia transpersonală îşi deplasează atenţia spre „pulsaţiile sale interioare", spre studierea „conştiinţei optime" care este mai largă şi în mod potenţial disponibilă în orice moment;

2. pornind de la premisa că psihologia tradiţională stăruie doar asupra câtorva stări limitate ale conştiinţei (veghe, vis, delir, intoxicaţie), neacordând nici un fel de atenţie aşa-numitelor stări „alterate" ale conştiinţei, pe care le consideră ca fiind chiar periculoase şi cauzatoare de disconfort, psihologia transpersonală îşi concentrează eforturile tocmai asupra studierii stărilor alterate ale conştiinţei, mult mai numeroase şi mult mai complexe decât primele; unele dintre stările alterate ale conştiinţei sunt potenţial utile, în timp ce altele sunt „superioare", în sensul că posedă toate posibilităţile şi potenţele stărilor nivelului primar, normal, plus altele adăugate;

3. dat fiind faptul că în studiul funcţionalităţii conştiinţei psihologia contemporană pune un mai mare preţ pe factorii şi condiţiile exterioare — facilitatoare şi restrictive — ale formării şi progresului ei, psihologia transpersonală îşi propune să arate cum pot oamenii, care sunt mult mai mult prinşi în capcana propriei lor condiţionări decât apreciază ei, scăpa de aceste „încorsetări interioare", cum pot ei să se elibereze de ataşare, de exemplu, care este o formă de condiţionare interioară, dar care aduce numai suferinţă.

Până aici lucrurile nu par a fi atât de grave. Faptul că există o serie de „pulsaţii" interioare ale conştiinţei, de stări ale ei care au fost mai puţin studiate, dar care ar merita a fi mai serios investigate, nu poate fi pus la îndoială. Faptul că unele dintre aceste stări sunt inferioare, iar altele superioare, că unele sunt normale, iar altele alterate, nu poate fi negat. În sfârşit, faptul că există o serie de „chingi" interioare care ne limitează şi ne blochează comportamentele, iar uneori ne aduc suferinţă, iarăşi nu poate fi tăgăduit. Opţiunea psihologiei transpersonale pentru

studierea şi investigarea lor ştiinţifică n-ar trebui decât să ne bucure.

Chiar la acest prim nivel al opţiunilor se desconspiră însă şi intenţiile noii orientări. Ea este foarte îngrijorată de *conţinuturile* cu care operează conştiinţa umană, mai ales de acelea care ar pune în pericol însăşi existenţa şi perpetuarea societăţii actuale. La fel de neliniştită este psihologia transpersonală şi de *ataşarea* oamenilor la astfel de conţinuturi care ar aduce, după opinia ei, suferinţă, neadaptare, nefericire. Iată de ce, dislocarea din mintea oamenilor a conţinuturilor conştiinţei şi subminarea ataşării de ele va reprezenta principalul şi adevăratul obiectiv de atac al psihologiei transpersonale. Evident, nu şi acestea sunt obiectivele mărturisite şi recunoscute de transpersonalişti. Ele sunt formulate în termeni generali, aparent ştiinţifici, tocmai cu scopul de a induce în eroare. Ni se spune, astfel, că psihologia transpersonală urmăreşte să-i ajute pe oameni să-şi descopere şi să-şi integreze conştient pulsaţiile experienţei interioare (deci, numai „pulsaţiile" experienţei interioare, nu şi conţinuturile, ideile, valorile conştiinţei, acestea putând fi cu mult mai periculoase decât simplele „pulsaţii" ale conştiinţei); să-i ajute pe oameni pentru a se centra pe activitatea interioară care duce la autorealizare şi nu pe rezolvarea unor probleme particulare ale ego-ului (nu pe problemele condiţiilor normale de viaţă şi muncă, pe cele ale frustrărilor la care oamenii sunt supuşi permanent, pe cea a creşterii agresivităţii pe plan social, a lipsei de securitate individuală, a vidului spiritual spre care sunt împinşi, a însingurării sociale, pentru că acestea sunt probleme „particulare" ale ego-ului, puţin importante şi semnificative pentru reprezentanţii psihologiei transpersonale); să-i susţină pe oameni pentru a-şi depăşi limitele propriei lor condiţionări şi a-şi asuma responsabilităţi în vederea proiectării vieţii în armonie cu natura (de ce nu şi cu societatea?, oare nu pentru că aceasta nu este capabilă şi poate nici interesată să asigure o astfel de „armonie"?); să-i ajute pe indivizi pentru a-şi creşte şi perfecţiona sănătatea până la un nivel de dezvoltare optimă, de armonie şi integrare, dincolo de ceea ce în mod obişnuit se acceptă a fi normal (ce poate fi „dincolo de normal"?; şi de ce trebuie oare împinse lucrurile dincolo de normal, de ce se promite mai mult

decât se poate da în realitate?; pentru a stimula sau pentru a amăgi?!).

Cum ar putea însă fi puse în disponibilitate toate potenţialităţile conştiinţei? cum am putea elibera individul de „cercul" prea strâns al condiţionărilor interioare?; cum l-am putea ajuta să ajungă la trăirea plenară, integrală, completă a stărilor sale de conştiinţă? Psihologia transpersonală răspunde: prin eliminarea contracţiilor defensive şi a obstacolelor interne; prin liniştirea, calmarea şi relaxarea minţii; prin reducerea distorsiunilor perceptuale; prin controlul voluntar al stărilor interne psihologice şi fiziologice; prin autocunoaşterea şi transformarea interioară; prin conştientizare; prin expansiunea conştiinţei. Cum însă acestea sunt deziderate care la rândul lor se cer a fi traduse în fapt, psihologia transpersonală se grăbeşte să recomande şi o serie de instrumente şi mijloace practice adecvate obţinerii lor, şi anume: psihoterapia transpersonală, relaxarea psihică, în care esenţiale sunt o serie de tehnici preluate din diferitele filozofii religioase orientale (budism, zen, yoga, sufism, tao etc.), drogarea — îndeosebi cu LSD, hipnoza profundă.

Prin toate aceste mijloace se speră să se obţină exacerbarea emotivităţii oamenilor, împingerea lor spre tărâmul necunoscut al unor experienţe mistice, sădirea confuziei intelectuale, orbirea şi opacizarea conştiinţei lor, iar în cele din urmă, anihilarea propriei lor personalităţi. Practicând asemenea „mijloace" omul se supune unui proces de dresaj, nemaifiind capabil de a formula raţionamente proprii ci doar de a le repeta pe cele ale altora, gânduri noi, ci, cel mult, de a le relua pe cele vechi, el nu mai este în stare să emită judecăţi de valoare sau critice, de a contesta, de a se opune, ci doar de a se conforma la ceea ce i se propune şi impune. Se obţine, în final, un fel de robot programat şi condus din afară, un jalnic manechin, fără gândire, voinţă şi simţire proprie, golit şi sărăcit de bogăţia vieţii sale spirituale. Acesta este modelul de om pe care ni-l propune psihologia transpersonală.

Că aşa stau lucrurile apare şi mai clar în lumină din *tehnologia* recomandată de transpersonalişti pentru a fi utilizată în vederea atingerii obiectivelor propuse. După părerea lor par-

curgerea a trei stadii este esenţială în acest scop. Primul stadiu, cel al *identificării*, se referă la formarea capacităţii individului de a-şi poseda emoţiile, gândurile sau alte fenomene intrapsihice, de a fi responsabil de sine, de a-şi pune în mişcarea autorealizarea sau procesul de autoprofeţie prin care experienţa şi procesele sale psihologice validează realitatea. Cel de-al doilea stadiu, *dezidentificarea*, constă în debarasarea progresivă a conştiinţei de conţinuturile sale în general şi de gândire în particular, de ego, de concepţia despre sine, derivată din roluri, posesiuni, activităţi şi relaţii sociale. În sfârşit, cel de-al treilea stadiu, al *auto-transcendenţei*, permite omului să atingă un nou nivel al conştiinţei sale, să ajungă la sănătatea extremă, să posede „mintea universală" dincolo de orice limite de timp şi spaţiu. În acest stadiu omul trăieşte o stare de mulţumire, de linişte şi calmare, de lipsa oricăror scopuri şi dorinţe, el trăieşte o „experienţă de vârf", se simte „un dumnezeu".

Iată exprimate, de data aceasta clar şi fără echivoc, adevăratele intenţii ale psihologiei transpersonaliste. Iată tipul de om pe care ni-l propune ea. Dar omul dezgolit de orice conţinut, deposedat de orice rol, activitate şi relaţie socială, frustrat de scopuri şi dorinţi, mai este o realitate, o fiinţă vie, sau o ficţiune, o fantomă, un produs abstract al minţii înfierbântate a transpersonaliştilor?! Şi apoi cui, ar putea să servească un asemenea om general, abstract şi... fictiv? Este o pură aberaţie să crezi că există un om în afara timpului şi spaţiului istoric concret, în afara multideterminărilor şi multicondiţionărilor socio-istorice generale şi particulare. Şi totuşi, colaboratorii[2] noii orientări nu se sfiesc să se jeneze de aberaţii. Este apoi, mai mult decât curios să consideri că procesele psihologice interne validează realitatea şi nu invers, realitatea fiind de fapt cea care validează experienţa şi procesele psihologice. Este de-a dreptul pueril să crezi că tehnologia propusă de transpersonalişti este o simplă tehnică de relaxare psihică a individului, neimplicând nici o concepţie despre lume şi viaţă, fiind, cu alte cuvinte, neutră din punct de vedere ideologic. Ce poate fi „experienţa de vârf" dacă nu o stare de nirvana, de plutire în vid, obţinută de cele mai multe ori cu ajutorul drogurilor? De la descrierea unei asemenea „experienţe de vârf"[3] şi până la practicile religioase promovate de unele secte nu este decât un pas. Şi transpersonaliştii l-au făcut, îndemnându-i şi pe alţii să-l facă. Iată deci că, în realitate, tehnologia propusă de psihologia transpersonală nu este nicidecum neutră în raport cu atitudinea faţă de lume şi viaţă, ci adânc impregnată de ea.

În paginile „Revistei de psihologie transpersonală" sau ale Buletinelor informative ale Asociaţiei respective găsim şi alte curiozităţii. De la atitudinea umană faţă de animale, până la perspectiva transpersonală în naşterea prin cezariană, de la uniunea mistică la drogarea cu LSD, de la stările de conştiinţă alterată la teama de moarte, de la dimensiunea transpersonală în alcoolism, până la educaţia oamenilor pentru transcendenţă, de la dezvoltarea organizaţională transpersonală, până la problema păcii văzută şi ea tot transpersonal — totul face obiectul studiilor şi articolelor publicate[4]. Grăitor este nu doar conţinutul problemelor tratate ci şi cantitatea studiilor ce se publică în legătură cu una sau alta dintre ele. O statistică simplă[5] ne arată că ma-

[2] Este regretabil că printre aceştia figurează nume cunoscute şi recunoscute ale unor psihologi americani, cum ar fi: A. H. Maslow, autorul unei interesante lucrări despre motivaţie şi personalitate; A. J. Sutich şi M. A. Vich, fondatorii revistei de psihologie umanistă şi redactorii unei lucrări dedicate acestei orientări psihologice care, cu toate inconsecvenţele şi limitele ei, a avut marele merit de a fi concentrat atenţia cercetătorilor asupra problemelor omului contemporan. Regretabil, dar nu şi surprinzător, Maslow prin opiniile sale cu privire la „trebuinţa de autoactualizare" şi mai ales prin cele referitoare la „experienţa de vârf" trăită de om, a deschis, într-un fel, drumul psihologiei transpersonale.

[3] A. H. Maslow, *New introduction: Religious, Values, and peak experiences*, Journal of Transpersonal Psychology, 1970, vol. 2, nr. 2.

[4] Pentru exemplificare redăm câteva titluri: Uniunea mistică — o interpretare biologică (1969); Potenţialităţile transpersonale ale hipnozei adânci (1970); Fundamente ştiinţifice pentru studiul conştiinţei alterate (1971); Buddha despre meditaţie şi stările conştiinţei (1972); Psihoterapia asistată de LSD şi întâlnirea cu moartea (1972); Educaţia pentru transcendenţă (1973); O hartă asupra altor regiuni ale spaţiului interior (1974); Alterarea conştiinţei şi teama de moarte (1975); Yoga şi teama de moarte (1976); Observaţii relevante la o teorie unificată a meditaţiei (1978); Dimensiunea transpersonală în alcoolism (1979); Practica Zen şi psihoterapia (1982) etc.

[5] Din cele peste 170 studii publicate în revista de psihologie transpersonală în cele 16 volume (2 numere pe an), apărute între 1969-1984, — 29 sunt de popularizare a obiectivelor şi scopurilor noii orientări (apariţie, dezvoltare, prelegeri, conferinţe,

joritatea lor este dedicată tehnicilor de relaxare mentală care conduc la liniştire, fericire, automulţumire. De ce sunt însă suprasolicitate aceste tehnici?[6] Ele îl predispun pe om spre reverie, spre visarea cu ochii deschişi, spre stările în care mintea sau fantezia vagabondează „liber" şi „haotic". Or, reveria ca formă a imaginaţiei involuntare, necontrolate, îl rupe pe individ de realitate, în ea apărând de obicei scopuri, idealuri, dorinţe irealizabile, îl îndepărtează de acţiune, îl apatizează, îl transformă într-o fiinţă pasivă, anostă şi anodină. Prin toate acestea ea are un caracter negativ, putând duce uneori, mai ales atunci când este prelungită, la forme grave de dezadaptare. Se pare că tocmai aceasta urmăresc şi psihologii transpersonalişti, să-l smulgă pe individ din realităţile şi contradicţiile, incertitudinile şi dramele societăţii în care trăieşte, să-l abată de la acţiunea concretă, revoluţionară de schimbare a unor asemenea realităţi sociale. În ultimă instanţă se tinde spre cantonarea individului în propria sa imaginaţie, într-o derulare sterilă a gândurilor şi fanteziei sale care devin singurele mijloace de autosatisfacere. Implicaţiile politico-ideologice, dar şi practic-acţionale ale unor asemenea idei şi practici sunt mai mult decât evidente. Privarea omului de contactul concret şi direct cu realitatea, ruperea lui psihologică de exterior, pălirea şi ofilirea lucidităţii raţiunii sale, interiorizarea lui excesivă, până la închistarea în propriul său eu, ţintesc, în cele din urmă, atât spre marginalizarea socială a individului, cât şi spre anihilarea sistematică a personalităţii sale. Neputând soluţiona tarele structurale ale societăţii contemporane, psihologii transpersonalişti momesc oamenii cu „surogate" de fericire, cu promisiuni precare şi deşarte.

bibliografii); 30 se referă la problematica conştiinţei (a stărilor ei alterate, a stadiilor pe care le parcurge în procesul transpersonal); 30 se concentrează asupra psihoterapiilor (tipologia tehnicilor, baze teoretice, sfaturi practice); 44 au ca obiectiv problema relaxării psihice prin intermediul meditaţiei (tipologizare, dimensiuni ale experienţei concrete, a celei iniţiale sau a celei de la copiii mici); 26 stăruie asupra unor practici religioase orientale); 11 fac referiri la educaţia pentru psihologia transpersonală.

[6] În volumul 15, nr. 2 din 1983, Michael Murphy şi Steven Donovan publică o impresionantă bibliografie care conţine nu mai puţin de 776 titluri publicate între 1931-1983 asupra acestor tehnici.

Implicaţiile politice şi ideologice devin şi mai concludente de îndată ce urmărim felul cum abordează transpersonaliştii o serie de probleme concrete de mare interes pentru oameni sau chiar pentru omenire, cum ar fi, spre exemplu, problema dezvoltării organizaţionale sau cea a păcii.

După cum este cunoscut, orice organizaţie socială este interesată pe de o parte, de a reduce barierele şi piedicile care blochează dezvoltarea potenţialului său uman, pe de altă parte, de a maximiza implicarea şi participarea membrilor săi la realizarea obiectivelor pe care şi le-a fixat. Aceasta este ceea ce în Occident poartă denumirea de „dezvoltare organizaţională" (prescurtat O.D.). Spre deosebire de dezvoltarea organizaţională tradiţională al cărei principiu de bază constă în maximizarea iniţiativei resurselor organizaţiei, dezvoltarea organizaţională transpersonală[7] — supranumită şi integrală — ţinteşte spre o asemenea expansiune a conştiinţei individului şi organizaţiei încât să se obţină cele mai înalte, profunde şi extinse niveluri ale stărilor de sănătate optimale şi de realizare a potenţialului uman, unele dintre aceste „niveluri" având chiar capacitatea de a extinde limitele obişnuite ale felului cum este văzută lumea, existenţa, ego-ul, personalitatea. După părerea transpersonaliştilor, ea oferă un cadru de referinţă mai cuprinzător în rândul teoriilor şi practicilor occidentale. Aceasta din două considerente: în primul rând, pentru că solicită utilizarea şi integrarea a patru moduri prin care învăţăm (1. empiric — prin senzaţii; 2. conceptual — prin intelect; 3. meditativ — prin supersensibilitate; 4. afectiv — prin emoţii); în al doilea rând, pentru că recomandă dezidentificarea de conţinuturile conştiinţei în vederea realizării sănătăţii şi productivităţii optime. Iată cum şi în acest domeniu aceeaşi teamă de conţinuturile conştiinţei îi face pe transpersonalişti să recomande debarasarea omului de ele. Totodată, accentul cade nu pe modalităţile cunoscute de învăţare (senzorială,

[7] Robert W. Johnston, *A synoptic comparison of transpersonal psychology traditional organizational development and transpersonal/integral organizational development*, Association for transpersonal psychology, Fall Newsletter 1982, pp. 11-14.

conceptuală şi afectivă) ci pe unele mai puţin obişnuite. Trecerea „dincolo de persoană", dincolo de sensibilitatea sau conştiinţa normală a omului, se pare că este obsesia majoră a psihologiei transpersonale. Dacă această „trecere" ar oferi ceva concret, convingător şi util, atunci ar putea fi acceptată. Din păcate, ea îl împinge pe om spre o lume a umbrelor şi himerelor care nu-i poate uşura cu nimic viaţa cotidiană.

Cât priveşte abordarea transpersonală a păcii[8], ni se spune că o persoană care a parcurs stadiile transpersonale, a cărei conştiinţă nu mai este polarizată şi focalizată numai pe lumea obişnuită, se află, inevitabil, într-o stare de pace; sursele ambiţiei, geloziei, invidiei, insecurităţii sunt date la o parte şi nu mai există nici o bază pentru agresiune şi răzbunare, sunt înlăturate cauzele interioare ale războaielor, persoana devenind receptivă faţă de energiile paşnice ale tărâmurilor transpersonale; ea iradiază pace în mediul personal, afectând vieţile altora; starea de pace nu este de pasivitate, ci de folosire a sinelui, a energiilor sale în slujba unor scopuri transpersonale. Aşadar, este vorba de binecuvântata „pace interioară". Dar unde este pacea socială şi internaţională?, unde este pacea omenirii? Este suficientă focalizarea conştiinţei pe o „altă lume" (care alta dacă nu aceasta în care trăim?) pentru a se ajunge la pacea universală? Iluzii deşarte!

Nu trebuie să fim derutaţi de faptul că susţinătorii noii orientări, cu excepţia câtorva, par a fi „iluştri necunoscuţi", oricum nume ce nu figurează în circuitul internaţional al psihologiei.

Nu trebuie să ne lăsăm induşi în eroare de frecvenţa mai mare în paginile revistei de psihologie transpersonală doar a câtorva dintre ei. Practic, doar numele a 2-3 autori sunt întâlnite mai des[9]. (Să fi nimerit ceilalţi din întâmplare în această „afacere" sau să se fi lămurit pe parcurs de adevăratul ei sens, de adevăratele ei intenţii şi scopuri şi să fi renunţat?!).

[8] Donald Keys, *Peace, a transpersonal perspective*, Association for transpersonal psychology, Summer Newsletter, 1983, pp. 11-13.

[9] Din cei peste 130 autori care au publicat în revistă între 1969-1984 (individual sau în colaborare) — 100 apar o singură dată; 19 de două ori; 9 de trei ori; 2 de patru ori; 1 de cinci ori; 1 de şase ori; 1 de şapte ori; 1 de opt ori; 1 de 10 ori. Mai frecvent apar numele unor autori ca: John Welwood, Roger N. Walsh, Daniel Goleman, Ram Dass.

Să nu luăm lipsa de receptare europeană a psihologiei transpersonale (până acum doar în Germania a apărut în octombrie 1982, la Freiburg, o revistă care a tradus 10 articole americane, fără nici un fel de comentariu) drept argument împotriva noii orientări.

Sămânţa a fost aruncată şi ea poate încolţi oricând şi oriunde. Important este să n-o lăsăm să încolţească.

Un bine cunoscut personolog american, Gordon W. Allport, într-una dintre lucrările sale, tradusă şi în limba română (*Structura şi dezvoltarea personalităţii*), referindu-se la unele dintre încercările mai vechi de a „citi" caracterul după tot felul de „semne", le eticheta foarte dur. Iată ce scria el: „Datorită lipsei unei ştiinţe adecvate a personalităţii, oamenii au fost totdeauna o bună pradă pentru ghicitori, numerologi, chiromanţi, frenologi, astrologi şi alţi experţi dubioşi care au o schemă prefabricată pentru a vă spune ce simţiţi sau cum se va comporta viitorul dumneavoastră angajat sau logodnică. Şarlatania şi superstiţia înfloresc. Dar mahalalele psihologiei nu trebuie să ne reţină"[10]. Din păcate însă nu numai atunci, pe la începuturile psihologiei, când lipsea o ştiinţă adecvată a personalităţii, oamenii au fost prada unor experţi dubioşi. Nu numai atunci au înflorit şarlatania şi superstiţia, ci ele înfloresc şi astăzi când ştiinţa psihologiei şi mai ales cea a personalităţii au cunoscut serioase progrese. Psihologia transpersonală poate fi considerată a fi una dintre mahalalele moderne ale psihologiei care se complace în ambiguitatea fantasmelor şi compromisurilor, a abdicării de la ştiinţă, care derutează şi ameţeşte oamenii cu promisiunile făcute. Ea este emanaţia directă a impasului istoric în care se află societatea contemporană, exprimând neputinţa acesteia de a oferi soluţii autentice şi viabile pentru rezolvarea complicatelor şi presantelor probleme ale omului contemporan. Psihologia transpersonală

[10] Gordon W. Allport, *Structura şi dezvoltarea personalităţii*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1981, p. 58.

crede că răul social contemporan, specific societății de consum, poate fi eradicat prin manipularea psihică rafinată a oamenilor, prin violentarea conștiinței și personalității lor.

Mai la toate orientările apărute în psihologie, pe lângă unele inconsecvențe, limite, contradicții, erori pot fi găsite și diferite idei valoroase, chiar dacă acestea nu sunt duse până la capăt, nu oferă soluții veridice ale problemelor respective, chiar dacă ele sunt valoroase numai în intenție. La psihologia transpersonală este însă greu de găsit ceva care să reziste analizei raționale, critice. Deși ideea extinderii cercetării psihologice și asupra altor zone și stări ale conștiinței mai puțin studiate este valoroasă în sine, felul *cum* sunt abordate acestea și mai ales *finalitatea* din perspectiva căreia se întreprind cercetările, anulează valoarea potențială a punctelor de pornire, a tuturor celorlalte demersuri cognitive realizate. Dintr-un anumit punct de vedere era aproape firesc, chiar necesar, să se întâmple așa, deoarece psihologia transpersonală s-a dezvoltat *nu în interiorul științei*, ci la *marginea* sau *dincolo de limitele ei*. Psihologia transpersonală nu poate fi considerată ca o știință adevărată, deși ea declară că își bazează ipotezele pe rezultatele psihologiei occidentale și orientale, mai mult, chiar pe cele ale fizicii cuantice. În realitate, ea este o pseudoștiință, o orientare psihologică cu pretenții științifice dar care, în fapt, recurge la întreg arsenalul de concepte, teorii, practici, tehnici a căror valabilitate este nulă din punct de vedere științific. Imaginarul și dezirabilul sunt luate drept existențe reale, elucubrațiile și delirurile mistice reprezintă modalitățile esențiale de raportare la problematica umană, soluțiile oferite — care împing spre pasivitate socială, spre acceptanță necondiționată a datului existențial, modificarea și schimbarea nefiind posibile decât în interioritatea psihică —, sunt nu numai false, dar și retrograde, total ineficiente. Omul trebuie să fie fericit aici pe pământ, aici în această viață, aici în această societate, nu doar în imaginația sa, în stările sale de reverie. El trebuie să fie fericit în existența sa reală și cotidiană, nu doar în timpul hipnozei, nu doar atunci când este îndopat cu LSD, nu doar atunci când „meditează", când se „relaxează psihic". Psihologia transpersonală nu numai că îl îndepărtează pe

om de cunoașterea științifică, dar îi insuflă și o atitudine de totală ostilitate față de ea.

Deși noua orientare psihologică își revendică și își susține interesele sale umaniste, declarând că este o psihologie în favoarea și spre binele omului, ea se teme de om, de gândirea și conștiința sa, de conținuturile lor. Aceasta și face ca ea să fie, practic, o psihologie a *depersonalizării umane*, am spune chiar a unei șocante depersonalizări, a dezicerii omului de sine, de conținutul gândirii sale, de înseși nevoile sale perene. Ea preferă ca locul lucidității și rațiunii să fie luat de monștrii zămisliți de imaginația perturbată. Pe bună dreptate ne putem întreba: ce mai rămâne atunci când se trece dincolo de persoană? Nimic! Sau poate o „păpușă vie", un fel de Pinocchio care simte greu și nu pricepe aproape nimic, care este înșelat, tras de și pe sfoară de fiecare dată. Poate de un asemenea model de om au nevoie susținătorii și apologeții capitalismului contemporan, de aceea îl propun și îl susțin cu atâta fervoare.

Psihologia transpersonală, în ciuda intențiilor sale „declarat" umaniste, este o psihologie a *abandonului*, a părăsirii omului în mrejele propriei sale conștiințe, propriei sale subiectivități, când, de fapt, omul este implicat în mrejele societății în care trăiește, a grupurilor și relațiilor pe care le traversează. Psihologia transpersonală îi induce omului ideea că răul sălășluiește în el, că el și conștiința sa sunt adevărații inamici ai vieții nenorocite pe care o duce, că numai prin eradicarea răului din sine el va deveni fericit, satisfăcut, mulțumit. Dar unde este răul provocat de o orânduire nedreaptă, crudă care le malformează conștiințele, le pervertesc și falsifică relațiile, îi împing în brațele dedublării, le deteriorează viața personală și pe cea socială, colectivă?; unde este răul economic care produce inegalități și inechități frapante, care îi lasă pe oameni să moară de foame?; unde este răul ideologic care îi îndoctrinează cu idei pe care nu le simt ca fiind ale lor, și nici nu sunt, nu provin și nu pot fi expresia intereselor și dorințelor, aspirațiilor lor, dar pe care sunt obligați să le accepte și să le traducă în fapt? Toate acestea sunt trecute sub tăcere de psihologia transpersonală, se înțelege, desigur, și de ce!

Psihologia transpersonală promovează o concepţie şi atitudine a *disperării*, a agăţării omului şi de „ultimul pai", fie el cât de mic şi cât de subţire. Pentru că, ce poate fi „relaxarea psihică", drogarea cu LSD, practicile sectelor religioase etc., altceva decât un astfel de „ultim pai"?. Oare reprezentanţii psihologiei transpersonale nu se întreabă ce se întâmplă cu omul după ce „efectul" aplicării unor asemenea tehnici recomandate de ei dispare? Ce se întâmplă cu omul după meditaţie, pentru că omul nu poate medita tot timpul? Ce se întâmplă după starea de drogare sau de hipnoză, pentru că el nu poate trăi tot timpul drogat sau hipnotizat? Ce se va întâmpla deci cu viaţa prezentă şi viitoare a omului după ce el a fost supus canoanelor unor asemenea tehnici? Nu cumva va deveni dependent de ele, sclavul, robul lor? Se pare că acesta este scopul real, dar nemărturisit, al psihologiei transpersonale: de a da speranţe deşarte oamenilor într-o fericire mult visată, ea vinde iluzii, de a-i face dependenţi şi docili. Sub pretextul „atingerii" şi „trăirii" şi al altor stări ale conştiinţei, decât cele fireşti, normale, psihologia transpersonală ţinteşte, practic, spre strivirea şi anularea tocmai a acestei conştiinţe fireşti şi normale, adică a acelei conştiinţe care reflectă realitatea înconjurătoare fidel, constructiv, responsabil şi lucid, cu finalitatea schimbării sau cel puţin a ameliorării ei.

Ca reflex imediat al realităţilor din lumea capitalistă, ca instrument de justificare sau de menţinere a unor astfel de realităţi, psihologia transpersonală nu poate fi — şi nici nu trebuie — confundată cu psihologia ştiinţifică interesată de îmbunătăţirea şi înnobilarea veridică a fiinţei umane şi a existenţei sale.

Psihologia transpersonală care nu este nici în interesul practic al oamenilor, nici în cel al psihologiei ca ştiinţă şi care prin concluziile sale este nu numai antiştiinţifică ci şi retrogradă, nu poate fi acceptată.

TENDINŢE ÎN CERCETAREA PERSONALITĂŢII

În orice ştiinţă, mai devreme sau mai târziu, încep să prindă contur, să se maturizeze şi chiar să se acentueze sau, dimpotrivă, să se atenueze şi apoi să dispară anumite tendinţe. Psihologia personalităţii este poate cel mai propice teren pentru apariţia şi dispariţia unor asemenea tendinţe. Noi avem în vedere nu doar tendinţele *actuale* din psihologia personalităţii, ci tendinţele care, pe măsura trecerii timpului, au început să se *accentueze*. Două dintre acestea vor fi prezentate în acest capitol. Prima tendinţă răspunde „foamei" de eficienţă personală şi socială şi constă în deplasarea atenţiei psihologilor de la studiul „topologiei" sau „morfologiei" personalităţii la studiul eficienţei ei. Introducerea conceptului de „personalitate optimală" reprezintă chintesenţa acestei tendinţe. Individul şi societatea sunt preocupaţi nu de personalitate în general, nu de orice tip de personalitate, ci doar de personalitatea eficientă, maturizată psihologic şi social, capabilă a se insera prompt în viaţa socială, fără dificultăţi. A doua tendinţă se amplasează în plan metodologic, ea vizând renovarea modalităţilor de abordare a personalităţii, abordarea factorială trecând pe prim plan. Pulverizării personalităţii într-o multitudine de trăsături, factori etc. i se răspunde cu nevoia de sinteză, de restrângere a variaţiei psihocomportamentale a personalităţii la un număr relativ limitat de factori, capabilă însă a condensa în ei întreaga bogăţie a personalităţii. Este aşa-numita orientare „Big-five" din psihologia americană care a devenit la ora actuală, aşa cum consideră unii comentatori, cea mai influentă modalitate de abordare a personalităţii.

1. De la topografia personalităţii la personalitatea optimală

În ultimii câţiva zeci de ani asistăm la accentuarea tot mai pregnantă a unor tendinţe în studiile despre personalitate. Astfel, de la prezentarea oarecum în sine a teoriilor personalităţii, în vederea stabilirii specificului acestora, se trece la analiza lor comparativă, pentru a sublinia continuitatea şi progresul înregistrat de la unele la altele, ca şi pentru a facilita o eventuală sinteză a lor; de la inventarierea componentelor personalităţii se trece la căutarea şi descoperirea „nucleului" ei, capabil a-i asigura esenţa şi identitatea, adaptabilitatea şi viabilitatea: de la viziunea unilaterală, trunchiată asupra personalităţii se trece la viziunea holistă, complexă; în sfârşit, de la ceea ce am putea numi „topografia" personalităţii se face saltul la studierea eficienţei personalităţii. Această ultimă tendinţă are, după părerea noastră, o importanţă deosebită. Dezideratul eficienţei asociat personalităţii reprezintă nu doar o problemă axiologică, ci şi una ontologică, deoarece o personalitate fără valoare nici nu există. (Ceea ce există în asemenea cazuri este nu o personalitate, ci o „personulitate", un vid aureolat artificial, o butaforie de prost gust, o realitate, rudimentar dogmatică.) Cu timpul, într-o lume a căutărilor şi eforturilor spre mai bine, referirea la personalitatea eficientă, optimală încetează a mai fi o problemă de conjunctură efemeră şi perisabilă, devenind, dimpotrivă, una de interes maximal. De aceea, ne propunem ca în acest studiu să stăruim asupra câtorva momente istorice mai semnificative menite a evidenţia

accentuarea treptată a tendinţei trecerii de la studiul topografiei personalităţii (sau a morfogenezei ei — cum ar spune Allport) la studiul eficienţei acesteia.

*

Dacă la început ideea perfecţionării omului în vederea sporirii eficienţei activităţii sale, a îmbogăţirii şi înfrumuseţării vieţii lui a fost prezentă mai ales în opera filosofilor, cu timpul ea pătrunde şi în gândirea psihologilor, pedagogilor şi chiar a medicilor. Procesele formării şi sporirii eficienţei capacităţilor umane, îndeosebi prin intermediul educaţiei, încep să fie analizate nu numai dintr-o perspectivă general-teoretică, nu doar ca deziderate, ci şi din una ceva mai concretă, legată de nevoile imediate ale omului. Semnificativă din acest punct de vedere ni se pare a fi lucrarea medicului J. A. Millot, publicată încă în 1801, cu un titlu sugestiv: *Arta de a ameliora şi perfecţiona oamenii.*[1] În concepţia medicului francez adevărul că educaţia este mijlocul prin care poate fi perfecţionat omul rămâne nealterat în integralitatea sa. „Omul este destinat să-şi însuşească ştiinţele, dar el trebuie învăţat să gândească, să reflecteze şi să aplice; el este o fiinţă socială, dar trebuie învăţat să-şi comunice gândurile, fie prin cuvinte, fie prin acţiuni; el este o fiinţă morală, dar trebuie învăţat să facă binele ... numai educaţia este aceea care perfecţionează facultăţile fizice şi morale" (Millot, 1801, p. 18). Şi în altă parte citim: „Natura nu face oamenii nici buni, nici răi, după cum spun unii moralişti. Ea face fiinţe mai mult sau mai puţin sensibile, mai mult sau mai puţin active, mai mult sau mai puţin energice, mai mult sau mai puţin inteligente. Educaţia face restul, dezvoltându-le capacităţile intelectuale" (p. 55). Intuind cu mare exactitate relaţia dintre factorii ereditari şi factorii de mediu în formarea şi perfecţionarea fiinţei umane, Millot analizează rolul unor condiţii organice (care intervin chiar înainte de naşterea copilului) şi mai ales a unor condiţii exterioare (de alimentaţie, de igienă, de creştere şi educare a copilului) care contribuie la formarea şi dezvoltarea fizică şi

[1] Millot J. A., *L'art d'améliorer et de perfectionner les hommes*, Paris, L'imprimerie de Migneret, 1801.

morală a copiilor. Chiar dacă unele sfaturi date de medicul francez femeilor însărcinate şi tinerelor mame sunt relativ simple, cu un grad redus de conceptualizare, multe dintre ele de bun simţ, încrederea sa în rolul educaţiei, mai ales al educaţiei morale pe care o denumeşte „ştiinţă sublimă care face din om fiinţă perfectă" (p. 250), este cu atât mai semnificativă cu cât ea se manifestă în condiţiile susţinerii, în epocă, a concepţiilor creaţionaliste şi ineiste despre om şi capacităţile sale psihofizice.

Secolul XX aduce cu sine o şi mai mare nevoie de eficienţă umană. Organizarea vieţii sociale, dezvoltarea industriei, creşterea rolului diferitelor colectivităţi umane impun aproape cu necesitate reorientarea spre factorul uman, spre ameliorarea şi optimizarea capacităţilor umane în vederea creşterii randamentului activităţii şi uşurării vieţii cotidiene a omului. Lucrările publicate în primele 2-3 decenii ale secolului XX, deşi uşor naive, deşi mai degrabă descriptive şi exaltate decât explicative şi realiste, atrag atenţia asupra a ceea ce ar trebui să facă omul pentru a-şi valorifica din plin potenţele de care dispune sau pentru a-şi forma şi dezvolta altele noi. În Belgia, Paul Nyssens publică o serie de lucrări pe tema perfecţionării diferitelor capacităţi psihice: *Cum citim; Voinţa; Memoria: cum o dezvoltăm; Rezerva; Sensul valorii; Ordine şi metodă.* Printre acestea, una publicată în 1925, poartă chiat titlul de *Efficience.*[2] Fiind convins că „lumea are nevoie de eficienţă" (p. 59) şi că pentru a concilia două exigenţe incompatibile în aparenţă (creşterea productivităţii muncii şi reducerea numărului orelor de muncă), este necesară atât „organizarea generală a muncii", cât şi „ameliorarea randamentului muncitorilor" (p. 187), Nyssens insistă asupra calităţilor şi capacităţilor care pot fi achiziţionate şi dezvoltate, ca şi asupra mijloacelor a căror folosire duce la progres, la creşterea valorii personale, la atingerea scopurilor. Unele îndemnuri formulate de el (completaţi-vă instrucţia, perfecţionaţi-vă cunoştinţele de limbă, manifestaţi iniţiativă, sporiţi-vă competenţa, delimitaţi-vă responsabilităţile, dominaţi-vă preocupările, utilizaţi-vă mai bine apti-

[2] Nyssens Paul, *Efficience*, Bruxelles, Librairie de culture humaine, 1925.

tudinile, antrenaţi-vă efortul, cultivaţi-vă discreţia, fiţi tenace etc.) vor fi nu numai reţinute mai târziu de psihologia organizaţională, dar li se va conferi o nouă penetraţie, noi nuanţe. Nyssens are şi iniţiativa înfiinţării unei edituri şi a publicării în colecţia „Librairie de culture humaine" atât a propriilor lucrări, cât şi pe cele ale altor autori. Astfel, în 1931, apare în traducere, cu o prefaţă semnată chiar de Nyssens, lucrarea lui Parkyn A. Herbert intitulată *Autosugestia.*[3] Autorul acestei lucrări este atât de convins de rolul jucat de autosugestie în viaţa cotidiană, în formarea caracterului, în reuşitele, ca şi în nereuşitele noastre, în surmontarea deranjamentelor fizice, în dominarea tulburărilor mintale, în formarea obişnuinţelor şi dezvoltarea concentrării, în vindecarea timidităţii, a stărilor de nervozitate, a fricii, egoismului, în ameliorarea memoriei şi dezvoltarea optimismului, ca şi în transformarea gândirii în acţiune, încât recomandă ca ea să fie „studiată, înţeleasă şi aplicată în toate circumstanţele vieţii" (p. 8). Numai în felul acesta ne vom putea servi eficace de ea şi ne vom ameliora din lună în lună, din an în an sănătatea, fericirea, succesul. Aproximativ în aceeaşi perioadă, în Franţa, Editura J. Oliven publică nenumărate lucrări consacrate aceleiaşi tematici. Charles Boudouin, animatorul Institutului Internaţional de Psihologie şi directorul revistei „Acţiune şi gândire", publică lucrarea *La Force en nous*[4], în care analizează gândirea, acţiunile şi sentimentele umane susceptibile, graţie unei mari stăpâniri şi dirijări, a fi modificate înspre binele nostru. Aceeaşi idee a controlării şi orientării diverselor capacităţii psihice umane, cu scopul atingerii scopurilor formulate, o întâlnim şi în lucrarea lui M. Wargnier, publicată în 1932, cu titlul sugestiv *Vers la vie heureuse*[5]. Pornind de la ideea că unele emoţii şi sentimente, cum ar fi furia, nemulţumirea, iritaţia, frica, teama, tristeţea, invidia, gelozia, ura etc. sunt destructive deoarece tulbură funcţiile organice şi mintale, diminuează energia vitală şi psi-

[3] Parkyn A. Herbert, *Autosuggestion*, Bruxelles, Librairie de culture humaine, 1931.

[4] Boudouin Charles, *La Force en nous*, Paris, J. Oliven, 1931.

[5] Wargnier, M., *Vers la vie hereuse. Le bonheur en soi, la joie autour de soi*, Paris, Editions J. Oliven, 1932.

hică, conduc la insucces, umbresc viaţa personală şi a celor din jur, creează o atmosferă nefastă pentru dezvoltarea copiilor, favorizând expansiunea tendinţelor inferioare, autorul recomandă suprimarea lor. Alte emoţii şi sentimente, ca de exemplu, bucuria şi umorul, dragostea şi caritatea etc. fiind creatoare, „sursa sănătăţii, frumuseţii şi fericirii" (p. 12), „chintesenţa vieţii noastre afective" (p. 43) se asociază cu creşterea energiei vitale, cu înfrumuseţarea binefăcătoare a anturajului, cu crearea unei atmosfere de dragoste şi fericire în jurul copiilor, de aceea trebuie îmbogăţite, stimulate. Multă vreme, încă din Antichitate, omul a fost mai degrabă interesat de a îmblânzi animalele, de a aservi materia, de a stăpâni forţele naturii, şi mai puţin sau chiar deloc de a-şi aservi propriile sale dorinţe, de a-şi stăpâni emoţiile şi sentimentele, pasiunile şi gândurile. Wargnier consideră însă că „nu este suficient de a creşte energia afectivă şi intelectuală, trebuie să stăpâneşti această energie pentru a o orienta spre o direcţie determinată, pentru a atinge scopul dorit, a realiza un ideal ales. Nu vom deveni bogaţi în sentimente şi gânduri decât controlându-ne viaţa afectivă şi intelectuală ... Ştiinţa fericirii constă în controlarea emoţiilor" (pp. 100-101).

Am stăruit asupra unor lucrări şi concepţii elaborate nu atât de psihologi, cât mai ales de ingineri, medici, în general de oameni de cultură, pentru că vedem în ele ecoul imediat al teoriilor formulate de marile orientări psihologice sau chiar anticiparea lor. În fond, ideea orientării, stăpânirii şi controlării diferitelor funcţii psihice nu este altceva decât reflexul ideii dirijării comportamentului, în vederea sporirii eficienţei acestuia, elaborată de behaviorism. La fel cum ideea caracterului destructiv, dezorganizator şi dezadaptativ al unor emoţii şi sentimente primare, inferioare, care duc la tulburări mintale şi comportamentale, nu reprezintă decât expresia concepţiei psihanalitice cu privire la rolul inconştientului în declanşarea stărilor obsesionale, a nevrozelor. Autosugestia, mai ales prin forma sa voluntară, care constituie „baza tuturor tratamentelor medicale" — după cum se exprima Parkyn —, ar putea fi asociată cu ultima fază a metodei psihanalitice, ca metodă terapeutică, când inconştientul (în cazul de faţă, emoţiile şi sentimentele destructive) este asanat prin controlarea lui conştientă. În insistenţa asupra vieţii fericite, a bucuriei existenţei, a obţinerii sănătăţii şi succesului în viaţă, vedem o prefigurare a multora dintre ideile psihologiei umaniste.

Anii '50, '60 aduc o dată cu dezvoltarea variantelor moderne ale behaviorismului şi psihanalizei, şi mai ales o dată cu apariţia şi afirmarea celei de „a treia forţe în psihologie", adică a psihologiei umaniste, noi încercări de optimizare a personalităţii umane. Descoperirea unor mijloace şi modalităţi care să conducă la sporirea gradului de eficienţă a personalităţii şi a acţiunilor umane devine un fel de obsesie coercitivă a cercetătorilor. Neobehavioristul B. F. Skinner în lucrarea *Revoluţia ştiinţifică a învăţământului,*[6] apărută în 1968, este preocupat de realizarea unei instruiri eficace, ca urmare, de ajutorarea elevilor pentru a ajunge la un asemenea rezultat. În acest sens el consideră că sporirea eficienţei învăţării s-ar putea obţine prin utilizarea relaţiilor de întărire, adică a relaţiilor dintre comportament şi consecinţele acestuia, prin modelarea comportamentului şi menţinerea lui în vigoare. Întărirea fiind un tip particular de consecinţă asigură păstrarea comportamentului pe durata unei perioade prelungite. Procesul s-ar putea realiza în două faze: mai întâi prin stabilirea anticipată de către profesor a comportamentului terminal, deci a comportamentului care urmează a fi, în ultimă instanţă, obţinut; apoi, prin formarea şi instalarea comportamentului terminal cu ajutorul întăririi, adică pe baza modelării comportamentului prin aproximaţii succesive, deoarece „apariţia pe neaşteptate a comportamentului nu are eficienţă" (Skinner, 1971, p. 176). În vederea realizării concrete a acestui ultim deziderat Skinner propune o multitudine de modalităţi ce pot fi utilizate (forţarea fizică a comportamentului; întrebuinţarea unor stimuli care declanşează răspunsul ce urmează a fi întărit; imitaţia; reproducerea rezultatelor unui comportament; repetări neimitative, prestabilite; sugerarea comportamentului etc.). Printre aceste modalităţi cea mai eficace este considerată programarea complexă a comportamentului, implicit folosirea învăţării programa-

[6] Skinner B. F., *Revoluţia ştiinţifică a învăţământului*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1971.

te (vezi pp. 176-190). Pornind de la premisa că „în oricare alt domeniu exigenţele creşterii producţiei ar atrage după sine în mod automat inventarea de echipamente care ar permite economisirea timpului de muncă" (p. 29), Skinner se întreabă de ce acest lucru n-ar fi posibil şi pentru învăţământ. În consecinţă, pentru creşterea rapidă a eficienţei activităţii de învăţare, el propune inventarea şi folosirea unor maşini de instruire, care ar facilita unora procesul de asimilare a cunoştinţelor, dar şi fructificarea în mai mare măsură a potenţialului disponibil al elevilor. Intenţia autorului privind creşterea eficienţei activităţii de învăţare, a comportamentului în general, este evidentă, pentru a mai insista în amănunt asupra ei.

Aceleaşi intenţii le întâlnim şi la neofreudişti. Erich Fromm, unul dintre cei mai reprezentativi neofreudişti, în lucrarea sa *Societate alienată şi societate sănătoasă*,[7] apărută în 1955, respingând unele teze freudiste (incompatibilitatea dintre societate şi civilizaţie, adaptarea omului la societate etc.) militează pentru definirea stării de sănătate mentală în termeni de adaptare a societăţii la nevoile omului, în cei ai rolului pozitiv sau negativ pe care îl joacă societatea în acest sens. „Că individul se bucură sau nu de sănătate mentală — scria Fromm —, aceasta nu depinde mai întâi de el, ci de structurile societăţii. Dacă societatea este sănătoasă, ea favorizează capacităţile umane de dragoste, de muncă creatoare, de raţionare şi de obiectivitate; ea îl ajută pe om să dobândească *sentimentul individualităţii*, bazat pe forţa lui productivă. Dacă societatea este bolnavă, ea produce ostilitate, neîncredere; ea transformă omul în instrument utilizat şi exploatat de către alţii, atrofiază conştiinţa lui de sine, exceptând măsura în care el se supune altora sau devine un automat" (Erich Fromm, 1983, p. 98). Fromm întreprinde nu numai o critică virulentă a societăţii contemporane caracterizată prin fixaţii sau regresiuni spre stadii de dezvoltare învechite, inadecvate, bazate pe alienarea omului, pe degradarea sa caracterială, pe pierderea individualităţii sale, ci propune şi o serie de modalităţi de depăşire, de ieşire din impasul unor asemenea situaţii. După

[7] Fromm Erich, *Texte alese*, Bucureşti, Editura Politică, 1983.

opinia lui, dezvoltarea capacităţilor de iubire şi de creaţie ale omului, eliberarea lui de legăturile incestuoase cu clanul şi cu pământul, amplificarea sentimentului identităţii fundamentat pe experienţa de sine ca subiect şi ca agent al propriilor sale forţe, stăpânirea realităţii interne şi externe, dezvoltarea raţiunii şi obiectivităţii etc. sunt tot atâtea mijloace prin care ar putea fi obţinută sănătatea mentală, însănătoşirea societăţii, implicit, creşterea eficienţei umane.

Dar parcă niciunde grija pentru sporirea eficienţei personalităţii, pentru creşterea şi dezvoltarea ei nu s-a manifestat cu mai multă pregnanţă decât la psihologii umanişti. A. H. Maslow, în lucrarea *Motivaţie şi personalitate* (1950, 1970)[8] şi Carl Rogers în majoritatea lucrărilor sale, dar cu deosebire în două dintre ele: *Terapia centrată pe client* (1954) şi *Dezvoltarea persoanei* (1961)[9] stăruie cu precădere asupra necesităţii punerii în valoare a întregului potenţial uman pentru creşterea forţelor personalităţii, ameliorarea relaţiilor interpersonale şi optimizarea vieţii de grup. Deviza lui Maslow „ceea ce un om *poate*, el *trebuie să fie*, deoarece există o tendinţă ca fiecare să devină autoactualizat în ceea ce este el potenţial... să devină ceea ce este capabil să fie" (Maslow, 1970, p. 46), ca şi convingerea lui Rogers că a fi plenar tu însuţi în calitate de fiinţă umană „este un proces pozitiv, constructiv, realist şi demn de încredere" (Rogers, 1966, p. 134) sunt semnificative din acest punct de vedere. După Maslow condiţia personalităţii eficiente, a sănătăţii sale psihice, o reprezintă *autorealizarea*, îndeplinirea metanevoilor, îndeosebi a ultimei trebuinţe din celebra sa „piramidă a trebuinţelor". Omul ajuns în acest stadiu capătă o serie de caracteristici care îl disting de alţii. El are o mai bună percepere a realităţii; dispune de un mai mare grad de acceptare a sinelui, a altora, a naturii; manifestă mai multă spontaneitate, simplitate, firesc şi naturaleţe; este centrat pe probleme; este animat de detaşare, autoironie, independenţă faţă de cultură şi mediu; posedă o mai mare capacitate

[8] Maslow A. H., *Motivation and Personality*, New York, Harper et Row Publishing Co. 1970, second edition.
[9] Rogers Carl R., *Le développement de la personne*, Paris, Dunod, 1966.

voluntară, un mai pronunţat gust pentru activitate; se distinge prin prospeţimea aprecierilor; întreţine relaţii interpersonale mai profunde cu alţii, fiind capabil de o mai mare capacitate de afiliere, fuziune, identificare: face discriminări mai fine între mijloace şi scopuri, între bine şi rău; beneficiază de simţul umorului, este mult mai creativ. Ajuns în faza satisfacerii trebuinţei de autorealizare, omul trăieşte o „experienţă de vârf", se simte un Dumnezeu, fiind dominat, pe de o parte, de valoarea perfecţiunii, succesului, împlinirii, satisfacţiei, calmului, liniştii sufleteşti, toate bazate pe dobândirea complexităţii şi autenticităţii umane, pe de altă parte, de lipsa temerii şi anxietăţii, a dorinţelor şi scopurilor (Maslow, 1970, pp. 149-180). Pentru Rogers, condiţia personalităţii eficiente o reprezintă maturizarea ei psihică. Aşa cum omul autorealizat descris de Maslow dispune de o multitudine de noi caracteristici psihocomportamentale, tot aşa şi persoana descrisă de Rogers ajunsă la „maturitatea psihologică maximală" capătă o serie de calităţi: ea îşi trăieşte *plenar* sentimentele; îşi poate *alege* liber comportamentele sigure şi autentic satisfăcătoare; dispune de capacitatea de a fi *propriul său criteriu*, propriul său *filtru*; se angajează deplin în procesul propriei sale *fiinţări* şi *deveniri*; îşi modifică şi reorganizează concepţia despre sine însuşi, căpătând o *atitudine pozitivă* faţă de sine; manifestă maturitate comportamentală în raport cu alţii; îşi încorporează în structura Eului experienţa trecută, altădată refuzată etc.) Rogers, 1966, pp. 51, 52, 59, 61, 74, 141 etc.). Prin „exteriorizarea sentimentelor", prin „utilizarea constructivă şi critică a potenţialităţilor sănătoase de care dispune", prin „descoperire şi utilizarea căilor de evoluţie în conformitate cu natura şi esenţa sa", prin „eliberarea de formele comportamentale vechi, inerţiale", ca şi prin „adaptarea unor comportamente noi, flexibile" — omul îşi poate mări extrem de mult eficienţa, înscriindu-se activ şi plenar în fluxul existenţial. Psihologia umanistă nu se mulţumeşte însă numai cu formulări şi explicaţii teoretice, ci încearcă să-i furnizeze omului şi instrumentele prin intermediul cărora acesta să se poată autorealiza şi maturiza, propunând chiar o tehnologie a schimbării. *Terapia centrată pe client,* bazată pe spontaneitatea şi intuiţia empatică a psihoterapeutului, pe efortul lui de a-şi înţelege clientul în unicitatea şi singularitatea lui, ca şi pe ajutorarea acestuia pentru a ajunge la conştiinţa de sine, la ideea responsabilităţii, astfel încât să devină, în final, o „nouă" persoană, alături de *grupul de întâlnire* centrat pe dezvoltarea personală, pe înţelegerea sinelui şi a altuia, pe descifrarea sensului propriilor comportamente desfăşurate în grup, a efectelor acestora asupra altora, pe dezvoltarea capacităţii de exteriorizare autentică a sentimentelor etc., sunt doar două dintre tehnicile de schimbare propuse de psihologia umanistă. Merită a fi reţinută şi ideea lui Maslow potrivit căreia autorealizarea şi maturizarea psihică nu pot avea loc în orice fel de condiţii, în orice tip de societate, ci numai într-un mediu social suportiv, facilitator, în care oamenii să se poată manifesta potrivit naturii lor, să devină din ce în ce mai allocentrici. O asemenea societate este denumită de psihologul american „societatea Eu-psihică". Deşi psihologia umanistă este contradictorie în esenţa sa, deşi ea dispune de o serie de limite, aşa cum arătam în alte studii (M. Zlate, 1983),[10] ea rămâne una dintre orientările psihologice maximal interesate de îmbogăţirea naturii umane, de schimbarea, reîmprospătarea şi renovarea stilului relaţiilor interpersonale, de ameliorarea mediului de viaţă al oamenilor, de furnizarea unor instrumente de schimbare — şi toate acestea pentru a-l ridica pe om până la nivelul condiţiei sale superior umane, pentru a-i creşte eficienţa comportamentului şi a-i înfrumuseţa existenţa.

În acest context de efervescenţă ideatică generat de orientările psihologice tradiţionale sau de variantele lor moderne, ca şi de altele noi abia apărute, chiar unele persoane mai puţin specializate în psihologie încep să fie tot mai interesate de optimizarea şi ameliorarea comportamentului profesional, de reuşita în profesiune sau în viaţă. Semnificativă din acest punct de vedere ni se pare a fi lucrarea lui James T. Mangan, apărută în 1966, cu un titlu şocant, *Învăţaţi a „vă vinde"*, pe care editorul francez îl păstrează doar ca subtitlu, titlul traducerii franceze fiind *Arta*

[10] Zlate M., *Inconsecvenţele şi limitele umanismului „psihologiei umaniste"*, „Revista de psihologie", 1983, tom. 29, nr. 2.

de a reuşi[11]. Autorul american porneşte de la ideea că există două sisteme de reuşită: sistemul de merit, bazat pe cunoştinţe, priceperi, capacităţi, pe învăţare şi muncă asiduă, şi sistemul de „a ajunge" (în sens de a reuşi, a parveni), care este „arta de a face spumă, de a face să fii cumpărat la preţul corect, este sistemul de a te pune în valoare, a te valoriza, a-ţi da importanţă, a deveni cineva" (Mangan, 1970, p. 19). Primul sistem, consideră autorul, şi-a pierdut de mult valoarea, el nu a depăşit pereţii şcolii, fapt demonstrat de împrejurarea că în multe sectoare de activitate în frunte se află nu cei capabili, dimpotrivă, subordonaţii lor sunt mult mai dotaţi decât ei. De aceea, el este tentat să acorde o mai mare importanţă celui de-al doilea sistem pentru că „cei care îl practică îşi lărgesc viaţa, se simt dinamici şi eficace; într-o lume în care majoritatea oamenilor sunt insignifianţi acest sistem procură o bucurie superioară" (p. 19). Cei dotaţi nu reuşesc în viaţă datorită faptului că nu-şi fructifică posibilităţile de care dispun, lăsându-şi-le să se consume interior fără vreaun profit nici pentru ei, nici pentru alţii. Ceilalţi, în schimb, posedă arta de a se pune în valoare, ca una dintre premisele sau condiţiile esenţiale ale reuşitei. Opt calităţi sunt necesare pentru a te pune în valoare: a şti să te exprimi; a şti să promiţi; a dispune de curaj, de îndrăzneală; a şti să comunici; a fii diplomat; a şti să fii familiar; a fi serios; a şti să convingi. Întreaga lucrare este dedicată analizei acestor calităţi şi mai ales modului de dobândire a lor. Chiar dacă multe dintre „sfaturile" autorului dovedesc că este adeptul dictonului „scopul scuză mijloacele", semnificaţia lucrării constă în faptul că din ea se degajă încrederea optimistă a autorului în posibilitatea de achiziţionare, de dobândire prin învăţare şi muncă a calităţilor care asigură reuşita comportamentului. „Arta de a te pune în valoare nu este simplă, ea cere efort, energie, răbdare, refacerea vieţii după alte linii de conduită, achiziţionarea unor noi însuşiri, noi aptitudini, uneori pornind chiar de la zero, familiarizarea cu idei străine, care din instinct au fost refuzate până la un moment dat. Nici o calitate nu poate fi achiziţionată fără luptă aprigă" (p. 13).

[11] Mangan James T., *L'art de réusir*, Paris, Les éditions d'Organisation, 1970.

De pe aceleaşi poziţii este respinsă şi ideea celor care susţin că pentru a te pune în valoare ar fi necesare o serie de dispoziţii naturale. „Fals! — exclamă autorul. Arta de a te pune în valoare nu este înnăscută, ci se învaţă" (p. 14). Pentru a demonstra aceasta şi totodată pentru a-i ajuta pe oameni să-şi înregistreze progresul în achiziţionarea însuşirilor necesare artei de a reuşi, Mangan imaginează chiar şi un chestionar de autoevaluare care cuprinde cele opt însuşiri, cu diverse subdiviziuni, notate fiecare cu un anumit număr de puncte. În urma practicării zilnice a exerciţiilor indicate, ca şi a autoevaluării din timp în timp a rezultatelor obţinute s-ar putea constata dacă s-a făcut sau nu vreun progres. Deşi chestionarul propus de autor nu este suficient de bine elaborat sub raport metodologic, el ar putea fi reţinut ca o sugestie în vederea construirii unui instrument util. Ideea centrală a lucrării lui Mangan care se degajă cu mare pregnanţă, chiar dacă adeseori insuficient fundamentată teoretico-ştiinţific, este aceea a perfecţionării omului în vederea creşterii potenţelor sale, a implicării lui cât mai eficiente în viaţa profesională şi cotidiană. Soluţia nu este însă cea imaginată de autor. Importantă este asocierea celor două sisteme şi nu disocierea lor. Trebuie învăţaţi să se pună în valoare cei care merită, care dispun de cunoştinţe, priceperi, calităţi personale şi anihilaţi ceilalţi care deşi nu dispun de nici o bază informaţională şi aptitudinală se găsesc în vârful piramidei organizaţionale.

Începând cu anul 1970 tendinţa de a vorbi nu despre orice fel de personalitate, ci despre personalitatea eficientă începe să se accentueze şi mai mult. De la analiza şi descrierea oarecum în sine şi pentru sine a personalităţii, în care probleme, cum ar fi: natura, geneza şi structura personalităţii sunt predominante, se trece la analiza modului de exteriorizare şi manifestare comportamentală a personalităţii. Ceea ce interesează în primul rând este nu atât ansamblul însuşirilor de personalitate, cât *valoarea lor comportamentală*. Problema ameliorării şi perfecţionării însuşirilor personalităţii în vederea creşterii eficienţei manifestării lor în diverse tipuri de comportamente profesionale ale omului (de învăţare, de muncă, de creaţie, de conducere etc.), ca şi în cele cotidiene (interpersonale şi grupale) trece pe prim plan.

Cercetătorii încep să manifeste tot mai pregnant năzuinţa spre perfectibilitatea fiinţei umane. O trecere sumară în revistă a câtorva lucrări apărute imediat după 1970 poate fi relevantă din acest punct de vedere. John Passmore publică în 1970 lucrarea *The Perfectibility of Man*[12], în care se referă la perfecţionarea omului de-a lungul diferitelor etape istorice până în zilele noastre, de la vechii greci până în prezent, de la creştinism şi ortodoxism la heterodoxism, de la renaştere la cunoaşterea raţională, de la anarhism, utopie, comunism, psihanaliză până la evoluţionism. Primul capitol al lucrării sugestiv intitulat *Perfecţiune şi perfectibilitate* creionează cadrul teoretic al problemei abordate, operează distincţii, oferă sugestii metodologice. Deşi lucrarea este scrisă de un filosof, de pe poziţiile filosofiei, ea poate fi utilă şi celui care studiază psihologia personalităţii deoarece îi furnizează date, interpretări, explicaţii cu privire la profilul psihic, la structurile de personalitate ale oamenilor din diverse epoci istorice, ca şi la saltul progresiv făcut de la o epocă la alta, de la o modalitate de abordare a omului la alta. Tot în 1970, Claude Duval şi Yves A. Michaud publică lucrarea *Eficacitatea personală*[13] în care accentul cade pe considerarea unor factori psihoindividuali în asigurarea reuşitei. Ei consideră, de exemplu, că temperamentul reprezintă cheia activităţii personale deoarece este stabil. De aceea, spun autorii, necesitatea cunoaşterii acestor resurse este primul imperativ al optimizării personale. Tot ceea ce se achiziţionează în decursul vieţii nu are valoare, soliditate decât dacă este construit pe fundamentele temperamentului. Autorii sunt de părere că temperamentul este un fel de material brut care vine să fasoneze istoria familială, apartenenţa socială, peripeţiile vieţii individuale. Constatând că în calea realizării unor comportamente eficiente apar o serie de obstacole, de factori perturbatori, cei doi autori propun şi unele remedii. De pildă, observând că eficienţa scăzută a activităţii umane se datorează incapacităţii omului de organizare şi consumare raţională a timpului disponibil ei propun un test de utilizare eficientă a timpului. Alte remedii vizează ameliorarea planului interpersonal, a vieţii de grup etc. Melvin L. Weiner se arată a fi la fel de interesat de problematica optimizării şi ameliorării activităţii şi existenţei umane. El publică în 1973 lucrarea *Personality: The Human Potential*[14], axată pe analiza celor mai complexe probleme cu care se confruntă omul într-o lume a tehnologiei şi într-o civilizaţie aflată la răscruce. Anxietatea şi crizele vieţii, constrângerile repetate, drogurile, sinuciderea, homosexualitatea, relaţiile conjugale, sarcina şi avortul, moartea părinţilor, stările de panică, conflictele de muncă, comportamentele antisociale etc. constituie tot atâtea semne de întrebare cărora omul trebuie să le dea un răspuns acceptabil pentru a-şi construi demn existenţa. Autorul propune noi modalităţi terapeutice bazate pe sinteza psihologiei Eului cu teoria dezvoltării cognitive a lui Piaget. Totodată, el cheamă psihologia să-şi delimiteze mai clar locul în lumea tehnologiei şi să-şi aducă contribuţia la soluţionarea relaţiei dintre predestinarea omului şi responsabilitatea sa individuală. În 1974 Richard W. Coan introduce conceptul de *personalitate optimală* (într-o lucrare cu acelaşi titlu: *The optimal personality: An empirical and theoretical analysis*)[15] oarecum asemănător conceptelor de adaptare, normalitate, maturitate, sănătate mentală, autoactualizare etc., utilizate de psihologia umanistă, dar mult mai bine conturat decât acestea. După autor, personalitatea optimală este aceea care dobândeşte o experienţă „dulce", „moale", fără asperităţi, se descurcă bine în munca sa, în relaţiile sociale, ajunge la o stare interioară de bine. Personalitatea optimală dispune de o consistenţă intraindividuală (motivaţională, cognitivă, expresivă etc.) caracterizată prin adaptarea interioară a individului, în sensul că acesta este liber de conflictele interne, motivaţionale sau de conştiinţă. O asemenea personalitate obţine succesul în confruntarea cu problemele vieţii cărora le face faţă, apelând la funcţiile sale intelectuale,

---

[12] Passmore John, *The Perfectibility of Man*, New York, Scribner's, 1970.

[13] Duval Claude, Michaud Yves, A., *L'efficacité personnelle*, Paris, Les Editions d'Organisation, 1970.

[14] Melvin L. Weiner, *Personality: The Human Potential*, New York, Pergamon Press Inc., 1973.

[15] Coan R. W., *The Optimal Personality: An empirical and theoretical analysis*, New York, Columbia University Press, 1974.

la abilităţile creative. Personalitatea optimală ştie, de regulă, să-şi utilizeze productiv potenţialităţile intelectuale de care dispune. În acest caz, actualizarea se referă la disponibilitatea de a utiliza oricare abilitate intelectuală, spre deosebire de alte teorii (îndeosebi de cea formulată de Maslow) în care potenţialul actualizat este exclusiv motivaţional. În sfârşit, personalitatea optimală posedă o conştiinţă superioară celei obişnuite, comune; ea manifestă deschidere către experienţă, către relaţiile sociale, capacitate ce este însă corelată cu tendinţa spre autonomie, ca un element-cheie al unui asemenea tip de personalitate. Autorul ne atrage atenţia asupra faptului că unele dintre aceste caracteristici sunt independente, altele par a fi necorelate: unele se exclud reciproc, în timp ce altele sunt incompatibile doar în anumite situaţii. Astfel, uneori trebuie să alegem între autonomie şi interacţiuni sociale pozitive; în mod similar situaţiile implicate de stabilitate şi consistenţă interioară nu pot fi menţinute dacă cineva este spontan, deschis la o nouă experienţă; percepţia calmă, stabilă, liniştită este incompatibilă cu deschiderea şi interesul social; un nivel înalt de autoconstanţă poate să preceadă un nivel înalt de autoestimare (Coan, 1974, cap. II). Spre deosebire de alţi autori care concep maturitatea, sănătatea mentală ca un continuu, Coan arată că importante sunt şi contrastele semnalate. Sintetizând caracteristicile personalităţii optimale, Coan arată că acestea sunt: trebuinţa spre flexibilitate; experienţa Eului; flexibilitatea relaţiilor interpersonale; flexibilitatea relaţiilor dintre generaţii; trebuinţa spre unificare, spre unitate (pp. 202-229). Nu este greu să deducem că în concepţia lui Coan realizarea maximală a acestor caracteristici acordă personalităţii un caracter suplu, dinamic, eficient. Dar personalitatea optimală presupune nu doar realizarea maximală a potenţialităţilor, ci şi utilizarea flexibilă a modurilor variate de experienţă şi de acţiune. Concepţia lui Coan cu privire la personalitatea optimală se caracterizează prin concreteţe umană şi realism eficace, ea exprimând încrederea autorului în posibilitatea omului de a ajunge la forme superioare de autoorganizare şi împlinire. Autorul american nu numai că nu a diminuat resursele cuprinse în concepţiile care accentuează nevoia de eficienţă a omului, dar le-a

tonifiat imprimându-le o nouă acurateţe ideatică, şi deschizând, totodată, calea spre o abordare experimentală.

În ultimii ani s-au făcut eforturi şi pe direcţia descoperirii unor indicatori în stare a măsura gradul de eficienţă al personalităţii. Inserţia socială angajantă şi responsabilă, implicarea directă în profesiune, folosirea deplină a disponibilităţilor, diversificarea stilurilor de viaţă, realizarea aspiraţiilor şi idealurilor etc. sunt astfel de indicatori. Mai mult decât atât, s-a propus înfiinţarea unei noi ştiinţe — *antropomaximologia* — centrată pe studierea capacităţilor latente ale omului ca şi a mijloacelor de actualizare, concomitent cu folosirea lor adecvată în momente de eforturi intense. Deşi asemenea propuneri vin din partea psihologilor sportivi, care consideră că în sport intervin astfel de „momente", ele pot fi generalizate şi pentru alte situaţii (examene, concursuri profesionale, artistice etc.). S-a sugerat crearea şi investigarea profundă a unor *zone de educaţie prioritară (ZEP)* sau a unor *grupuri de ajutor psihopedagogic (GAPP)* menite a contribui la optimizarea condiţiei educaţionale, profesionale şi existenţiale a omului, implicit, la creşterea eficienţei persoanlităţii sale (Edith Piat, 1983).[16] În psihologia românească preocupări pentru studierea personalităţii eficiente întâlnim la S. Chelcea şi Adina Chelcea (1977)[17] care enumeră printre factorii sporirii eficienţei: stabilirea priorităţilor, cultivarea imaginaţiei creatoare, deprinderea lecturii rapide şi a învăţării temeinice, elaborarea în colectiv a deciziilor etc. Valeriu Ceauşu (1983)[18] consideră că autocunoaşterea, racordarea dintre imaginea de sine şi atributele reale ale persoanei contribuie la optimizarea relaţiilor individului cu sine însuşi, cu lumea. Noi înşine (M. Zlate, 1988)[19] militām pentru promovarea armonizării

[16] Piat Edith, *Les GAPP, groupes d'aide psychopedagogique*, Paris, ESF, 1983. Vezi şi: *** *Ecoles en transformation. Zones prioritaires et autres quartiers*, Paris, Harmattan, 1983.

[17] Chelcea Septimiu, Chelcea Adina, *Elemente de psihologie a muncii eficiente*, Bucureşti, Editura Politică, 1977.

[18] Ceauşu Valeriu, *Autocunoaştere şi creaţie*, Bucureşti, Editura Militară, 1983.

[19] Zlate M., *Omul faţă în faţă cu lumea*, Bucureşti, Albatros, 1988.

şi echilibrării structurilor de personalitate — ca o condiţie fundamentală a optimumului acesteia —, şi evitarea discrepanţelor dintre esenţă şi aparenţă, intenţii şi realizări, vorbă şi faptă care sunt tragice atât pentru existenţa cotidiană a individului, cât şi pentru destinul său social. După opinia lui Adrian Neculau (1989)[20] implicarea individului în anumite tipuri de relaţii interpersonale (îndeosebi în cele de cooperare), ca şi integrarea lui în grup, care constituie un mediu şi mijloc de formare a personalităţii, sporeşte potenţele şi forţele acestuia, implicit a eficienţei acţiunilor lui.

După opinia noastră, procesul complex al devenirii „întru personalitate" şi mai ales cel al devenirii „întru personalitate optimală" ar implica, printre altele:

— eliberarea personalităţii de sub imperiul stagnării şi închistării, mortificării şi improvizaţiilor, alterării şi chiar anulării ei, concomitent cu diversificarea şi valorizarea maximală a personalităţii ca opuse tendinţelor de uniformizare şi simplificare rudimentară a ei;

— descoperirea, omologarea şi introducerea în circuitul vieţii a adevăratelor personalităţi, a adevăratelor valori, ce se cer a fi triate şi distinse de falsele personalităţi, de cele ale veleitarilor, oportuniştilor şi impostorilor;

— instituirea unor repere valorice ferme, capabile a contracara şi descuraja falsul şi imitaţia, respectul simulat şi evaluarea oamenilor în termeni invariabil superlativi, confuzia valorilor şi retorismul ca elogiere demagogică a nulităţilor;

— amplificarea resurselor reflexive şi autoreflexive ale omului în vederea creşterii eficienţei cunoaşterii în general, dar şi al cunoaşterii de sine care poate fi transformată într-o adevărată forţă existenţială şi acţională;

— dinamizarea *tuturor* disponibilităţilor şi capacităţilor omului şi nu doar a unora dintre ele; trecerea lor din virtualitate în realitate, din stare latentă în stare manifestă, şi mai ales gestiunea lor raţională;

[20] Neculau Adrian, *A trăi printre oameni*, Iaşi, Junimea, 1989.

— eliminarea simulacrelor de competiţie care conduc la amestecul valorilor, la uniformizarea lor, mai mult, la estomparea adevăratelor valori;

— radicalizarea procesului formării şi devenirii personalităţii prin schimbarea profundă, din temelii, a relaţiilor sociale, a mentalităţilor şi prejudecăţilor, a practicilor sociale nefaste, de asemenea, prin eliminarea compromisului, a stărilor de supunere oarbă, umilire, linguşire şi servitute, a acţiunilor discreţionale, a adormirii conştiinţei cu vorbe goale, a călcării în picioare a demnităţii umane.

2. BIG-FIVE - o tendinţă accentuată în cercetarea personalităţii*

1. PREAMBUL

Abordarea diferitelor tendinţe prezente în studiile despre personalitate constituie una dintre preocupările noastre majore din ultimii ani. Avem însă în vedere *nu orice fel* de tendinţe, ci doar pe cele numite de noi *accentuate*. Sunt accentuate tendinţele *importante, semnificative*, care produc modificări de esenţă într-un domeniu al cunoaşterii, preparând trecerea spre un nou mod şi nivel de înţelegere al ei, spre elaborarea unor noi paradigme menite a împinge ştiinţa într-un stadiu superior al dezvoltării ei, şi nu cele care provoacă schimbări de suprafaţă, aparente, doar de limbaj, deci nu cele care aduc doar o renovare conceptuală. De asemenea, sunt tendinţe accentuate cele *durabile, persistente în timp*, care se asociază cu schiţarea sensului evoluţiei viitoare a cunoaşterii sau a unei probleme particulare, cele care lasă urme adânci în concepţia şi metodologia cercetării, şi nu cele efemere, care apar şi dispar cu iuţeala fulgerului nelăsând nici un fel de urmă. În sfârşit, constituie tendinţe accentuate cele *autentice, dezirabile*, care exprimă nu numai adevărul cunoaşterii, ci duc, prin rezultatele lor, la ameliorarea şi optimizarea existenţei umane, la sporirea potenţialităţilor creatoare şi acţionale ale omului, şi nu cele pseudoştiinţifice apărute la marginea ştiinţei sau dincolo de limitele ei, iniţiate de persoane dubioase care se sustrag controlului ştiinţific competent şi care se soldează cu efecte inacceptabile. Tedinţele accentuate sunt generate de noile solicitări şi cerinţe adresate ştiinţei de către societate, ca şi de acumularea problemelor nerezolvate, a explicaţiilor limitate sau eronate, a unor metode insuficient puse la punct.

* Comunicare prezentată la Conferinţa Naţională de Psihologie, Bucureşti, 1994.

Parcurgând studiile despre personalitate am constatat că astfel de tendinţe accentuate ar putea fi considerate următoarele: trecerea de la *prezentarea oarecum în sine* a concepţiilor şi teoriilor personalităţii la *analiza lor comparativă*; saltul făcut de la investigarea *învelişului exterior*, protector al personalităţii la descoperirea *nucleului* ei care îi asigură esenţa, identitatea, adaptabilitatea şi viabilitatea, acest „nucleu" nefiind altcineva decât Eul; ascensiunea de la viziunea *atomar-asociaţionistă* asupra personalităţii la viziunea *holist-integralistă* asupra ei; deplasarea centrului de greutate de pe investigarea *structurii* sau *topografiei* personalităţii spre surprinderea *eficienţei* personalităţii, a optimalităţii ei. Acestei ultime tendinţe accentuate i-am consacrat chiar un studiu special[1]. Una dintre cele mai recente tendinţe accentuate în abordarea personalităţii, dar care începe să se accentueze tot mai pronunţat, constă în trecerea de la descripţia şi analiza personalităţii în termeni *numeroşi* şi *diverşi* la descripţia şi analiza ei în termeni *mai puţin numeroşi* şi *relativ asemănători* între ei. Asupra acestei ultime tendinţe, care constă practic în trecerea de la studiul *analitic* la studiul *sintetic* al personalităţii, ne vom opri în continuare.

2. BIG-FIVE — O nouă tendinţă în studiul personalităţii

După cum este cunoscut, cel mai adeseori personalitatea a fost abordată în termeni de trăsături, acestea din urmă fiind luate fie în expresia lor de „proprietăţi dispoziţionale" (Allport), fie în cea de „factori" (Cattell). Atacul conceptului de *trăsătură* a dus însă la declinul interesului în studiul analitic al personalităţii

[1] Vezi: Mielu Zlate, *De la topografia personalităţii la personalitatea optimală*, „Revista de psihologie", 1990, nr. 2.

în termeni de trăsături. La aceasta se adaugă şi un alt factor favorizant şi anume multiplicarea excesivă a numărului trăsăturilor (factorilor) de personalitate, fapt care a condus la formarea unei imagini compozite asupra personalităţii şi mai ales la „pulverizarea" unităţii ei. În sfârşit, nu trebuie să uităm nici circumstanţele sociale, mai ales în ţările cu regimuri totalitare, care au îngrădit nu numai studiul personalităţii, ci şi afirmarea ei. Cu timpul însă, datorită schimbării câmpului teoretic şi metodologic al psihologiei, dar şi a contextului propriu-zis social, a început să se înrădăcineze credinţa în faptul că descripţia personalităţii n-ar fi atât de dificilă după cât ar părea, de asemenea, credinţa că o asemenea descripţie s-ar putea realiza apelând la un număr relativ limitat de trăsături dispoziţionale sau factori. S-a afirmat chiar nevoia elaborării unei taxonomii a trăsăturilor de personalitate comparabilă ca funcţionalitate cu sistemul periodic al elementelor chimice (Goldberg, 1981)[2]. Studiile de analiză factorială au condus spre acreditarea ideii că esenţiali pentru structura personalităţii ar fi cinci factori. În tabelul 1 redăm într-o formă sintetică cele mai reprezentative contribuţii pe direcţia descrierii şi analizei personalităţii în „cinci factori".

Se poate remarca faptul că deşi nu există un acord unanim în denumirea factorilor, consensul autorilor în ceea ce priveşte conţinutul psihologic al acestora este destul de mare.

Primul factor — *extraversia* — arată capacitatea de orientare a personalităţii către exterior, modul de implicare în acţiune, sociabilitatea persoanei. Există un mare acord al autorilor în denumirea şi specificarea conţinutului lui.

Cel de-al doilea factor — *agreabilitatea* — prinde în el diferenţele individuale relevate de interacţiunea socială (prietenie, plăcere) şi se referă îndeosebi la calităţile emoţionale ale persoanei şi la comportamentele ei prosociale.

Cel de-al treilea factor — *conştiinciozitatea* — vizează modul concret, caracteristic al individului de a trata sarcinile, activităţile, problemele care apar în viaţa lui. Deşi el oferă o imagine mai puţin clară, cuprinde trăsături cum ar fi ordinea, disciplina, responsabilitatea socială.

Cel de-al patrulea factor — *stabilitatea emoţională* — este perceput în consens de marea majoritate a cercetătorilor ca reţinând diferenţele individuale referitoare la caracteristicile emoţionale ale unei persoane (calm, mulţumit, emotiv, neemotiv), dar şi la diferitele dificultăţi emoţionale ale oamenilor (anxietate, depresie, iritabilitate etc.).

[2] L. R. Goldberg, *Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons*, în L. Wheeler (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology*, Beverly Hills, CA: Sage, 1981, vol. 2.

Tabelul 1
Situaţia sinoptiă a celor 5 factori ai personalităţii

AUTORUL FACTORII	I	II	III	IV	V
Fiske (1949)	autoexpresie	adaptabilitate socială	conformitate	control emoţional	curiozitatea intelectului
Cattell (1957)	exvia	cortertia	forţa supereului	anxietate	inteligenţă
Tupes şi Christal (1961)	extraversie	agreabilitate	dependenţă	emoţionalitate	cultură
Norman (1963)	extraversie	agreabilitate	conştiinciozitate	emoţionalitate	cultură
Borgatta (1964)	afirmare	plăcere	responsabilitate	emoţionalitate	inteligenţă
Smith (1967)	extraversie	agreabilitate	puterea caracterului	emoţionalitate	subtilitate
Costa şi McCrae (1985)	extraversie	agreabilitate	conştiinciozitate	neuroticism	deschidere
Hogan (1986)	sociabilitate şi ambiţie	plăcere	prudenţă	adaptare	inteligenţă
Lorr (1986)	atracţie interpersonală	nivelul socializării	autocontrol	stabilitate emoţională	independenţă
Digman (1988)	extraversie	amabilitate	puterea realizării	neuroticism	intelect
Peabody şi Goldberg (1989)	putere	dragoste	muncă	afect	intelect

Al cincilea factor — *cultura* sau *intelectul* — arată diferitele aspecte ale funcţiilor intelectuale (creativitate, inventivitate, deschiderea la experienţă etc.).

Noul model de descripţie şi analiză a personalităţii a fost numit BIG-FIVE („Marele cinci") şi a suscitat un interes imens din partea cercetătorilor. La ora actuală descrierea personalităţii în „cinci factori" este, în opinia unor autori, „foarte prolifică, dacă nu chiar cea mai prolifică"[3].

3. IPOTEZELE MODELULUI

Modelul BIG-FIVE porneşte de la trei categorii de ipoteze: lexicale, structurale, ierarhizatoare.

Ipotezele lexicale sugerează ideea că cele mai importante diferenţe individuale în tranzacţiile umane sunt encodate în termeni singulari aflaţi în una sau mai multe limbi din lumea întreagă. Consultarea dicţionarelor devine modalitatea principală de estimare a numărului termenilor capabili a descrie trăsăturile de personalitate. Astfel de demersuri au fost făcute încă de Fr. Galton (1884), apoi de Allport şi Odberg (1936), Cattell (1943), Norman (1967) etc.[4]. Pentru denumirea trăsăturilor de personalitate au fost utilizate: *verbe* (care arată „ce face" o persoană), *adverbe* (informează asupra felului „cum face" ceva o anumită persoană), *adjective* (la acest nivel descripţiile devenind proprietăţi, calităţi inerente fiinţei individului şi exprimând „de ce" se comportă ea într-un anume mod), *substantive* (trăsăturile fiind substanţializate şi recunoscându-li-se o existenţă proprie, care la rândul ei poate fi calificată). Verbele oferă puţine informaţii despre o personalitate, ele referindu-se mai ales la tematica comportamentului, şi nu la modalitatea acestuia.

[3] Barbara Krahé, *Personality and Social Psychology. Towards a Synthesis*, London, Sage Publications, 1992, p. 42.

[4] Vezi: F. Galton, *Measurement of Character*, „Fortnightly Review", 1994, 36; G. W. Allport, H. S. Odbert, *Trait-names: A psycholexical description of personality: Basic traits resolved into clusters*, „Journal of Abnormal and Social Psychology", 1943, 38; W. T. Norman, *2800 personality trait descriptors: Normative operating characteristics for a university population*, Ann Arbor, Departament of Psychology University of Michigan, MI, 1967.

Adverbele furnizează informaţii nu numai despre comportament, ci şi despre o oarecare coerenţă interioară a acestuia, permiţând compararea comportamentelor şi raportarea lor la norme pentru a deduce constanţa, generalitatea, universalitatea acestora. Modul adjectival şi substantival de denumire a trăsăturilor de personalitate sunt cele mai productive: primul deoarece face abstracţie de situaţia în care o persoană se comportă într-un anume fel şi atribuie trăsătura respectivă întregii ei fiinţe; cel de-al doilea, pentru că face abstracţie nu doar de comportamentul unei persoane, ci şi de trăsăturile ei comportamentale care sunt substanţializate, în acest caz trăsătura căpătând o oarecare autonomie, pe baza ei putându-se explica comportamentul unei persoane (Huber, 1992)[5]. Cercetări asupra personalităţii având ca punct de pornire ipotezele lexicale au fost efectuate de De Raad; Mulder, Kloosterman, Hofstee (1988), De Raad, Hoskens (1990) etc.[6].

Potrivit *ipotezelor structurale*, ceea ce contează în descrierea personalităţii şi mai ales a structurii ei este nu numărul trăsăturilor denumite prin diferiţi termeni, ci natura relaţiilor dintre trăsături, capabilă a conduce la construirea unei reprezentări structurale a descriptorilor personalităţii. Corelaţiile dintre aceşti „termeni-trăsături" au fost stabilite prin intermediul analizei factoriale şi a diverselor ei metode şi procedee (metoda analizei în componente principale, metoda analizei centroide, analiza de clusteri, rotaţiile oblice etc.)[7].

Ipotezele ierarhizatoare vizează organizarea ierarhică a termenilor ce denumesc trăsături în interiorul aceluiaşi factor cuprinzând în el sute şi chiar mii de trăsături. Din perspectiva acestor ipoteze, domeniile sau factorii modelului Big-Five sunt localizaţi la cel mai înalt nivel de organizare.

[5] Informaţii suplimentare vezi în Winfrid Huber, *Introduction à la psychologie de la personnalité*, Bruxelles, Pierre Mardaga, éditeur, 1992, pp. 50-54.

[6] B. De Raad, E. Mulder, K. Kloosterman, W.K.B. Hofstee, *Personality — descriptive verbs*, „European Journal of Personality", 1988, nr. 2; B. De Raad, M. Hoskens, *Personality — descriptive nouns*, European „Journal of Personality", 1990, nr. 4.

[7] Informaţii suplimentare vezi în Ioan Radu ş.a., *Metodologie psihologică şi analiza datelor*, Cluj-Napoca, Editura Sincron, 1993, pp. 130-150, 231-254.

Se poate observa cum cele trei categorii de ipoteze se înlănţuie şi se integrează unele cu altele. Astfel, ipotezele lexicale sunt integrate de cele structurale, iar acestea din urmă sunt integrate de ipotezele ierarhizatoare. Rezultă, în final, un construct integrator care este personalitatea umană. Este clar că cei care au propus modelul Big-Five nu au avut intenţia de a goli şi sărăci personalitatea, de a reduce bogăţia ei doar la un număr limitat de trăsături. Mai degrabă ei au căutat să elaboreze un cadru ştiinţific în care să se organizeze diferenţele individuale care caracterizează oamenii.

4. Repere istorice şi dezvoltări actuale

După opinia noastră, dinamica cercetărilor care au condus la postularea modelului Big-Five poate fi subdivizată în trei etape distincte: o etapă preistorică, ce presupune efectuarea unor studii relativ independente unele de altele şi cu o altă finalitate, dar care totuşi reprezintă premise importante pentru închegarea noii orientări; o etapă istorică propriu-zisă, centrată aproape în mod exclusiv pe investigarea adâncită a personalităţii din perspectiva noului punct de vedere; etapa dezvoltărilor actuale caracterizată prin încercările de perfecţionare şi renovare a cercetărilor.

Etapa preistorică. Începuturile cercetărilor asupra factorilor de personalitate sunt legate de numele lui Thurstone şi Cattell. Primul, încă din 1934, dând 60 de adjective la 1300 evaluatori pentru a caracteriza o persoană pe care o cunosc bine, şi aplicând apoi analiza factorială, a ajuns la concluzia că personalitatea poate fi explicată prin 5 factori independenţi[8]. Din păcate, el nu a stăruit asupra acestor demersuri şi, mai târziu, în 1951 şi 1953, reanalizând şi rotând cele 3 scale-chestionare elaborate de Guilford, a descoperit existenţa a 7 factori cu ajutorul cărora ar putea fi descrisă personalitatea, mai exact o latură a ei şi anume temperamentul. La rândul lui, Cattell (1943, 1947)[9] pornind

[8] L. L. Thurstone, *The vector fo mind*, „Psychological Review", 1934, *41*.

[9] R. B. Cattell, *Confirmation and clarification of primary personality factors*, „Psychometrika", 1947, nr. 12.

de la cei 4500 termeni-trăsături ai lui Allport, a dezvoltat un set de 35 variabile bipolare, fiecare pol cuprinzând un set compozit de adjective şi fraze. Factorializând corelaţiile dintre variabile pe baza procedeului rotaţiei oblice, Cattell a pretins că a identificat cel puţin 10 factori oblici. Mai târziu, când variabilele lui Cattell, dar şi cele ale altor cercetători, au fost reanalizate s-a remarcat că numai 5 factori s-au dovedit a fi utili în descrierea personalităţii. Extrem de sugestiv din acest punct de vedere este studiul lui D. W. Fiske (1949)[10]. Nici unul dintre aceşti autori nu s-au recunoscut a fi iniţiatorii noului model: Thurstone, pentru că şi-a părăsit analiza iniţială orientându-se spre alte tipuri de probleme şi studii; Cattell, pentru că şi-a negat în mod constant paternitatea noului model, deşi el era considerat de alţii ca fiind „tatăl intelectual" al Big-Five-ului; Fiske, deoarece nu şi-a urmat cercetările iniţiale, el rămânând, după cum îl numeşte un autor, „descoperitorul accidental al modelului Big-Five" (Goldberg, 1993)[11].

Etapa istorică propriu-zisă. Adevăraţii descoperitori ai modelului Big-Five sunt consideraţi a fi Tupes şi Christal (1958; 1961)[12] care, analizând un număr de studii dedicate dezvoltării factorilor lui Cattell, au găsit 5 factori ai personalităţii[13]. De la acea dată şi până astăzi modelul Big-Five a trecut prin faze de ascensiune, de critică, de diversificare, de accentuare. Nenumăraţi autori (Borgatta, 1964; Smith, 1969 etc.) au confirmat prin propriile lor cercetări temeinicia concluziilor lui Tupes şi Christal. Curios este faptul că unii dintre propunătorii noului model au fost şi primii lui critici, în timp ce unii critici au contribuit

[10] D. W. Fiske, *Consistency of the factorial structures of personality ratings from different sources*, „Journal of Abnormal and Social Psychology", 1949, *44*.

[11] L. R. Goldberg, *The Structure of Phenotipic Personality Traits*, „American Psychologist", 1993, *18*, 1.

[12] E. C. Tupes, R. E. Christal, *Stability of personality trait rating factor obtained under diverse conditions* USAF WADC, Technical Note No 58-61. Lakland Air Force Base, TX: U.S. Air Force, 1958.

[13] Studiile lor au fost retipărite în 1992, cu un editorial apreciativ redactat de R. R. McCrae şi O. P. John, şi cu o introducere datorată lui Christal însuşi, care trece în revistă studiile realizate între 1954-1961 cu o validitate predictivă pe termen lung. Vezi: „Journal of Personality", 1992, 60.

la succesul acestuia. Dintre cei care şi-au manifestat îndoiala cu privire la validitatea noului model reţinem câteva nume. Mai întâi pe cel al lui W. T. Norman, numit de Goldberg „primul critic serios al modelului Big-Five". Deşi prin primele lui studii Norman a confirmat modelul Big-Five, mai apoi, în urma unui program intensiv de cercetări constând în extinderea corpului termenilor adunaţi de Allport, în clasificarea lor (stări, trăsături, roluri), în sfârşit, în colectarea informaţiei normative în legătură cu un număr de 2 800 noi termeni descriptivi a trăsăturilor de personalitate, şi-a manifestat scepticismul faţă de modelul Big-Five. El era convins că personalitatea poate şi trebuie să fie descrisă mult mai cuprinzător. Cel de al doilea critic al modelului Big-Five, după expresia aceluiaşi Goldberg, a fost J. M. Digman. Începând din 1963 şi până în prezent, prin cercetări succesive, el a ajuns la un număr mai mare de factori decât 5. Mai întâi, reluând cercetările lui Cattell, a găsit 8 factori oblici, unii dintre ei diferiţi de cei ai lui Cattell. Apoi, adăugând noi variabile la setul folosit iniţial, obţine 10 factori, unii dintre ei diferiţi de cei ai lui Cattell, dar chiar şi de cei descoperiţi de el în cercetarea anterioară. Analizând comparativ personalitatea copilului cu cea a adultului, el concluzionează că există cel puţin 10 factori în personalitatea copilului şi mult mai numeroşi în personalitatea adultului. Concomitent cu tendinţa de multiplicare a numărului factorilor întâlnim şi tendinţa diminuării lui. D. Peabody (între 1963 şi 1989) realizând seturi variate de 4 itemi ce conţineau înţelesuri descriptive şi evaluative (de exemplu: generos, econom, extravagant, zgârcit — primele 2 trăsături fiind dezirabile, celelalte 2 indezirabile; perechea 1-3 sugerând pierderea iar perechea 2-4 reţinerea, acumularea) şi între care subiectul urma să facă inferenţe, a descoperit 3 factori ai personalităţii (o dimensiune a *evaluării generale* şi 2 dimensiuni *descriptive*). Astfel de cercetări şi concluzii au creat însă o situaţie contradictorie. Modelul cu 3 factori a lui Peabody era „elegant şi frumos", pe când Big-Five-ul se dovedea a fi inestetic şi un „adevărat coşmar"[14]. Asistăm, totodată, la proliferarea

[14] L. R. Goldberg, *op. cit.*, p. 29.

modelelor Big-Five, fapt care l-a determinat pe John (1990) să considere că interpretarea Big-Five este departe de a fi univocă. De aceea, nu de puţine ori arăta el, suntem nevoiţi să ne întrebăm: „care Big-Five"?, „ale cui sunt cele 5 trăsături"?[15]. Numele trăsăturilor tinde să prezinte amestecuri de factori, localizarea factorilor devine instabilă, găsirea unor denumiri univoce pentru trăsături este dificilă. Cu toate acestea, până în momentul de faţă s-au conturat două tipuri de modele Big-Five: 1. cel dezvoltat de McCrae şi Costa (1985; 1987) şi operaţionalizat în Noul Inventar de Personalitate (NEO-PI)[16]; 2. cel bazat pe ipotezele lexicale şi operaţionalizat într-un set de factori proveniţi din studiile unora dintre autorii deja citaţi (Norman, Peabody, Digman, Goldberg). Făcând o analiză comparativă a acestor două modele, Goldberg enumeră câteva asemănări (acelaşi număr de factori; acelaşi conţinut al factorilor), dar şi unele diferenţieri existente între ele (localizarea factorilor I şi II fiind sistematic rotată conduce la efecte diferite; de exemplu, „căldura" este o faţă a extraversiei în NEO-PI, în timp ce în modelul lexical ea este o faţă a agreabilităţii; factorul V este conceput ca „deschidere la experienţă" în NEO-PI şi ca „intelect" sau „imaginaţie" în modelul lexical. După opinia autorului citat, aceste diferenţe provin din chiar istoria noului inventar de personalitate, el fiind conceput iniţial ca un chestionar ce măsura extraversia, neuroticismul şi deschiderea la experienţă[17].

Etapa dezvoltărilor actuale. Cercetările recente se concentrează pe evidenţierea mai pregnantă a relaţiilor între variabilele factorilor şi între factorii înşişi. În continuarea celor două modele Big-Five prezentate mai înainte, se înscriu *modelele circumplexe* considerate a fi continuări şi adânciri ale primelor. În aceste modele vectorii-trăsături sunt caracterizaţi prin poziţia lor

[15] O. P. John, *The „big-five" factor taxonomy: Dimensions of Personality in the natural language and in questionaires*, în L. A. Pervin (Ed.), *Handbook of Personality: Theory and Research*, New York, Guilford, 1990, p. 78.

[16] P. T. Costa, Jr., R. R. McCrae, *The NEO Personality Inventory manual*, Odessa, FL: Psychological Assessement Resources, 1985; R. R. McCrae, P. T. Costa, Jr., *Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers*, „Journal of Personality and Social Psychology", 1987, 52.

[17] L. R. Goldberg, *op. cit.*, p. 30.

unghiulară într-un spaţiu factorial bidimensional. În esenţă, modelele circumplexe permit centrarea pe variabilele interstiţiale dintre polii factorilor. Factorii sunt dispuşi de-a lungul unui cerc ca puncte de intersecţie, obţinându-se astfel structuri bi-sau tridimensionale. Intenţia acestor modele este de a sparge unidimensionalitatea şi de a ieşi din ea. Cele mai cunoscute modele circumplexe sunt cele elaborate de Wiggins (1980), Peabody şi Goldberg (1989) pentru factorii I, II şi III, şi cel al lui Saucier (1992) pentru factorii I, II şi IV[18]. Modelele circumplexe prin natura lor furnizează mult mai numeroase oportunităţi pentru identificarea clusterelor de trăsături (cluster = ciorchine) care, din punct de vedere semantic, sunt coezive. Totuşi, ele nu acoperă decât un subset din spaţiul trăsăturilor. De asemenea, în loc de a arăta o răspândire a trăsăturilor deasupra unei poziţii unghiulare, ele tind să lase spaţii goale. Depăşirea acestor limite se poate obţine prin integrarea modelelor Big-Five cu modelele circumplexe într-un circumplex cu 5 dimensiuni. Pentru a se ajunge la o asemenea structură complexă mai întâi se ia o sferă cu 3 axe. Văzută din centrul ei, sfera arată ca un cer înstelat cu un număr de galaxii reprezentând clusterele de trăsături, precum şi o serie de spaţii mai mult sau mai puţin goale conţinând câteva stele izolate. Modelul complet ar cere extinderea acestei structuri pe cea de a patra şi a cincea dimensiune. În locul unui circumplex cu 5 dimensiuni, Hofstee, Raad şi Goldberg (1992)[19] propun o parţială liberalizare a structurii simple. Modelul lor, numit *AB5C* (Abridged Big-Five dimensional circumplex), este un circumplex prescurtat cu cei 5 factori, fiecare trăsătură fiind caracterizată de încărcătura unui subset format din 2 din cei 5 factori. Fiind 10 astfel de subseturi, modelul AB5C cuprinde

---

[18] J. S. Wiggins, *Circumplex models of interpersonal behavior*, în L. Wheeler (Ed.), *op. cit.*, vol. I, 1980; D. Peabody, L. R. Goldberg, *Some determinants of factor structures from personality-trait descriptors*, „Journal of Personality and Social Psychology", 1989, 57; G. Saucier, *Benchmarks: Integrating affective and interpersonal circles with the Big-Five personality factors*, „Journal of Personality and Social Psychology", 1992, *62*.

[19] W.K.B. Hofstee, B. De Raad, L. R. Goldberg, *Integration of the Big-Five and circumplex approches to trait structure*, „Journal of Personality and Social Psychology", 1992, 63.

deci 10 circumplexe bidimensionale formate prin luarea ca bază a 2 factori câte o dată. Planurile circumplexe sunt împărţite în segmente de 30° fiecare, introducând factori adiţionali la <, de 30° şi de 60° la fiecare din factorii de bază (vezi fig. 1). Modelul prezentat permite şi construirea unei matrici conceptuale din factorii Big-Five-ului atât pe verticală, cât şi pe orizontală. El nu este diferit de Big-Five în ceea ce priveşte structura internă a personalităţii, ci reprezintă doar o integrare a tradiţionalului

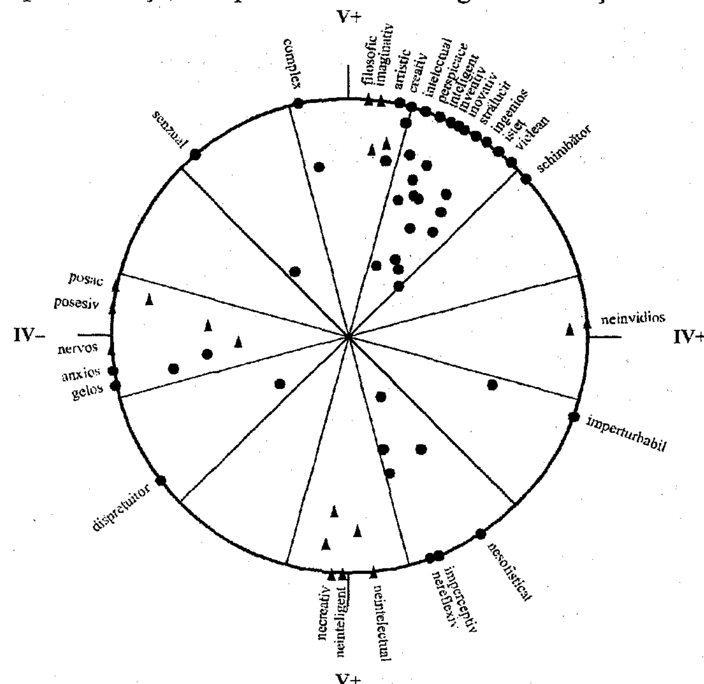

Fig. 1 — *Factorul IV şi Factorul V.*

Big-Five cu modelul circumplex bidimensional al personalităţii. După opinia autorilor, dat fiind faptul că modelul AB5C consideră trăsăturile ca factori combinaţi, el conţine un fel de dinamism care lipseşte Big-Five-ului. De asemenea, AB5C dispune de un mare potenţial integrativ şi corectiv depăşind astfel celelalte modele. Totuşi, nici acest model, deşi extrem de complex

și cuprinzător, nu este lipsit de unele limite. John A. Johnson[20], în comunicarea sa prezentată la cea de-a 6-a conferință a Asociației Europene de Psihologia Personalității (Groningen, iunie, 1992), consideră că atât Big-Five-ul cât și AB5C sunt centrate mai mult pe structura limbii și mai puțin pe structura personalității oamenilor reali, ele echivalează trăsăturile-termeni cu înseși trăsăturile reale. Or, nu întotdeauna trăsăturile-adjective sunt în mod necesar echivalente cu structura trăsăturilor reale. Pentru a surprinde structura reală a personalității, ca o replică la modelul AB5C, el propune utilizarea mai multor metode: evaluarea scalelor cu 49 adjective bipolare (BARS), California Psychological Inventory (CPI), Hogan Personality Inventory (HPI). Analizele comparative și corelaționale a rezultatelor obținute prin aplicarea acestor „multimetode" pe două categorii de populații (americani și germani), în condițiile rotării sau nerotării factorilor, l-au condus pe autor la formularea unor concluzii interesante referitoare la cunoașterea personalității. Un exemplu de comparații făcute de autor prezentăm în fig. 2a și 2b.

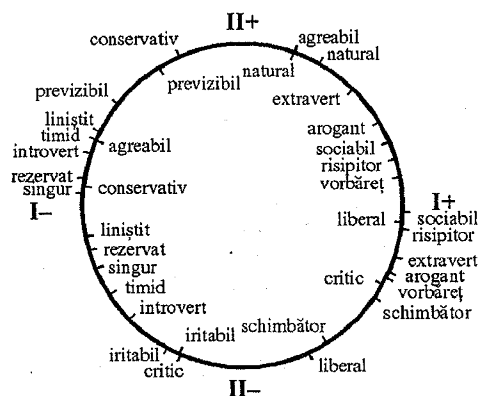

Fig. 2 a — *CPI (în exteriorul) și HPI (în interiorul) circumferințelor nerotate.*

[20] J. A. Johnson, *Multimetod Replication of the AB5C Model.* Paper presented of the Sixth Conference, European Association for Personality Psychology, Groningen, June, 18 1992.

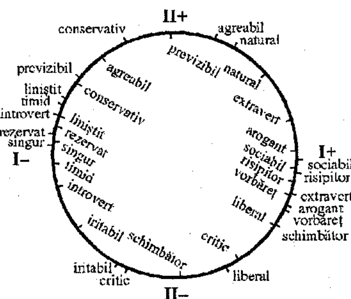

Fig. 2 b — *CPI (în exteriorul) și HPI (în interiorul) circumferințelor rotate cu 41°*

5. COMENTARII ȘI CONCLUZII

Susținătorii modelului Big-Five pornesc de la convingerea că identificarea unui număr relativ limitat de factori ai personalității constituie un scop dezirabil pentru dezvoltarea unui cadru unificator de analiză. Modelul oferă, de asemenea, premisele realizării unui consens și în ceea ce privește interpretarea factorilor. Există, de aceea, o multitudine de suporturi pentru a demonstra generalitatea lui. Iată câteva dintre acestea:

• a avut numeroase consecințe metodologice, permițând elaborarea unor instrumente de investigare a personalității (NEO-PI demonstrează chiar o mare congruență cu cele mai eficiente scări de personalitate);

• arată importanța celor 5 factori în explicarea actelor compozite (cercetătorii au demonstrat existența unei corelații crescute cu evaluările făcute de alte surse, cum ar fi tatăl, mama, prietenii, alte persoane intervievate);

• are o mare sferă de aplicabilitate, putând fi utilizat atât în explicarea personalității copiilor, cât și a adulților;

• este aplicabil nu doar pe vorbitorii unei singure limbi (pe vorbitorii de engleză), ci și pe cei care vorbesc alte limbi;

• permite studierea relațiilor dintre structura personalității și starea de bine psihologică a oamenilor (extraversia se asociază cu bunăstarea psihologică, în timp ce nevrotismul are efecte negative);

• a generat studii interesante legate de relaţia dintre ereditate şi mediu în structura şi dinamica personalităţii (John C. Loehlin, 1992 a urmărit măsura în care cele 2 categorii de variabile — mediu şi ereditate — sunt prezente în fiecare factor);

• a oferit un set extins şi folositor de dimensiuni care caracterizează diferenţele individuale, dimensiuni ce pot fi măsurate cu o mare fidelitate şi cu o validitate impresionantă; luate împreună, aceste dimensiuni caracterizează structura personalităţii;

• are nu numai o valoare metodologică, ci şi una practică, fiind utilizat în predicţia performanţelor, deci în selecţia profesională.

Toate aceste „suporturi" ale modelului i-au determinat pe unii autori să considere că Big-Five-ul ar fi *cheia* ce permite înţelegerea personalităţii şi mai ales a structurii ei.

Din păcate, modelul conţine şi unele limite.

• Cea mai agravantă dintre ele ni se pare a fi absenţa unei concepţii teoretice din care a fost derivat.

•Lipsa concordanţei între autori în ceea ce priveşte denumirea şi numărul factorilor, localizarea lor spaţială şi, cu precădere, interpretarea lor, este o altă limită majoră a modelului.

• Analiza factorială ca o procedură statistică furnizează informaţii asupra numărului factorilor extraşi pe baza structurii corelaţionale a itemilor consideraţi, dar nu spune nimic despre semnificaţia psihologică a factorilor. Or, după cum se ştie, rolul psihologului abia de aici începe.

• O întrebare formulată de Barbara Krahé sugerează o altă limită: factorii din Big-Five sunt constructe psihologice aparţinând descripţiei persoanei sau ei reflectă doar semantic o relaţie existentă în limba din care derivă? Autoarea este de părere că este greu de susţinut că relaţia dintre factori spune într-adevăr ceva despre caracteristicile psihologice concrete ale unei persoane date. În schimb, ea reflectă proprietăţile inerente ale limbii împărtăşite de toţi membrii. Concluzia ei este că factorii cuprinşi în Big-Five „au o contribuţie potenţială în explicarea diferenţelor individuale dintre oameni"[21].

[21] Barbara Krahé, *op. cit.*, p. 49.

Cu toate aceste limite, modelul Big Five și derivatele lui (modelul circumplex și modelul AB5C) constituie una dintre cele mai importante tendințe accentuate prezentă la ora actuală în psihologia personalității. Înainte de a îmbrățișa sau de a respinge modelul respectiv sunt necesare cercetări suplimentare, inclusiv pe populația românească.

3. Psihologia pozitivă și concepția ei despre personalitate

1. PREMISE

În ultima decadă a secolului XX, anii '90, au început să apară în America o serie de studii și chiar monografii de specialitate referitoare la o problematică relativ inedită pentru psihologia tradițională. Probleme cum ar fi: *speranța, plăcerea, dorința, fericirea, optimismul, starea de bine subiectivă, înțelepciunea, conștiința viitorului, experiența optimală, autodeterminarea, adaptabilitatea, curajul, vigoarea, starea de excelență* etc., etc. devin subiecte predilecte pentru unii cercetători. Să dăm doar câteva exemple: M. Csikszentmihalyi (1990) publică o carte despre *psihologia experienței optimale*; M.E.P. Seligman (1991), creatorul teoriei *„neajutorării învățate"*, formulată prin anii '80, editează de data aceasta o lucrare dedicată *învățării optimismului*; C. Peterson și L.M. Bossio (1991) sunt interesați de *sănătate și optimism*; D.G. Buss (1994), consecvent principiilor sale evoluționiste, se apleacă asupra *dorinței*, interpretată dintr-o perspectivă evolutivă; C.R. Snyder (1994) scrie despre *psihologia speranței*; D. Lubinski, C.P. Benbow (1995) se pronunță asupra *dezvoltării optimale a talentului*; K.A. Ericsson (1996) încearcă să evidențieze *căile excelenței*; L.G. Aspinwall (1998) regândește *rolul pozitiv al afectelor în auto-reglare*; Diener și colaboratorii săi (1999), D. Kahneman (1999) sunt preocupați de *starea de bine subiectivă* și de *psihologia hedonistă* etc., etc.[1] Nu este vorba doar despre o *„îngrămădire"* de cărți, articole și studii pe o problematică relativ comună, ci și de preocupări serioase pe direcția conceptualizării unor termeni folosiți, pe cea a elaborării unor instrumente de *„măsurare"* a optimismului, fericirii, stării de bine subiective. Foarte frecvente sunt încercările psihologilor de a formula și mai ales de a reformula unele probleme de cercetare, de a ridica altele noi care urmează a fi avute în vedere. Bineînțeles că nu lipsesc nici discuțiile contradictorii dintre cercetători, forjarea unor concepte, postularea unor relații fiind însoțită de dispute și controverse. Să ne referim la un singur exemplu. În 1999 (octombrie) Csikszentmihalyi a publicat un incitant articol (*Dacă suntem atât de bogați, de ce nu suntem fericiți?*) în care stipula existența unei relații ambigui între starea ambientală și starea de bine subiectivă, articol care a stârnit un val de reacții și discuții contradictorii.[2]

Toată această efervescență ideatică, teoretică și metodologică, culminează cu apariția unui număr tematic al revistei *American Psychologist*, editată de Asociația Psihologilor Americani (APA), dedicat în întregime cercetării fericirii, excelenței și funcționării umane optimale, cu alte cuvinte, noii orientări apărute în psihologia americană pe care inițiatorii ei au numit-o *psihologie pozitivă*.[3] Numărul se deschide cu un studiu introductiv semnat de M.E.P. Seligman și M. Csikzentmihalyi (*Positive Psychology: An Introduction*), care prezintă coordonatele noii orientări și furnizează, totodată, o serie de informații referitoare

[1] CSIKSZENTMIHALYI, M. (1990), *Flow: The Psychology of optimal experience*, New York: Harper &Row; SELIGMAN, M.E.P. (1991), *Learned optimism*, New York: Knopf; PETERSON, C., BOSSIO, L. M. (1991), *Health and optimism*, New York: Free Press; BUSS, D.G. (1994), *The evolution of desire: Strategies of human mating*, New York: Basic Books; SNYDER, C.R. (1994), *The psychology of hope: You can get there from here*, New York: Free Press; LUBINSKI, D., BENBOW, C. P. (1995), „Optimal development of talent: Respond educationally to individual differences in personality", *Educational Forum*, 59, 381-392; ERICSSON, K. A. (1996), *The road to excellence*, Mahwah, NJ: Erlbaum; ASPINWALL, L. G. (1998), *Rethinking the role of positive affect in self-regulation*, Motivation and Emotion, 22, 1-32; DIENER, E., SUH, E., LUCAS, R. E., SMITH, H. L. (1999), „Subjective Well-being: Three decades of progress", *Psychological Bulletin*, 125, 276-302; KAHNEMAN, D. (1999), *Objective happiness* In: KAHNEMAN, D., DIENER, E., SCHWARZ, N. (Eds.), *Well-being: The foundations of hedonic psychology*, New York: Russell Sage Foundation.

[2] CSIKSLENTMIHALYI, M. (1999), „If we are so rich, why aren't we happy?", *American Psychologist*, 54, 821-827.

[3] Vezi: „Special Issue on Happiness; Excellence and Optimal Human Functioning", *American Psychologist*, 55, 1, 2000, 5-183.

la fiecare studiu publicat în revistă. Fără a intra în nici un fel de amănunte, prezentăm într-o manieră pur și simplu enumerativă studiile semnate de diferiți autori: *Evoluția fericirii* (D.M. Buss); *Dezvoltarea individuală din perspectivă bio-culturală* (F. Massimini și A. Delle Fave); *Bunăstarea subiectivă: știința fericirii și o propunere pentru un index național* (Ed. Diener); *Viitorul optimismului* (C. Peterson); *Fondurile, prietenii și cerdința oamenilor fericiți* (D.G. Myers); *Teoria autodeterminării și facilitarea motivației intrinseci dezvoltării sociale și bunăstării* (R.M. Ryan și E.L. Deci); *Autodeterminarea: tirania libertății* (B.Schwartz); *Mecanisme mentale adaptative: rolul lor într-o psihologie pozitivă* (G. E. Vaillant); *Resurse psihologice, iluzii pozitive și sănătate* (S.E. Taylor și alții); *Stările emoționale și sănătatea fizică* (P. Salovey și alții); *Înțelepciunea: o meta-analiză (pragmatică) pentru orchestrarea minții și virtuții în direcția excelenței* (P.B. Baltes și U.M. Standinger); *Stările excelenței* (D. Lubinski și C.P. Benbow); *Creativitatea: aspecte cognitive, personale, evolutive și sociale* (D.K. Simonton); *Originile și finalurile supradotării* (E. Winner); *Către o psihologie a dezvoltării pozitive a tineretului* (R.W. Larson).

O problematică atât de nouă și diversă, șocantă chiar pentru abordările tradiționale din psihologie, nu putea să nu stârnească interesul, curiozitatea și reacțiile psihologilor. Așa încât, exact peste un an, aceeași revistă publică în primul său număr o multitudine de opinii, cele mai multe dintre ele critice, la adresa problemelor, sugestiilor și soluțiilor „psihologilor pozitivi"[4] Peste doar un număr *American Psychologist* reia discuția asupra psihologiei pozitive, inserând în paginile sale un grupaj de șase noi studii.[5] După cum se poate observa cu ușurință, asistăm nu doar la un simplu „foc de paie", ci la o angajare fermă a unor psihologi pe direcția regândirii și renovării problematicii psihologiei, mai mult, pe cea a conturării unei noi orientări teoretice și aplicative în domeniul vast al psihologiei.

Deși coordonatele *„noii"* psihologii s-au conturat cât de cât chiar din cele de mai sus este necesar ca, în continuare, să răspundem mai direct la câteva întrebări: ce este psihologia pozitivă?; care îi este obiectul?; ce scopuri are?; ce problematică studiază?; cu ce instrumente?; prin ce se diferențiază ea de alte orientări psihologice? Dată fiind complexitatea noii orientări psihologice, ca și informarea noastră (totuși) limitată, vom schița în cele ce urmează doar răspunsurile de principiu, urmând ca informații mai extinse și poate mai profunde să fie achiziționate în viitorul apropiat.

[4] Vezi: *American Psychologist*, 56, 1, 2001, 75-90.

[5] Vezi: *American Psychologist*, 56, 3, 2001, 216-263.

2. CE ESTE ȘI CE URMĂREȘTE PSIHOLOGIA POZITIVĂ?

La întrebarea *„Ce este psihologia pozitivă?"*, răspunsul cel mai competent ni-l oferă Seligman și Csikszentmihalyi, de numele cărora se va lega, în mod sigur, noua orientare. Psihologia pozitivă, arată ei, este o *„știință obiectivă a experienței subiective, a caracteristicilor individuale pozitive și a instituțiilor pozitive care promite să îmbunătățească calitatea vieții și să prevină patologiile care apar când viața este brutală și lipsită de sens... o știință și o profesie care va ajunge să înțeleagă și să contruiască factori care să permită indivizilor, comunităților și societăților să înflorească"*[6]. Aproximativ la fel definesc psihologia pozitivă și alți autori. „Psihologia pozitivă nu este nimic mai mult decât studiul științific al forțelor și virtuților umane obișnuite, normale."[7]

Apariția psihologiei pozitive este legată din punct de vedere istoric de situația creată de cel de-al doilea război mondial. Dacă înainte de această conflagrație mondială psihologia era mult mai echilibrată în planul problematicii investigate, ca și în cel al ofertelor de soluții, ea având misiunea de *a vindeca bolile mintale*, de *a crește productivitatea și împlinirea vieții*, în fine, de *a identifica și alimenta marile talente*, după cel de-al doilea război mondial psihologia s-a centrat exclusiv pe prima misiune, ignorându-le aproape total pe celelalte două. Faptul nu a fost cu totul arbitrar, dimpotrivă, el a fost determinat de împrejurări instituționale și economice bine circumscrise. Războiul sfărâmase

[6] SELIGMAN, M.E.P., CSIKSZENTMIHALYI, M. (2000) „Positive Psychology: An Introduction", *American Psychologist*, 55, 1, p. 5.

[7] SHELDON, K. M., KING, L. (2001), „Why Positive Psychology is Necessary", *American Psychologist*, 56, 3, p. 216.

viețile oamenilor, le stricase creierul și mintea, le tulburase și chiar anulase obiceiurile, le deviase direcțiile vieții, îi traumatizase. Or, toate acestea trebuiau reparate și vindecate. Așa încât, psihologia s-a transformat curând într-o *„știință a vindecării“*. Două împrejurări au contribuit direct la aceasta. În 1946 s-a înființat *Administrația Veteranilor*, ocazie cu care sute de psihologi au aflat că pot trăi din tratarea bolilor mintale. În anul imediat următor, 1947, s-a înființat *Institutul Național pentru Sănătate Mintală* — bazat însă întotdeauna pe un model al bolii, de aceea, după cum consideră cei doi autori citați, mai bine ar fi fost intitulat *Institutul Național pentru Boală Mintală* —, academiile aflând că pot obține subvenții dacă cercetările lor vor fi orientate spre patologie. În felul acesta, centrarea excesivă pe boală și pe repararea stricăciunilor s-a asociat iremediabil cu neglijarea cercetării împlinirii individuale și comunitare prospere a omului. O asemenea orientare a fost, oricât ar părea de ciudat, și benefică, constituind un fel de *„rău necesar“*, care a grăbit conștientizarea situației ca inacceptabilă. Psihologii au început să-și formuleze tot mai frecvent o serie de întrebări: *nu cumva alături de repararea și vindecarea stricăciunilor ar trebui construite și însușirile pozitive ale omului?; tratamentul înseamnă numai restabilirea a ceea ce a fost stricat sau și susținerea a ceea ce este bun?; domeniul psihologiei este constituit doar de studiul patologiei, slăbiciunii și stricăciunii sau și de studiul normalității, puterii și virtuții?* Susținătorii psihologiei pozitive înclină să dea o mai mare crezare orientării teoriei și practicii psihologice spre investigarea, construirea și amplificarea forțelor pozitive ale oamenilor. Ca urmare, teoriile dominante care nu văd în individ decât un simplu receptacol care recepționează și răspunde la stimuli, se modifică în favoarea considerării acestuia ca un factor activ de decizie, cu alegeri și preferințe personale, cu posibilitatea de a deveni sigur de sine, eficient sau, în condiții ostile, neajutorat și fără speranță. Practicienii au început să recunoască faptul că cele mai bune rezultate din cabinetele lor s-au obținut referitor la amplificarea forțelor clienților și nu atât în ceea ce privește repararea dereglării acestora. Psihologia recurge treptat la o renovare conceptuală și metodologică, la diversificarea câmpului tematic al investigațiilor, la cercetarea empirică a unor noi *„realități“* pe care le-a denumit optimism, speranță, stare de bine subiectivă etc. Nu numai psihopatologia (teoretică și practică) a favorizat o asemenea reorientare, ci și alte discipline psihologice. De exemplu, practicienii psihologiei sociale cognitive s-au orientat mult prea mult asupra investigării tendințelor, amăgirilor, iluziilor, punctelor slabe și erorilor ființei umane. Problematica așa-numitelor *credințe* sau *cogniții* iraționale a invadat în ultima vreme câmpul de cercetare al acestei discipline. De asemenea, psihologii evoluționiști sau cei din domeniul psihologiei economice au luat demult în calcul *suveranitatea egoismului*. Teoreticienii managementului pragmatic au accentuat, la rândul lor, *frica de dispariție, de moarte*, ca factor ce influențează relațiile organizaționale. Orientarea psihologilor spre negativ este pusă în evidență și de comportamentele și etichetările pe care ei le fac. De exemplu, dacă un participant la o cercetare își rememorează viața și concluzionează că este un om mai bun decât era înainte, unii psihologi se grăbesc să eticheteze acest lucru ca fiind o iluzie folositoare, o deformare temporară, o simplă strategie de reglare emoțională. Când un subiect care participă la o cercetare își percepe partenerul ca fiind mai bun decât el, acest fapt este interpretat ca modalitate proiectivă inversă a sa de a-și crește respectul de sine. Când o persoană ajută o altă persoană, psihologii se grăbesc să găsească beneficiul egoist din acest act, incapabili fiind să accepte existența altruismului.[8] Fără îndoială că aceste exemple sunt îngroșate, ele reușesc însă să sugereze ideea că atunci când intervin tendințele negative, psihologii sunt împiedicați să înțeleagă multe procese, rezultate și puteri umane importante. Or, psihologia pozitivă se angajează tocmai pe direcția înlăturării unor asemenea bariere.

Psihologia pozitivă își propune trei mari obiective:

- *de a trece de la repararea (vindecarea) oamenilor, la construirea calităților pozitive ale acestora. „Obiectivul psihologiei pozitive este să înceapă să accelereze schimbarea atenției psihologiei de la preocuparea exclusivă de a repara lucrurile rele din viață, la a construi, de asemenea, calități pozitive.“*[9] Întrebările pe care și le pune psihologia pozitivă sunt de tipul următor: „Care este natura funcționării eficace a fi-

[8] SHELDON, K. M., KING, L., *op. cit.* p. 216.
[9] SELIGMAN, M.E.R., CSIKSZENTMIHALYI, M, *op. cit.* p. 5.

inţei umane?"; „Ce anume din fiinţa umană se aplică adaptărilor evoluţioniste şi ce anume este dobândit, achiziţionat?"; Cum se explică faptul că, în ciuda tuturor dificultăţilor, cei mai mulţi oameni reuşesc să trăiască o viaţă demnă având, totodată, scopuri bine definite?" etc.

- *de a valida experienţele pozitive* (starea de bine, mulţumirea şi satisfacţia — pentru trecut; speranţa şi optimismul — pentru viitor; dezvoltarea şi fericirea - pentru prezent). La nivel individual este vorba de trăsături pozitive personale: capacitatea de dragoste şi vocaţie, curaj, deprinderi interpersonale, sensibilitate estetică, perseverenţă, iertare, originalitate, conştiinţa viitorului, spiritualitate, talent deosebit, înţelepciune. La nivelul grupului, este vorba de virtuţi civice şi de instituţii care îndreaptă individul către un spirit civic mai dezvoltat: responsabilitate, maturizare, altruism, moderaţie, toleranţă, spirit etic.
- *de a preveni.* Deşi acest obiectiv a stat în atenţia psihologilor pe perioada întregului ultim deceniu, interesul pentru el s-a recentrat mai ales spre sfârşitul lui, în 1998 având loc Convenţia de la San Francisco a Asociaţiei Psihologilor Americani care s-a centrat pe problematica prevenţiei. Cum pot psihologii să prevină problemele de depresie, abuzul de substanţe, schizofrenia în rândul persoanelor vulnerabile genetic sau care trăiesc în medii ce le alimentează asemenea suferinţe? Cum pot psihologii să prevină violenţa ucigătoare din şcoli pentru copiii care au acces la arme sau care nu sunt suficient supravegheaţi de părinţi? Şirul întrebărilor ar putea continua. Seligman şi Csikszentmihalyi consideră că ceea ce psihologii au învăţat timp de 50 de ani este că modelul bolii nu a adus psihologia mai aproape de prevenirea acestor probleme serioase. Dimpotrivă, spun ei, cei mai importanţi paşi în prevenire au venit în sens larg din perspectiva axată pe competenţa construită sistematic, nu pe corectarea slăbiciunii. Psihologia pozitivă trebuie să arate că există forţe umane care acţionează ca tampoane împotriva bolii mintale (curajul, conştiinţa viitorului, morala, speranţa, onestitatea, capacitatea de a pătrunde în interior etc.). *„Multe dintre sarcinile de prevenire din acest nou secol vor fi de a crea o nouă ştiinţă a forţei umane a cărei misiune să fie a înţelege şi a învăţa cum să dezvoltăm aceste virtuţi la tineri.*"[10]

Dacă acestea sunt obiectivele psihologiei pozitive, care sunt, atunci, temele ei de investigaţie? După cum ne spun cei doi autori şi după cum reiese din chiar numărul tematic al revistei americane, acestea ar fi următoarele:

- *cercetarea experienţei pozitive.* Psihologia pozitivă trebuie să răspundă la o întrebare cheie: *„ce face ca un moment să fie* mai bun *decât următorul?*" Soluţiile formulate de susţinătorii psihologiei pozitive sunt numeroase şi, evident, diverse: calitatea hedonică a experienţei curente (Kahnemm), starea de bine subiectivă (Diener), experienţa optimă (Massemini şi Delle Fave), optimismul (Peterson), fericirea (Myers), autodeterminarea (Ryan şi Deci), emoţiile pozitive (Taylor şi alţii);
- *investigarea personalităţii pozitive*, aceasta fiind interpretată ca o entitate autoorganizată, autodeterminată şi adaptată. Trebuie să precizăm că este vorba despre personalitatea omului normal, obişnuit, şi mai ales, după cum precizează unii autori, a *omului mediu.* Aceasta înseamnă că psihologia pozitivă se centrează nu pe investigarea extremelor spectrului existenţei umane (anormalitate sau derizoriu, la un pol, înzestrare excepţională, ieşită din comun, la celălalt pol), ci pe a segmentului de populaţie existent între cele două extreme. Ea este interesată nu de fericirea unui singur individ sau a tutror, ci de fericirea celor mai mulţi.
- *cunoaşterea şi controlarea contextului social* în care se formează experienţele şi personalităţile pozitive. Se înţelege de la sine că nu orice mediu are efecte benefice asupra personalităţii şi activităţii umane. Psihologia pozitivă îşi propune investigarea mediilor comunitare şi instituţionale pozitive dintr-o dublă perspectivă: pe de o parte, a cunoaşterii lor, pe de alta, a construirii acestora. Diferiţi factori, cum ar fi relaţiile sociale (Myers), normele culturale (Schwartz), activităţile voluntare (Larson), familia (Winner), cu un cuvânt, mediul social şi ecologic adevărat, sunt consideraţi ca intervenind în procesul formării şi modelării atât a experienţei pozitive, cât şi a personalităţilor pozitive.

[10] *Ibid*, p. 7.

După cum se poate uşor remarca din cele de mai sus, în centrul psihologiei pozitive se află un nou tip de personalitate şi anume *personalitatea pozitivă*, ea fiind, pe de o parte, purtătoarea şi creatoarea unei experienţe pozitive, pe de altă parte, cea care suportă influenţele contextelor culturale în care este amplasată, formându-se tocmai dependent de ele. De aceea este imperios necesar să ne întrebăm: care sunt caracteristicile esenţiale ale acestui tip de personalitate? Prin ce se individualizează ea în raport cu alte tipuri de personalitate (maturizată — în terminologia psihologiei umaniste a lui Maslow şi Rogers; optimală — în terminologia lui Coan)?

Studiile şi cercetările întreprinse de reprezentanţii psihologiei pozitive conduc către stabilirea următoarelor trăsături ale personalităţii pozitive:

- *Sentimentul subiectiv de confort interior* sau *starea de bine interioară* (*well-being*) care se referă la ceea ce oamenii gândesc şi la ceea ce ei simt faţă de vieţile lor; din punct de vedere psihologic implică operaţii de evaluare (anterioră) a propriei existenţe şi concluzii (finale) de ordin cognitiv şi afectiv (Edward Diener)[11]; ceea ce în limbajul ştiinţific este numit prin termenul de *well-being*, în limbajul cotidian este numit prin termenul de *fericire* — ca stare de mulţumire sufletească determinată de o serie de factori printre care am putea încadra: dezvoltarea economică, venitul, credinţele, relaţiile de ordin personal, tendinţa spre asociere şi grupare (David Myers);[12]
- *Optimismul* ca trăsătură dispoziţională care mediază relaţia dintre evenimentele exterioare şi interpretarea lor subiectivă; conţine componente cognitive, emoţionale şi motivaţionale; este legat de un scop, de o aşteptare sau de o atribuire cauzală, conţine o „aromă emoţională“, este, în acelaşi timp, motivat şi motivator (Christopher Peterson)[13]; dispune de grade diferite: oamenii cu un grad înalt de optimism tind să deţină stări de spirit sau dispoziţionale sufleteşti bune, să fie performanţi, să se bucure de o sănătate fizică şi psihică mai bună; nu trebuie pierdut însă din vedere faptul că „optimismul poate costa dacă este prea nerealist“; în legătură cu optimismul, psihologii pozitivi şi-au formulat întrebări de genul: optimismul este un aspect implicit al naturii umane sau doar o simplă trăsătură interindividuală?; sensul optimismului este oare mai bogat decât conceptualizarea lui actuală în termeni cognitivi?; sunt optimismul şi pesimismul reciproc exclusivi?; care este relaţia dintre optimism şi realitate şi care sunt costurile credinţelor optimiste atunci când se dovedesc a fi false?; cum poate fi cultivat optimismul?; există diferenţe culturale în ceea ce priveşte optimismul?
- *Autodeterminarea* susţinută de satisfacerea unor nevoi cum ar fi: nevoia de competenţă, nevoia de ataşament; nevoia de autonomie; când aceste nevoi sunt satisfăcute existenţa individului se află într-o condiţie de motivare intrinsecă, el fiind capabil de a-şi îndeplini potenţialităţile şi apt de a veni progresiv în întâmpinarea unor preocupări mai înalte; este vorba nu de satisfacerea accidentală a nevoilor, ci de satisfacerea lor de-a lungul întregii vieţi, pentru ca individul să experimenteze un sens continuu al integrităţii şi stării de bine; de asemenea, nu este vorba de satisfacerea doar a uneia dintre ele, ci a tuturor: aşa cum oamenii nu pot trăi doar cu apă, dar fără mâncare, tot aşa ei nu pot trăi decât dacă îşi satisfac toate cele trei nevoi psihologice fundamentale (Richard M. Rian, Edward L. Deci)[14]; tendinţa spre autodeterminare are însă nu doar efecte pozitive ci, în anumite condiţii, şi negative deoarece ea dă naştere în plan psihologic la un efect de tiranie, un exces de libertate putând duce la insatisfacţie şi depresii; povara responsabilităţii pentru alegerile libere, autonome, devine adesea mult prea grea conducând în final la insecuritate şi regrete, deoarece pentru mulţi oameni alegerea individuală nu este nici aşteptată, nici dorită; de aceea, o mare importanţă o are „doborârea mitului libertăţii individuale şi stabilirea constrânge-

[11] DIENER, E. (2000), „Subjective Well-Being. The Science of Happiness and a Proposal for a National Index“, *American Psychologist*, 55, 1, pp. 34-43.

[12] MYERS, D. (2000), „The Funds, Friends, and Faith of Happy People“, *American Psychologist*, 55, 1, 56-67.

[13] PETERSON, C. (2000), „The Future of Optimism“, *American Psychologist*, 55, 1, 44-55.

[14] RYAN, R. M., DECI, E. L. (2000), „Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being“, *American Psychologist*, 55, 1, 68-78.

rilor culturale care sunt necesare pentru ca viețile oamenilor să fie satisfăcătoare și pline de sens" (Berry Schwartz)[15];

- *Înțelepciunea* ca o capacitate de organizare cognitivă și motivațională a informațiilor și experiențelor cu scopul de a atrage și încuraja obținerea succesului; este văzută ca integrarea celor mai bune credințe subiective și legi ale vieții care au fost selectate și decantate prin experimentarea vieții de mai multe generații; este definită ca un „sistem expert de cunoaștere privitoare la soluțiile pragmatice fundamentale ale existenței" (Paul Baltes, Ursula Standinger)[16];
- *Creativitate și talentul* ca trăsături ce asigură obținerea excelenței, a unor performanțe deosebite în activitățile întreprinse; fenomene precum automotivarea, atitudinea suportivă, cultivarea, menținerea și dezvoltarea excelenței sunt temele predilecte ale autorilor care s-au ocupat cu studiul acestor trăsături (David Lubinski, Camilla Persson Benbow)[17];
- *Apărările mature* axate pe găsirea și practicarea soluților proactive, creatoare care îl propulsează pe om spre o viață fericită și de succes; defensele adulte (altruismul, refularea, umorul, anticiparea, sublimarea etc) sunt total diferite de cele promovate de psihanaliză care fac din om mai degrabă o victimă decât un învingător; ele mai degrabă sintetizează și atenuează decât să nege sau să deformeze sursele de conflict ale comportamentului uman; apărările mature reduc conflictul și disonanța cognitivă, oferă un timp mental pentru diminuarea schimbărilor din realitate și din imaginea de sine atunci când acestea sunt „forțate", „bruscate" și „obligate" a se schimba, de asemenea, ele potolesc, domolesc conflictele de conștiință (George Vaillant).[18]

După opinia noastră cele șase caracteristici / trăsături ale personalității pozitive ar putea fi reduse la trei și anume: *bunăstarea spirituală, autoreglarea, performanța,* prima constituind variabila intermediară care se interpune între intrări și ieșiri, cea de-a doua mecanismul transformator și de autosusținere, iar ultima, finalitatea spre care tinde personalitatea.

[15] SCHWARTZ, B. (2000), „Self-Determination", *American Psychologist*, 55, 1, 79-88.

[16] BALTES, P. B., STAUDINGER, V. M. (2000), „Windom. A Metaheuristic (Pragmatic) to Orchestrate Mind and Virtue Toward Excellence", *American Psychologist*, 55, 1, 122-135.

[17] LUBINSKI, D., BENBOW, C. P. (2000), „State of Excellence", *American Psychologist*, 55, 1, 137-150.

[18] VAILLANT, G. E. (2000), „Adaptive Mental Mechanisms. Their Role in a Positive Psychology", *American Psychologist*, 55, 1, 89-98.

Cunoașterea trăsăturilor personalității pozitive va avea o mare valoare. Mai întâi, ea va ajuta știința cum să lupte și mai ales să prevină suferințele de ordin mental, în aceeași măsură ca suferințele fizice. Apoi, ea îi va ajuta pe psihologi să învețe cum să construiască acele calități care să ajute oamenii și comunitățile, nu doar să îndure și să supraviețuiască, ci să și înflorească. De asemenea, psihologia pozitivă militează pentru utilizarea diferențiată, situațională a acestor trăsături. De exemplu, ni se atrage atenția că oamenii ar trebui să recurgă la optimism nu oricând, ci doar atunci când viitorul poate fi schimbat prin gândire pozitivă, spre deosebire de situația în care este loc de îndoială și când mai nimerită este speranța. Exemplul dat sugerează ideea potrivit căreia eficiența comportamentală a unei trăsături de personalitate depinde nu de intrarea ei singulară în funcțiune, ci numai de modul de corelare cu alte trăsături. De aceea, una dintre problemele cu care se confruntă cercetarea psihologiei pozitive este aceea a determinării condițiilor /factorilor/ situațiilor de utilizare flexibilă și eficientă a trăsăturilor de personalitate.

Într-un plan mai general, cercetările psihologiei pozitive ar putea avea efecte benefice în cel puțin două direcții :

- *vor face viața oamenilor mai sănătoasă fizic*, dându-le tot ceea ce psihologii află despre efectele stării de bine a minții asupra corpului;
- *vor reorienta psihologia la cele două misiuni neglijate ale ei* — a face oameni normali mai puternici și mai productivi și a actualiza potențialul uman cel mai înalt.

Deasupra tuturor acestora stă însă un scop și mai generos: a-i face pe oameni să înțeleagă că *viața merită a fi trăită.*

3. CONTINUITĂȚI ȘI DIFERENȚIERI

Care este locul psihologiei pozitive printre celelalte orientări psihologice, prin ce se individualizează ea în raport cu alte moduri de gândire relativ asemănătoare?

Prin anii '50 a fost lansat conceptul de gândire pozitivă. Norman Vincent Peale, publică în 1953 o lucrare intitulată chiar *„The Power of positive thinking"* (*Puterea gândirii pozitive*), iar în 1961 o alta (*Positive thinking for a time Like This*) centrată pe aplicațiile practice ale gândirii pozitive. *„Gânditorul pozitiv"* dispune, după Peale, de capacități cum ar fi: forța de a învinge înfrângerile; capacitatea de a nu se teme de nimic; eliberarea de frică; arta de a trăi fericit cu el însuși; achiziționarea stimei de sine normale; capacitatea de substituție, de a nu gândi niciodată în termeni deficienți, lacunari; diminuarea resentimentelor; creativitate; găsirea posibilităților de rezolvare chiar și în cele mai grele și negre situații; putința de a selecta și ierarhiza dificultățile etc.[19] Aceste capacități și încă multe altele au fost reluate, adâncite și incluse în modalități de acțiune practică de alți autori (vezi: Véra Peiffer, 1999; Irina Holdevici, 1999)[20]. Pe bună dreptate ne putem întreba prin ce se deosebește caracterizarea gândirii pozitive făcută de Peale, sau de Peiffer de unele dintre trăsăturile personalității pozitive descrise de psihologia pozitivă? Ce este optimismul, propus de psihologia pozitivă, dacă nu altceva decât o formă tipică de gândire pozitivă? De altfel, Scheier și Carver (1995) îl descriau ca atare, insistând asupra rolului acestuia asupra stării fizice a individului.[21]

Apoi, nu este deloc greu să observăm asemănarea izbitoare dintre unele idei ale noii orientări și ideile mai vechi lansate cu ani în urmă de psihologia umanistă. Omul stăpân pe sine, sigur de sine și mulțumit, eficient, satisfăcut, trăind o stare de bine subiectivă descris de psihologia pozitivă nu este oare *omul proactiv* al psihologiei umaniste, care își ia destinul în propriile sale mâini, se autoconstruiește și autoactualizează? Experiența pozitivă a psihologiei pozitive nu seamănă foarte mult cu dezvoltarea personală a psihologiei umaniste? Personalitatea pozitivă descrisă de psihologia pozitivă se diferențiază prin ceva de personalitatea sănătoasă, maturizată din punct de vedere psihologic a psihologiei umaniste? În fine, mediul social adevărat la care se referă susținătorii psihologiei pozitive este cu ceva mai prejos de mediul existent în așa-numita *„societate eu-psihică"* creionată de psihologii umaniști? Prea multe coincidențe, prea multe asemănări!

Să ne referim și la alte fapte care nu țin neapărat de o orientare sau alta din psihologie. Relativ recent, în 1995, Daniel Goleman[22] a fundamentat în psihologia americană conceptul de *inteligență emoțională*, sensul autentic al acestui concept fiind bine intuit de traducătorul cărții lui Goleman în limba franceză care a adăugat la titlul original un subtitlu extrem de sugestiv: *„Cum pot fi transformate propriile emoții în inteligență"*. Și mai recent, în 1999, Vinciane Despret, de la Universitatea din Liège (Belgia), a publicat o carte cu un titlu metaforic, dar la fel de incitant: *„Cés émotions qui nous fabriquent"* (*Aceste emoții care ne fabrică*) în care insistă asupra rolului pozitiv al emoțiilor în viața cotidiană, chiar și a emoțiilor considerate prin definiție ca fiind negative.[23] Să fi avut cunoștință Goleman și Despret de postulatele psihologiei pozitive?, să fi făcut ei psihologie pozitivă fără să știe?

Cele de mai sus ne conduc spre o singură întrebare: care este noutatea și originalitatea paradigmelor lansate de psihologia pozitivă? Oricât ar părea de ciudat, cei care au propus și susținut noua orientare sunt conștienți de faptul că ideile lor nu sunt deloc originale. Iată ce scriu ei textual: *„Recunoaștem că psihologia pozitivă nu este o idee nouă. Are mulți precursori distinși și nu pretindem că susținem idei originale."*[24] Și atunci, care este diferența dintre psihologia pozitivă și alte orientări sau moduri de gândire existente în psihologie? Ne spun tot reprezentanții ei, chiar cei doi autori citați anterior: *precursorii psihologiei pozitive au eșuat întotdeauna în ceea ce privește un corp de cercetări cumulative, empirice,*

[19] Vezi: PEALE, N. V. (1953), *The Power of Positive Thinking*, World's, Kingswood, Surey; Vezi și traducerea în limba franceză: *La pensee positive*, Les Editions Un monde different, Itee, Quebec, ed. a 12-a. Vezi și traducerea în limba română: *Forța gândirii pozitive*, Curtea Veche, București.

[20] PEIFFER, VERA (1999), *More Positive Thinking*, Element, Boston, Massachusets HOLDEVICI, IRINA, (1999), *Gândirea pozitivă*, Știință și Tehnică, București.

[21] SCHEIER, M. F., CARVER, C. S. (1995/1996), „On the Power of Positive Thinking: The Benefits of Being Optimistic", *Psychology Annual Editions*, The Dushkin Publishing Group Inc.

[22] Vezi: GOLEMAN, D. (2001), *Inteligența emoțională*, Curtea Veche, București.

[23] Vezi: DESPRET, VINCIANE (1999), *Ces emotions qui nous fabriquent*, Institut Synthelabo pour la progres de la connaisance.

[24] SELIGMAN, M. E. P., CSIKSZENTMIHALYI, M., *op. cit.*, p. 13.

pentru a le susține ideile. Așadar, dacă reprezentanții altor orientări psihologice cu idei relativ asemănătoare s-au centrat mai ales pe probleme, pe aspecte explicativ-interpretative și nu pe cercetări empirice, psihologia pozitivă întreprinde vaste și minuțioase investigații de teren, culege și sistematizează date, face analize comparative, chiar de ordin transcultural, se lansează în elaborarea unor instrumente de diagnoză, le validează, pune la punct metodologii sofisticate de cercetare, identifică variabilele, le corelează, le interpretează cu proceduri statistico-matematice complicate. De exemplu, Scheier și Carver au imaginat un instrument de măsurare a optimismului (*Life Orientation Test-LOT*), Peterson și Seligman au pus la punct instrumente de măsurare a stilului explicativ (*Attributional Style Questionnaire — ASQ*; *Content Analysis of Verbation Explanations — CAVE*), primul fiind bazat pe auto-raport, cel de-al doilea pe analiza de conținut. Au fost concepute și aplicate scale de măsurare a fericirii (Myers), a stărilor de bine subiective (Diener) etc. Contribuțiile la metodologia de investigare și cercetările întreprinse se pare că reprezintă cel mai mare câștig al psihologiei pozitive. Totodată, ele constituie argumentul cel mai pertinent pe direcția diferențierii psihologiei pozitive de psihologia umanistă. Deși generoasa viziune umanistă a făcut o promisiune enormă și a avut un efect puternic asupra culturii în general, ea nu a adus într-o mai mare măsură o bază empirică cumulativă solidă și s-a spart în nenumărate mișcări de autoajutorare terapeutică cu reguli proprii. *„În câteva dintre ipostazele sale — ne spun Seligman și Csikszentmihalyi — psihologia umanistă a empatizat cu sinele, a încurajat autocentrismul, care au scăzut interesul pentru bunăstarea colectivă. Viitorul va decide dacă aceasta a fost din cauza faptului că Maslow și Rogers au fost înaintea vremurilor lor, pentru că aceste fisuri erau inerente în viziunea lor originală, sau din cauza urmașilor lor prea entuziaști.“*[25] Acesta este paragraful din studiul lui Seligman și Csikszentmihalyi care a stârnit cele mai multe reacții negative. Nici teoria și nici practica psihologiei umaniste, notează contestatarii, nu se concentrează decât într-o manieră limitată asupra sinelui narcisic sau a realizării individului. Dimpotrivă, teoria autorealizării lui Maslow include responsabilitatea față de alții. Rogers, de asemenea, a fost masiv preocupat de dezvoltarea

[25] Idem, *op. cit.*, p. 7.

relațiilor interpersonale. Mai mult decât atât, ni se spune, psihologia umanistă are o filosofie și o deschidere către puncte de vedere alternative, ea prețuiește relația, dialogul, înțelegerea și promovarea bunăstării altora.[26]

Să însemne aceasta că psihologia pozitivă nu are nici o contribuție teoretică semnificativă? Greu de crezut un asemenea fapt. De altfel, intuind o astfel de critică, unii autori au „sărit“ în ajutorul psihologilor pozitiviști. De pildă, McLafferty și Kirylo propun un cadru teoretic acoperitor pentru o psihologie pozitivă, susținut de teoriile psihanalitice, existențiale, umaniste și „transpersonale“.[27] Ei cred că fiecare dintre aceste teorii se întâlnește în modul de abordare a emergenței personalității și a compatibilizării ei cu un centru transcendent (spiritual). Un alt autor, îngrijorat de „aparenta lipsă de principii psihologice cauzale care să poată ghida domeniul emergent al psihologiei pozitive în studiul acestuia asupra funcționării optimale a omului“[28], propune analiza unora dintre problemele psihologiei pozitive pornind de la o serie de principii cauzale. „Sunt convins că [aceste principii] au potențialul de a ajuta psihologia pozitivă să înțeleagă mai bine și să sublinieze dinamica funcționării psihologiei umane, natura și sursa sănătății mentale, sursa plasticității și a forței, a ingredientelor active ale schimbării.“[29]

În ceea ce ne privește, considerăm că psihologia pozitivă dispune deja de unele contribuții în plan teoretic. De pildă, de o imensă valoare teoretică este conceptul de *selecție psihologică* introdus de psihologia pozitivă. Indivizii, fiind implicați în selecția de obiecte, create de ei sau de alții, își definesc propria lor individualitate. Iar atunci când la selecțiile proprii se adaugă și selecțiile făcute de alții, se formează viitorul culturii. Fausto Massimini și Antonella Delle Fave[30] fac precizarea că selecția psi-

[26] BOHART, A. C., GREENING, T. (2001), „Humanistic Psychology and Positive Psychology“, *American Psychologist*, 56, 1, p. 81.

[27] McLAFFERTY JR., C. L., KIRYLO, J. D. (2001), „Prior Positive Psychologists Proposed Personality and Spiritual Growth“, *American Psychologist*, 56, 1, pp. 84-85.

[28] KELLEY, T. M. (2001), „The Need for a Principle — Based Positive Psychology“, *American Psychologist*, 56, 1, p. 88.

[29] *Ibid.*

[30] MASSIMINI, F., DELLE FAVE, A. (2000), „Individual Development in a Bio-Cultural Perspective“, *American Psychologist*, 55, 1, pp. 24-33.

hologică este motivată nu numai de presiunile adaptării și supraviețuirii, ci și de nevoia de a reproduce experiențele optime. Atunci când este posibil și necesar, spun ei, oamenii aleg comportamentele care îi fac să se simtă în plină putere, competenți și creativi. Conceptul de selecție psihologică, împreună cu cel de selecție naturală și cel de sistem viu, ca unitate deschisă, bazată pe autoorganizare și orientată intrinsec spre entropie negativă și complexitate (ordine și integrare) — grație schimbului continuu de informații cu mediul exterior (socio-cultural) — aduce o solidă fundamentare viziunii lansate de psihologia pozitivă.

4. LA CE NE PUTEM AȘTEPTA?

Fără îndoială, la o *expansiune și mai mare a psihologiei pozitive*. Dacă motto-ul noii orientări este *„viața merită a fi trăită“*, sau *„trebuie să existe motive pentru ca viața să merite a fi trăită“* este de așteptat ca problematica ei să se diversifice, ca metodologia să se perfecționeze, în fine, ca impactul ei asupra existenței individuale și comunitare a omului să fie tot mai puternic. Seligman și Csikszentmihalyi avansează spre sfârșitul studiului lor o predicție privind psihologia în noul secol: *„Presupunem că psihologia pozitivă din acest nou secol va permite psihologilor să înțeleagă și să construiască acei factori care permit indivizilor, comunității și societăților să înflorească.“*[31] Pentru aceasta psihologia și psihologii urmează să răspundă la o sumedenie de noi și dificile întrebări: ceea ce face ca oamenii să fie fericiți în doze mici atrage după sine o satisfacție într-o cantitate mai mare prin subsumare?; cât de mult trebuie întârziată (continuată) satisfacția imediată pentru a crește șansele unei dezvoltări a sentimentului de bine interior de durată?; este oare posibilă dezvoltarea unei biologii a experienței și a trăsăturilor pozitive care să identifice elementele neurochimice și anatomice implicate în buna dispoziție, realism, capacitate anticipativă, rezistența la tentații, curaj, gândire flexibilă?; există sentimente de bine interior la nivel de comunitate?; oare prea multe trăsături pozitive nu creează o personalitate fragilă, ușor de sfărâmat?; prin ce mecanisme trăsăturile pozitive atenuează depresia, schizofrenia, abuzul de substanțe?; ce relație există între trăsăturile și experiențele pozitive (optimismul, fericirea) și realism? Pentru a răspunde la asemenea întrebări prin cercetări empirice adecvate nu este neapărată nevoie de crearea sau inventarea unor *„energii“* sau *„forțe“* noi, ci doar de *redirecționarea energiilor științifice existente*. Metodele și laboratoarele actuale care, vreme de 50 de ani, au servit pentru studiul tulburărilor și bolilor mintale ar putea fi utilizate cu succes în vederea înțelegerii, măsurării și construirii caracteristicilor (trăsăturilor) pozitive care fac ca viața să merite a fi trăită. Premisele transferabilității există deja, urmează doar ca ele să fie aplicate inteligent și profitabil. O impresionantă lucrare de aproximativ 400 de pagini, editată de Edward E. Chang (*Optimism and Pesimism: Implications for Theory, Research and Practice*) apărută în 2001, vine parcă să dea răspuns la unele dintre întrebările formulate ceva mai înainte. Ea oferă nu doar fundamentele empirice pentru cele două constructe, ci și analiza factorilor culturali, biologici, psihologici ai optimismului pentru terapie. Este de presupus că asemenea lucrări să apară din ce în ce mai frecvent.

[31] SELIGMAN, M. E. P., CSIKSZENTMIHALYI, M. *op. cit.* p. 13.

5. SCURTE CONCLUZII

a. Psihologia pozitivă revine la *binele* din om, la *latura pozitivă* a acestuia. Ea își propune să echilibreze balanța cercetărilor psihologice, balanță dezechilibrată de investigarea aproape exclusivă dintr-o perspectivă psihopatologică și psihoterapeutică propusă de disciplinele respective. Psihologia pozitivă face saltul de la viziunea reparatorie spre cea constructivă a caracteristicilor și trăsăturilor psihice.

b. Personalitatea pozitivă, propusă și caracterizată de psihologia pozitivă, este robustă, complexă, flexibilă, cu capacități adaptative și defensive mature. Ea se inseră mai bine în contextul lumii înconjurătoare, fiind capabilă de a prelua selectiv influențele acesteia, de a le procesa responsabil, mai mult, de a construi mediile comunitare și societale care și sunt nu doar necesare, ci și favorabile propriei dezvoltări.

c. Psihologia pozitivă este valoroasă prin reîntoarcerea la omul concret, real, empiric, la ceea ce este puternic în el, în vederea construirii acelor forțe și virtuți psihice care să-i permită

a trăi demn. Nu se poate trece însă cu ușurință peste o oarecare inconsistență teoretică a ei, peste faptul că mai mult reia idei lansate de alții, decât să propună idei noi, originale. Apoi, psihologia pozitivă, deși are un scop formativ, constructiv, și anume construirea personalității pozitive, este centrată mai mult pe diagnoza trăsăturilor acestei personalități, decât pe construirea lor ca atare. Or, dacă vrem ca omul să fie adaptabil și eficient, el trebuie format ca atare de timpuriu și ajutat să-și mențină aceste disponibilități la cote înalte de funcționare.

d. Chiar dacă psihologia pozitivă a stârnit și va stârni în continuare controverse dure, ea se va institui într-o orientare demnă de interesul științific al cercetătorilor.

- ☐ *Cioran în oglindă. Încercare de psihanaliză,* Valentin Protopopescu 119 000
- ☐ *De ce se tem bărbații de femei?,* Jean Cournut 149 000
- ☐ *Dicționar de psihanaliză,* Élisabeth Roudinesco, Michel Plon 799 000
- ☐ *Psihanaliza și sexualitatea feminină,* Jacques André 119 000
- ☐ *Doi giganți: Jung și Steiner. Confruntare și sinopsis,* Gerhard Wehr 149 000
- ☐ *Psihanaliza artei și a creativității,* Janine Chasseguet-Smirgel 149 000
- ☐ *Psihologia eroticii feminine,* Wilhelm Stekel 149 000
- ☐ *Psihologia eroticii masculine,* Wilhelm Stekel 149 000
- ☐ *La ce bun psihanaliza?,* Élisabeth Roudinesco 119 000
- ☐ *Psihanaliză și istorie. Tânărul Luther,* Erik H. Erikson 149 000
- ☐ *Jacques Lacan. Schița unei vieți, istoria unui sistem de gândire,* Elisabeth Roudinesco 199 000

Psihologie practică

- ☐ *Cum să te aperi de stres,* Patrick Légeron 149 000
- ☐ *Cum să te lași de fumat,* Dr Henri-Jean Aubin, Dr Patrick Dupont, Prof. Gilbert Lagrue 149 000
- ☐ *Cum să te căsătorești. Toate strategiile pentru femei și bărbați,* Henri Brunel 149 000
- ☐ *Când părinții se despart. Cum să prevenim suferințele copiilor,* Françoise Dolto, ... 119 000
- ☐ *Cum să te relaxezi repede și plăcut. Douăzeci și două de rețete „eficiente și delicioase“,* Henri Brunel 149 000
- ☐ *Cum să spui nu. Acasă, la serviciu, prietenilor, în viața de zi cu zi,* Marie Haddou 149 000
- ☐ *Cum să ne liniștim copilul care plânge zi și noapte. Sfaturi pentru părinți epuizați,* Mauri Fries 119 000
- ☐ *Cum să fim fericiți în cuplu, Intimitate, senzualitate, sexualitate* Dr. Gérard Leleu 149 000
- ☐ *Cum să ne exprimăm emoțiile și sentimentele,* François Lelord, Christophe André 189 000
- ☐ *Cum să fim fericiți în cuplu. Între fidelitate și infidelitate,* Dr. Gérard Leleu 149 000
- ☐ *Cum să ne purtăm cu personalitățile dificile,* François Lelord, Christophe André 149 000
- ☐ *Cum să te iubești pe tine pentru a te înțelege mai bine cu ceilalți,* François Lelord, Christophe André 149 000
- ☐ *Cum să neutralizați agresorii, șefii și brutele din viața voastră. Recâștigați-vă puterea personală,* George H. Green, Carolyn Cotter ... 149 000
- ☐ *Cum să gândim corect și eficient,* Nigel Warburton 119 000
- ☐ *Cum să explicăm iubirea copiilor noștri,* Nicole Bacharan, Dominique Simonnet 79 000

Romane psy

- ☐ *Născut a doua oară, din tată psihanalist,* Gérard Haddad 189 000
- ☐ *Luni de fiere,* Pascal Bruckner 149 000
- ☐ *Hoții de frumusețe,* Pascal Bruckner 149 000
- ☐ *Cuvinte care eliberează. Romanul unei psihanalize,* Marie Cardinal 149 000
- ☐ *Analiză mortală,* Jean-Pierre Gattégno 149 000
- ☐ *Ultimul port,* Olivier Rolin 99 000

Psihologie

- ☐ *Eul și personalitatea,* Mielu Zlate 149 000
- ☐ *Manual de psihodiagnostic,* Hermann Rorschach 149 000
- ☐ *Introducere în analiza jungiană,* Mihaela Minulescu 149 000
- ☐ *Psihodrama Balint?,* Anne Caïn 119 000

Filosofie

- ☐ *Filosofia inconștientului. Vol. I,* Vasile Dem. Zamfirescu 119 000
- ☐ *Filosofia inconștientului. Vol. II,* Vasile Dem. Zamfirescu 119 000
- ☐ *Între logica inimii și logica minții,* Vasile Dem. Zamfirescu 149 000
- ☐ *În căutarea sinelui. Jurnal despre Constantin Noica. Jurnalul unei psihanalize,* Vasile Dem. Zamfirescu 119 000
- ☐ *Thomas Mann,* Ion Ianoși 99 000
- ☐ *Conjecturi și infirmări. Creșterea cunoașterii științifice,* Karl R. Popper 199 000
- ☐ *Filosofie socială și filosofia științei,* Karl R. Popper 149 000
- ☐ *Omul resentimentului,* Max Scheler 99 000
- ☐ *Dicționar de filosofia cunoașterii, vol. II,* *** 199 000
- ☐ *Introducere în filosofia științelor sociale,* Martin Hollis 119 000
- ☐ *Cât de liber ești? Problema determinismului,* Ted Honderich 119 000

Ideea europeană

- ☐ *Euforia perpetuă,* Pascal Bruckner 149 000
- ☐ *Respectul. De la stimă la deferență. O problemă de nuanță,* Catherine Audard 149 000
- ☐ *Onoarea,* Marie Gautheron 149 000
- ☐ *În luptă cu statul,* Sebastian Haffner 99 000
- ☐ *Mondializarea dincolo de mituri,* Serge Cordellier 119 000
- ☐ *Gândind Europa,* Edgar Morin 99 000
- ☐ *Grădina nedesăvârșită,* Tzvetan Todorov 119 000

Proteus

- ☐ *Mizeria prosperităţii,* Pascal Bruckner..119 000
- ☐ *Căpcăunii anonimi,* Pascal Bruckner..119 000
- ☐ *Sexualitatea secolului XX. O istorie,* Angus McLaren..199 000
- ☐ *Durerea,* Marguerite Duras..119 000
- ☐ *Sociobiologia,* Edward O. Wilson..399 000
- ☐ *Iubirea fulger,* Marie-Noëlle Schurmans, Loraine Dominicé..149 000
- ☐ *Franz Joseph,* Jean-Paul Bled..199 000

Repere în publicitate

- ☐ *Fericirea ca obligaţie, Psihologia şi sociologia publicităţii,* François Brune..149 000
- ☐ *Publicitate şi psihanaliză,* D.L. Haineault, J.Y. Roy..149 000

Editura Trei pentru pitici

- ☐ *Bulgăraş de primăvară. Povestea iepuraşului şi ariciului,* Paul Stewart, Chriss Ridell (vârsta 4-10 ani)..139 000
- ☐ *Ce-ţi aduci aminte,* Paul Stewart, Chriss Ridell (vârsta 4-10 ani)..139 000
- ☐ *Cadou de ziua ta,* Paul Stewart, Chriss Ridell (vârsta 4-10 ani)..139 000
- ☐ *Dorinţa Iepuraşului* Paul Stewart, Chriss Ridell (vârsta 4-10 ani)..139 000